

РИСОЛАТ ҲАЙДАРОВА

ЖАВЗО

(тарихий роман)

Баҳорнинг поёни Хуросон учун фавқулудда даражада иссиқ келди. Жавзонинг бошида куннинг бу қадар қизиганини ҳатто кексалар ҳам эслай олмас эдилар. Саврнинг момақалдиروқли ёмғирлари тугаганига атиги ўн кун бўлди. Аммо одамлар наздида ёмғирлар аллақанча вақтлар аввал қуйгандек... Ёқимли илиқлик тўсатдан лоҳас этарлик димликка айланганидан кишилар қўнгли алағда, бунга сўнгги кунлардаги нотинчлик қўшилиб, Ҳирот аҳли ҳаётидан осойиш кўтарилган.

Баширкат шоҳларнинг¹ бири Қандаҳорга, иккинчиси Астрободга қочган, шаҳарда саросималик. Дўконлар ёпиқ, расталар жим-жит, гузарлар кимсасиз. «Боғи Зоғон» атрофида ўттизлаб отлиқлар кўринади.

Боғ девори тепасига кўтарилган қуёш муаззам сардара² ёнида қотган соқчиларнинг соясини чўзиб орқага ташлаган, тим-тирс ёпиқ дарвоза ортида, узун йўлакда бир тўп навкарлар ўқчилар ўткирлаган ёйлар тўла садоқлари елкаларига осиглиқ, ниманидир кутадилар. Жавзонинг биринчи куни...

Қорақўзбегим ўзига атаб махсус солинган кўшқда, иккинчи қаватдаги ёруғ хонада, фаранги кўзгу қаршида ўтирарди. Рўпарасида тиз буккан нозиккина каниз унинг ўнг билагига суркалган малҳам устидан майин оқ ип мато парчасини боғларди.

Бир вақт малҳам унинг жароҳатини жазиллатиб юборди-ю, малика беихтиёр «иҳ!» — деди. Каниз маликасига қўрқибгина

¹ Баширкат шоҳлар – давлатни шерикчилик асосида бошқарадиган шоҳлар. Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин тахтга Бадиуззамон Мирзо ўтириши керак эди. Лекин Хадича бегим ўз ўгли Музаффар Мирзони ҳам Бадиуззамон билан баравар тахтга ўтқазिशга муяссар бўлади. Шу тариқа ака-укалар баширкат шоҳлар деб аталишган.

² Сардара – асосий дарвоза.

қараб қўйди.

— Астароқ боғла, Фотима, — тоқатсизланди жувон. — Жоним оғрияпти!

— Бу малҳам жароҳатни тез битирадур, бегим. Кўрмагандек бўлиб кетгайсиз!

Қорақўзбегим истехзо билан жилмайди. Кўрмагандек бўлиб кетармиш! Мана, икки кун бўлди, Музаффар Мирзо уни, нариги хотинларини, мурғак ўғлини, ҳатто унга жон фидо этмоққа ҳозир бўлган онасини Шайбонийхон хавфига ташлаб қочди! Шу қадар ширин экан жони!

Эрта-бурускун Шайбонийхон Ҳиротни олса, Қорақўзбегимнинг ҳоли не бўлур? Бу хавф олдида биргина билакнинг шилиниши нима деган гап?

— Йўқот анавини кўзимдин!

Малика хона бурчига учиб тушган олтин билагузукка ишора қилди.

Фотима билагузукни олиб, таъзим билан чиқиб кетди. Жувон боғланган билагини авайлаб ушлаганча ўйга толди.

О, нақадар калтабин экан бу шоҳлар! Қайнонаси-чи? Самарқанд-у Бухорони, Андижон-у Тошкандни, Хоразм-у Насафни забт этган хон биргина Амир Зуннундан енгиледи деб умид қилдиларми? Йўқ, бу Шайбонийхонга қайнотаси Султон Ҳусайн Бойқарогина бас келиши мумкин эди! Бу баширкат шоҳларнинг биронтаси отасига ўхшамайди.

Бугун эрталаб шаҳар боғига Ҳирот кабирлари кенгашига жўнаган Хадичабегим кўп ўтмай ранглари оқариб, қалтираганча аркка қайтиб келди. Ҳиротни мудрофаа қилишга чорласа, жавобан Шайхулислом Сайфуддин Аҳмад Тафтазоний жаноблари шаҳар калитларини жангсиз топширмоқ афзал дебдур! Аъёнларнинг бари шуни маъкул кўрибдур!

Бир соатча бурун ҳарам аҳлига Хадичабегимнинг фармойиши эълон қилинди. Барча Ихтиёриддин қалъасига беркинар эмиш! Ҳусайн Бойқаронинг ўғилларидан бири Абулмуҳсин Мирзо элик минглик қўшин билан Машҳаддан йўлга чиққанмиш. Мирзо етиб

келгунча қалъада жон сақлаб турармишлар.

Қоракўзбегим қалъага кетиш буйруғини эшитгандаёқ канизига зеб-зийнатларини йиғишни топширганди. Кейин эса одмироқ кийиниш истагини билдирди. Бошидаги зарҳал тоқисини олиб, канизакка елкасини тутди. Фотима маликасининг эғнидаги олтинранг мунсакни авайлаб ечиб олди. Навбат нозик оппоқ кўйлакка келди. Ҳирот аслзода аёллари орасида сўнгги уч ой ичида урфга кирган тўғри бичимдаги узун, фаранги савдогарлари кўрсатган ажабтовур суратлардаги гўзалларнинг либосларига тақлидан, энгларининг тирсакдан билак сўнггигача бўлган ери торайтириб тикилган ипак кўйлак энгилгина шитирлаб аёлнинг баданидан сирғалиб тушди. Фақат энглар билакларда тўхтаб қолди. Фотима оҳисталик билан энгларни тушира бошлади. Қоракўзбегимнинг сабри тугади. Бир силталашда кўйлақдан халос бўлди. Мато шириллаб йиртилди. Чунки энгнинг бир чети билагидаги катта олмос кўзли олтин билагузукка илиниб қолган экан. Аёлнинг қаҳри келди-ю, билагузукни юлиб олиб, бурчакка отди. Тўсатдан кўзларига ёш қалқди.

— Бегим, билагингиз қонаяпти, — деди канизак қалтираб.

О, жаҳл устида сезмаган экан. Олмос терисини шилиб юборибди!

Мана, энди у қонаган билагини ушлаб ўтирибди...

Онаси тўғри айтган экан. Онаизори ҳақ экан!

Беш ойдан ошди, онаси дорилбақога сафар айлади... Қоракўзбегимга раҳм қилгувчи ягона зот мана шу волидаи муҳтарамаси эди. Маликанинг онаси Султон Ҳусайн Бойқаронинг суюкли синглизиси эди. Лекин у ўз оғасига ҳеч ўхшамасди. Фақат қоп-қора қийғоч кўзларигина Бойқаролар хонадонига мансуб эканини билдириб турарди. Камгап, вазмин бу аёлнинг овоз чиқариб кулганини саройда ҳеч ким кўрмаган... Илло аччиқлангани ё қаҳри келганини ҳам биров билмаган. У кимни суйиб, кимни хушламаслигини ҳам ошкор қилмаган. Фақат бир маротаба ичидагини билдириб қўйганди. Музаффар Мирзога

унаштирилган куни Қорақўзбегим онаси Хадичабегимни ёқтирмаслигини сезиб қолган эди.

«Қизим, суянчиғи бўлмаган аёлнинг пешонаси шўр бўлмай. Хадичабегимнинг («бегим» деганда онасининг лабларида истеҳзо ўйнаб, кўзлари ғалати йилтиллади) Султон Ҳусайндек суянчиғи бўлгани учун ҳам пешонаси ярқироқдур. Фақат ўзи буни англармукин?»

Онасининг яна бир сўзи бор эди. «Шоҳга ёстикдош бўлган аёлларнинг саодати ҳамиша қисқа бўлган». У бу гапни ўзи ҳақида айтганмикин, ё барча маликалар ҳақида?

Тахт учун курашида ҳайрихоҳлик кўрсатган Аҳмадхон билан қариндошлик ришталарини боғлар экан, Ҳусайн Бойқаро фақатгина синглиси Бадакабегимнинг бахтини ўйлаган дейиш тўғри бўлмас... Чоржўйдан то Хоразмгача бўлган катта бир хонликнинг эгасини куёвим деб атамоқ, қолаверса, Абусаид Мирзога қарши курашида кучли иттифоқчига эга бўлмоқ, қудратли ҳукмдорлар қаторига кирмоқни хаёл қилгандир? Аёллар бу каби катта мақсадлар йўлида бир восита бўладилар... Қорақўзбегим буни анча эрта тушунди.

Отасининг саройида кечган йилларида эса яна бир ҳақиқатни англади. Ҳукмдорнинг қизи бўлмоқ бахт калитига эга бўлмоқ дегани эмас экан! Фақат чўпчаклардагина маликалар шаҳзодалар олдига учта оғир шарт қўядилар. Шунда ҳам бу шартларни шаҳзодалар эмас, чўпонлар бажарадилар-у, маликаларга уйланадилар, албатта, мурод-мақсадларига етадилар. Ҳатто чўпчакларда ҳам адолатсизлик ҳукмрон.

Ташқарида кўйлак этаклари шитирлади. Эшик товушсизгина очилди-ю, остонада Фотима кўринди.

— Яна не гап? Бирон мужда борму?

— Не тил билан айтай, бегим. Абулмуҳсин Мирзонинг келиш хабари ёлғон эмиш!

Фотима маликасининг ранглари оқариб, қалтирай бошлаганини кўриб, хона тўрига оппоқ пар тўшакни солди-да, уни ётқизди, устига кўрпа ёпар экан, тасалли берди:

— Андак ором олинг, бегим. Шояд ёришгайсиз...

— Ёришмоқдин умид йўқдур, Фотима! Пешонада не ёзуғ, билурмизми?

— Балким ҳазратим етиб келурлар? Ахир сизни севадирлар. Ёғий илкига бериб қўймаслар, бегим.

Қорақўзбегим чидолмади. Кўз ёши аралаш тез-тез гапира бошлади:

— Келмайдур! У қочди! Мени ёғийларга ташлаб қочди! У жонини мендан ортиқ суядур!

У йиғлай-йиғлай бўғилиб қолди. Кейин Фотима тутган шарбатни ютоқиб ичди-ю, аста-секин уйқуга кетди.

...Тушга ўтиб кетган воқеаларнинг кириши ғалат. Гўё ўтмиш ҳам бир нималардан сўйлагандек...

Қорақўзбегим тушида ўн олти ёшлик даврини кўрди: мана, у «Боғи Сафид»да. Баҳор поёни ва ёз ибтидоси орасидаги иссиқ кунлардан бири. Дарахтлар аллақачон барг ёзган, тўпикқа келиб қолган майсалар оралаб илиқ шабада кезади. Боғ ўртасида кўлга ўхшатиб барпо этилган улкан ҳовуз сувларида майда тўлқинлар жимирлайди. Чеккароқда кексайиб қолган олма ғўр мевалари оғирлигини кўтаролмагандай қаддини эгиб қисирлайди.

Қорақўзбегим олма дарахти тагида, бошидаги яшил дурраси устидан юзига ташланган ҳарир бурқаъни³ ним очиб турибди. Рўпарасида ширакайф Музаффар Мирзо.

Музаффар Мирзо қўйнидан олтин билагузук чиқарди. Чайқала-чайқала қўлини чўзди. Қиз кулиб юборди.

— Маъзур кўргайсиз, Мирзо, ололмасмен.

— Нечун? Ёқмадими? Буни Салим заргардан сизга атаб харид қилганмен.

Қиз бош чайқади.

Мирзо тундланди:

— Олмайсизми?

«Қизларга келинчакларга бериладиган савғо тақдим

³ Бурқаъ – Хуросонда қиз ва аёллар дурра устидан юзларига ташлаб юрадиган юпқа парда шундай деб аталган

қилинмайдур. Ахир бир бор уйланган Мирзо бунн тушунмайдурми?» - деб ўйлади Қорақўзбегим лабини тишлаб. Кейин юзини тўсди:

— Узримни қабул этгайсиз, онамдан берухсат олмасмен!

— Унда рухсатни ўзимиз олгаймиз!

Музаффар Мирзо қовушимсиз ҳаракат билан билагузукни қўйнига солди...

...Қандайдир шитирлаган товушдан уйғониб кетган Қорақўзбегим даставвал туши билан ўнгини фарқлай олмай қолди. Фақат тўшаги ёнида тиз букиб ўтирган Фотимага кўзи тушгач, воқеликни идрок қилди-ю, юраги увишди.

— Ухладимми?

— Бир соатгина, холос.

— Айт, илиқ сув беришсин.

Фотима чиқиб кетгач, ўйга толди. Нечун тушига ўша билагузук воқеаси кирди? Ахир билагини шилган олмос бошқа билагузукники эди-ку! Ўша олис кунда Музаффар Мирзо тутган билагузукни Қорақўзбегим бирон марта бўлсин, тақмаган. Чунки у бошқа қизга, аллақандай бир канизакка насиб этган!

Нақшинкор кичик эшикдан эгилиб Фотима кирди. Қўлида бодом гули чекиб зийнатланган обдаста, иккинчи қўлида силлиқ дастшўй.

Юзларини ювиб, юмшоқ ип сочиққа артингач, канизин олиб берган дуррани бошига енгилгина ташлади-да, илдам юриб ташқари чиқди.

* * *

Ёпиқ сардара шарақлаб очилди. Қўнғироқчалари жаранглаган соябон арава унинг остонасини босиб ўтиб, узун ёпиқ йўлак орқали «Боғи Зоғон»нинг арк ҳовлисига чиқди. Арава ортидан эргашиб келган икки нафар отлиқ посбон чап ёнга қайрилиб тўхтади. Арава ҳовлининг ўнг тараф тўридаги ҳарам дарвозаси рўпарасига келгач, бурилиб, ён томонини дарвозага тўғрилаб тўхтади. Шу ондаёқ нақшинкор тавақалардан бири ғувиллаб

очилди.

Аравадан кенг, ҳашамсиз оппоқ либосда, бошидаги соддагина тоқи⁴ устидан оқ ипак сарандоз⁵ ташлаган юзлари очиқ аёл тушиб, қаддини адл тутганча ичкарига йўналди. Ўттиз саккиз ёшлардаги бу аёл Бадиуззамон Мирзонинг катта хотини Шоҳбека эди. Аёлнинг бошидаги тоқиси ёнларидан кумуш толалар кўринади, текис кенг пешонаси остидаги нозик қора қошларининг эгиклари тепасига йиллар урина-урина солган биргина чуқур чизиқ, қорачиқлари катта қора кўзларининг остида майда ажинлар сезилади.

Маликанинг қораси кўриниши биланоқ ҳовлида юмуш билан банд бўлган канизлар саломга шошилдилар. Шоҳбека гўё кўкракдан чиққан нафасдек осойишта бир овозда алиқ олди.

Аёл чап ёндаги олди нақшинкор панжаралар билан зийнатланган баланд айвонга кўтарилди. Канизлардан бири шошиб эшикни очиб, унинг ортидан астагина ёпди.

Шоҳбека сўзсизгина одимлаб борар, бири бўғча, бири қутича кўтариб кириб-чиқаётган канизлар уни кўрибоқ шошқин четланиб, таъзимга эгилишар, аёл эса бунга жавобан астагина кўз юмиб бош силкирди.

Малика тўғридаги майин гулдор поёндоз тўшалган мрамар зиналардан илдам кўтарилиб иккинчи ошёнага чиқди.

Токчаларидаги хитойи ҳамда фаранги чиннилари, кумуш баркаш ва қадаҳлар офтобда ярақлаган хона тўрида, бахмал кўрпача устида қирқ беш ёшлардаги кўхликкина аёл ўтирарди. У Султон Ҳусайн Бойқаронинг эҳтиромли аёлларидан Опоқбегим эди.

Аёл секингина остона ҳатлади.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом!

Опоқбегим ўтирган еридан аёлга қўлларини узатди. Шоҳбека эгилиб кўришди ва рўпарага, оёқларини этаклари тагига яшириб

⁴ Тоқи – аёллар бош кийими

⁵ Сарандоз – бошга ташланадиган катта рўмол

ўтирди.

— Янгангиз саломатму, Шоҳбека?

— Шукур, — аёл виқор билан бош эгди.

— Ажалга чора йўқ, раббим шуни истаса, бандасида на илож?

— Барҳақ рост, — Шоҳбека яна бош эгди.

— Амир Муҳаммад Баҳодир исми жисмига мос киши эди. На қилайлик? Оллоҳ янгангизга сабр бергай!

— Илоҳим!

— Бу кун шомда Қалъаи Ихтиёриддинга кетгаймиз. Машҳаддан бизга кўмак учун қўшин етиб келармиш. Унгача қалъада яшириниб тургаймиз. Хатар яқин келган дамларда оқил кишилар кудуратни бир четга йиғиб қўядурлар. Тўқайга ўт кетганда кийик ҳам, йўлбарс ҳам ёнма-ён қочармиш. Шундоқ бўлгач, Маҳди улё фармойишига бўйинсунмоқ айб ҳисобланмас. Сиз ҳам, қизингиз ҳам меним ёнимда бўлгайсиз. Ҳозирлик кўрингиз!

Шоҳбека сўзсиз бош эгди. Охирги жумла кетмоққа ижозат эди.

* * *

Ҳадичабегимнинг қабулхонасидаги оғир дарпардалар ёпиқ, ичкари дим, ҳавода эриган шам иси анқийди. Тиллакори шифтдаги улкан олтин қандилда шамлардан оққан мум парчалари қотган, чеккадаги баланд ярқироқ исириқдонда хушбўй гиёҳларнинг куйиндилари ожизгина тутайди. Бу серҳашам хонанинг жиҳозлари ҳамон ўша-ўша гўзал, аммо бесаранжом. Тўрдаги олтин тахт қошида, малика оёқларини қўйиб ўтириши учун ташланган зар тикилган барқут пояндознинг бир чети қайрилиб ётибди. Яхлит садаф қопланган қўйма олтин оёқли мизнинг таккинасида парвосизгина ташланган гавҳар қадалган заррин тоқи. Миз ёнида бошланг ўтирган малика рангдор нақшлар билан зийнатланган қутисидаги найча қилиб ўралган қоғозларни титкилар эди.

Шу он ташқарида шоҳи кўйлак этаklarининг шитири эшитилди-ю, Ҳадичабегим чўчиб қутичаси қопқоғини ёпди.

Хонага Қоракўзбегим шошқин кириб келиб қайнонасига енгилгина таъзим қилган бўлди. Маҳди улё келинининг бу қадар бетакаллуфликларига истамаса-да, кўника бошлаганди. Ахир на илож, бу соҳибжамол ёлғиз ўғлининг суюклиги! Аммо бугун кўнгли тундлиги сабаб ёш жувоннинг ҳозирги қилиғи ётишмади. Музаффар Мирзо баширкат подшоҳ бўлгандан бери бу гўзал жувонда катта маликаларга тақлид пайдо бўла бошлаганди.

— Ҳазрат онажон, Абулмуҳсин Мирзонинг келиш хабари ёлғон эмишми?

— Нечун сизга фақат ёлғон хабар етказишадур?

— Шу кунларда доруссалтанатга рост муждалар келмай кўйганидандур!

Хадичабегимнинг бирдан оёқ-қўллари титрай бошлади. Одатда асабийлаша бошлаганда шундай ҳолга тушарди.

Бу бетакаллуф ойимтилло доруссалтанат хабарларига қизиқа бошлагани ғалати. Ахир катта маликаликка эрта, ҳали Хадичабегим тирик! Маҳди улё келинининг кўзларига тик қаради.

— Доруссалтанатда рост муждалар йўқлиги сабаб, энди сиз ҳам ҳазрат онангизга ёлғон хабарларни етказмоқ пайига тушдингизми?

Хадичабегим «Ҳазрат онангиз» деганда овозини бир парда юқорилатди. Унинг нима демоқчи эканини Қоракўзбегим илғади. О, қайнонасига тенг келиб бўлурму?

Қоракўзбегим ўйлаб қўйган бошқа гапларини тезда айтмаса кеч бўлишини англади. Чунки Хадичабегим айтар сўзини ўқ каби отиб олгач, қулоғини мисоли кар қилиб турадиган аёл эди.

— Хабарлар рост бўлурму ё ёлғон, келинингиздан аввал ҳам етказувчилар топилгай.

— Ундай бўлса, мурод не?

— Қалъаи Ихтиёриддинга яширинмоқдин мурод-чи? Абулмуҳсин Мирзо оғамиз келмасалар, ўғлингиз заифаларини ташлаб қочсалар?

Кейинги сўзлар бегимнинг бағрини ўйиб юборди. Ичидан тошиб кетаётган хўрсиниқни ютиб юборгиси келиб, тишини

тишига босди. Ахир келинининг олдида ожизланишни истамас эди!

Қоракўзбегим қайнонасига оғирроқ сўзлаб юборганини сезиб, тилини тишлади. Тўғри, у бор аламини тўкиб солгиси келганди. Бироқ рўпарасидаги бу аёлга ҳам осон эмаслигини дафъатан ҳис этди-ю, ичидаги бор гапларини унутди.

— Мен истиқболдан чўчимоқдамен, ҳазрат онажон. Шайбоқхон қалъани олса, ким додимизга етур?

Хадичабегим бир зум сукут ичра қолди.

— Беҳуда мунозара ила фурсат йўқотмоқни истамасмен. Шомда йўлга чиқурмиз.

Бу «гап тамом» дегани эди. Қоракўзбегим жимгина бош эгди.

* * *

— Онажон, дорунгиздан ичмабсиз. Энди қийналиб қолсангиз... Шоҳбека кўлини пешонасидан олиб, қизига паришонҳол қаради.

— Зарари йўқ, қизим, бир сафар фаромуш бўлибдур, холос.

— Онажон... — Нурбадан «айтсамми, йўқми» деган каби жим қолди.

— Айтингиз!

— Онажон... Шайбоқхоннинг кўшини ниҳоят даражада катта, минг туман эмиш...

— Йўқ, қизим, минг туман бўлмаса керак.

— Нечун?

— Сиз ўқимишли, ҳисоб илмидан хабардор қизсиз, болам. Бундаин катта сонни фақат айтмоқ осон. Наҳот Дашти Қипчоқда жанг илмидан хабардор шунча йигит бор, деб ўйлайсиз?

— Ахир Шайбоқхон кўплаб кентларни ишғол қилган. Шунчалар шоҳларни енгган подишоҳнинг кўшини ҳам катта бўлиши мантиқан рост бўлмайдурми?

— Мантиқан... Балки... Илло шоҳларни енгган сабаб фақат кўшиннинг сони эмас... — деди-ю, Шоҳбека шу ондаёқ тилини тишлади. Тўғри, халқ тилида уларнинг ҳолига мос келувчи

таъриф бор: «Тотувлик — бахт, тотувсизлик қулаган тахт!» Лекин тахт эгаларининг бири Нурбаданнинг отаси, бири эса амакиси! Шундоқ экан, Шоҳбека қизига аччиқ ҳақиқатни айта олармиди?

— Қизим, офат ҳамиша катта бўлур. Сабаби унинг ваҳимаси улкандур. Сиз заковатли қизсиз. Хулоса айтмоқда шошилманг.

Шоҳбека Нурбаданга кетмоққа ижозат берди. Ўзи эса чиқаётган қизининг ортидан боқиб ўйланиб қолди. Нозик қадди-басти, терилгандек нозик қошлари остидаги катта-катта кўзлари, кичкина, гўё чимдиб олингандек бурни, ҳатто иягидаги чуқурчаси, бари — онасини эслатарди. Раҳматли онаси худди шундай жиддий, мулоҳазакор эди. Нурбадан аслида Бадиуззамон Мирзонинг ёш кетган хотини Севинч бекадан туғилган эди. Шоҳбека кундошининг (кундош деб ҳам бўлармиди уни? Бечора, хаста қалб, нозик жисм эди) икки ойлигида етим қолган гўдагини катта қилганди.

Бадиуззамон Мирзо Ҳирот акобирларидан бўлмиш Нуриддин Қосимнинг фозила қизи таърифини эшитгандаёқ унга уйланиш қарорига келгану, ортиқча ўйлаб ўтирмаёқ қарорини амалга оширган эди.

Дабдабали тўй ҳам ўтди. Аммо Бадиуззамон Мирзо учун у фароғат келтирмади. Севинч беканинг саодати ҳам қисқа бўлиб чиқди. Ёш маликанинг соғ кунидан хаста кунни кўп, унинг кўшкидан табибнинг оёғи узилмасди. Шу сабабми, Бадиуззамон Мирзо кўп ўтмай унинг кўшкига яқин йўламай қўйди. Севинч беканинг кўзи ёригандан кейин эса Мирзо «Сизга қизингиз муборак бўлсин!» — деган Шоҳбекага аламноқ бир назар ташлаб кўя қолди.

Ўша пайтда кимдандир «Севинч бека Шоҳзамонга севинч келтирмади» , — деган гап чиқди-ю, ўша-ўша ҳарам аҳлининг оғзидан тушмай қолди. Бечора Севинч бека эридан бирон марҳамат ҳам кўрмади. Балки уни шу нарса тезроқ сўндиргандир? Ҳар қалай, навбатдаги беҳолликдан сўнг ўн кунгача бош кўтаролмай ётди-ю, икки ойлик гўдагини бу фоний дунёга ташлаб кўз юмди.

...Яна чакка томирлари санча бошлади. Иккала қўли билан чаккаларини уқалади. Лекин фойдаси сезилмади. Охири ёнидаги бахмал лўлаболиш тагидан шақилдоғини олиб шақиллатди. Таъзим билан кирган канизга дорусини олиб келишни буюрди.

* * *

Ҳиротнинг шимоли. «Дарвозаи мулк» ва «Дарвозаи Қипчоқ» оралиғидаги бу маҳалла шаҳарнинг эътиборли кабирлари ҳамда давлатмандлари яшайдиган маскан эди. Маҳалланинг қоқ марказида шаҳарнинг етти улкан тоқли Жомеъси савлат тўкиб турар, гўё маҳалланинг обрўсини яна бир бор таъкидлар эди. Ҳиротнинг аксар кўчалари қишда лой бўлгани ҳолда бу ернинг кўчаларига чақилган тош ётқизилган, уч арава бемалол ёнма-ён юра оладиган даражада кенг, икки тарафидаги бири-биридан муаззам дарвозалар, улар тепасидаги бири иккинчисидан қолишмайдиган савлатдор болохоналар ушбу маҳалланинг бежиз «Давлатдор» деб аталмаганига далолат эди.

Жомеънинг ортидаги, гулларини эндигина тўка бошлаган жийда дарахтлари тизилган узун кўча сокин. Адоқдаги басавлат нақшинкор ёғоч дарвоза ёнидаги супада бир кекса дарвиш гўжа ичиб ўтирибди. Ёғоч қошиқни ҳар гал катта сопол косага солганда қўлидаги салмоқдор нондан тишлайди. Нонни чала чайнаб, ютиб улгурмай оғзига таом тўла қошиқни тикади-да, уни ҳам шоша ютади. Афтидан, бечора жуда очиққан эди. Дарвоза қия очилиб, кирланган яктаги тиззасига қадар осилган жиккаккина мўйсафид чиқди. Қўлидаги кичик косани супага қўйди.

— Чанқагандирсен, оллоҳнинг бандаси, олақол, — деди ғуссали бир овоз билан.

Дарвиш косани кўтариб, ичидаги узум шарбатини соқолига тўка-тўка ичиб олди.

— Бу хонадонга нечун ғусса чўкмиш? Туришинг мотамсаро? — деди дарвиш косани супага қайтиб қўярган.

— Э, Девона дарвиш, хошамиздан айрилиб қолдик, — мўйсафид энгларини мижжаларига босди, — шаҳид кетди, бечора.

Инсофли, тавфиқли одам эди.

— Хожанг ким?

— Нима бало, Ҳиротга букун келдингми? Наҳот Амир Муҳаммад Баҳодир деганни эшитмаган бўлсанг?

— Э, Амир Зуннун арғуннинг саркардаси-да!

— Меним хожа Амир Зуннуннинг эмас, подишоҳ Бадиуззамон Мирзонинг саркардаси бўладур!

— Ие, подишоҳ дейсанми? Тахтини ташлаб қочган шоҳнинг шоҳлиги қоладурму?

— Ҳаддингни бил, эй Девона! Шоҳлар ишини баҳоламоқ сену мендек фақирлар учун ҳалокатдур. Яна нима тилайсан? Бирон мева берайми? Гилослар пишган!

— Йўқ.

— Унда йўлингдан қолма, биродар!

Дарвиш хафа бўлмади. У бундан баттар муомалаларни кўп кўрганди. Индамай дуога қўл очди. Барҳақ рост! Унинг иши тоату ибодат! Шоҳлар келаверади-кетаверади. Илло ҳақ ҳамиша барҳаёт!

Шу онда кўча бошида сурмадек қоп-қора арғумоқ минган йигит кўринди. У бу томонга шитоб келарди.

Суворий дарвоза ёнига етгач, жиловни тортди. Мўйсафид очган дарвозадан отининг ёлига энгашиб ўтиб, ҳовли ўртасида эгардан тушди. У ўн саккиз ёшларда, эндигина мўйлаби сабза урган йигитча эди. Истиқболига югуриб чиққан мулозимга от жиловини тутқазди-да, ўзи ўрдадек ҳовлининг тўрига қараб юрди.

Ҳовли тўрида қатор солинган нақшинкор эшик ва даричалик уйлар ёнида икки тавақалик яна бир эшик кўринарди. Йигитча у эшикдан ҳам ўтиб, қисқагина ёпиқ йўлак орқали ичкари ҳовлига кирди. Бу ҳовли анча чоғроқ, фақат ўнг ва тўрдагина бинолар кўринар, сўл томон пастак девор, унинг тепасига чиқариб юборилган ишком, унга ўрлаган ток танаси кўринарди. Ҳовли ўртаси кичиккина ҳовуз, унинг лабидаги супа усти бўм-бўш, теваракдан тиқ этган товуш эшитилмасди. Гўё уйда кимса йўқ ёки барча уйқуда. Йигитча тўрдаги даричалари ёпиқ уйга қараб юрди,

яқинлашгач, томоқ қириб йўталди.

Шу ондаёқ эшик очилиб, кўк кўйлак устидан мунсак кийиб, оқ оралаган сочлари устидан катта кўк рўмол ташлаган тўлагина аёл — хонадон бекаси Улуғбиби кўринди.

— Келдингизми, болам? Ваалайкум ассалом! Мени хавотирга кўйиб қайларда қолдингиз?

Аёл ҳарсиллаб келиб йигитчани бағрига босди. Кейин елкаларини, куракларини силаб кўзларига ёш олди.

— Онажон! — йигитча киртайган кўзларини юмиб аёлнинг эркалашларига туриб берди. Кейин унинг сирғалиб кетган рўмолини тўғрилаган бўлди-да, супага бошлади.

— Хавотирингиз ўринсиз, онажон, — деди йўл-йўлакай, — мен шаҳар ичида бўлсам... Йиғламанг!

— Бу сипоҳий либосларни ечингиз, болам. Отангизнинг сипоҳий бўлгани етар. Муштипар онангизни ҳам ўйланг. Жангу жадал ўлсин, бир кун тинчлик бўлурму?

Шу асно ўнг қўлдаги айвончадан қўлида кичик коса, ёшгина жувон тушиб келди. У шу хонадон қизи Ўғилбиби эди.

— Онажон, Шерзод ҳориган кўринади. Уни кўп итобга тутманг, — деди.

Сўнг косани узатди:

— Ичинг, чанқагандирсиз?

Йигитча косадаги шарбатни бир кўтаришда сипқорди.

— Оғам кўринмайдур?

— Мадрасага кетдилар. У ерда қандайдир йиғин бўлармиш!

Шерзод поччасини «Оға» деб атарди. Унинг поччаси Абдусолиҳ Орий «Ихлосия» мадрасасида араб наҳв ва сарфи ҳамда туркийча таҳрир услубиётдан сабоқ берарди.

Йигитча эгнидаги жавшанини ечиб, енгил оқ яктак кийди-да супага чўзилди. «Кун мунча қизимаса?» – дея шивирлади. Қуёш гўё саратоннинг яқин эканини таъкидламоқчидек, нурларини аямай тўкар эди.

Шерзод боши тепасига келган офтобга бепарво, бағрини болишга бериб ётарди. У ўз хаёллари билан банд, опаси келтирган

суяқ ошга қарамади ҳам. Улуғбиби эса ўз ғами, ўз хаёлларига банди, айвонда неварасининг бешигини тебратарди.

Хуросон устига тўпланган булутлар бундан уч кун бурун Амир Муҳаммад Баҳодир хонадони устидан гулдирак солиб ўтди. Қораработдаги илк жангдаёқ Амирнинг умр шами ўчди. Султон Ҳусайн Бойқаро даврида бу одамнинг иззати доимо баланд, унинг жасурлиги бир тараф, ақл-идроки бир тараф, шу жиҳати билан аълоҳазратлари барча юришларида унга энг масъул вазифаларни ишониб топширарди. Султон Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин Амир Муҳаммад Баҳодирнинг мавқеига зоҳиран путур етмади. Аммо Бадиуззамон Мирзо телбавор жасорати сабаб Амир Зуннунга кўпроқ эътиمود кўйгани туфайли бу саркарданинг доруссалтанат осмонидаги юлдузи пастлай бошлаган эди. Улуғбиби бунга ички бир сезги билан англади.

Мана ҳозир ҳам Улуғбиби пешонасидаги ёзиғи не эканини билолмай лол. Ахир бировга ёмонлик тилаган эмасди, ғийбату бўҳтондан йироқ юриб, мўмин фарзандлар ўстирди, йўлдошига меҳру садоқатдан ўзга нарса соғинмади. Бу кўргуликлар нечун? Нечун подшоҳлар тахт талашару, жабрини ўзгалар тортадур?

Ўн йилдан ошибдики, Амир Муҳаммад Баҳодир хонадонида осойиш йўқ. Султон Ҳусайн Бойқаро мамлакатнинг ҳали у, ҳали бу ерида исён кўтарган итоатсиз ўғилларига қарши қўшин тортади. Амир Муҳаммад Баҳодир дам ҳировул⁶, дам қалб қўшинларига⁷ бош бўлиб жангга отланади. Улуғбиби эса юрак ҳовучлаганча эшикка термулиб, тунларни тонгларга улайди. Ҳар вақт жойнамоз устида яратгандан фарзандларининг отасига омонлик, узун умр, оиласига тинчлик, Султоннинг бебош ўғилларига инсоф сўрайди. На қилсин, хонадонининг тинчи доруссалтанат осойишталигига боғлиқ!

Ички ҳовли эшигида Абдусолиҳ кўринди. Новча, озғин қаддида мударрисларнинг сипо ридоси тўкилиб турар, бошида ўзига ярашиқли ихчам дастор, Абдусолиҳ калта қирқилган қора

⁶ Ҳировул – қўшиннинг илғор сафи

⁷ Қалб қўшинлари – қўшиннинг марказий қисми

соқолли, тийрак кўзли ўттиз икки яшар қорамағиз йигит эди. У бўй-бастига мос катта-катта одим ташлаб айвон ёнига келди. Қайнонасига салом бергач, икки-уч ҳатлашда супага етди.

— Шерзод, — дея чақирди.

Поччасининг товушини эшитиб йигитча ўрнидан илдам кўзғолиб «Ассалому алайкум!» — деди.

Абдусолиҳ одатича чўзиқ бир қироат билан алик олди.

— Мадрасада таълим бўлаётирми? — сўради Шерзод ажабланиб, — Нечук?

— Мадрасани кўя турунг, иним, ўзингиздан сўйланг!

— Ўзимдан?

Абдусолиҳ қайнисининг тиззасига кафтини босди. Айвон тарафга кўз ташлаб олди. Кейин овозини пастлатди.

— Бу кун Шайхулислом мадрасасида аъёнлар йиғилишдилар.

— Нечун?

Абдусолиҳ яна айвонга қаради. Қайнонасининг уй ичига кирганини кўргач, Шерзодга ўғирилди.

— Мавлоно Хондамирдан хон номига мактуб битишни сўрадилар. Номани эртага тонгда мулла Усмон Шайбоқхонга элтадур.

— Ҳирот жангсиз топширилурму?

— Шундоқ.

— Абулмуҳсин Мирзо Машҳаддин келаётганмиш-ку!

Абдусолиҳнинг кўзлари каттайди.

— Алҳол ёшсиз, иним. У Ҳиротни нечун ҳимоя қилсун? Унинг бунда бирон яқини борму?

— Падарининг хоки бордур!

Абдусолиҳ бошини чайқаб аччиқ кулди.

— О, иним... Падарининг кўзи очиқлигида риоясини қилмай исёнлар кўтарган ўғил энди унинг хокини ҳимоя қилурми?

Бироз жимликдан кейин Шерзоднинг елкасига шапатилади.

— Юринг, гап бор.

Абдусолиҳ кафтларини супа четларига тираб ўрнидан турди. Ҳамроҳини эргаштирганча иккала ҳовли ўртасидаги эшикни очиб,

ташқари чиқди. Икковлари ўнг қўлдаги қатор солинган иморатнинг ўртасидаги даричалари ёпиқ уйга кирдилар.

Абдусолиҳ кирибоқ даричаларни очиб юборди. Ичкарига ёруғлик кирди-ю, оёқ остидаги улкан қирмизи шерозий гиламни оловлантириб юборди. Ганчкор деворларга осилган Дамашқ шамширларининг серҳашам пўлат дасталари, Исфaxon ханжарларининг нозик нақшлар чекиб зийнатланган кумуш қинлари, майда қуббалар билан зеб берилган Тошканд қалқонлари деразадан тушган шуълада совуқ ярқираб кетди. Абдусолиҳ ҳовлига бир қур кўз югуртириб олгач, тўрдаги қизил, жигарранг ва яшил саҳтиён муқовалик китоблар терилган нақшдор катта токча томонга ўтиб, унинг пастидаги баҳмал кўрпачага чўкди. Унинг имоси билан Шерзод рўпарага, саккиз қирралик катта ўймакор хонтахта ёнига тиз букди. Абдусолиҳ қўлларини хонтахта устида қовуштирганча бир муддат ўйланиб қолди.

— Шерзод, иним, камина сиздан бир неча кўйлакни ортиқроқ йиртганмен. Сиз ёлғиз ўғилсиз. Отамиз-ку, сизнинг камолингизни кўролмадилар. Илло онамизнинг қолган орзулари, умидлари сизда. Энди савашни йиғиштириб онамизнинг қошига қайтинг. Эрта-бурускун Шайбоқхон шаҳарга кириб келур. Мадрасада Ҳирот калитларини топшириш тўғрисида келишиб олинди. Қаршилиқ қилмоқ бефойда.

Шерзод сукут ичра ўйланиб қолди. Абдусолиҳ унинг жимлигини ризолик деб ўйлаганидан сўзини давом эттираверди.

— Хуросонда Амир Муҳаммад Баҳодир деган исми билмайдурган киши йўқ. Отамизнинг Темур Султонни яралаганини Шайбоқхон ҳам эшитган чиқар... Яна сизнинг Дарвозаи Қипчоқ мудофаасига бош бўлганингиздан хабар топса, хон асло шафқат қилмагай.

— Шайбоқхон Тошкандни қандоқ олганини билурмисиз?

Абдусолиҳ қайнисининг нима демоқчи эканини тушунмади:

— Билурмен...

— Билсангиз... Нечун бундоқ деяпсиз?

Шундагина йигитчанинг нима демоқчи бўлганини англаб... титраб кетди.

— Ахир Ҳирот Тошканд эмас-ку! — деди шошқин.

Шерзод беихтиёр хўрсинди. Кейин:

— Дарҳақиқат, Тошканд эмас... — деб шивирлади.

* * *

«Сен хуршиди тобонсен, етмоқ душвордур,

Илло ишқинг ўтидин тавонгор ўлдум...»

Қорақўзбегим яна бир қайта ўқиди.

— Ким келтирди дединг?

Фотима маликасининг бу саволига олтинчи марта жавоб бериши эди.

— Бир дарвиш келтирди. Ёдингиздами, Наврўзда Хўжа Баҳовуддин йўлига назр этиб садақа улашган эдингиз...

— Ҳа-я...

Қорақўзбегим яна хотирасини зўриқтириб, ўйлай бошлади. Наврўзда назри тилак қилгани ёдида. Аммо бу дарвиш хотирида йўқ!

— Ҳамма Девона дарвиш деб атаган битта жунунсифат байт айтган эди-ку! Худди ўша дарвиш келтирди.

— Ҳа, эсладум!

Номанинг баъзи ўринларини қайтадан кўздан кечирди.

«Бемормен дардингда... қорақўзлик малаксиймо... карам қилғил...» Ё тавба, бу не деган сўз? Наҳот Шайбонийхон уни...

«Шифо истаб, васлингдин умидвор ўлдум,

Унутғил аламларни...»

Ё раб! Шайбонийхон кўнгилинг туб-тубидагиларни қайдан билади? Қорақўзбегим аламнок экани рост. Ойлар, йиллар «севдигим, Қорақўзим» деб, сўнгра биринчи хавфдаёқ ёғий илкига ташлаб, тирақайлаб қочмоқ! Дуруст, саркардалик салоҳияти йўқ экан, жангда энгилибдур, (ахир урушда энгилмоқ ҳам қисмат!) аммо эр йигитдек энгилмоқ, чекинаётиб суйганини олиб кетмоқ

мумкин эмасми? Ташландиқ хотин хўрликларини баён қилмоққа сўз борми?

...Қорақўзбегим бу каби хиёнатни иккинчи бор тотиб кўряпти. Биринчи бор тортган аламига бир канизак сабаб бўлганди. Исми ҳам ғаройиб, жисмига ва мавқеига тамомила муносиб бўлмаган исм эди. Ганжина!

Бу қизга Ганжина деган исмни ким қўйган экан? Рангпар, ел учирар даражада нозик, қиёфасида киши юрагини жазиллатувчи на бир тафт, вужудида на бир жозиба, ҳаракатларида на бир учқун бор! Узунчоқ юз, кичкина бурун, юпқа лаблар, нурсиз ёноқлар... Бу кўримсиз қиз нимаси билан Музаффар Мирзонинг эътиборига тушдики, Қорақўзбегимга аталган билагузук охир-оқибат унинг озғин билагига тақилди?

...Ўшанда онаси қизини рўпарасига ўтқазиб, чоршанба куни фотиҳа, келаси ҳафтада никоҳ тўйи бўлажagini, Султон Ҳусайн Бойқаро энди унга нафақат тоғойи, балки ота ҳам бўлиб қолишини айтганда, Қорақўзбегим ҳайрон бўлгани йўқ эди. Чунки у эркатой Музаффар Мирзонинг ҳеч бир истаги ерда қолмаслигини биларди.

Гўшангада Музаффар Мирзо хушнуд, келинчакнинг оппоқ билагига олмос кўзли серҳашам билагузук тақди.

— Энди маъқулми? — сўради кўзлари эҳтирос-ла ёниб.

Қорақўзбегим жилмайди:

— Аввалгиси... қайда?

— Аввалгисини не қилурсиз? — ҳайрон бўлди шаҳзода, — сиздек маликага шуниси ярашур!

Келинчак юзларини Музаффар Мирзонинг чаккасига уялгансимон босиб шивирлади:

— Кўнглим ўша билагузукда қолган... У сизнинг илк туҳфангиз... Менинг биринчи...

— Айтинг!

— Йўқ... Уяламен...

— Қорақўзим... Айтинг ахир...

— Менинг... илк муҳаббатим ҳадяси... Қандоқ унутай? Ҳар

қанча олмос унинг олдидан ўтаверсин!

Музаффар Мирзо бир зум жим бўлиб қолди. Кейин:

— Уни асраб қўйибмен. Ҳозир келтирайми? Ё... кейинроқми? — деб маънодор кулимсиради.

Қорақўзбегим юзларини кафтлари орасига яширди:

— Майлингиз...

О, ўшанда Мирзонинг олчоқлик қилганини билса эди!

Эртаси оқшомда Музаффар Мирзо унинг билагига иккинчи билагузукни тақиб қўйди. Бироқ Қорақўзбегимнинг кўнгли нечундир хижил бўлаверди. Бир қарашда ҳаммаси рисоладагидек эди. Ўша-ўша юлдуз шаклидаги нақшлар, қамарнинг бўртма сурати туширилган қўйма олтин билагузук. Лекин нимасидир ўзгача... Назарида билагузук аввалгисидан бироз салмоқлироқдай... Нега? Тушуниш қийин...

Ярим ой ўтар-ўтмас ҳаммаси ойдин бўлди-қўйди. Қайнонасининг хизматида юрган ўша кўримсизгина канизак сабаб...

Ганжина ҳамиша ёш маликанинг олдида кўзларини ердан узмай турар, унинг ҳар бир истагини сўзсиз бажарарди. Қорақўзбегим эса қизнинг хокисорлигидан аччиқланиб энг бемаъни юмушларни ҳам буюраверар, Ганжина миқ этмай бу эрка келиннинг буйруқларини адо этаверарди. Охири бу ўйин Қорақўзбегимни ортиқ даражада зериктирди-ю:

— Бунча хокисор бўлмаса? — деди Фотимага.

— Невлай, азалдан индамас, — жавоб қилди Фотима.

— Қаердан келиб қолди у?

— Қундуздан Хусравшоҳ Султони салотинга инъом этиб юборган.

— Шундоқми? Хусравшоҳ мунча кўримсиз қизни жўнатмаса? Ё исмига маҳдиё бўлганмикин?

— Ганжинани яхшигина шоира дейдилар. Маҳди улё шу сабаб уни ўзининг кўнгилочар канизлари қаторига олдирдилар...

Бир куни у Ганжина қайнонасининг базмида косагуллик қилаётганини кўрди. Канизак ўрнатилган тартибга кўра олтин

гул очинни⁸ чиройли таъзим билан Қоракўзбегимнинг кундоши Гулнурбегимга тутди. Канизак таъзимга эгилар экан, соддагина қирмизи қабо остидан кийилган пушти шоҳи кўйлагининг кенг ёқаси очилди-ю, иккала кўкраги орасида зарҳал тизимчага осилган олтин ранг тумор ярқиллади. Гулнурбегимнинг ёнида ўтирган Қоракўзбегим эса:

— Бу не? — деди-да, шартта туморни юлиб олди. Бу шу қадар тез рўй бердики, Ганжина хушини йиғиб ололмади қолди. Ҳатто Гулнурбегим ҳам нима гаплигини тушунолмади. Бир туморни кафтида тутганча кулимсираётган кундошига, бир ранглари ўчиб қалт-қалт титраётган канизакка киприкларини пирпиратиб боқди. Шу пайт кутилмаганда Ганжина гиламга тиз букди:

— Гуноҳимдин ўтинг, бегим...

Қоракўзбегим қизгинани кўрқитиб юборгани нашъа қилиб жилмайиб тураверди. Орқароқда қизларнинг шивирлашгани эшитилди:

— Не экан? Бир кўрайик...

Қоракўзбегим туморни қисимлаб кўрди. Қўлларига ярим ойсимон қаттиқ нарса илинди. «Билагузукми?» — хаёлидан ўтди унинг. Шу заҳоти юраги аллақандай увишиб кетди.

— Қизгинани кўрқитманг, ўргилай, — деди Гулнурбегим, — авф этиб қўя қолинг.

— Авф этинг... — шивирлади Ганжина.

Малика туморни канизакнинг олдига ташлади:

— Олақол.

...Шу куни унга ҳеч нима татимади. Дастурхонга тортилган анвойи мевалар-у, мазаси ним ширин шарбатлар унга тахир бўлиб туюлди, созандаларнинг ижролари-ю, қизларнинг гўзал рақслари заҳарханда бўлиб кўринди.

Эртаси у канизакни ҳузурига чорлади.

— Билагузукни кўрсат-чи? — буюрди у юрагида ўрмалаётган гумондан ботинан титраркан.

Ганжина рўпарага тиз букди. Бўйнидан туморни ечиб,

⁸ Гул очин - қадаҳ

ичидагини олди-да, астагина маликанинг оёқлари остига қўйди. Қорақўзбегим гиламда ярқираб ётган билагузукка қаради-ю, оҳ тортиб юборди. Бу — ўша, Музаффар Мирзо «Боғи Сафид»да, олма дарахти тагида тутган, лекин у нозланиб олмаган билагузук эди!

Қизгина безакни ўғирламаган, бу — аниқ. Буни Мирзо шу қизга... О, Мирзо!

— Мирзодан бошқа инъомлар ҳам олганмисан? — сўради у вазмин бўлишга уриниб. Аммо барибир, овозидаги титроқ сезилиб қолди.

Ганжина билинар-билинемас бош силкиди.

— Қачон?

— «Боғи Жаҳоноро» да...

Бу сафар малика заҳархандасини яширолмади:

— Нечук Султони салотин эмас, Мирзонинг илтифотига ноил бўлдинг?

Қиз «дув» қизарди.

— Сўзла!

Ганжина кўзлари ёшга тўлди-ю, сукут сақлаб тураверди.

Қизнинг индамаслиги охири маликанинг тоқатини тоқ қилиб юборди.

— Нечун индамайсан? — дея итобга ола бошлади, — сен... кимнинг юзига оёқ қўйганингни англаяпсанми ўзи?

Ганжина икки букилиб, қўллари билан юзларини тўсиб олди.

Қорақўзбегим эса ғазаб аралаш:

— Мирзони севасанми? — деб сўради.

Қиз бошини билинар-билинемас силкиди: «Ҳа».

Малика билагузукни ушлашга ҳазар қилгандай бармоқ учлари билан канизак томонга туртди:

— Ол, ўзингга буюрғай! Илло гап шу ерда қолсун! Магар Мирзо билан қилган ишининг иси чиқса, шафқат кутмагайсен! Йўқол кўзимдин!

...Ганжина чиқиб кетди ҳамки, Қорақўзбегим титроғини босиб ололмади. О, Мирзо, Мирзо! Жорияни маликангизга тенг кўрдингизми? Анави қиз-чи? Тирмизак! Ўз тенгинг йўқмики,

Қорақўзбегимдай маликанинг қаллиғини сеvasан?

Қорақўзбегим ўша пайтда бу машмашанинг исини чиқармаёқ канизакни ҳарамдан даф қилган, Музаффар Мирзо тугул, калондимоғ қайнонаси ҳам миқ этолмай қолганди. Ўша-ўша Қорақўзбегим Маҳди улёнинг эрка келини, Музаффар Мирзонинг суюкли хотини, Ҳиротнинг донгдор гўзали. Энди эса... қочоқ шоҳнинг ташландиқ хотини, ёв илкида асира...

Асира? Нечун асира бўлсин? Ҳали ёв илкига тушгани йўқ! Магар... Магар Шайбонийхон уни алдамаётган бўлса...

Нечун алдасин? «Севдим!» — дегани ёлғон бўлганда ҳам, никоҳига олиши рост бўлса... бу — нажот-ку!

Қорақўзбегим ўрнидан туриб кетди. Ўзига ҳайронликда боқиб турган Фотимага безътибор, нозик қўлларини қисимлаб хонада у ёқдан-бу ёққа бориб-кела бошлади.

Ҳа, бу — нажот! Ихтиёриддин қалъасига кетмоқдин фойда йўқ. Барибир таслим бўладилар. Бир ҳовуч хотин-халажнинг қаршилиги не ҳам бўларди? Сичқоннинг филга дўқидек гап бу! Аммо... бу ёғи қандоқ бўлди? У ҳамон Музаффар Мирзонинг никоҳида-ку! Ана жумбоқ...

* * *

*Ҳақ сўзин ул ўқур бўлса алҳақ,
Ани ўзар киши йўқтур мутлақ.
Тенгрининг ояти раҳматдур ул,
Халқдин дофийи заҳматдур ул.*

Шайбонийхон сўнгги пайтларда жойнаmozга чиқар чоғи мана шу сатрларни эслайди-ю, беихтиёр жилмая бошлаганини сезади. Шоирлар шоҳларни таърифлаганда муболағани ошириб юборадилар. Аммо у аниқ билади: зукко таъб, қалами ўткир шоир Муҳаммад Солиҳ бу сўзида ҳеч қандай муболаға қилган эмас. У ҳақиқатан Қуръони Карим қироатида тенгсиз. Унда Оллоҳ сўзларига муҳаббат болалигида уйғонган. Ҳамон ёдида: у ҳар бомдодда муаззиннинг оҳангдор «Оллоху Акбар»идан кўзлари

очишиб, тушунарсиз ҳайратдан титраганча азон сўзларига қулоқ тутарди. Муаззин ширали овоз билан «о»ни чўзиб, «Ашҳаду алла илаҳа иллалоҳ» деганда кичкина Муҳаммад Шоҳибек⁹ беихтиёр нафасини ичига ютар, фақатгина иккинчи маротаба «Ассалоту хойрум минаннавм» айтилгандагина енгил хўрсинарди-да, кўзларини юмарди. Кейин анчагача кўнгли аллақандай илиқликдан эриб, жимгина ётар ва ўзи ҳам сезмаган ҳолда яна уйқуга кетарди.

Кейинроқ падари бузруквори Будоқ Султон уни ҳар бомдод намозга уйғоттирадиган бўлди. Султонзода бўйига мослаб тикилган ипак жойнамоз устида, отасининг ёнида рукуъга эгилган пайтлари ўзини номаълум бир улуғлик олдида тургандай ҳис этиб юраги бир орзиқар, «Оллоҳу Акбар» деб саждага бош қўйганда эса бутун вужуди билан бир зум сукутга толар, фавқулодда бир буюклик олдида титраб, «Субҳона роббиял аъло!»ни уч карра қайтарарди...

О, ўша масъуд дамлар! У пайтларда тожу тахт ишқи ҳали дилида ёнмаган, ҳали бу дунёнинг талотумлари ва талошларидан беҳабар, кунлари отасининг паноҳида осойишта ўтарди. Раҳматли отаси уни севганига шубҳа йўқ, илло ўғлини ҳеч эркаламасди. У эсини танир-танимас, онасидан алоҳида яшашга ўрганган, бу ҳам отасининг талаби эди. Уни ҳар тонгда хизматкори Қорачабек уйғотарди. Оқшомда ўзига мослаб ясалган кичкина яроқларини ечиб, мулозим ёзган тўшакка ётарди. Онасини эса кунига бир марта, эрталаблари, бирровгина, салом бергани кирганда кўрарди.

Онаси (исми ҳам ўзидек кўркам — Қўзибегим эди!)

⁹ Муҳаммад Шоҳибек – Шайбонийхоннинг исми. Баъзи манбаларда, хусусан, Гулбаданбегимнинг “Хумоюннома” асарида Шайбонийхоннинг исми Муҳаммад Шоҳбахт деб келтирилади. Бобур хоннинг исмини Шайбоқхон деб ҳам ёзган. Хуршид Даврон «Самарқанд хаёли» асарида Шайбонийхоннинг исмлари ҳақида мана шундай мулоҳазаларни келтирган: «Шайбонийхон бир қатор тарихий асарларда Шоҳибек номи билан тилга олинади. Биринчи қисми форсий, иккинчи қисми туркий сўздан ясалган бу исм «шоҳлар беки», «шоҳларга тенг бек» маъносини билдиради. Форс тарихчиси Муҳаммад Козим «Тарихи оламройи Нодири» («Дунёни безовчи Нодир тарихи») асарида ўзбеклар ҳукмдори исмини кўпчиликка эргашиб «Шоҳибек» деб эмас, балки «Шойбек» тарзида келтиради. Қадимий туркийда эса «Шой» («шай») сўзи «куч-қудрат» маъносини билдирган. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, «Шоҳибек» аслида туркийча «Шойибек» исмининг форс тилида бузилган шакли, аниқроғи, туркийча исмга форсий мазмун берилгани».

дўмбоққина, қўнғир сочлари тақимини ўпган, думалоқ юзлари фавқулодда тиниқ, бодомқовоқ аёл эди. Унинг кўк кўзларида ҳамиша жиддийлик зоҳир, «Ўғлим!» — деганда эса овози товланиб, қиёфаси ёришиб кетарди. Аммо Оллоҳнинг буюргани ўзгача бўларкан. У аввал отаси, сал кейин эса онасидан айрилиб, иниси иккови содиқ Қорачабек қўлида қолишди.

Шундагина отасининг эркаламаслиги сабабини тушунди. Оқил киши экан падари бузруквори! Эркалаб-сийпаланган болалар ҳаётнинг қаттолликлари олдида ожиз қолишларини, тақдир зарбаларига бардош беролмасликларини билган экан, ўғли бу бевафо дунёнинг гирдобларида чирпирак бўлмаслигини тилаган экан!

Яратганга шукурким, Қорачабек ундан меҳрини аямади, ҳар дам садоқат билан хизматда бўлди. Балоғатга етиб, улуғ ниятлари йўлидаги илк қадамларини қўя бошлаганда биринчи бўлиб севинган ҳам Қорачабек эди! Дунёда шунчалар садоқат бор экан! Мана, неча йиллардан бери Шайбонийхон ҳар жума оқшоми содиқ Қорачабек арвоҳига бағишлаб Қуръон тиловат қилади. У Қорачабекнинг яхшиликларига юз бора, минг бора ошириб яхшилик қилмоқ умидида эди. Лекин унинг зафарларини кўриш Қорачабекка насиб этмади...

Ўша-ўша Шайбонийхон садоқатни фазилатларнинг энг улуғи деб санайди. Шукурким, иниси садоқатли чиқди. Шу жиҳатдан у теурийлардан кўра омадлироқ. Ўғиллари отасидан кейин бир-бирларига тиғ кўтарадиларми-йўқми, буни яратган билади, илло Шайбонийхон бунинг ҳам эҳтиётини қилиб қўйган: авлодларида ёши улуғлар тирик экан, тожу тахт ундан кичикларга насиб қилмайди! Бу Муҳаммад Шайбонийхон киритган темир қонун! Мабодо Оллоҳ таолонинг хоҳиш-иродаси бирлан Шайбонийхон аввалроқ кетса, амакиси Кўчкинчихон тахтга ўтирур. Ўғли тахтга фақат отаси, катта амакиси Кўчкинчихондан сўнггина мушарраф бўла олади! Бу қонунни киритишга ҳам ўзга подшоҳлар ҳаётидан олган сабоқлари мажбур қилган. Донғи оламга кетган салтанатларни парчалаган куч бошқа бир қудратли тождор эмас,

балки ундан-да кучлироқ ёғий — ноаҳилликдир! Тожу тахт мана шундай бир бало: у гўёким фитнакор гўзал, туппа-тузук одамнинг эс-хушини ўғирлайди, кўйида сарсон-у саргардон айлаб, қўлларини қонга бўяб, охири жаҳаннамга дучор қилади-да, бошқа бировнинг бошига кўнади. Бундай бевафо гўзални тутиб қолишнинг бирдан-бир чораси — унинг фитналари йўлини тамомила ёпиб ташлаб, уни батамом асираликда сақлашдир.

— Ҳазратим...

Шайбонийхон жойнамоз устидан турган жойида ўгирилиб қаради. Чодирдан кираверишда шиғовул қўл қовуштириб турарди.

— Ҳирот аҳлидин элчи келмиш!

— Ким экан элчи?

— Шаҳар муҳтасибларидан мулла Усмон отлиғ бир киши!
Қароргоҳ ташқарисида турибдур!

— Айт, чорласунлар!

Мана, Ҳирот ҳам бошини эгиб келмиш! Ўзингга шукур, яратган эгам! Интилганга толеъ ёр дейишгани рост экан! Бир вақтлари, қизиққон ёшлик чоғлари қилган орзулари рўёбини энди кўряпти...

Чодирга бирин-кетин султонлар кириб кела бошлашди. Аввало жияни Убайдулла Султон кириб келди. Кетидан оқ матога боғланган ярадор қўлини кўксига авайлаб босганча ўғли Темур Султон кўринди. Ортидан нечундир мийиғида кулимсираганча куёви Жонибек Султон кўринди. «Бу нечун шодмон?» — ҳайрон бўлди Шайбонийхон. Шу йигитга ҳеч тушунмади-да! Қачон қарама, мийиғида кулимсирагани-кулимсираган. Ҳа, майли, куёвни пайғамбаримиз сийлаганлар! Бу сафар ҳам куёвини сийлаб, ўғлидан юқорига чақирди. Темур Султон отасининг сийловини дарров илғади, четланиб, Жонибек Султонни тўрга ўтказиб юборди.

Ҳаммадан охири Муҳаммад Солиҳ кўринди. Бу сафар Темур Султон сийлов кўрсатиб, шоирни тепароққа, отасининг содиқ аъёнларидан бўлган Жонвафобийнинг ёнига ўтқазди.

Бироздан сўнг хоннинг вазири мулла Абдураҳим кириб, одат

бўйича Шайбонийхон ёнига чўккалади. Ҳамма чодирдан кираверишга қараб қолди. Элчи ҳаяллаётган эди. Убайдулла Султоннинг сабри тугади. Мулла Абдураҳимга «Не гап?» — деган каби имо қилди. Мулла Абдураҳим кўз юмиб, бош силкиди. Бу сабр ишораси эди.

Шу пайт барваста шиғовул кириб, таъзимга эгилди. Четланиб, келувчини олдинга ўтказди. Барча қизиқсиниб, пойгакда тиз буккан эллик ёшлар чамали мўйсафидга разм сола бошлади. Мўйсафиднинг уст-боши чанг, ипак тўнининг ёқаси йиртилган, бошидаги дасторида тупроқ излари кўринади. Туташ қошларининг тепасида тер томчилари ялтирайди, қаншаридаги териси шилинган...

— Ҳирот аҳлининг элчиси муҳтарам мулла Усмон шуми? — сўради хон.

— Ҳа, онҳазрат, мулла Усмоннинг ўзлари! — жавоб қилди мулла Абдураҳим.

— Нечун элчи бу қадар афтодаҳол? Ё Ҳирот шунчалар ночорми?

— Навкарлар бечорани талабдурлар!

— Э... Шундоқ денг? Навкар аҳли азалдан кўрс бўлур, афу этгайсиз! Қани, не хизмат?

Шайбонийхон ўнг қўлини олдинга чўзди. Мулла Усмон қўйнидан найча қилиб ўралган ипак қоғозни чиқарди. Пойгакдаги ясовуллардан бири хоннинг кутиб қолишидан чўчиб, номани элчининг қўлидан юлқиб олди-да, югургилаб олдинга ўтиб, тиз букди. Мулла Абдураҳим қоғозни ундан олди-да, икки қўллаб Шайбонийхонга узатди. Хон номани очиб, шошилмай ўқий бошлади. Ҳамма нафас ютиб, нима бўлишини кутар эди.

Ниҳоят, Шайбонийхон номадан бош кўтарди.

— Элчи жаноблари анча азият чекибдурлар. Елкаларига тўн ёпинг! Олдирган отлари ўрнига от беринг!

— Қуллуқ, хон ҳазратлари! — мулла Усмоннинг кўзлари ёшланиб кетди.

— Эртага тонг билан акобирлар Ҳирот калитларини олиб

келсунлар! Уларни Каҳдистонда кутиб олурмиз!

Чодир ичида жонланиш сезилди. Йиғилганлар шаҳарнинг таслим бўлганини фаҳмлаб қувонар эдилар.

Ташқаридан қўлларида ипак тўн билан мулозим кирди. Мулла Усмон хонни дуо қилди. Кейин елкасида тўн, орқаси билан юриб чиқди. Чодир ёнида бир навкар пешонаси қашқа саман йўрғанинг жиловидан тутиб турарди. Албатта, бу от мулла Усмон миниб юрган чопқир туркман отидан пастроқ эди. Аммо бир офат комидан омон чиқиб келган киши шунга ҳам шукур қилса арзийди. Ахир у сал аввал ширин жонидан айрилай деди-ку, хоннинг эҳсонидан ранжишга бало борми?

Мулла Усмон навкарнинг қўлидан жиловни олди-да, отга миниб, шаҳар томонга қараб йўрттириб кетди.

* * *

— Сизнинг кўзингиз ўткирроқ, ўғлим, қаранг-чи, ким келяпти? Кексайиб қолган Мирзобек Кайхисравий Шерзоднинг ёнида турганча, қўли билан яланглиқдан дарвоза томонга йўртиб келаётган отлиқни кўрсатди.

Шерзод тикилиб қаради.

— Танимадим. Илло ҳиротликка ўхшайди.

— Ким бўлса экан?

Шу пайт девор устидаги навкарлардан бири қичқириб юборди:

— Қара, Ёдгор, отингни танидингми?

Ёдгор деганлари — йигирма беш ёшлардаги норғул йигит отлиққа разм солди:

— Ҳа, менинг отим. Ана, қашқасидан маълум. Оббо, талончи-ей! Тап тортмай миниб келишини қара!

Кетидан бўралатиб сўкинди. Кейин югургилаб девордан тушди-да, пастда қантариғлиқ отлардан бирига минди. Йигитлар шу ондаёқ дарвозани очиб юборишди.

— Шошма, талончи! Кунингни кўрсатмасам!

Отлиқ ўзига қараб елдек бостириб келаётган чавандозни кўриб, тўхтади. Ёдгор эгар устида тик турди-да, талончи деб гумон

қилинган кимсанинг ёқасидан ушлаб ўзи томонга тортди. От хуркиб ўзини четга отди. Бояги киши нима гаплигини тушунолмай типирчилай бошлади. Йигит эса уни бир силтаб ерга ташлаб юборди. Сўнг илдам отидан тушди-да, юз-кўзи демай мушт тушира бошлади.

Бу воқеани девор тепасидан кўриб турган Шерзод навкарларга қичқирди:

— Бу не деган гап? Ахир у бир мўйсафид-ку!

— У — талончи! Кеча бир тўп шериклари билан отларимизни ҳайдаб кетган эди!

— Эсларингни едиларингми? Кўрмаяпсанларми, у ҳиротлик-ку!

— Ие!

Дарвозадан бир гуруҳ йигитлар отларини елдириб чиқишди. Ҳай-ҳайлашиб мўйсафидни Ёдгорнинг залворли муштларидан қутқариб олишди. Бири Ёдгорнинг отини тутиб келди, яна бири калтак еган бечорани ўзининг отига ўнгарди.

— Ие, бу бизнинг элчимиз, мулла Усмон-ку! — деб юборди Мирзобек Кайхисравий дарвозадан кириб келаётганларни кўриши билан.

Ҳаллослаганча пастга югургилади. Шерзод унинг ортидан чопди.

— Не бўлиб, бу аҳволга тушиб қолдингиз, биродари азиз? Ўз отингиз қайда?

Дарвоза ёнидаги супачада беҳол ётган бечора бутун Ҳиротга машҳур мулла Усмон эканига ишониш мушкул эди. Ўнг кўзи шийинқираб юмилган, оғзи-бурни қон, уст-боши тупроққа қорилган...

Бояқиш оғзини каппа-каппа очиб аранг нафас олди. Тили гўлдираб, зўрға:

— Ўз отимни... Шайбоқхон навкарлари... Каминани талаб... Бу

— Шайбоқхоннинг эҳсони эди... Оҳ! У ёқда хўрладилар, бу ёқда калтакладилар... Ёзуғим не, парвардигор? — деди-ю, титраб, йиғлаб юборди.

Ёдгор аҳволни англагач, хижолатликдан нима қиларини билмай қолди. Аллақаердан мис обдастага сув тўлатиб келди. Пиёла тополмай, жўмракдан бир амаллаб мулла Усмонга сув ичиришди. Юзларини ювиб қўйишмоқчи эди, жабрдийда бошини чайқаб, рад қилди.

— Биродар, маним энди ҳолим етмас, Тафтазоний жанобларига сўзимни еткарурсиз...

— Жоним билан. Сўзланг!

Мулла Усмон атрофларини ўраб турган навкарларга қараб тараддудланди. Шерзод бунни кўриб, навкарларни девор устига бошлаб чиқиб кетди.

— Шайбоқхон эртага тонгда шаҳар калитларини олиб келсунлар, деди. Ўзи Каҳдистонда бўлар эмиш!

— О... шундоқ бўлдими? Энди ҳолимиз не кечур?

Кайхисравий шаҳар деворларига, тепадаги навкарлар, Шерзодга хавотир билан қараб чиқди.

* * *

— Иним, нималар деяпсиз? Онамиз бу айрилиққа қандай чидай олур?

Абдусолиҳ хона ичини ўнинчи мартадир, гир айлана бошлади. Ярим йўлда тўхтаб, Шерзодга қараб қўйди. Шерзод жим, девордаги аслаҳаларни бир-бир кузатар эди.

— Аввало, Бобур Мирзони қайдан топурсиз?

— Эшитишимча, у Кобул томонларга бош олиб кетганмиш.

Абдусолиҳ уф тортди.

— Сипоҳиликни йиғиштириб қўйингиз, ахир! Мутолаани севар эдингиз. Манави китобларни отамиз сизга атаб йиққан эди. Ўзининг сипоҳий бўлганидан ўкингани ёдингизда йўқми? Шаҳар тинчисин, мадраса толиби бўлсангиз, сизга ўзим сабоқ берурман!

Шерзод бир зум сукут ичра қолди. Кейин секингина деди:

— Онамни сизнинг паноҳингизга топшираман, оға! Шайбоқхонга қарши курашмоққа фақат Бобур Мирзогина журъат қила оладур!

— Атроф тўла Шайбоқхон навкарлари, ҳар қадамингизда хавф-хатар! Иним, энди ўн саккизга кирдингиз, ахир!

Шерзод ўз-ўзига сўзлаган каби деди:

— Отам «Хуросонга шижоатли подишоҳ зарур», деб айтган эди. Кун сайин отам ҳақ бўлганига инониб бормоқдаман, оға! Магар у ҳаёт бўлганида, меним бу ишимни маъқул топган, балким ўзи мени эргаштириб, Кобул жўнаган бўлур эди. Мен бунга аминман!

— Шундоқ денг?

Абдусолиҳ нима деярини билмай қолди. Бу ўжар йигитча сўзидан қайтмаслиги тайин. Унга оқ йўл тилашдан ўзга чора йўқ, шекилли...

* * *

Қуёш ўзининг бор қувватини сарфлаб толиққан мисол уфққа ёнбошлади. Кундузги жазирама тиғи бироз пасайиб, димликка айланди. Ҳаводан буғ иси келади. Тош кўчаларда оёқ остидан ҳовур кўтарилади. Худди шу пайтда қалпоғини қийшайтириб кийган Девона дарвиш «Боғи Зоғон» томондан Хиёбон кўчасига қараб келарди. Унинг нечундир кайфи чоғ. Дам-бадам нималарнидир пичирлайди. Баъзан ихтиёрсиз овоз чиқариб юборади:

— Дунёда ҳеч бир ошиқ

Севганидан ўлолмас.

Шоҳ гадо бўлар ишқдан,

Гадо подшоҳ бўлолмас!

Барҳақ рост. Гадонинг ишқи тиламчи ишқ бўлур. Шоҳники эса зўравон ишқ. Фақат... Нечун подишоҳлар ишқий номаларни дарвишларга ишонарлар? Ўзлари ҳам дарвиш мисол бўлганлари учундир-да! Йўқса, бир бандаи номукамал учун қонлару кўз ёшлар тўкарларми? Мана, яна бирининг номасини топширурда кашкулини олтинга тўлдирдилар. Эй, девоналар-а, дарвишга олтин не керак?

Дарвиш ўзича кулиб қўйди. Барҳақ рост. Бу дунё — ғалат дунё...

* * *

— Аравалар етмаса, икки бора қатнагаймиз.

— Йўқ, бир арава қанча кўтарса, шунчадан одам олингай. Жориялар пиёда кетгай!

Хадичабегим арк ҳовлисини тўлдириб юборган араваларга бир-бир назар солиб чиқди. Ўн тўрт арава! Маликаларга олти, уларнинг болаларига икки, энага ва канизакларга икки, ниҳоят, кўчларга (ё раб, қочганда ҳам кўч кўтарилур!) тўрт арава ажратиш мўлжалланганди. Ўйласалар, булар камлик қиларкан.

Хадичабегим ич-ичидан тошиб келаётган аламли туғёндан титраб кетди. О, бу шоҳлар! Шунча хотин, шунча канизак не даркор? Барининг ташвишини кексайиб қолган маликага ташлаб кетиш!

Абулмуҳсин Мирзо келмайди... Келмайди! Музаффар Мирзо Астрободдан етиб келармикин? Қўшин тўплай олармикин? Йўқ, у келади! Онасини қутқаради! Ўғли олчоқлик қилмайди! Фақат болаларга қийин... Улар қамал азобига чидай олишармикин?

Абдуллоҳ девон яна ўзининг хирилдоқ товуши билан нимадир деди-ю, Хадичабегимнинг ўйларини тўзитиб юборди.

— Ҳазинани отларга юкласак...

— Йўқ, уни араваларга юкланг! Ҳазина карвоннинг ўртасида бўлсун! — кейин бетоқатланиб қўшиб қўйди, — мен айтгандек қилингиз! Ортиқча саволни хушламасман!

Қаршисида эгилган Абдуллоҳ девонга ортиқ қарагиси ҳам келмай, ортига ўгирилди. Рўпарасидан суюкли невараси Маъруф Мирзо чопқиллаб келарди.

— Ҳазрат момо!

Хадичабегим болакайни кўриши билан барча ташвишларини унутди. Ийиб кетиб:

— Момо десангиз ўргилай, шаҳзодам маним! — деди-ю, кучоғини очди. Маъруф Мирзо бувисининг бағрига бошини тикиб,

бир зум турди. Сўнг бежирим бошини кўтарди-да, қийиқ кўзлари пориллаб:

— Қайга кетурмиз? — деб сўради.

— Олақўрғонга¹⁰ кетурмиз, болам!

— У ерда не қилурмиз?

— Отангизни кутгаймиз!

— Отам урушни тугатиб қайтиб келурмилар?

Хадичабегим хўрсинди:

— Ҳа, болам!

Сўнгра:

— Онангиздан узоқламанг! Сизни излаб қолмасин! — деди.

— Ҳазрат момо! Мен сизнинг аравангизда кетай! Ёнингизда борамен!

Бувисининг жилмая бошлаганини кўргач, бола хурсандликдан ирғишлай кетди. У момосининг шоҳона аравасида кетади! Атлас ёстиқчага ёнбошлаб, оёқчаларини бахмал ўриндиққа ташлаб олади! Момоси эса эркалаб унинг пешонасини, юзларини силайди!
...О, болакай! Олдинда уни нелар кутаётганини билса эди!

* * *

— Фотима, маним янги либосимни тайёрла!

Канизак маликасининг буйруғини эшитиб, лол қолди. Янги либос? Нечун? Олақўрғонга ҳам ясаниб борурларми?

Қорақўзбегим бетоқатланиб чимирилди:

— Сўзимни англамадингму?

— Англадим! Ҳозир қизларга айтурман.

— Йўқ! Ўзинг тайёрлагайсан! Буни ҳеч ким билмасун!

Кейин Фотиманинг кўзларини катта-катта очиб турганини кўриб, кулиб юборди.

— Биз... Олақўрғонга кетмаймиз!

— Қайга борурмиз?

— Каҳдистонга! Нечун ҳайрон боқасан? Ё мактуб ёдингдан чиқдимми?

¹⁰ Олақўрғон – Ихтиёрдин қаъасининг иккинчи номи

Малика кўзларини юмди-да, шавқ билан ёдаки ўқий бошлади:

— Қорақўзлик малаксиймо, карам қилғил,
Шифо истаб, висолингдин умидвормен!

Фотима астагина жилмайди-да:

— Магар... ҳазратим етиб келсалар не бўлур? — деб сўради.

— Келса... Гулнурбегим бор, — Қорақўзбегим тагин шарақлаб кулди, — Музаффар Мирзо хотинсиз қолмагай!

Маликага Фотима талмовсираб тургандек туюлиб, сабр косаси тўлди:

— Бас! Мирзони меним ёдимга солма! Сени менга эътироз қилсин деб танлаб олибмидим?

Канизак маликасининг пўписасидан хафа бўлмади. Билъакс, хушнуд ҳолда бош эгди:

— Бегим! Не десангиз, адо этгум! Буюринг!

— Менинг зебу зийнатларимдан фақат онамдан ёдгор қолган зумрад кўзли балдоғу узукни оласан. Музаффар Мирзонинг тортиқлари-ю, маним бу саройда сотиб олган безакларимни қолдириб кетасен. Уқдингму?

— Уқдим.

— Боравер.

Қорақўзбегим Шайбонийхон таклифини қабул қилишга аҳд қилди. У ёғи бир гап бўлар...

* * *

— Ўғлим, бу қопқон-ку!

Мирзобек Кайхисравий шаҳар атрофидаги боғларга яна бир разм солди. Ёғий навкарлари хотиржамлик билан талончилик қилиб юришар эди.

— Илло бошқа чора ҳам йўқ... Шайбоқхон илкига тушсак, шафқат кутиб бўлмагай! Атроф тўла қопқон бўлгач, қопқон устидан ўтмай илож йўқ...

Шерзоднинг ўйлаган режаси жуда оддий эди. «Машҳаддан

йўлга чиққан қўшин» ҳақидаги миш-мишлар ҳамон ўрмалаб юрибди. Бу хабар ёлғон эканлигини кўпчилик, табиийки, Шайбоқхоннинг навкарлари ҳали билмайдилар. Бас, ўзларини кўмакка келган Абулмуҳсин Мирзо қўшинидек кўрсатиб, ёғий ҳалқасини ёриб ўтиб кетиш мумкин. Чорасизликда бу ҳам бир чора! Фақат қиличлари панд бермаса бас!

— Менимча, бу ишни хуфтонга яқин қилган маъқул, — деди Мирзобек Кайхисравий, — мен нариги дарвозаларга киши юборамен.

— Чорбоғларда яшириниб юрганларни ҳам чорлаш даркор. Токим улар ҳам чиқиб кетсунлар.

— Йигитларни жўнатурман. Хотиржам бўлингиз!

...Хуфтонга яқин Ҳирот қўшинининг қолган-қутгани Қипчоқ дарвозаси ёнига тўплана бошлади. Шерзод уларнинг қурол-аслаҳаларини бир қур текшириб чиқди. Аксарият навкарлар яроғсиз. Ким ўқлари сийрак садоқларини наридан-бери осиб олган, ким тешик қалқонини кўтариб олган, ким дубулғасиз, ким жавшансиз...

— Бу ҳолда биз ёриб ўта олурмизми? — сўради Умарбек исмли йигирма икки ёшлардаги барваста бир бекзода.

— Жон керак бўлса, ўтурмиз, ўғлим, — деди жавобан Мирзобек Кайхисравий, — мен Дарвозаи Фирузободдин чиқаман. Айланиб, Дарвозаи Мулк рўбарўсидан хужумга ўтаман. Сиз, Умарбек, дарвозадан маним истиқболимга чиқасиз.

— Маним йигитларим Дарвозаи Қипчоқдин чиқадилар. Ёнлама хужум билан сизларга пешвоз чиқаман... — давом эттирди Шерзод.

— Оллоҳ ёр бўлса, ёғий ҳалқасини ёриб, шимол томонга тарқалурмиз, — деб қисқа машваратни якунлади Мирзобек Кайхисравий.

Кейин икки кафтини ёзди:

— Қани омин. Олайлик-олдирмайлик, ёғий қиличига ем бўлмайлик, соғликда-омонликда юз кўришайлик. Оллоҳу акбар!

Юзлаб овоз фотиҳага қўшилди:

— Оллоҳу акбар!

* * *

— Омин, сафаримиз бехатар бўлсун. Соғлиқда-омонликда юз кўришайлик!

Ўнларча овоз Ошиқ Муҳаммад арғун ортидан такрорлади:

— Оллоҳу акбар!

— Оллоҳу акбар! — шивирлади Шоҳбека титроқ кўллари билан юзларини сийпалар экан.

Нурбадан юрагига ўрмалаб кирган ваҳимадан қалтираб, онасига қаради. Шоҳбека жим, Опоқбегимнинг ёнида ўтирар эди. Одатда сокин, улуғвор сукут ичра ўйланиб ўтиришни севгучи Опоқбегимнинг ҳозирги индамай ўтириши қизга қандайдир бир офат олди жимлигидай кўрқинчли кўринди. Ҳамма нимадандир кўрқяпти. Нимадан? Бу ниманинг ваҳимаси? Ўлимнингми? Йўқ. Бу ўлим хавфидан ҳам каттароқ офат олдидаги унсиз талваса...

Нурбадан арава четини тўсиб олган шокиладор парданинг четидан мўралади. Карвон бошида барваста бир сипоҳий ўзидек йирик отга миниб боряпти. Яроқлари ботаётган куёшнинг сўнгги нурларида ярақлаган навкарлар унинг ортидан саф бўлиб боряптилар. Олдинда Хадичабегимнинг кўнғироқчалар жиринглаган шоҳона араваси. Орқаларида эса янгаси Қорақўзбегимнинг нозик безак билан зийнатланган чиройли араваси.

Карвон сўнггини кўриб бўлмади. Аммо орқада ҳам қуролланган йигитлар келаётгани аниқ эди. Яроғларнинг жаранглаши, арава ғилдиракларининг ғижирлаши, от туёқларининг дупури-ю, баъзи бедовларнинг кишнаши — бари қўшилиб, қизнинг кўнглида хавотирли ўйлар қўзғади.

Нурбадан Ихтиёриддин қалъасини фақат узоқдангина кўрган, оғаси Мўмин Мирзо ўша ерда қатл этилганини эшитган. Энди эса ҳаммалари қалъага кетишяпти... Балки онаси шунинг учун титраётгандир?

Қизгина аста онасига кўз ташлади. Шоҳбека юзидан қони

қочганча қилт этмай ўтирарди. Онаизорнинг кўнглидан шу топда нималар ўтаётганини кошки сўз билан ифодалаб бўлса! Бахтсиз она! Ўғлининг нафаси узилган ерга энди ўзи кетяпти... Балки унинг ҳам нафаси ўша ерда... Йўқ! Ўзинг сабр бер, эй яратган эгам! Ахир унинг бўй етиб қолган қизи бор! У қизи учун ҳам яшаши керак! Балки у Бадиуззамон Мирзодан умид узиб янглишгандир? Шоҳбека унинг муҳаббатидан қолган бўлса ҳам эътиборидан бебаҳра эмас-ку! Нурбадан-чи? Яқингинада Бадиуззамон Мирзо «насиб этса келаси йил ичи тўй қилиб, куёвлик бўлурмиз!» — деган эди. Наҳот бари абас?¹¹ Йўқ, йўқ! Ўзинг раҳм эт, парвардигори олам!

Шу пайт Қипчоқ дарвозаси тарафдан ўнларча овознинг баробарига:

— Оллоҳу акбар! — дегани эшитилди.

Карвон аҳли бир қалқиб олди. Не бўлди? Наҳот ёғий шаҳарга кирган бўлса?

Олдиндан Ошиқ Муҳаммад арғуннинг товуши келди:

— Ҳаялламанг! Жанг бошланяпти, чамаси.

* * *

«Дуруст, бу йигитча отасига тортибдур. Мулоҳазалари дадил», — ўйлади Мирзобек Кайхисравий Феруза дарвозаси қаршисида йигитларни сафга тизаркан. Унинг навкарлари йиғиб келинганлар орасидан танлаб олинган, яхши қуролланган, чопқир отларга минган эди. Дарвозабонлар оғир тавақаларни ғувиллатиб очиб юборишди-ю, отличлар сардорлари ортидан олдинга от суриб чиқишди. Мулк дарвозаси томон елиб ўтишди-да, ғафлатда қолган талончиларни сиқиб кела бошлашди. Шу пайт дарвоза очилиб, ичкаридан бир сиқимгина навкарлар югуриб чиқишди. Кўп ўтмай Қипчоқ дарвоза томондан сурон кўтарилди. Йироқдан яроқларини жаранглатиб учиб келаётган суворийлар кўринди. Бу гуруҳ ўнгу сўлдан ўзига йўл очиб, Кайхисравий навкарлари билан биришди. Узоқдаги боғлар ичидан бир гуруҳ ёғий отличлари

¹¹ Абас – бекор

отилиб чиқди. Уларнинг бир қисми турган жойида депсина бошлади. Бир қисми эса буларга қараб от қўйди.

— Йигитлар, сўлга! Сўлга чопинг! — қичқирди Шерзод. Ўзи эса яраланиб йиқилган оти тагидан оёғини чиқаролмай уринаётган Умарбекка томон шошилди. Умарбекни отига мингаштириб отлиқлари ортидан шимолга бурилди.

Шу онда шаҳар ичидан кўтарилган суронни эшитди. Шерзод даставвал нима бўлганини англолмади. Фақат Қипчоқ дарвозадан югуриб чиққан ҳиротликларни кўргач, тушунгандай бўлди. Шаҳар аҳли ҳақиқатан ҳам Абулмуҳсин Мирзо қўшини кўмакка етиб келди деб тушунган экан, чоғи.

Шаҳарликлар шовқин билан душман навкарларига ташландилар. Буни кўриб Шерзоднинг йигитлари ҳам жангга кирди. Уларга Умарбекнинг жангчилари қўшилди.

— Ё раб, ҳақиқий саваш бошланди-ку! — ҳайқириб юборди Шерзод.

— Йигитлар, чекининг! — бақирди Умарбек.

— Сўлга! Сўлга чопинг! — дея қичқирди Шерзод. Рўпарасидан чиққан сипоҳиларнинг бирини ўнг, бошқасини чап тарафга улоқтира бошлади. Умарбек эса Шерзоднинг елкаси оша тинмай пайкон отар эди.

Боғлар ичидан яна бир гуруҳ отлиқлар отилиб чиқишди. Улар тобора кўпая бошлашди.

«Шошилмоқ даркор», — ўйлади Шерзод. Ниҳоят, рўбарўсидаги ёғийлар сафи сийраклашди. Энди нариги отлиқлар етиб келгунча олислаб кетишга улгуриш керак.

— Шерзод, ҳаялланганг, ўғлим! — қичқирди Мирзобек Кайхисравий улар билан ёнма-ён от қўйиб келаркан.

Шерзод от бошини қўйиб юборди. «Фақат қоқилмаса бас», — ўйлади шошқин. Шу ондаёқ орқасидаги Умарбек: «Кайхисравий йиқилди!» — деб қичқириб юборди. Йигитча от жиловини кескин тортди. Арғумоқ қаттиқ кишнаб олд оёқларини кўтарди. Тўхтаган жойида гир айланди. Кайхисравий ўттиз қадамча нарида, майсалар устида юмалаб ётар, унда жон асари сезилмасди.

— Амирзода, қаранг, ёғий ёпирилиб келяпти!

Умарбек кўрсатган томондан йигирматача отлиқ учиб келарди. Шерзод отини пошнаси билан ниқтади. Арғумоқ олдинга интилди. Шу онда ортидан жон аччиғида қичқирган товуш эшитилди. Оти бирдан енгиллаганини сезиб, ортига қайрилди-ю, томоғига санчилган пайконни икки қўллаб чангаллаганча майсалар устида питирлаб ётган Умарбекни кўрди.

— Умарбек! — жон ҳалпида қичқирди у.

Шу асно оти қоқилди-ю, эгардан учиб тушди. Бошига теккан қаттиқ зарбдан кўз олди қоронғилашди...

* * *

— Аравани жўнатиб юбордингми?

— Жўнатдим!

— Ҳеч ким сезмадиму?

— Йўқ, сездирмадим.

Қорақўзбегим енгил тортиб, бошини ёстиққа қўйди. Кўксидан чуқур хўрсиниқ отилиб чиқди. Хайрият, бошланиши енгил кўчди... У айниқса, ҳозир қайнонасига рўбарў келишни хоҳламас эди. Бу ишидан кейин уни не деб аташларини, унга қандай баҳо беришларини Қорақўзбегим жуда яхши билади! Аммо ким не деса деяверсин! Магар бу хабар Музаффар Мирзога етиб борсами...

Қорақўзбегим Музаффар Мирзонинг аламдан ўзини кўярга жой тополмай, кўзига кўринганни улоқтириб, кўлига тушганни кунпаякун қилишини тасаввур қилди-ю, роҳат қилганидан баданига енгил титроқ югурди. Баттар бўлсин! Ўч олиш мана бунақа бўлади! Эркак учун суйганини ўзганинг кучоғида кўрмоқдан аччиқроқ алам йўқ! Ўзингиздан кўрингиз, Мирзо! Жонингиз суйганингиздан ширинроқми? Жонингиз билан қолаверинг! Қорақўзбегимни қайтиб кўрмасиз!

Қорақўзбегим бошини ёстиқдан кўтарди. Тирсагига таяниб, хонага сўнгги бор кўз ташлади. Деразаларда оппоқ марваридлар

қадалган қаймоқранг ипак дарпардалар, оёқ остида руммоний¹² гилам, унинг устига ёзилган кумуш рангидаги зар кўрпачалар-у, улар устига зийнат учун ташланган қор янглиғ ярақловчи лўлаболишлар, хона бурчига тикилган ҳарир чодир ва унинг остидаги баланд оппоқ тўшак...

О, бу гўзал хонада умрининг энг масъуд дамлари ўтмаганми эди? Яқингинада эди, Музаффар Мирзо унинг қоп-қора кўзларидан суйиб ўпар, Қоракўзбегим эса ипакдек сочларини ёстиқ устига тўзғитиб ташлаганча, бўсалардан энтикиб ётар эди! Кейин Мирзо шахд билан ёстиқларни чодирдан нарига отиб ташларди-ю, ундан сўнг... Оҳ, ундан сўнг!

У томоғини қаттиқ соқол қитиқлаганидан ўзини тутолмай қиқирлар, Мирзо эса янада илҳоми жўшиб, дадилланиб кетарди! Шу билан икки жон эҳтирос алангасида қоврилиб, тинмай тўлғонар эдилар. Ниҳоят, Мирзо тонгга қадар чўзилгувчи бу севги ўйинларидан толиқиб, уйкуга кетар, Қоракўзбегим эса кўнглини тўлдирган бахт туйғусидан сармаст, ширин ўйларга ғарқ бўлиб мудрарди!

...Баъзан Қоракўзбегим маъюсланиб, эрига кўнглини ёрган бўлар, Музаффар Мирзо эса:

— Қоракўзим, фақат сиздан туғилажак ўғлимгина тахтга ўтирадур, — дер эди.

Аммо... қани ўша ўғил? Гулнурбегимнинг ўғли Маъруф Мирзо олти ёшга кирди! Қоракўзбегим эса ҳамон она бўлолмади!

Қоракўзбегим Фотиманинг ҳамон кўрпача ёнида тиз чўкиб ўтирганини кўриб, хаёлини йиғди:

— Яна не гап?

— Чўмилмоқни ихтиёр қилмайсизми? Ҳаммом тайёр!

— Чўмилмоқми? Ҳа, албатта, ҳаммом қилмоқ даркор...

Малика ўрnidан кўзғалди. Фотима югургилаб келиб уни суяди.

* * *

¹² Руммоний – анор рангли

— Болам, кўнглим ғаш...

Ўғилбиби онасига маъюслик билан тикилди. Кейин «нима қиламиз?» — дегандек эрига қаради. Абдусолиҳ нима деярини билмай қолди. Оҳ, қайсар йигитча-я! «Боланинг кўнгли...» — деганлари шу-да!

— Онажон, биласиз, Шайбоқхон уни аяб ўтирмагай! Ҳаммаёқ тинчиса, қайтиб келадур! — деди Абдусолиҳ, — унгача сизни ўзимнинг ҳовлимга олиб кетаман. Бу ерда қолишингиз хатарлидур.

Улуғбиби мижжаларига қалққан ёшларни рўмолининг учига артган бўлди. Не қилсин, унинг дилида кечаётган тўфонлар боисини ҳатто ўзи ҳам тушунтириб бера олмаса! Кеча ўғли сафар учун фотиҳа сўраганда юраги бир ҳаприқди. Бир ўғлининг йўлини боғласа, ёлғизини ўкситадигандек кўринди, бир боласидан айрилиб қоладигандек ваҳимага тушди. Аммо Шерзод сафарга чиқмаса бўлмаслигини, ёғий Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўғлига шафқат қилмаслигини англади.

Улуғбиби куёвининг сўзларига унашдан бошқа чора тополмади. Абдусолиҳ қайнотаси йиққан китобларни аравага юклаб, оиласини олиб кетишга чоғланди. Улуғбиби эса сандиғидаги келин учун йиққан саруполик матоларини бўғчаларга тугиб, қизига кўтартириб чиқди. Кейин янги қоплаттирган кўрпа-кўрпачаларини, бежирим хитойи чинниларни (улар ҳам келинники!) мулозимларга буюриб, аравага ташиттира бошлади. Абдусолиҳ ноилож, қўшимча арава ёллади.

Ниҳоят, иккала арава Давлатдор маҳалласининг тош ётқизилган кўчаларидан тарақлаб ўтди-да, Ҳиротнинг шарқидаги Боғи шаҳр томон йўл олди. Абдусолиҳнинг ҳовлиси Боғи шаҳр яқинидаги Мавловий маҳалласида эди.

Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ички-ташқи ҳовлилик кўркам уйини биргина мўйсафид боғбон қўриқлаб қолди.

* * *

Қош қорая бошлади. Шаҳарда фавқулдда жимлик ҳукм суларди. Авваллари худди шу чоқларда кўриқчилар машғалаларини ёқа бошлашар, гузарлардаги чойхоналарда гурунглар қизир, бозорларнинг чеккаларида майда-чуйдалар савдоси авжга чиқарди. Энди эса шаҳар тобора қорайиб бораётган деворлари ортига яшириниб, тундланар эди.

Ҳиротнинг энг катта бозори — Бозори Малик ва унга туташиб кетган от бозори атрофида ҳам сукунат ҳукмрон. Унинг ёнида қалин деворлари-ю, уларнинг тепасидаги ваҳимали қуллалари¹³, тўрт томонидаги баланд миноралари билан дилда кўрқинч уйғотиб Ихтиёриддин қалъаси кўринди.

Сукунатни бузиб ғилдиракларнинг ғижирлаши, туёқларнинг дупур-дупури кулоққа чалинди. Кўп ўтмай қуролли навкарлар ҳамроҳлигида келаётган аравалар карвони кўзга ташланди. Шу заҳоти қалъа қуллалари тепасида машғалалар кўринди. Оғир сардара шошилмай очилди-ю, карвонни ютиб юборди. Сал ўтмай овозлар тинди. Фақат машғалаларгина ёниқ қолди. Бир оздан сўнг минораларда ҳаракат бошланди. Темирларнинг совуқ жаранг-журунги оқшом сукутида баралла эшитилди.

...Ҳадичабегим мудраётган Маъруф Мирзони келини Гулнурбегимга топшириб, арава зинасига оёқ босди.

Ошиқ Муҳаммад арғун алақачон отидан тушган, йигитларни қалъа ҳовлисининг теварагига тарқата бошлаган эди. «Ҳазинани тезроқ жойламоқ даркор эди», — ўйлади малика. Теваракка қаради. Негадир Абдуллоҳ девон кўринмасди. «Қайга даф бўлибдур?» — ҳайрон бўлди Ҳадичабегим. Нариги аравалардан тушган келинлар унинг атрофига тўплана бошладилар.

Канизлар аравалардан бўғчаларни тушириб, ичкарига таший бошладилар. Опоқбегим чаққонлик билан вазиятни қўлга олди-да, жорияларга фармойишлар бера бошлади. Ҳадичабегим ниҳоят даражада толиққан эди. Шу сабаб онабошилиқни ҳеч бир эътирозсиз Опоқбегимга топшириб қўя қолди. Кўп ўтмай қалъанинг ички хоналари инсон яшайдиган келбатга кела

¹³ Кулла – қадимий иншоотларнинг деворлари тепасига ишланган кунгуралар

бошлади.

Хадичабегим салмоқланиб ўзи учун тайёрланган хонага кирди. Жориялар бўйра ташланган қуруқ ерга қалин гилам тўшаб, бахмал кўрпачалар ташлашган эди.

Кексалик енга бошладими, у сўнгги пайтларда тез-тез чарчайдиган бўлиб қолган эди. Кўрпачага чўкди. Оёқларини узатиб бир оз ўтирди. Бироқ ҳордиқ олгани улгурмади. Остонада бош эгиб канизи кўринди.

— Не гап? — сўради малика тоқатсизланиб.

— Маҳди улё... — овози титраганича гапирди қиз, — Қорақўзбегим йўқ эмишлар...

— Нечук?

— Аравалари бўш келибдур.

— Не деб алаҳсираяпсан? Эсинг борми?

— Маҳди улё... Сўзим рост! Қорақўзбегим йўқлар!

— Унинг канизи қайда?

— Фотима ҳам йўқ.

Хадичабегим бир муддат сукут ичра қолди. Кейин:

— Опоқбегимни чорла! — деб буюрди.

Мана, яна бир ташвиш! Бу ойимтилло қайга кетмиш? Қалъага келмоқдан чўчиётганди. Қочдимикин? Қайга? Ахир Ҳиротда унинг бош урар бир остонаси йўқ-ку!

Бўсағада Опоқбегим кўринди. Хадичабегим унга ёнидан жой кўрсатди.

— Опоқбегим, — деди ҳорғин бир овозда, — сиз улкан оиламизнинг барча ташвишларини биз билан баробар тортиб келмоқдасиз. Айниқса, болаларимизнинг тарбиясида сизнинг кўмагингиз катта бўлган ва бўлмоқда. Шу боис биз баъзи чигалликларни сизга ҳавола қилмоқдан тортинмаймиз.

— Синглингиз хизматдан қочмагай. Айтингиз!

Хадичабегим узун сўлиш олди.

— Қорақўзбегим қалъага келмаганмиш. Келинимиз қайда қолғондур, билолмадик! Сўраб кўрингиз-чи, ким билур, у қайда?

— Ҳўп бўлгай! — деди-да, Опоқбегим чиқиб кетди.

Хадичабегим барча кундошлари ичидан фақат шу аёлнигина хушларди. Опоқбегим бефарзанд эди, лекин шахзодалар, ёш малика ва канизлар бу болажон аёлни «Онахон» деб севардилар. Бу аёлнинг меҳри ҳам, меҳнати ҳам иддаосиз, у бир вақтлар Султон Ҳусайннинг барча болаларига беминнат энага бўлган, энди эса невалари тарбияси учун куйди-пишди эди. Опоқбегим ҳеч қачон катта маликаликни даъво қилмаган, Султоннинг меҳрини қозониш учун ўзини ўтга-чўққа урмаган, илло унинг айнан шу иддаосиз меҳри Бойқаролар оиласининг муҳаббати тарзида ўзига қайтганди. Аммо у бу муҳаббатни суйиистеъмол қилмас, ҳеч қачон хизматдан қочмас эди. Мана, ҳозир ҳам ўзига оғир олмай буюрилган юмушни адо этгани жўнади.

Хадичабегим ёнбошлаб бироз ором олди. Сўнг қўлини ёстиғи остидаги олтин шақилдоғига узатди. Худди шу пайтда остонада Опоқбегим кўринди. Юзидан қони қочган, лабларида титроқ... Буни кўриб, Хадичабегимнинг юраги увишди. Беихтиёр ўрнидан туриб кетди.

— Не гап?

— Қай сўз билан айтмоққа ҳайронмен, Маҳди улё...

— Айтингиз!

— Гулнурбегим «Қорақўзбегим арқда қолган», — деяпти.

— Нечун?

— Айтмоққа тил бормайдур! Бу — бир гумон, илло... Гулнурбегим ҳар нечук Қорақўзбегимнинг кундоши-да!

— Оҳ, бу кундошлар-а! — деди бўғилиб Хадичабегим олтин шақилдоғини олиб бетоқат шақиллатаркан. Сабри чидамаганидан ўзи ҳам баланд овозда:

— Ҳой, ким бор? Гулнурбегимни чорланг! — дея буюрди.

— Маҳди улё, сиқилманг, — юпатган бўлди Опоқбегим, — ҳали ёш-да!

Шу пайт остона ёнида қўли кўксида, бош эгиб Гулнурбегим кўринди. Чўчиган каби «Изн этинг, ҳазрат онажон, мен шунда эдим», — дея шивирлади.

— Қизим, — вазминроқ сўзлашга уринди қайнона, —

Опоқбегимга айтганларингиз сизнинг гумонингизми, ё комил ишончингизми?

— Ҳазрат онажон, бу — бир гумон...

— Гумон! — бесабрланиб хитоб қилди Ҳадичабегим, — шундоқ пайтда ҳам гумон! Музаффар Мирзо ёнингизда йўқ, кимни талашурсиз?

— Биргина гумон билан синглингизни ёмонотлиқ қилмоқ сизнинг шаънингизга муносиб бўлурму? — деди Опоқбегим ҳам.

— Онахон, — Гулнурбегимнинг овози титраб кетди, — мен Қорақўзбегимни ёмонотлиқ қилмоқ ниятидин йироқман.

— Ундай бўлса сўзланг, асосингиз ё далилингиз борми?

Гулнурбегим дуррасининг учини тишлаб бир муддат жим қолди. Кейин қайнонасига қаради:

— Ҳазрат онажон, шомга яқин Қорақўзбегим янги тиктирган либосини ошиғич чевардан олдириб келтирганини билиб, ажабланган эдим. Ахир Олақўрғонда шоҳона либосларга ҳожат бўлурми?

Опоқбегимнинг титраб кетганини кўриб, Ҳадичабегим ҳайрон бўлди. Бу икковига не бўлди? Ҳадичабегим минг уринмасин, ҳеч нимани тушунолмади.

— Очiqроқ сўзланг, Гулнурбегим! Биз сизни жумбоқ айтсин, деб чорлаган эмасмиз! — деб келинини силтаб ташлади у охири.

— Ҳазрат онажон, Шайбоқхон ҳар бир шоҳни енгганда унинг энг гўзал қизи ё аёлига изҳори дил айлар эмиш!

— Бас!

— Қизим, борақолинг, — деди Опоқбегим синиқ товушда. Ҳадичабегимнинг кўксидан бирдан оғриқли санчиқ турди.

— Келин фарзанд бўлолмас экан-да... — ингради у.

— Опа, баъзан фарзандда ҳам оқибат бўлмайдик-ку, келин инчунин... — шивирлади Опоқбегим.

* * *

Илиқ сув бирам роҳатбахш! Гўё эркалаб сийпалаётгандай... Гўё у сув эмас, сени севганнинг қўллари... Чайқалганда гўё висол

онларидаги туйғуларнинг тўлқини мисол кўтарилиб-тушиб, юракни орзиқтиради... Гўё у сув эмас, сени соғинганнинг ўтли нафаси...

Қорақўзбегим қўлларини ёзиб юборди. Ҳовуздаги сув енгил тўлқинланиб, унинг гавдасини юзага кўтарди. Шу заҳоти бағридаги малакнинг ўйларида уялган каби гўзал баданни шаффоф парда билан ёпди. Аммо шўх мавжлар кўркам сочларни ёзиб юборди. Уларни ўйнашгандай тортқилай бошлади...

Қўлида милтиллаган фонус билан Фотима кўринди. Ҳаммомнинг қизғиш тош билан ишланган деворларига гир айланаси терилган ўйма нақшли шамчароғлар ёруғида бу милтиллаган фонус шу қадар ожиз ва ғалати кўриндики, Қорақўзбегим беихтиёр кулиб юборди.

Фотима маликасининг шўхчан кулгисига безътибор, фонусни авайлаб чеккага қўйди. Елкасидаги каттакон оқ ип матони олиб, жимгина ёзди. Малика ҳовуз четидаги мис тутқичдан ушлаб, силлиқ тош зиналардан илдам кўтарилди. Шу заҳоти орқасини тўлдирган сочларидан шовуллаб сув тўкилди. Сочларини олдида олди-да, қўллари билан сиқиб сувини туширди. Канизининг хўл баданини чаққонлик билан матога ўради.

Икковлари ҳаммомнинг ҳовузга ёндош бошқа бир хонасига ўтдилар. Хона ўртасидаги супа чеккасига мўъжаз курси қўйилиб, унинг устига турли митти қутичалар териб, тахт қилиб қўйилган эди. «Вой-бўй, бало-ку бу Фотима!» — ўйлади малика.

Фотима эса ўз ишини пухта билган кишилар янглиғ супага яланғочлигича чўзилган маликасининг баданини анбар аралаштирилган хушбўй суртма билан ишқай бошлади.

Бу ишни тугаллагач, канизак узун қуюқ сочларни қаҳрабo тарoқ билан авайлаб тараб, қирқ кокил этиб ўришга киришди. Қорақўзбегим кўлтиғи остидан ўтказиб ўралган лунгидан келаётган ялпиз исидан маст бўлиб мудраб қолди. Сўнг кокилларининг енгилгина тортилишидан чўчиб кўзларини очди. Фотима соч ўришни тугаллаган, энди кокилларни енгилгина тортиб, кафтлари билан текислар эди.

Ниҳоят, либосларнинг ҳам навбати етди. Малика бўйи баробар фаранги тошойна қаршисида тик турганча ўзини кузата бошлади. Шу онда кўзгу орқали ўзига қараб турган Фотимани кўриб қолди. Канизакнинг кўзлари ғалати йилтирар эди. Маликанинг негадир юраги шувиллади.

— Не дейсан, Фотима? — дея сўради.

— Жуда гўзалсиз, бегим! — шивирлади каниз, — Сиздек малика фақат шаҳаншоҳларга муносиб!

Қорақўзбегим шарақлаб кулди. Ишонмагандек яна кўзгуга боқди. Елкалар устидан тақимига қадар тошиб тушган қуюқ қора сочлар, катта-катта, қоп-қора кўзлар, қалдирғоч қанотлари мисол кескин қайрилма қошлар, ҳаммом тафти сабаб нафис қизиллик ўйнаган тиниқ юзлар... «Рост, — ўйлади малика, — рост сўйляпти бу қиз!»

Бир вақт бошдан оппоқ шоҳи кўйлак кийилди-ю, гўзал бадандан сирғалиб тушиб, узун этаклари билан оёқларни кучди. Рашшок¹⁴ либос ўз эгасини тошойнадан қизғанган каби тўкилиб, ингичка бел ва таранг бўксани ёпди. Қорақўзбегим баданига теккан шоҳининг ёқимли совуғидан бир энтикиб қўйди. Ниҳоят, заррин иплар билан афсонавий қушлар ҳамда хаёлий гуллар нақши тикилиб, гулбарглари орасида зумрад тош заррачалари ярақлаган қабога навбат келди. Кичкина қулоқларни Бадакабегимдан ёдгор зумрад балдоқлар бегади. Ингичка тиллақош пешона устига авайланибгина қўнди. Бу безакларни қор янглиғ ярақлаган катта ҳарир рўмол беркитди.

Шайбонийхон томонидан юборилувчи маҳофанинг келиш вақти яқин эди. Малика ҳаммом биносидан кетгувчи тўғри йўлка билан юриб, аркни ҳарам ҳовлиси билан боғловчи нақшинкор эшикка қараб кетди. Бу икки тавақали нақшинкор эшикдан бир вақтлар Султон Ҳусайн «Боғи Зоғон»нинг ҳарам ҳовлисига кирарди. Ундан кейин эса бу эшиклар баширкат шоҳлар учун очиладиган бўлди. Ҳозир Қорақўзбегим айнан шу эшикдан чиқди. Тўхтаб, атрофга разм солди. У деворларига дабдабадор ганч

¹⁴ Рашшок – рашки кучли

нақшлар ишланган баланд шифтли кенг хонада турарди.

Шифт ва деворлар туташган гир айлана бўртма арақиларда¹⁵ шамчароғлар кўринади. Қорақўзбегим кулимсираб қўйди. «Бу эшикдан биров кирмаса ҳам, «тарки одат — амримаҳол», шамчароғлар ёқилибдур-да!»

Ўнг томонга бурилди. Очиқ эшик орқали кейинги хонага ўтди. Бу ер ҳам кимсасиз. Девор изораларидаги рангдор гуллар тасвири кўзни олгудек, оғир шамдонлар терилган токчалар оралиғидаги ганчкор нақшлар жимжимасидан бош айлангудек...

Кейингиси шаҳнишинли улкан танобий эди. Авваллари базм-у йиғинларда бу танобийнинг шаҳнишинида Султон Ҳусайн ўтирар эди. Хуросон тахтига икки шоҳ баширкат ўтиргандан сўнг бу танобийга ҳеч ким кирмай қўйган, шоҳлар учун алоҳида шаҳнишинлар қурилган эди.

Қорақўзбегим астагина шаҳнишинга ўтирди. Назарида тагидаги замин юқорилагандек туюлди. Юқоридан туриб хонага разм солди.

Улкан хона жим-жит. Малика бу ерга тўпланувчи одамларнинг шаҳнишин томонга қараб таъзимга эгилишларини тасаввур қилди-ю, титраб кетди. Шунинг учун ҳам эркаклар тож-тахт деб қонлар-у кўз ёшлар тўкар эканлар-да! Ҳаммаси мана шундай, ўзгалардан юқорироқ турмоқ, қуйидаларнинг таъзимларини-ю, эгилган бошларини кўрмоқ учун экан!

...Арк ҳовлисида ғовур-ғувур кучайди. Эшикдан мўралагани кетган Фотима югуриб келди.

— Маҳофа келибдур!

Қорақўзбегим юрагида кўзғалган титроқни босиб, ташқари чиқди, Фотима ёрдамида маҳофага ўтирди. Машъала тутган мулозимлар билан ўралган шоҳона маҳофа Ҳиротнинг Малик дарвозасидан чиқиб, Каҳдистонга қараб йўл олди.

* * *

¹⁵ Арақи – девор ва шифт туташадиган жойга ишланадиган бўртма ҳошия

Зулмат. Қоп-қора зулмат. Оғриқ. Бошининг орқа томонини нимадир ўйиб боряпти...

Зулмат оралаб қаердандир, олис-олис томондан отнинг пишқиргани эшитилади. Кейин эса «курт-курт» этган товуш. «От ўтлаяпти», — беихтиёр ўйлади у. Ёнида нимадир шитирлади. Кейин эса «шиғ-шиғ» этган товуш келди. «Кимдир шамширини чархлаяпти, — яна ўйлади у. — Ким? Ким бу?»

Шиғиллаган товуш тинди. Бироз жимликдан сўнг юзига совуқ томчилар томди. Жони роҳат тин олди. «Ёмғирми? Йўқ...» Лабларини ялади. «О, ариқ суви-ку! Ялпизнинг таъми келяпти...»

Кўз олдини қоплаган зулмат пардаси йиртилиб тушди. Боши узра осмонни кўрди. Булутсиз, тип-тиниқ осмон. Ўнг ёнига ўгирилди. Шундоққина ерда оёқларини кериб ўтирган норғул навкар шамширининг қинини қариган ялпиз барглари билан ишқаб тозалар эди. Бир вақт навкар ёнига қаради.

— Ёдгор? — деб юборди беихтиёр.

— Яратганга шукур, кўзингизни очдингизми, амирзода?

Шерзод тирсагига таяниб салгина кўтарилди. Атрофга разм солди. Қандайдир боғ. Нарироқда шохи синиб тушган ўрик. Синиқ шохдаги сўлиган барглар орасида сарғая бошлаган йирик-йирик ғўралар кўринади. Эгари олиниб, бўшатишган икки от тинчгина ўтлаяпти. Ёдгорнинг қашқа самани баъзан бўйнини силкитиб, ёлларини тўзғитиб қўяди. Шерзоднинг қора арғумоғи эса сокин, туёқлари билан майсаларни титади. «Беҳушликда қанча ётдим экан?» — ўйлади йигитча.

— Ёдгор, букун душанбами? — сўради Шерзод.

— Йўқ, букун сешанба.

— Наҳот... Мен кеча хуфтондан бери беҳуш эдимми? Қолганларга не бўлди?

— Умарбекни бу кун тонгда олиб келиб тупроққа қўйдим. Мирзобек Кайхисравий майдонда кўринмади. Кимдир жасадини олиб кетганми? Йигитларимизнинг кўплари қочиб улгурган, шекилли. Илло талофат катта бўлганга ўхшайдур.

— Шундоқ де?

— Ўликларни олиб кираётган шаҳарликларни кўрдим. Биз қилган ёлгон хужумга алданиб, анча шикаст еган кўринишур. Шайбоқхон энди уларга шафқат қилмаса керак.

— Ёдгор, хон ҳар қанақасига ҳам шафқат қилмайди.

— Энди нима қилгаймиз, амирзода? Қайга кетурмиз?

— Мен қайга боруримни биламан, Ёдгор. Сенга келсак...

— Мен ҳам сиз билан кетавераман!

— Уйингга қайтмайсанми?

— Менинг уйим йўқ...

— Бирон қариндошинг борми?

— Бор эди! Амаким бор эди! Амакиваччаларим, янгам...

— Улар ҳозир қайда?

— Улар-ку, соғ-омон, фақат мен...

— Сўзла!

— Амирзода, ярамга туз сепманг...

Икковлари жим қолишди.

— Шомга яқин йўлга чиқурмиз, — деди ниҳоят Шерзод қатъий, — унгача бироз озиқ-овқат ғамлаб олсак...

— Мен уддалайман, амирзода. Кўнглингиз тўқ бўлсин!

Шерзод кулимсиради.

— Фақат муштингни ишга солавермайсан!

Ёдгор хахолаб юборди.

* * *

Қорақўзбегимнинг келганини эшитиб, хон ўзича кулиб қўйди. Раҳматли Қорачабек қанчалар ҳақ бўлган экан! Ёш Муҳаммад Шоҳибекнинг ғазаллар бита бошлаганидан хабар топган куни Қорачабек унга: «Султонзодам, аёл зотига «қулингизмен!» — деган шоир охири қул бўлур. Сиз фотиҳи замон бўлсангиз, аёлларнинг ўзлари сизни излагайлар», — деган эди. Мана, у нафақат фотиҳи замон, балки подшоҳи олийшон ва халифат-ур-раҳмон!

Дунёнинг ишлари ажаб! Сен оддий инсон наслидан юқори

кўтарилганинг сари неъматларнинг олийси ҳам ўзингники бўларкан...

Савдарбоши Шайбонийхонга Бухоро зардўзларига махсус тиктирилган шоҳона тўнни кийдирди, дасторпеч эса каптар тухумидек келадиган лаъл қадалган оппоқ ипак саллани кўтариб келди. Бугунги кун ўзгача руҳда бўлишини сезгандай мулозимлар боргоҳга қимматбаҳо гиламлар тўшадилар.

Аста-секин султонлар кириб қатор тизилишди. Одат бўйича хон ёнида Темур Султон ва Убайдулла Султон, иккинчи ёнда мулла Абдурахим билан Жонибек Султон ҳозир бўлдилар. Жонибек Султон кулимсираб, қуйида қолган Муҳаммад Солиҳни юқориоққа ўтмоққа ишорат қилди. Шу асно остона ёнида шиғовул пайдо бўлиб, хирқироқ овоз билан:

— Шайхулисом Сайфиддин Аҳмад Тафтазоний ва қозикалон Ихтиёрдин Ҳасан жаноблари ўз итоати ҳамда садоқати изҳорлари бирлан ташриф буюрмишлар, — деди. Кейин мулла Абдурахимнинг имоси билан четланиб, келувчиларга йўл берди.

Боргоҳга кириб келган шайхулисом ва қозикалон жаноблари бошлиқ аъёнлар тўрда савлат тўкиб ўтирган хонни кўришлари биланоқ тиз чўкиб, бош эгдилар. Шайхулисомнинг ишораси билан орқароқда турган мулозимлар қўлларидаги совға-саломлар тўлдирилган олтита олтин баркашни хоннинг оёғи тагига келтириб қўйдилар. Совғалар устида Ҳирот дарвозаларининг олтин калитлари ярақлади. Кейин Сайфиддин Аҳмад Тафтазоний ўзининг ширадор овози билан гўё қироат қилаётгандай «О» товушини бироз чўзиб:

— Подшоҳи олийшон ва ҳазрати имом-уз-замон, — деб аввалдан ўйлаб қўйган сўзларини ёдаки айта бошлади, — биз ўз итоатимиз ҳамда абад садоқатимиз рамзларини пойингизга қўймоқ ҳамда...

Аммо Шайбонийхон баркашларга безътибор, мулла Абдурахимга ишорат қилди. Бунини кўриб шайхулисом жим бўлди. Мулла Абдурахим эса бир шайхулисомга, бир қозикалонга қараганча деди:

— Халифат-ур-раҳмоннинг ниятлари Ҳирот аҳлини дини ислом йўлига бошламоқ, шаҳарнинг сиз каби ақибирлари итоатларини қабул айлаб, аларни инсофу диёнатга ўргатмоқдур. Сиз дилингиздан барча баъд хаёлларни қувгайсиз ҳамда ҳазрати имом-уз-замоннинг бу хайрли меҳнатларига ривож тилаб, кеча-ю кундуз у кишининг дуои жонлари ила банд бўлгайсиз!

Барча бараварига хитоб қилди:

— Иншооллоҳ!

— Ҳазрати имом-уз-замон дунё тургунча турсинлар!

Мулла Абдураҳим яна сўз бошлади. Шу заҳоти боргоҳга жимлик чўкди.

— Халифат-ур-раҳмон баширкат шоҳларнинг номақбул ишларига барҳам бермоқ ниятидалар. Маълумингизким, иккала Мирзо кекса оналари, заифалари ҳамда мурғак гўдақларини ташлаб қочмишлар. Аларнинг бари шу бу кундан эътиборан хонимизнинг ихтиёрлари ва ҳимоятларига ўтур!

Шайхулислом «яна нима дер экан?» — дегандек мулла Абдураҳимнинг оғзига тикилиб қолди. Қолганлар жим, бошларини эгиб ўтиришарди. Мулла Абдураҳим яна давом этди.

— Қочқоқ шоҳ Музаффар Мирзонинг муталлақа¹⁶ ҳарами бўлмиш Аҳмадхоннинг қизи подшоҳи олийшон, имом-уз-замон ва халифат-ур-раҳмондан ўз ҳимоятларига олмоқни сўрамишдур.

Шайхулислом «Аҳмадхоннинг қизи» сўзини эшитиб, «янглишмадимми», дегандек қилиб, қозикалонга қаради. Ихтиёриддин Ҳасан эса кўзлари косасидан чиқиб кетгудай бўлиб бақрайиб ўтирарди.

— Никоҳ ўқимоққа ҳозирланинг, тақсирлар!

Вазирнинг сўнгги сўзлари билан сал ҳушини йиққан кекса шайхулислом Шайбонийхоннинг оёғи остидаги гиламга манглайини босди.

— Не гап? — сўради мулла Абдураҳим.

— Имом-уз-замон бир қошиқ қонимдин кечсинлар. Никоҳ қачон ўқилур?

¹⁶ Муталлақа – талоқ қилинган аёл

— Шу бу кун!

Ниҳоят, қозикалон хушини тўплади:

— Халифат-ур-рахмон мендек бир бандаи мўминнинг арзига кулоқ тутсалар... Музаффар Мирзо кетаётиб заифасини уч талоқ қўйган бўлса, эҳтимол. Илло шарият бўйича Аҳмадхон қизининг иддаси ўтмоғи лозим эрди...

— Жаноблари имом-уз-замонга шариятни ўргатмоқчимилар?
— деди мулла Абдурахим.

Қозикалон чўчиб бошини кўтарди. Гўё мулла Абдурахимнинг бу истехзоси жаллодни чорлагувчи овоздек мудҳиш туюлиб, титраб кетди.

Мулла Абдурахим қўлида боядан бери ушлаб турган қоғозни шайхулисломга кўрсатди.

— Музаффар Мирзо бегимни тўрт ой аввал уч талоқ қўйган. Буни қозикалон жаноблари тасдиқ этганлар. Мана, Қорақўзбегимнинг арзномаси!

Қозикалон арзномага қаради-ю, ранги оқарганча миқ этолмай қолди. Шайхулислом эса Ихтиёриддин Ҳасанга кўзларининг пахтаси чиқиб қаради. Шу асно Мулла Абдурахимнинг товуши янгради-ю, Ихтиёриддин Ҳасан жаноблари ўзини қўлга олди.

— Хўш, тақсирлар, хабарлари бормиди, ё бу Қорақўзбегимнинг ёлғоними?

Қозикалон хонга таъзим қилди:

— Подшоҳи олийшон гуноҳимдин ўтсинлар, унутибман.

Шайхулисломнинг қарашини сезмагандай, яна қўшиб қўйди:

— Бир қошиқ қонимдин кечсинлар, ҳазратим. Рост, ўзим тасдиқ этмишман.

Шу билан қабул маросими тугаган ҳисобланилди. Калитлар Темур Султоннинг ишораси билан қабул қилиниб олинди.

* * *

— Тақсир, кексаликнинг аломатларидан бири — хотира сусаймоғи эмиш...

Қозикалон индамади. У ҳамон отининг ёлига тикилганча ўй

суриб келарди.

— Камина кексайганимни аллақачонлар бўйинга олган эрдим. Илло шу букун... Янглишмасам, Музаффар Мирзо ила Қорақўзбегим ораларида кичиккина араз бўлганди, холос. У талоқ эмас эди-ку! Шу туфайлидин Мирзога қайта никоҳнинг ҳожати йўқ, деб айтгандик. Ё кейин ҳақиқатан ҳам талоқ бўлди-ю, фақир унутдимми?

— Тақсир, уят унутилган жойда сизнинг хотирингиз сусайғони ҳеч ҳам ажабланарли эмас.

— Не дедингиз?

Ихтиёриддин Ҳасан жаноблари чуқур уф тортди. Кейин шайхулисломга қаради. Унинг кўзларида ёш ҳалқаланар эди.

— Тақсир, бир муҳтола¹⁷ хотиннинг беандиша даъвоси кучлилик қилгонда, сизу бизнинг уятимиз ожизлик қилур!

— Ё тавба, ахир бу ёлғоннинг иси халифат-ур-раҳмон кулоқларига етса не бўлур? Қорақўзбегим бунни ўйламайдими?

Қозикалон орқадан келаётган мулозимларга хавфсираб қараб қўйди. Кейин секингина:

— Тавба деманг, тақсир, аёл макри қирқ туяга юк бўлармиш. Ахир халифат-ур-раҳмонга алданганини айтишга ким ҳам журъат қила олур? — деди.

Шайхулислом Ихтиёриддин Ҳасан жанобларига томон эгилиб, шивирлади:

— Тақсир, бу хотиннинг ёлғонидан бизни хушламаганлар фойдаланиб қолишлари мумкин. Шунда хон ҳазратларининг ғазабидан омон қолмағаймиз. Нечун Қорақўзбегимнинг даъвоси рост дедингиз, ахир?

— Қўрқиб кетдим, тақсир!

* * *

Тонг бугун одатдагидан қизариброқ отди. Қуёш шаҳар деворлари тепасидан шошилмай кўтарилди-да, омонат булутлар ортига яширинди. Худди шу онда боғлар ичидан кулранг оқим

¹⁷ Муҳтола – ҳийлагар аёл
www.ziyouz.com kutubxonasi

ўрмалаб чиқди. У бир текис, шошилмай, ғовур-ғувур билан келаверди. Булут орасидан бир-бир мўралаб қўяётган қуёш нурлари ўрмалаётган оқимга урилиб, найзалару дубулғалар учи ярқираб кетди. Шу заҳоти бу улкан «қурт»дан чўчигандай қуёш яна нурларини йиғиштириб олди.

Оқим қуролларини жаранглатганча девор ёнига келиб, дарвозаларга урилди. Дарвозаларнинг ёпиқлигидан норозиланиб гувиллай бошлади. Ўнларча қўллар тавақаларни уриб тарақлатди. Унга қурол-яроғларнинг шарақлаши қўшилиб, шовқин-сурон кучаяверди. Ниҳоят, тавақалар ғувиллаб очилди-ю, оқим ёпирилиб ичкари кирди, парчаланиб, турли даҳаларга сочилди.

Навкарлар расталарга, маҳалларга бостириб киришди. Дўконлар талон-тарож бўлди. Одамлар бу оч оломондан чўчиб, уйларига биқиниб олишди.

Абдусолиҳ кўчадаги олағовурни эшитибоқ, ташқари ҳовлига пилдираб чиқиб келган ўғилчасини ичкарига киритиб юборди. Кейин юраги така-пука, дарвозага тикилди. Бетакаллуф кириб келган навкарларни кўриши билан ичкари ҳовли эшигини тўсиб туриб олди.

Навкарларнинг иккитаси отхонага кириб, Амир Муҳаммад Баҳодирдан қолган қорабайирни етаклаб чиқишди. Қолган уч-тўрттаси ҳовлидаги уйларга тарқалишди. Меҳмонхонада хитойи чиннилар жаранглади. Кейин гупиллаган овоз эшитилди.

«Тахмонни ағдаришди», — ўйлади Абдусолиҳ. Сал ўтмай, каттакон тугун орқалаган навкар оғзи қулоғида, меҳмонхонадан чиқиб келди. Нариги уйдан чиққан юзлари ялпоқ йигит шериги орқалаган тугунга ҳасад билан қаради.

— Ҳа, ўлжа жўқми? — қичқирди тугунли.

— Э, китоб, қағоз... — ялпоқ юзли «чирт» этиб тупурди. Кейин ичкари ҳовли томон юрди.

— Мунда не бор? Қоч йўлдин! — дея Абдусолиҳга ўшқирди.

Абдусолиҳ қўл-оёқларини кериб, эшик ёндорига ёпишди.

— Бу ерда онам бор. Номаҳрамни киритмайман, — деди қатъий.

— И, бу не дейди? — ялпоқ юз иршайди, — онангни бошимга урайми? Ё жонон борми? А?

Абдусолиҳнинг кўз олди қоронғилашиб кетди-ю, рўпарасидаги башарага мушт туширди. Шу онда нариги навкарлар югуриб келишди. Абдусолиҳни судрашиб эшикдан нарига улоқтиришди-да, ичкари ҳовлига отилишди.

Рўпарадаги уйда бешик кучоқлаб ўтирган Ўғилбиби ҳовлига кирган навкарларни дарича орқали кўриши билан қалтираб гаврапўш бари билан кўксини тўсди. Айвонда турган Улуғбиби эса невараларининг бошларини бағрига яширди.

Навкарлар Улуғбибига бепарво, ён томондаги уйга киришди. Яна гупиллаб тахмонлар ағдарилди, сандиғ-у, қутиларнинг қопқоқлари тарақлаб очилди. Ўғилбиби рўмоли билан юзини тўсиб, кўксига гаврапўшни ёпганча қалтирар, «Ишқилиб, бу уйга кириб қолишмасайди», — дея шивирлар эди.

Сал ўтмай, ялпоқ башара навкар яна норозиланиб тўнғиллади:

— Яна китоб! Бу туркийлар китобдан бошқа нарса жиғмайдурми?

Наригиси хахолади:

— Жиғади, кўп жиғади. Омма сенда омад жўқ-да!

Қолган навкарлар ҳам кулгига қўшилишди. Бири катта тугун, иккинчиси нақшдор қути кўтариб чиқди. Улуғбиби: «Вой ўлай, келиннинг саруполари!» — деди-ю, қўрқиб, оғзини рўмоли билан ёпди.

Ялпоқ башара навкар эса жаҳл билан китобларни ҳовли саҳнига улоқтира бошлади. Ташқаридан оқсоқланиб кириб келган Абдусолиҳ чидолмай, айвонга кўтарилди.

— Бу нима қилганинг, жоҳил? Китоб не ёмонлик қилди сенга? Кўйни-қўнжинг тўлдими, кетавер-да!

Кўлга илинарлик ўлжа ололмагани устига Абдусолиҳнинг сўзлари қўшилди-да, ялпоқ башаранинг алами тошиб кетди. Абдусолиҳнинг ёқасидан олиб, ҳовлига қараб итариб юборди. Мувозанатни йўқотган ёш мударрис йиқилиб тушди. Навкар эса йиқилганнинг дуч келган ерига тепа бошлади.

Навкарлар хахолашиб томошага йиғилишди. Абдусолиҳнинг ўғилчаси эса бувисининг бағридан чиқиб, отаси томон чопқиллади. Томошабин бўлиб турган навкарлардан бирини митти мушти билан ура кетди.

— Э, худо, энди не қилай? — шивирлади Улуғбиби. Шу пайтда билагидаги олтин билагузукка кўзи тушди. Шошиб ечди-да, югургилаб бориб, ялпоқ башара навкарга тутқизди:

— Ол, бу жуда қимматли билагузук. Фақат ўғлимни қўйвор! Олақол!

Навкар тепкилашдан тўхтаб, билагузукни қисимлади. Кейин ҳансираганча, қурбонини ташлаб ҳовлидан чиқиб кетди. Унга қолганлар эргашишди.

Ичкаридан Ўғилбиби югуриб чиқди. Она-бола икковлашиб Абдусолиҳни турғизиб олишди. «Ҳимоячи» болакай отасининг этакларидан тупроқни қоқа бошлади. Укаси эса пилдираганча ҳовли саҳнига сочилган китобларни терарди.

* * *

— Не деяпсан? Ёғий... Мунча тез?

Шерзод кўзларини катта очиб, Ёдгорга боқди.

— Шундоқ, амирзода... Йўл тамом ёпилмиш... Ошиқ Муҳаммад арғун ва бир қанча беклар Олақўрғонга кириб яширинганмиш. Энди не қилгаймиз?

— Не қилгаймиз? Шошма, ўйлаб олайлик-чи?

— Агар...

— Ҳўш?

— Ёғий ўзи билан ўзи овора. Дарвозаи Ироқ томон бўшроқ экан. Ундан чиқиб олсақ, бас, кетаверамиз. Йўлимиз олисроқ бўлару, аммо...

— Ҳа... Дуруст. Шом қоронғусида ўтгаймиз. Олақўрғонда яна кимлар бор эмиш?

— Шайх Муҳаммад Абдулло, Мираки кўр девон...

— Тағин хўш?

— Юз йигирма чоқли йигит.

— Янглишмадингми?

— Йўқ, амирзода. Мен йигитлар билан девор оша гаплашдим. Бутун ҳарам аҳли Олақўрғонда эмиш...

— Яъни?

— Маҳди улё бошлиқ маликалар, гўдаклар...

Шерзод бир қалқиб олди:

— Амма!

Ёдгор кўзининг пахтаси чиқиб қаради. У амирзодани бундай авзоъда кўрмаган эди.

— Аммажон... — ингранди йигит, — нечун меним хаёлимга келмабдур? Оҳ! Аммам қалъага кириб кетмиш!

Шерзод жимиб қолди. Ёдгор эса иккинчи бора от абзалларини тузата бошлади.

Шерзод ўйлар эди. Не қилсин? Кечаги уриниш муваффақиятсиз тугади. От туёқлари остида қолиб кетмаганига шукур. Лекин... бу ёғи қандоқ бўлади? Майли, амаллаб-ку, Ҳиротдан чиқиб оларлар... Қалъада қолганлар-чи? Ўн минглаб кўшин қуршовида қолган бир ҳовуч хотин-халажу, юз йигирма чоқли йигит... Яна аммаси... нечун аввалроқ буни ўйламади? Ахир аммасини онасининг ёнига олиб келса бўлмасмиди? Кобулга бориш қочмас эди-ку! Ахир аммасининг ёнида жажжигина Нурбадан бор!

Шерзод Нурбаданни охирги марта кўрганда наврўз сайли эди. Каҳдистонда бўлган катта байрам кечагидек ёдида.

Бутун Каҳдистон чодирларга тўлган, дала ўртасида Маҳди улё учун тикланган шоҳона саропарда, атрофда бошқа маликаларга тегишли саропардалар, чекка-чеккаларда эса доруссалтанат киборларининг аёллари учун тикилган чодирлар. Дошқозонларда сумалаклар пишади. Чор-атрофни болаларнинг ёқимли чувур-чувури тутган...

Шерзод отасига эргашиб Каҳдистон чеккасидаги ихчамгина чодирга келди. Чодир ёнига, шундоққина майсалар устига ташланган гиламга кўрпачалар ёзилган, онаси Шоҳбека билан сўзлашиб ўтирар эди.

Улуғбиби уларни кўриши билан истиқболларига турди. Онаси билан барабар аммаси ҳам кўзғалиб, рўмоли билан тезгина томоқ остларини тўсди-да, салом берди. Амир Муҳаммад Баҳодир кўли кўксиди, салобат билан алик олди. Шу онда чодир ортидан опаси Ўғилбиби бир қизчани эргаштирганча чопқиллашиб чиқиб келди.

Ўғилбиби отасини кўрибоқ таққа тўхтади. Ёнидаги қизалоқ эса қоп-қора кўзлари пориллаб, Амир Муҳаммад Баҳодирга, кейин унинг ёнидаги Шерзодга қаради-ю, гуручдек майда тишларини кўрсатиб илжайди. Кейин чучук тил билан салом берди.

— Ие, Нурбадан бону, қизим, — жилмайди Амир Муҳаммад Баҳодир, — наврўзингиз муборак!

Қизалоқ онасига қаради. Шоҳбека кулимсираб бош силкиди.

— Ташаккуй! Сизга ҳам мубояк бўйсин! — бижирлади қизча.

Ҳаммалари кулиб юборишди...

Ҳа, Шерзод Ихтиёриддин қалъасига боради. Омон қолса, Кобул қочиб кетмас!

— Ёдгор, — деди Шерзод қатъий, — шом қоронғусида Олақўрғонга киргаймиз!

* * *

Қорақўзбегим хонни тасаввур қилишга кўп уринса-да, уни кўз олдига келтиролмади. Олдига кирган ҳарам бекаси хонни шундоқ таърифладики, ёш жувоннинг юзларига қон тепди. Беканинг кулимсирашидан ўнғайсизланиб, киприкларини туширди.

Малика ҳарам бекаларининг одатларини яхши биларди. Улар бегона ишқ чўғини пуфлаб ёндирадиганлар тоифасига мансуб аёллар. Бундай аёллар икки жинс муносабатлари орасидаги сезилмас бир гувоҳ ёки восита. Ўнларча каниз ва чўриларга бош, олий насабларнинг ётоғига қарагани боис ўзидан пастроқларни назарига илмайдиган бундай аёлларни Қорақўзбегим писанд қилмас, эътиборига арзитмас ҳам эди. Шу сабаб, ҳарам

бекасининг таърифидан қизаргани учун ўзидан хафа бўлди.

*«Қорақўзлик малайсиймо, карам қилғил,
Шифо истаб, висолингдин умидвормен...»*

Бундай мисраларни битган одам, албатта, нозиккўнгил бўлиши керак...

Қорақўзбегим ич-ичида уйғонган тўлиқиш ҳисси билан Шайбонийхонни тасаввурида жонлантиришга уринди: вужудида шижоат ўти ёнган, қиёфаси мардона, кўзлари ғайриоддий мулойим, юрагидаги туйғулари юзага чиққанидан чехраси ёришган, кўркам бир одам! Шайбонийхон мана шундоқ бўлса керак!

Кўп ўтмай, ташқаридан шахдам қадам товушлари эшитилди. Қорақўзбегим бошини кўтармаёқ зарҳал нақшлар билан зийнатланган этикни, заррин тўн этаklarини кўрди. Нотаниш қўллар унинг юзидаги ҳарир рўмолни илдам кўтариб, дадиллик билан билагига залворли олтин узук тақди. Қорақўзбегим қўлида қаттиқ оғриқ турганидан қийналди-ю, овоз чиқариб юбормаслик учун лабларини тишлади. Чунки билагузук қўлларини қисиб қўйган эди.

Яна ўша қўллар иягидан тутиб, бошини кўтарди. Малика рўпарасида юмалоқроқ юзли, кўзлари кўкиш, қовоқ остлари салқи одамни кўрди. «Шайбонийхон шуми?» — беихтиёр ўйлади у.

Хон эса ранги бироз оқаринқираб:

— Хуш келдингиз, Қорақўзбегим, — деди.

Хоннинг овози хирқироқ эди. Қорақўзбегим ич-ичидан тошиб келган хўрсиниқни ютишга тиришиб, тишларини тишларига босди. Астагина жилмайди...

* * *

Ёдгор йигитлар билан гаплашганда қалъадаги аҳволни тушунгандек бўлганди. Лекин Шерзод Олақўрғонга киришга аҳд

қилишини хаёлига ҳам келтирмаганди. Йўқса, навкарлар билан гапни бир жойга қўйиб қайтарди-я! Энди дарвозани очмасалар не бўлур? Қалъага кирамиз деб ёғий қўлига тушмасалар бўлгани!

Икковлари Ихтиёриддин қалъасига етиб келишганда вақт хуфтонга етган, Ҳирот Жомеъсидан муаззиннинг чўзиқ «Оллоху акбар!»и элас-элас эшитила бошлаган эди. Атроф жим. Минораларда машъала кўринмайди. Қуюқ қоронғилик қўйнида қалъа кунгуралари ваҳимали қораяди. Дарвозалар тим-тирс ёпиқ. Шаҳарда жон зоти сезилмайди. Дашти ипчоқ қўшини талайдиганини талаб бўлиб, энди хотиржам истироҳатга кетган, шекилли.

Шундоқ бўлса ҳам, эҳтиёт шарт, қалъанинг сардарали томонини айланиб ўтишди. От бозори томонга бормасликни маъқул кўришиб, учинчи, кичик дарвоза ёнида тўхташди. Бунда ҳам миноралар сукут ичра қотган.

Ёдгор овоз берди. Жимлик. Кейин қамчин билан дарвозани қоқишди. Ниҳоят, юқоридан кимнингдир боши кўринди.

— Қопқани оч! — қичқирди Ёдгор.

Тепадан йўғон овоз эшитилди:

— Хуфтонда қопқа очилмайдур! Кет, йўқса, пайконга тўйғизаман!

— Эсингни едингми, хумпар? Бу мен — Ёдгорман!

— Ёдгордан қўпи борми, тентак?

Шу пайт минорада салобатли, таниш овоз эшитилди:

— Не гап?

— Бек жаноблари авф этсинлар, пастда Ёдгор деган қандайдир йигит қопқани тақиллатмоқда!

Минора тепасидаги шинақдан яна ўша овоз келди:

— Кимсан, болам?

— Бек жаноблари, — қичқириб юборди Шерзод, — бу мен, Шерзодман!

— Шерзод, ўғлим! Бунда не қилурсиз?

— Ўзингиз омонмисиз? – Шерзод Мирзобек Кайхисравийнинг саволини илғамади. У ҳамон Кайхисравийни тирик кўрганидан

шодланар эди. Ёдгор уларнинг овозларини ёғийлар эшитиб қолишидан хавфсирагани учун тезгина:

— Бек жаноблари, қопқани очсангиз, — деди.

Дарвоза очилиб, ичкарига киришлари билан Шерзод минора тепасига олиб чиқувчи зинага қараб югурди.

Мирзобек Кайхисравий оқсаганча зинадан пастга туша бошлаган эди. Шерзод чопқиллаганча юқорига кўтарилиб, уни кучоқлаб олди.

— О, ўғлим-а, бу жаҳаннамда сизга не бор? Нечун қочмадингиз? — деярдди Кайхисравий йигитчани бағрига босаркан.

— Ҳирот ичида қолиб кетдим, бек жаноблари...

— Нечук?

— Яраланганимда Ёдгор илож тополмай, шаҳарга қайтариб олиб кирган экан...

— О... Шундоқ бўлдими... Ҳай, майли, насибамиз шунга қўшилган экан, не деймиз, ўғлим?

— Балки, ёвар келар? Ноумид шайтон...

— Ҳа, тўғри айтасиз, болам... Буёғи энди яратган эгамнинг паноҳига...

— Ўзингиз?

— Э, меним бошимдан ундан ҳам ёмонроқ иш ўтди. Мени шаҳид бўлмиш деб дафн қилмоқчи бўлдилар!

— Йўғ-э?

— Шундоқ. Мен ҳушсиз чоғим ҳиротликлар ўлди деган гумонда шаҳарга олиб кирарлар. Куёвимни, невараларимни чақирарлар. Алар йиғлай-йиғлай бошқа яқинларни тўплаб, ғассолни олиб келарлар. У бўлса, ўликларни ювавериб, чарчаганиданми ё шошганиданми, камина тирикманми, йўқми, суриштирмай, чала ювиб, кафанлар. Шунда камина кўзимни очарман, инграб юборарман. Ғассол юраги заиф эканми, қўрққанидан дод солиб йиқилар-у, тил тортмай жон берар... Э, болам, фақирдан ўлим ҳазар қилган кўринадир.

— Ундоқ деманг, бек жаноблари, бу балким умрингиз узоқ

бўлишидан нишондир?

— Билмадим, ўғлим, билмадим...

* * *

Хиротга гўё кўнгилдек хира хуфтон ёйилди. Дастурхон устида бир жуфт юпқагина нон, каттагина пиёла тўла қатиқ, бешта ёғоч қошиқ...

Хонтахта атрофида доимо чуғурлашгувчи болалар ҳам бугун жим. Улуғбиби дастурхон четларини кафти билан силаб текислаган бўлди-да, рўпарасида ўтирган Абдусолиҳга қараб кўйди. Куёви бошини эгганча сукут ичра ўйланиб ўтирарди. Эшик астагина очилди-да, патнис кўтарган Ўғилбиби кўринди. Патнисдаги косаларни олиб дастурхонга қўя бошлади. Ишини битиргач, у ҳам бир сўз демай, болаларининг ёнига чўкди. Болаларнинг қорни очиққан эди. Аммо отасидан аввал таомга қўл узатишга журъатлари етмай, жавдирашиб, Абдусолиҳга боқишди. Кейин бувисига қарашди. Буни сезган Ўғилбиби эрига секингина деди:

— Бошланг, отаси...

Ниҳоят, Абдусолиҳ хаёлдан бош кўтарди. Қайнонасига мулозимат қилди:

— Қани, онажон, олинг...

Улуғбиби шўрвадан ҳўплаган бўлди, ноннинг бир четидан астагина тишлади. Ўғилбиби болаларининг хўриллатмай овқат ичишларига эътибор қилиб, бироз чалғиди. Ҳамманинг иштаҳаси бўғилган эди. Фотиҳадан сўнг Абдусолиҳ шам ёруғида китобларнинг йиртилган варақларини тиклашга тутинди. Катта ўғилчаси отасининг ёнига чўккалаб, унинг ишини кузата бошлади.

— Ўғлим, сабоғингни тайёрладингми? — сўради Абдусолиҳ ишдан бошини кўтармай.

— Ҳа.

— Қани, унда менга айт-чи, Шайх-ур-раис¹⁸ чин билим ҳақида

¹⁸ Шайх-ур-раис – Абу Али ибн Синони шундай деб ҳам аташган

не демишлар?

— Тарозуда ўлчанмаган билим чин бўлолмас. Демакким, ул ҳақиқий эмасдур...

— Жавобни бундоқ бермайдилар.

— Қандоқ берадилар?

— Мана бундоқ: Шайх-ур-раис чин билим борасида сўзлаб, шундоқ демишлар: «Чин билим фақат ақл тарозусида ўлчанур. Тарозуда ўлчанмаган билим чин бўлолмас. Демакким, ул ҳақиқий эмасдур»... Уқдингми?

— Уқдим...

— Майли, бор, ухлайқол...

— Дада, бошқа савол бермайсизми?

— Йўқ.

— Янги рубой ёд олдим. Айтиб берайми?

— Эртага сўрайман.

— Эртага сўрайдиган сабоқларингиз кўпайиб кетади-да. Бугун айтақолай.

— Ўғлим, эртага...

Болакай ноилож ўрнидан турди. «Яхши ётиб турингиз. Ширин тушлар кўрингиз!» — деб ёд бўлиб кетган доимий тилакларини қайтарди-да, уй ичига кириб кетди. Оппоқ яқтакчасини кийиб, онаси ёзган тўшакка ётаркан, нарироқда ёстикқа ёнбошлаган бувисига шикоят қилди:

— Мен ҳаммомпишдан қолиб рубой ёд олсам, дадам сўрамади. Энди эртан сабоқ икки ҳисса кўпаюр...

Улуғбиби ётган кўйи деди:

— Менга айтақол. Дадангга: «Менга айтиб берди», — дейман.

— Дадам инонмайди-да!

— Мен инонтириб айтаман-да!

Болакай тўшагига чордона қурди-да, дона-дона қилиб ўқиди:

— *Ким кўрди экин жаҳонда оё хушлуқ,
То бир киши айлағай таманно хушлуқ,
Юз йилда агар бир ўлса пайдо хушлуқ,*

Омодадурур ёнида юз нохушлуқ.

— Бу рубойни қайдин ёд олдинг?
— Онам ёд олдурди.
— Бу кимнинг рубойиси?
— Ҳазрат Навоий... Йўқ! Ушбу рубойни Мир Алишер Навоий ҳазратлари битганлар!

— Ҳа... Майли, ухла, болам.

— Дадамга айтасиз-а?

— Айтаман, болам.

— Инонтириб айтасиз-а?

— Инонтириб айтаман.

— Яхши ётиб тулинг, ширин тушлар кўринг!

Улуғбиби ширингина пишиллаш бошлаган неварасига қараб: «Тийрак бола, — деди ўз-ўзига. Кейин қизидан ўпкалади: — Нега болага бундай мушкул рубойни ёдлатади?»

Бироздан кейин: «Ҳазрат Навоий топиб айтибдур, — деб шивирлади беихтиёр. — Ҳақиқатан ҳам бир хушлик ёнида юз нохушлик...»

* * *

Шоҳбека жиянининг қалъага кириб келишини кутмаган эди. Шунинг учун ҳам салом бериб келган Шерзодни кўриб, ҳайрон бўлди. Кейин йигитчанинг елкасига қоқиб кўришди.

— Аммажон, саломатмисиз?

— Оллоҳга шукур. Бунда не қилурсиз, болам?

— Сизни онамининг ёнига олиб кетиш учун келдим.

Шоҳбека жиянининг юзларига диққат билан қаради. «Алҳол бола...» — ўйлади беихтиёр.

— О, болам-а... — деди, — меним султон оймларни ташлаб кетувим яхши бўларми?

— Йўқса, мен ёнингизда қолай, изн беринг!

— Болам, хавотиригиз ўринсиздур. Шоҳзамон кўшин ила етиб келурлар..

— Шохзамон етиб келгунларича қолмоғимга изн берурмисиз? Шохбека тасдиқ ишораси каби бошини эгиб қўйди. Шу онда эшик ёнида Нурбадан кўринди.

— Нурбадан, оғангиз келибдурлар, — деди Шохбека, — келинг, кўришингиз.

Нурбадан «Оғаси» ким эканини даставвал тушунмади. Шунинг учун онасининг рўпарасида ўтирган йигитга қарамасданоқ салом берди.

— Ваалайкум ассалом!

Шерзод алиқ оларкан, қизиқиш билан қизга қараб қўйди. Нурбаданнинг қизаринқираганини кўриб, кўзларини пастига қаратди. Аммаси билан тезгина хайрлаша қолди.

* * *

Улуғбиби эрини ҳеч қачон тушида кўрмаганди. Шунинг учун уйқусида ҳам юраги шувиллаб кетди.

Ихтиёридин қалъаси... Атрофида теп-текис чўл. Қалъа дарвозалари тим-тирс ёпиқ. Амир Муҳаммад Баҳодир кўзларида ўт чақнаб, қорабайирида қалъа атрофини гир айланади!

Бир вақт дарвозалар ғувиллаб очилди. Қалъанинг кенг ҳовлисида оппоқ ятак кийган иккита бола ўйнаб юрарди. Улуғбиби «Булар ким бўлди?» — деб ўйлади беихтиёр. Болалардан бири дарвоза очилганини сезиб, ортига ўгирилди. У Мўмин Мирзо эди. Иккинчи бола эса... Ё раб! Ахир бу Шерзод-ку!

Улуғбиби ўғлини чақирди. Ўғли эшитмади. Ёки онанинг овози чиқмади. Шу онда ҳовлининг гир айланаси бўйлаб қурилган бино томлари устидан оппоқ кабутарлар кўтарилди. Улар қанотларини тапиллатганча осмонга отилишди. Мўмин Мирзо қўлидаги оқ яловчани силкита бошлади. Шерзод эса хурсанд, кулар эди...

Она чўчиб кўзини очди. Нафас ютиб, шифтга боқди. Дастлаб атрофидаги қоронғиликка кўниколмай ётди. Кейин секингина бош кўтарди. Ёстиғи ёнидаги енгил сарандозини олиб, бошига ташлади-да, нарироқда пишиллаб ухлаётган неварасига қаради. Сўнг аста айвонга чиқди.

Уй ичи тинч. Ҳовлига тушди. Ичкари ва ташқари ҳовли ўртасидаги эшик ёнидаги томга чиқиладиган ғиштин зиналарга оёқ кўйди. Бир-бир босиб, юқорилади. Томга чиқиб, аста чўнқайди. Аланглаб қалъани қидирди. Шаҳарни қоплаган қоронғилик кўйнида на бир чироқ, на бир машъал кўринади. Фақат маҳалларидан юқорида, Бозори Маликка туташ От бозори тарафда баланд қуллали чўнг бир иморат — Ихтиёриддин қалъаси зулмат кўйнида ваҳима билан кўринади. Улуғбиби юраги дир-дир титраб, қалъага тикилди. Шу ўтирганча тонгни қаршилади...

...Эрталаб онасини ўрнида кўрмаган Ўғилбиби уни қидира бошлади. Онаси на ташқари, на ичкари ҳовлида бор эди. Охири эрининг тепасига келди.

— Отаси, онам йўқ...

— Не дединг? — Абдусолиҳ кўзлари ола-кула бўлиб ёстиқдан бошини кўтарди, — нечун йўқ?

Шошилиб бошига дўпписини илди. Айвон четидаги обдастандан кафтига нари-бери сув куйиб юзига теккизган бўлди-да, ҳовлига тушди. Кўча эшикка қаради. Ёпиқ. Ўйланиб ҳовли ўртасида тўхтади. Шундагина томда ўтирган қайнонасига кўзи тушди. Зинага отилди. Унинг ортидан Ўғилбиби югурди.

— Онажон, — Ўғилбиби ҳаллослаганча келиб, онасини кучоқлади, — бунда не қиляпсиз? Бизни нечун қўрқитасиз, онажон?

— Онажон, — деди Абдусолиҳ, — томда не қиляпсиз? Уйга юринг...

— Болам, — Улуғбиби бир қизига, бир куёвига жавдираб боқди, — Шерзод Олақўрғонда...

— Нималар деяпсиз, она? Шерзод Кобул тарафга кетмиш...

— Йўқ, болам, Шерзод Олақўрғонда... Мен билдим, менга аён бўлди, у қалъада... Аммасининг ёнида қолган. Оҳ, эгам, ўзинг раҳм қил!

* * *

Қуёш уфқдан бош кўтариши билан лашкаргоҳ ўрнидан кўзғалди. Каҳдистон атрофи бирдан тўзиди. Аслаҳасозлар, яроқсозлар, баковуллар шовқин-сурон билан араваларини жилдиришди. Лашкар олди йўлга тушса-да, сўнггида навкарлар йиғилган ўтовларни шоша-пиша хачирларга юклашар эди.

Улкан қароргоҳ яловбардор ортидан эргашди. Гўзал арабий оқ тулпор минган Шайбонийхон олдинга тушди. Ортидан келаётган аъёнлар жиловни қаттиқроқ тортиб, хондан ўзмасликка интилишди. Хоннинг икки ёнида, ундан сал нарида дубулғалари ярақлаган хос кўриқчилар келишади.

Аъёнлар ортидаги иккита чиройли аравада ҳарам аёллари. Олдиндаги шоҳона соябон арава пардалари ёпиқ. Арава ҳар тебранганда пардалар силкинади, аммо мато учлари маҳкам боғланганидан бирон ери очилмайди. Бу — Шайбонийхоннинг янги хотини Қорақўзбегимнинг араваси. Нариги аравада эса канизлар, ҳарам бекаси.

Қорақўзбегим атрофда кўтарилган шовқин-сурондан лашкаргоҳ катта эканини сизди. Парда четини қайириб олдинга боқди-ю, лекин ҳеч нарсани кўролмади. Ташқаридан кимнингдир дағал, қоп-қора қўллари узатилиб, пардани тортиб кўйди. «Ким бу? — ўйлади малика, — ҳарам оғасимикин?»

Олдинда Ҳиротнинг ланг очиқ дарвозаси кўринди. Хандақдан берида бир тўп одамлар туришарди. Аксар оқ енгил тўнларда, бошларига оппоқ салла ўраган оломон боши эгик, сукут ичра қотган. Улар — шайхулислом Сайфиддин Аҳмад Тафтазоний бошчилигидаги Ҳиротнинг кабирлари, уламолари эди.

Шайбонийхон уламолар ёнида жиловни тортди. Оломон баравар қадини букди.

— Ассалому алайкум, ҳазрати имом-уз-замон ва халифат-ур-рахмон! Бизким, фақирларингиз — Ҳирот...

— Итоатларингиз қабул! — хон қовоғини солганча шайхулисломга қаради. Кейин: — хутбага ҳозирлик кўрингиз! — деди-да, от жиловини бўшатди. Арғумоқ яна пешонасидаги олтин ҳалқачаларини жириглатганча йўртиб кетди.

Дарвозаи Малиқдан то Ҳивзи Моҳиёнгача бўлган кўчалар сокин, дўконлар ёпиқ, одам зоти кўринмас эди. Ҳивзи Моҳиёнда эса кекса бир дарвиш ёлғиз ўзи исириқдонини тутатиб ўтирарди.

Дарвиш шоҳона карвонни кўриб, ўрнидан турди. Жимгина четга чиқиб, кечки олма дарахти тагига чўнқайди. Дарвишнинг хаёли жойида эмасга ўхшарди. Чунки лаблари тинмай бир нималарни пичирлар, гоҳо ўзича кулиб қўярди. Бир вақт у майдонни кесиб ўтаётган шоҳона соябон аравани кўриб қолди. Бор овози билан байт ўқий бошлади:

— Гадо ишқи тиламчи,
Дунё ишқи алдамчи.
Дунё суйиб алданмагил,
Дунё надир? Алдамчи...

Хон дарвишнинг байтини эшитиб, ўзича кулиб қўйди. «Мана, яна бир шоир», — ўйлади беихтиёр.

Дарвиш эса кўзларини юмиб олиб, яна давом этди:

— Ҳаво деб Одам Ато
Қувғинди бўлди ҳатто.
Шундан мерос қолибдур
Аёл деб қилмоқ хато.

Икки ёнда келаётган хос кўриқчилар навкарни ҳайдашга чоғландилар. Шайбонийхон ишора билан уларни тўхтатди. У байтнинг давомини эшитмоқчи эди.

Дарвиш кейинги байтга ўтди.

— Муҳаббат — кўзи кўрлик,
Ошиқлик — қуллик, хўрлик,
Султон ишқда ҳам султон,
Ишқда султонлик — зўрлик.

Ясовулбоши қўрқибгина хонга қараб қўйди. Шайбонийхон қўли билан «Ҳайда!» — деган ишора қилди. Хос кўриқчилар қамчин билан дарвишни уриб, ҳайдай бошлашди. Дарвиш ўтирган кўйи қўллари билан бошини тўсди. Кейин тушаётган қамчинлар зарбига чидай олмай, қочишга тутинди.

Хон бошқа ҳеч ерда тўхтамай, тўппа-тўғри аркка тушди. Шу заҳоти ёнига Жонвафобийни чорлади-да, шаҳардаги аҳволни билиб, хабар қилишни буюрди.

Кейин эса ҳузурига Муҳаммад Солиҳни чақиртирди.

— Шоири даврон, — деди, — Ҳиротнинг дарвиши ҳам шоирлик даъво қиладурми дейман?

Муҳаммад Солиҳ кулимсиради.

— Шундоқ, подшоҳи олийшон, Ҳиротнинг ҳар бир тоши байт тўқийдур, дейдилар.

Хон кулиб юборди.

— Йўқ, буниси энди муболаға! Шу ерда ҳам шоирлигингизга боряпсиз! Шеър бу нозик ишоратлар, нафосатли сўзлар демак. Бояги дарвиш баайни девонанинг ўзи! Байт тўқишни билар экан-у, безашни билмас экан. Ундан кўра, тинчгина гадолигини қилсун! Меним сўзим шул! Қани, тоши ҳам байт тўқийдургон шаҳарнинг фузалоларини кўрайлик-чи! Қандоқ эканлар!

— Аларни қачонга таклиф этайлик?

— Бугунга чорланг! Пешин намозидан сўнг ҳозир бўлсунлар!

Хон шоири давронга рухсат бергач, Жонвафобийни қабул қилди. Жонвафобий олиб келган хабарлар уни хурсанд қилмади. Лекин хафа ҳам қилолмади.

Қочоқ шоҳларнинг қолган-қутган навкарлари бўйинларига садоқларини осиб чиққанмишлар. «Яхши!»

Дўконлар ҳамон ёпиқ. Аммо тижорат аҳли садоқат изҳор этмоққа ҳозир эмишлар. «Дуруст!»

Қамбарбий бошлиқ юзга яқин аскар талончиликка йўл қўймаслик учун навкарлар қаршисига чиққанмиш. Ҳаддидан ошганга таёқ урдириш ниятида эмиш. «Ёмон тадбир эмас!»

Қочоқ шоҳларнинг ҳарами Ихтиёриддин қалъасига яшириниб

олганмиш. Нима қилсинлар? Элчи жўнатишни буюрадиларми? «Тентаклар! Элчига на ҳожат? Қалъа олинсун, тамом!»

* * *

Ошиқ Муҳаммад арғун бомдод намозидан кейиноқ девор тепасига кўтарилди. Шаҳарга назар ташлади. Тинчлик. Қалъага ҳужум бошланиши аниқ. Тайёр туриш керак. Неча кунга чидаш беришлари номаълум. Ёвар келиши даргумон. Бироқ Ихтиёридинни мудофаа этмоқ лозим. Бу — ўлим демак. Бироқ ўзга чора йўқ...

— Бек жаноблари, — деди ортидан юрган Мирзобек Кайхисравийга, — назаримда ҳужум кўпроқ сардара ҳамда от бозор томондин бўлур. Ён дарвоза кўчаси анча тор. У ёқдан ҳужум озроқ бўлур. У томон мудофаасига Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли бош бўлгай. Вассалом!

Кейин оғир қадамлар билан пастга олиб тушадиган зинага йўналди. Навкарларнинг саломларига алик ола-ола пастга тушди.

Баковуллар катта мис қозонни тозалай бошлашган эди. Иккита ёш йигит гумбурлатиб ўтин ёрар, бир чеккага ўрнатилган улкан ўчоқ ёнида эса гавдали мўйсафид кичиккина болта билан шох-шаббаларни майдалар эди.

— Бек жаноблари, қалъада бундан каттароқ қозон бормикин? — сўради Ошиқ Муҳаммад мўйсафиддан кўзини узмай.

Мирзобек Кайхисравий бир қозонга, бир ўчоққа қараб, икковининг ҳажмини чамалаб кўрди.

— Бўлса керак. Чунки ўчоқ қозондин каттароқ... Иним, — деди у мўйсафидга, — мундин каттароқ қозон борми? Билармисиз?

Мўйсафид тезгина ўрнидан турди.

— Отхона ортида ўн тўрт қулоқлик қозон бор. Истасангиз олиб келурмиз.

— Олиб келингиз. Ўчоққа ўрнатиб, сув тўлатиб ҳозир қилинг. Ҳужум бўлса, қайноқ сув тайёр турсин.

Мўйсафид бир неча йигитни бошлаб сардаранинг сўл ёнига, отхонага қараб кетди.

— Бу киши ким бўлди? — сўради Ошиқ Муҳаммад мўйсафидни узоқлатиб.

— Бу киши шу қалъанинг жаллоди эди.

— Ким дедингиз?

— Янглиш эшитганингиз йўқ, тақсир. Бу киши Султон Ҳусайн даврларида Қалъаи Ихтиёриддинда жаллод мақомида эди. Кейин бу ишдан қўл ювиб, аравакашлик қилиб юрган экан. Карвон билан қалъага кирмиш.

— Ҳайҳот, бизнинг на аравакаш, на жаллодга эҳтиёжимиз бор!

— Шунинг учун уни гўлаҳликка буюрдим. Мудофаада бизга сичқон кучидек хизмат ҳам асқотур.

— Исми ким экан бу... аравакашнинг?

— Раҳимали.

— Ҳм... Жаллод учун бундай исм ҳайф эмасмикин?

* * *

Нурбадан, ниҳоят, «оғаси»ни эслади. Шерзод! Шерзод оға шунақа катта киши бўлиб кетганми? Ёдида: етти ёшларда эди шекилли... Эртага Астрободга жўнаймиз, деган кунлари янгаси хайрлашгани келди. Онаси янгаси билан дардлашар экан, оғаси Мўмин Мирзо ва Шерзод «Боғи Жаҳоноро»нинг ташқи ҳовлисига олиб чиқадиган йўлакда сопқон ўйнашарди. Нурбадан индамай бориб, уларга қўшилди. Бу эса Шерзодга ёқмади.

— Нечун келдинг? — деди у, — қиз бола сопқон эмас, қурчоқ¹⁹ ўйнайди. Бор, кет!

Меҳмон боланинг бу гаплари Нурбаданга оғир келди. Чунки акаси ҳеч қачон Нурбаданни ўйиндан ҳайдамас, Мўмин Мирзо тирандозликни машқ қилганда ҳам, ноғора чалганда ҳам бир чеккада ўтириб томоша қиларди. «Ҳозир оғам Шерзоднинг таъзирини бергай», — деб ўйлади. Аммо оғаси меҳмон боланинг адабини бериш ўрнига, уни эргаштириб, ташқари боққа йўл олди. Нурбадан уларнинг ортидан кетди. Иккала бола ким узоқни мўлжалга олишга баслаша бошлашди. Нурбадан йироқроқда

¹⁹ Қурчоқ – қўғирчоқ

туриб уларнинг ўйинини кузатди. Шунда Шерзод отган тошлардан бири Нурбаданнинг елкасига зарб билан тегди. Нурбадан оғриқнинг зўридан чинқариб юборди. Мўмин Мирзо сопқонни улоқтириб, синглисининг ёнига югуриб келди.

— Оғридими? — деб сўради ачиниб, — йиғлама, синглим.

Кейин бўйнидаги майин оқ саллачани олиб, Нурбаданнинг кўзидаги ёшларни артди.

— Агар йиғламасанг, сени арғумоғимга миндирамен, — деди охири.

Қизча хўрсина-хўрсина тинчиди. Мўмин Мирзо синглисининг овунганидан, энди койиш эшитмаслигидан хурсанд бўларди. Нурбадан эса акасининг эътиборини ўзига қаратиб олганидан кўнгли тўлиб, оғриқни унутган, меҳмон боланинг адабини беришади, дея шодланар эди.

Шу куни Шерзод қаёққадир ғойиб бўлди. Уни излаб ҳеч қаердан тополмадилар. Шерзод койиш эшитишдан, балки жазо олишдан чўчиб, қаёққадир қочиб қолган эди. Кечга яқин Опоқбегим уларнинг кўшкига кириб келиб Шерзоднинг гуноҳидан ўтишни сўраганда, йиғлайвериб, кўзлари шишиб кетган Улуғбибининг ўғлини койишга ҳам ҳоли қолмаганди. Кейин билишса, Шерзод онахоннинг кўшкига кириб яширинган экан...

Нурбаданнинг ёдида Шерзод ҳамон ўша тўполончи бола сифатида қолган эди. Онасининг рўпарасида ўтирган йигит эса бир вақтлар сопқонни нотўғри отиб қўйиб, жазодан қочган болага сира ўхшамас эди.

Жонибек Султон темурийларнинг яшашига зимдан ҳавас қиларди. Уйлари чиройли, таомлари турли-туман, шароблари хушбўй, аёллари хушрўй, шаҳарлари обод, боғлари кўркем. Умуман, кўчманчи ҳаёт тарзи уни бездира бошлаган эди. Доимо у ердан-бу ерга кўчиб юриш ҳамма нарсада муваққатликка олиб келади. Таъби қўпол Убайдулла Султонлар не деса, деяверсин,

илло нафсиламбирни айтганда, ўтроқ туркийларнинг турмушидаги нозиклик, дид, темурийлардаги ҳашаматга ҳар қанча эргашса арзийди.

Жонибек Султон Тошканддаги Султон Маҳмудхон саройини, Самарқанддаги Кўксарой, Кешдаги Оқсарой, Бухоро арки, мана энди Ҳиротдаги Боғи Зоғон ва Боғи Жаҳонорони кўриб, ўзича ният қилиб қўйган. Ўзига берилган шаҳарда шулардан бирига ўхшаган сарой, хотинларига алоҳида кўшк, чиройли боғ барпо қилдиради. Атрофига беш-олтита шоир тўплайди, хуснда беназир малаклар билан ҳарамини безайди, вақти-вақти билан ов, базм уюштиради. Хуллас, роҳат-фароғатда яшайди.

Жонибек Султон қайнотаси унга Тошкандни инъом этишидан умид қилади. Чунки бу шаҳар унга аввалдан ёқар эди. У узоқ йили Султон Маҳмудхон олдига элчи қилиб жўнатилганда Тошкандни илк дафъа кўрган, шаҳар атрофидаги Бодомзор, Оқтепа боғлари, айниқса, Кайковуснинг кўм-кўк сувлари, Лабзакнинг суви қорамтир анҳори, Қўштутдаги дарахтзорларга мафтун бўлганди. «Дилбар шаҳар, — деб ўйлаганди Жонибек Султон, — Тошканд ҳақиқатан ҳам дилбар шаҳар». Йўқ, Тошканд у аввал кўрган шаҳарларнинг биронтасига ўхшамайди. Самарқанднинг салобати, Бухоронинг маҳобати, Ҳиротнинг муаззамлиги, Кешнинг жозибаси, Андижоннинг сўлимлиги бир тараф, Тошканднинг латифлиги бир тараф. Жонибек Султон Тошкандни яна ҳам кўркам, яна ҳам обод этади. Фақат мана бу урушлар тезроқ битса бўлгани... Айниқса, мана шу ерда — Ҳиротда унинг чарчагани билиняпти...

Мана, ҳозир у ўнбошилари танлаган иморатни айланиб чиқяпти. Бу уйнинг эгаси ҳақида авваллари ҳам кўп эшитган, эшитганлари ростми, ёки афсонами, билолмаган эди. Уйнинг исми ҳам ажойиб: «Унсия!» Баланд пештоқли, тўртала минорасидаги кошинлари қуёшда ярақлаган, гумбазида нур ўйнаган чиройли бино! Безакларида катта ҳашамат сезилмайди. Лекин ғиштларининг терилишида, эшик ва айвон устунларидаги нақшларда содда нозиклик сезилади. Ҳовли юзаси катта. Ўртада

гулзор. Қирмизи, оқ, сарғиш раъногуллар жавзо офтобида ярқирайди. Тошҳовузда сув жимирлайди. Улкан ҳовлининг уч тарафини бир қаватли енгил бинолар ўраган. Ўнг томонида икки четига шамшод дарахтлари экилган йўлка кўринади. Ундан нарисибоғ...

Жонибек Султон бир чеккада кўзларини ерга қадаб турган мулланамо йигитга ўгирилди.

— Мулла, анавилар не?

Йигит гўё биринчи бор кўраётгандай минорага қаради.

— Мир Алишер ҳазратлари у ердан туриб Ҳиротни томоша қилар эдилар.

Жонибек Султон жим қолиб, йигитни кузатди. Эгнида нимдошгина кўкимтир тўн, бошида учлик тақя устидан ўралган содда оқ салла, оёғида арзон баҳо кафш, кўримсизгина, заҳил юз йигит.

— Исмингиз не, мулла?

— Камолиддин Камтарий.

— Шоирмисиз?

— Шундоқ.

— Камолиддин, кейинроқ бу уйнинг соҳиби ҳақида менга сўзлаб берасиз.

Камтарий бош эгди: «Уқдим». Кейин ҳайронлик тўла кўзларини кўтариб боқди. Эрталаб кириб келган Дашти Қипчоқлик навкарлар бундан буён «Унсия»да саркардалари, халифат-ур-рахмоннинг кўёвлари Жонибек Султон яшашини айтганда, шоирнинг юраги кўрқувдан дир-дир титраган эди. Шунинг учун унинг ҳозирги сўзлари ҳайрон қилди. Бу одам ўқимишли экан!

* * *

Жонибек Султон Ихтиёриддин қалъасига ҳужум қилиш учун кўп навкарнинг ҳожати йўқ, деган фикрда эди. Ичкарида жангчи кам бўлса керак. Шунинг учун Жонибек Султон йигитларни сафга тиздириб, бекларга буюриб, уларнинг қурол-яроғларини

текшира бошлаганда Убайдулла Султон кулиб юборди:

— Жаноблари, нечун яроқларни кўздан ўтказмоқдасиз? Бунга на ҳожат?

— Кабоб пиширмоқ учун сих лозим-ку, султонзода? — деди Жонибек Султон пинагини бузмай.

Султонзода тилини тишлади. Ҳа, бу Султон кулимсираб узади, кулиб туриб сўяди. Унинг бу феъли Убайдулла Султонга кўп ҳам ётишмасди. Аммо на илож? Хон Жонибек Султонга доимо илтифот, сийлов кўрғазади. Темур Султоннинг унга ҳурмати баланд. Амакилари Кўчкинчихон ҳам бу куёвга эътимод қўйганлар. Убайдулла Султон у билан ҳисоблашмоққа мажбур...

— Жаноблари, буйруқ берсангиз, — деди султонзода кўрик тугагач.

— Қани, олға, йигитлар! Зафар ёр бўлсин! — хушнудлик билан қичқирди Жонибек Султон.

Кейин чеккага, султонзоданинг ёнига келиб, ҳужумни кузатишга чоғланди. Йигитларнинг бир гуруҳи қалъа равзаналарига²⁰ қарата сопқонлардан гуруҳа²¹ ота бошлашди. Яна бирлари деворларга миърож тирашга уринишди. Бироқ юқоридан ёғилган тошлар уларни ортга чекинтирди. Тағин бир гуруҳ навкарлар бошларини қалқон билан тўсганча сардарага югуришди. Бироқ тезда ортга қайтишди. Юқоридан қайноқ сув қуйишган эди.

Биринчи ҳужум муваффақиятсиз тугади. Лекин бундан ҳеч кимнинг кўнгли чўкмади. Чунки қалъа барибир таслим бўлишига ҳамма ишонар эди. Шу сабаб навкарлар кула-кула тамадди қилгани жўнашди.

* * *

Қалъа атрофига навкарлар тўплана бошлаганда Улуғбиби томда эди. Онаизор тонг оқарар-оқармас нарвонга тирмашди. Текис сувалган томга ўтириб, оёқларини узун этаклари билан

²⁰ Равзана – деворга ишланадиган тешик, туйнук

²¹ Гуруҳа – сопқонга солиб отишга мўлжалланган, лойни қаттиқ пишитиб тайёрланган думалоқ гувалак

ёпди.

Офтоб уфқдан ярим терак бўйи кўтарилганда Ихтиёриддин қалъаси билан Бозори Малик орасидаги майдонга мингга яқин навкар йиғилди. Барваста саркарда уларни сафга тиздириб кўрди. Кейин ҳужум бошланди. Улуғбиби юраги ҳаприқиб деворга тирмашган навкарларга, дарвозани бузишга уринган аскарларга боқди. «Ўғлим кўриниб қолмасмикин?» — деган умидда минораларга, деворларнинг қуллаларига жавдираб қаради. Кун пешиндан оққанда ниҳоят, ҳужум тўхтатилди. Навкарлар бозор майдонида тўп-тўп бўлиб наридан-бери тамадди қилишди. Баъзилари маҳаллаларга тарқашди. Улуғбиби бугунча ҳужум тўхтатилганига ишониб, томдан тушди. Қизининг илтижоларидан кейин икки қошиққина угра ичган бўлди-да, бошини ҳорғинлик билан ёстиқ устига қўйди. Унинг чаккалари санча бошлаган эди. Аммо узоқ ётолмади. Қалъа томондан келаётган сурон уни ўрнидан турғизиб юборди. Айвон ичида у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади. Охири оёқларидан мадор кетиб йиқилди. Тепасига югуриб келган қизини кўргач, ҳушини тўплади. «Оҳ! Қизимни хавотирга қўйибман-ку!» — ўйлади у.

— Бир оз қувватим кетибдур, Ўғилбиби. Кексайиб қолибман, — деди кўзига беихтиёр келган ёшларни артиб.

* * *

Қорақўзбегим маҳофадан тушиб, боғ тўридаги қасрга қараб юрди. Илгари унда Хадичабегим яшарди. Шайбонийхоннинг катта хотини шу ерда бўлиши керак.

Катта қабулхона тўрида одми кўк кўйлак кийиб, бошига қалмоқи саллача ўраган аёл ўтирарди. Аёл қўлидаги қаҳрабо тасбеҳни қўшқўллаб ўгирган кўйи, эшикка бепарвогина назар ташлади. Қорақўзбегим иккала қўли кўксида, таъзим қилди.

— Келинг, Қорақўзбегим, — аёл ёнидаги зарбоф кўрпачага ишора қилди, — ўлтиринг.

— Ташаккур, хонимойи!

— Бундан сўнг мени Хон ойм дегайсиз!

— Уқдим!

— Ўлтиринг! — аёлнинг овози амирона янгради.

Қорақўзбегим кўрсатилган жойга ўтиргач, сўзида давом этди:

— Кейинроқ опаларингиз ила кўришгайсиз. Сизга ажратилган кўшкни кўрсатиб қўялар!

Қорақўзбегим аёлнинг қолган сўзларига эътиборсиз, уни кузата бошлади. Қирқ-олти-қирқ етти ёшлардаги, жуссадор, бодомқовоқ, қошлари кескин қайрилма, даҳани юпқа, қош эгиклари, кўз атрофида майда ажинлар кўринган, қорамағиз аёл. Овози ўктам, сўзлари амирона, кўз қарашлари тийрак... Хон ойим деган номга тамоман муносиб хотин!

Хон ойим яна икки-уч оғиз аҳамиятсиз сўзларни айтгач, Қорақўзбегимга кетмоққа ижозат берди. Ўрнидан туриб, таъзимга бош эгган янги кундошига қарар экан: «Мушукка ўхшамай ўлсин! Қай гўрдан топишди буни? Ишқилиб, бошимизга бир бало ёғдирмаса бўлгани», — деб ўйлади. Ёш маликанинг таъзимини сезмаган каби тасбеҳ ўгиришда давом этди.

...Қорақўзбегимни қаср эшиги тагида Фотима кутиб турарди. Канизагининг сўзидан шуни тушундики, унга Гулнурбегим яшаган кўшкни берибдилар. «Ана холос! — ўйлади у. — Шунда ҳам ўтмишдан қутулиб бўлмас».

Кўп ўтмай, таъзим билан ёшгина жувон кирди. Хон ойим юборганини, Қорақўзбегим учун ўн саккиз сидра либос тайёрлашга амр қилинганини айтиб, ўлчов олишга рухсат сўради. Кейин ўрганиб қолган ҳаракат билан кисасидан тасма чиқарди. Илдамлик билан кийим ва енг узунлиги, кўкрак айланасини ўлчади. Сўнг кисасидан матолардан кафтдек-кафтдек қилиб кесиб олинган намуналарни чиқарди. Қорақўзбегим қизиқиш билан уларни кўздан кечирди. Малика бахмал матоларнинг аксарияти Самарқанд хунармандларининг қўллари билан яратилганини бир зумдаёқ сизди. Сўнгги ўнтача мато парчалари орасида Фарғона ипакларини, Бухоро зарбофларини, Хитойи лахтакларнинг уч-тўртта янги нусхаларини кўрди. «Султон Ҳусайн ҳарамига келгувчи янги матолар анча кўп эди», —

беихтиёр ўйлади у. Ҳақиқатан, Хуросон салтанатига келгувчи матолар орасида Хитой шоҳилари, Ҳиндистон сарилари, араб ҳариралари, фаранги бахмалларнинг янги-янги турлари бўлардики, Шайбонийхон ҳарамидагилар бундай матоларни етти ухлаб тушларида ҳам кўрмаган бўлсалар керак. Қорақўзбегим енгилгина хўрсинди-да, кўзларини чирт юмиб, қўлига илинганларини танлади. Кейин чеварга кетмоққа ижозат берди. Дам олиш умидида ёстиққа ёнбошлаган ҳам эдики, Фотима кирди:

— Хон ойим айттириб юбормишлар. Пешиндан сўнг катта қасрга марҳамат қилур экансиз. Подшоҳи олийшон ташриф буюрурлар.

* * *

Хон ойим Қорақўзбегимни жўнатгач, ҳарам бекасини ҳузурига чорлади. Тасбеҳини ўғирар экан, туйқусдан қаҳрабо доналарнинг одатдагидан қаттиқроқ шақиллаётганини сезиб, ҳайрон бўлди. «Менга не бўлди? — ўйлади у. — бирон гап бўлгани йўқ, нечун аччиғим келяпти?»

Остона ёнида қаддини эгиб тўхтаган ҳарам бекасини кўриб, киришга ижозат ўрнида бош силкиди. Бека қуйироққа чўкка тушди.

— Бекач, — Хон ойим ўз овозига ўзи қулоқ солар экан, сўзлари осойишта чиқаётганини сезиб, қониқиш ҳисси билан ёстиққа суянди. — Хизматларингиздан шу пайтгача норози бўлган эмасмиз.

— Жориянгиз ҳамиша сизнинг ризолигингиз йўлида хизмат қилур!

— Бунга шубҳа қилмасман! — Хон ойим киноя қилган каби кулимсиради.

Ҳарам бекаси сўзлари ноўрин кетганини англаб, хижолат аралаш жилмайди. Хон ойим эса буни сезмаган каби давом этди:

— Сизга Қорақўзбегим дарагини ким етказди?

— Қорақўзбегим Ҳиротнинг донгдор гўзалларидандур. Жориянгиз унинг дарагини олмоқ учун ортиқча изланмоғимга ҳожат ҳам бўлмади!

— Бу аёлни уғруққа олиш учун ҳам ортиқча уринмаганга ўхшайсиз?

Ҳарам бекаси оғзини очганча, маликага қаради. Наҳот нотўғри иш қилган бўлса?

— Дуруст, подшоҳлар бутун ҳарамини ташлаб қочмишлар, Қорақўзбегимнинг отаси ҳам, онаси ҳам дунёдан ўтган, ўзи суянчиқсиз қолган бир бечора аёл, балким савоб учун унга яхшилик қилмоқчи бўлгандирсиз? Мен буни англадим! Илло орада на совчилик, на элчилик бўлибдур. Нечун сиз бу ишда бефарқлик кўрсатдингиз? Ахир у аёл Аҳмадхондай кишининг қизи, халифат-ур-раҳмон маҳофа юборсалар, ўлтириб кела бердими? Астафуриллоҳ!

Хон ойим бека қизарганини кўриб, сўзлари таъсир этганини англади. Кейин юмшоқроқ оҳангда сўради:

— Энди айтингиз-чи, Қорақўзбегим қай йўсинда бизга кундош бўлди?

Ҳарам бекаси малика жаҳлдан тушганини кўриб енгил тортди.

— Ҳирот халифат-ур-раҳмон қўлларига ўтиши аниқ бўлгач, жориянгиз баширкат шоҳлар ҳарами тўғрисида суриштирдим, — деди у. — Билдимки, Қорақўзбегимнинг насл-насаби улуғ, ҳусни Ҳирот аҳли тилида дoston, ўзи қочоқ подшоҳнинг суюкли хотини бўлган, фарзанди йўқ. Шундан кейин Қорақўзбегимнинг хос канизига киши жўнатдим. Канизини айтиб юбордиким, бегим истиқболлари қоронғу эканидан ниҳоят даражада маҳзун, куну тун хавотирда эмиш, тинмай кўз ёш тўкармиш! Халифат-ур-раҳмон паноҳига ўтишдан шод бўлмоғи аниқ, деган ўйда хон ҳазратларига арз қилдим. Сўнг у кишининг розилиги ила мактуб йўлладик. Қорақўзбегим ризолик сўзларини ёзиб юбордилар. Бор гап шу.

Хон ойим ўйланиб қолди. Не қилсин? Бўлар иш бўлибдур!

— Қорақўзбегимнинг никоҳига уламолар фатво берганлари аниқми? — дея сўради у тасбеҳини қисимлаб.

— Шайхулислом Аҳмад Тафтазоний ва қозикалон Ихтиёриддин Ҳасан жаноблари Қорақўзбегимнинг боши тўрт ойдан бери очиқ эканлигига гувоҳ бўлиб, никоҳга фатво бердилар.

Хон ойим яна сукут ичра қолди. Оғзига тикилиб ўтирган ҳарам бекасини бир мунча вақт маҳтал қилиб ўтиргач, ниҳоят, тилга кирди:

— Не дердик? Халифат-ур-раҳмон хато қилмайдилар!

Оғирроқ дакки эшитишни кутган ҳарам бекаси маликанинг бу сўзларидан кейин енгил тортди. Рухсат теккач, таъзим билан чиқиб кетди.

Хон ойим ёлғиз қолгач, яна нималарнидир узоқ мулоҳаза қилди. Кейин: «Охири бахайр бўлгай!» — деди шивирлаб.

* * *

Пастдан учган дайди пайконлардан бири Шерзоднинг чап билагини тилиб ўтди. Жароҳат хавfli эмас эди. Шу сабаб Ёдгор топиб келган баргизубни билагига боғлаб, оқаётган қонни тўхтатди-да, одатий иши билан машғул бўлди. Фақат аммаси ҳол сўраб келгандагина жароҳатини эслади.

Шоҳбека Опоқбегим ҳамроҳлигида келган эди. Улардан сал орқада эса Нурбадан кўринди. Қиз бурқаъсини юзига тушириб олган, узун этаклари оёқ учларигача яширган, йигитчанинг назарида Нурбадан гўёким замин узра аста сузиб келарди.

Шерзод шоша Опоқбегим қаршисига югурди ва юкуниб кўришди.

— Ўзим ўргилай, паҳлавон болам, — Опоқбегим йигитчанинг елкаларига қоқиб алқади, — Оллоҳга шукур, саломат экансиз.

— Сизни яраланди деб эшитдик, — Шоҳбека жиянининг боғлиқ билагига қараб қўйди.

— Хавфланмангиз, пайкон сал тилиб ўтибдур, холос.

— Пайконда эс бўлмайдур, болам, эҳтиёт бўлингиз, — деди Шоҳбека хавотирли товушда.

Шерзод аёлларнинг сўзларига қулоқ солишга уринса-да, ботинан Нурбадан томонга қараб қўйиш истаги билан курашарди. Қиз боядан бери бир сўз демай, жимгина турарди. Йигитча шу дамда эртақлардагидек шамол эсишини тилади. Кошки бу илтижосини шабада эшитса-ю, йигитчага раҳм қилиб, қизнинг юзидаги бурқажни салгина кўтарса! Аммо кўмақдош шамоллар фақат чўпчакларда бўлади.

Аёллар кетгач, Шерзод беихтиёр хўрсинди. Юрагида ширин бир оғриқ туйди. Девор тепасига кўтарилди. Баландликдан туриб, қалъа ичига кўз югуртирди. Кўзлари аёллар яширинган бинода тўхтади. Шу онда шабада турди. Сал ўтмай, шамолга айланди. Шерзод тишини тишига босди. Барибир юрагидаги ингроқ сиқилиб, ташқарига чиқди.

— Амирзода, сизга не бўлди? — ачиниш ила сўради Ёдгор.

— Ҳеч гап...

— Инградингиз, ярангиз оғридими?

— Йўқ!

Шерзод томоғини бўға бошлаган йиғига бўйсунмасликка тиришиб, зўрғагина:

— Шамол турди, — дея олди.

Ёдгор ҳайрон бўлиб, йигитчани бошдан оёқ кузатиб чиқди.

— О, беақл шамол, энди сенинг не керагинг бор? — деди Шерзод.

* * *

Пешиндан кейин Қорақўзбегим Хон ойим ҳузурига йўл олди. Мармар зиналардан илдам кўтарилиб, иккинчи ошёнага чиқди. Тўрдаги катта танобий эшиги очиқ, ўнг ёндаги кўрпачаларда Хон ойим ёшгина жувон билан сўзлашиб ўтирар, хона тўрида эса кексароқ чошнагир хотин дастурхон тузар эди.

Хонзодахоним остонадан ўтиб тўхтади. Қўли кўксида, салом берди. Хон ойим алик ўрнида бош силкиди. Унинг ёнидаги жувон Қорақўзбегим қаршисига икки-уч қадам қўйди.

— Марҳабо, бегим! — деди паст овозда.

— Келинг, Қорақўзбегим, опангиз ила кўришингиз! — Хон ойим ўзининг амирона овози билан уни юқорироққа чорлади. — Опангиз Султон Маҳмудхоннинг қизлари — Мўғил хоним бўладилар.

Мўғил хоним: «Саломатмисиз, бегим?» — деб кўришган бўлди. Кейин кўрпачаларга қатор тизилишди.

Шу пайт хонага олдинма-кетин қувлашиб икки яшар чоғли қизалоқлар киришди. Иккови бир хилда кийинтирилган, эгизаклар эди, чоғи. Қизчаларнинг бири Хон ойимнинг қучоғига кирди. Иккинчиси эса келасолиб жаҳл билан унинг оёқларидан торта бошлади.

— Фотимабону, бағримга сен ҳам сиғасан. Бахиллик қилма, болам, — деди-да, Хон ойим иккала қизчани қучоғига олиб, тиззаларига ўтқазди. Қизчалар шунда ҳам тинчимай, уришаверишди.

— Ҳой, уришни бас қилмасаларинг, меним аччиғим чиқади. Аччиғим келса, не бўлур?

Қизчалар бир зумда тинчишди. Хон ойим уларнинг пешоналаридан суйиб ўпди. Шу онда остонада кичик жуссали келинчак кўринди.

— Ҳазрат онажон, рухсат этсангиз, энагалар қизчаларни олиб кетишса. Аларни қайтадан кийинтирмоқ зарур.

Хон ойим қизчаларга қаради.

— Хоним қизларим, чиройли либосларни киймоқ даркор. Ҳазрат бобонгиз ташриф буюрадилар. У кишига салом бергани келурсизлар, — деб невараларини турғазиб юборди.

— Жуда шўх бўлишибдур, — жилмайди Мўғил хоним.

— Ҳозир аларнинг шўх бўладирган пайтлари, — Хон ойим ҳам кулимсиради, — боланинг шўх, ундан сўнг сўзамол, кейин қулоқсиз бўладирган, ниҳоят, ҳар нарсага уринадирган вақти бўлади. Бола бусиз катта бўлмас. Фарзандлик бўлсангиз, буни ўзингиз тушунарсиз.

Мўғил хоним сўнгги сўзлар билан бироз қизарди. Эшикда канизакнинг қораси кўринди.

— Халифат-ур-раҳмон келяптилар!

Ҳамма шошиб оёққа қалқиди. Кўп ўтмай, эшиқдан шитоб юриб Шайбонийхон кирди. Таъзимларга жавобан бош силкиб, тўрга ўтди. Дастурхон тепасига келиб ўтирди. Кейин Хон ойимни чорлаб ўнг ёнига ўтқизди. Мўғил хонимга чап ёнидан жой кўрсатди. Қорақўзбегим «Ўнг томонга чақирилсам керак», — деган хаёлда эди. Лекин Шайбонийхон унга ҳам сўл ёни кўрсатди. Кейин Хон ойимга мурожаат қилиб, болаларнинг саломатлигини суриштирди, йўлда қийналдиларми, йўқми, ўзларининг тан сиҳатликлари яхшими, бирон тилаклари борми каби саволларни берди. Хон ойимнинг сўзларини охиригача тинглади. Кейин болаларнинг саломга келишларига рухсат этди. Қорақўзбегим Шайбонийхоннинг фарзандларига эътиборини кўриб ҳайрон қолди. Хон айнақса, мурғак ўғилларнинг сиҳатига, тарбиясига оид саволларни кўпроқ берарди. Хон ойим эса саволларга эринмай, батафсил жавоб қиларди. Ниҳоят, Шайбонийхон қизларни суриштирди. Хон ойимнинг сўзи билан энага Темур Султоннинг бир яшар қизчасини олиб келди. Хон қизчани кулиб қаршилади, киссасидан гуруч донасидек гавҳар қадалган митти олтин сирға чиқарди.

— Ойиша бонунинг қулоқлари тешилибдур-да, — деб, уларни Хон ойимга узатди, — илоҳим, неварамиз тоғ-тоғ гавҳарларга арзирлик бўлгай!

Дастурхондан сал берида турган келинчак қўлларини кўкси устига қўйди.

— Миннатдормен, ҳазрат отажон, — деди титроқ овозда.

— Фарзанд, невара ўғилдур, қиздур, меним изимдур, — Шайбонийхон тиззасидаги қизчанинг бошини силаб қўйди, — Ойиша бону туфайлидин Муҳаммад Шоҳибек ила қариндош бўлмоққа орзумандлар кўпаюр. Қиз туққанингиз учун фахр этингиз!

Шундан сўнг хон келинлари ва невараларининг ҳар бирига атаб келтирилган совғаларни ҳадя этди. Кейин барчани дуо қилиб, кетишга рухсат берди. Шайбонийхоннинг ёнида Хон ойим

қолди.

* * *

— Хон ойим, биз Ҳиротда узоқ қолмагаймиз. Шукур, фарзандларни кўрдик.

— Уғруқ Самарқандга қайтурми?

— Шундоқ.

— Ҳазратим, қачон жўнаймиз? — сўради Хон ойим бир оз жимликдан сўнг.

— Кейинроқ айтурмиз. Илло ўн беш-йигирма кун шунда бўлурсиз.

— Маъкул, ҳазратим.

— Фарзандларимиз саломатлигини, тарбиясини сизга инондик.

— Ишончингизни оқлармен!

— Бунга шубҳам йўқ, — Шайбонийхон кулимсиради, — билинги, Хон ойим, фарзандларим иноқ, бир-бирини суюйдиган, шайбонийлар манфаатини ўз нафсидан баланд тутадиган, зинҳор-базинҳор бир-бирига тиғ кўтармайдирган бўлмоғи лозим.

— Сўзларингиз мен учун дастурил амалдур, ҳазратим! Маним учун фарзандларингизни сизга лойиқ этиб ўстирмоқдин ўзга мақсад йўқ!

Шайбонийхон бир оз вақт сукут сақлади. У Хон ойимга яна анча гаплар айтмоқчи эди. Айниқса, иниси Маҳмуд Султондан кейин²² уни кўп чигалликлар ўйлантираётганди.

Хон инисининг бевақт вафоти сабаб, дунёнинг муваққатлигига тўла имон келтирганди. Авваллари бу ҳаёт, бу олам омонат эканини ақлан идрок этар, ҳар вақт яратганнинг ихтиёрига бўйин эгмоққа тайёр эканини ўз-ўзига такрорлар эди. Сўнгги пайтлар қарасаки, битмаган ишлари ҳали кўп экан! Мана, Мовароуннаҳрни бўйсундирди, Хуросонни эгаллади. Лекин мамлакатини мустаҳкамлай олгани йўқ. Ёши эллиқдан ошди.

²² “..Иниси Маҳмуд Султондан кейин..” – Шайбонийхоннинг укаси Маҳмуд Султон 1504 йил апрелида вафот этган.

Соҳибқирон Амир Темур унинг ёшида Фаранг-у Рум элчиларини шоҳона тантана ила қабул қилган эди! Шайбонийхон ҳали бу даражага етгани йўқ. Шиалар ҳукмдори Исмоил қад кўтариб олди, Бурундуқхон ғимирлай бошлади, Бобур тинчигандек кўринади-ю, барибир ундан эҳтиёт бўлмоқ даркор.

Шайбонийхон шу каби ташвишларни бир ёқли қилиб олиши керак. Бунинг учун фурсат лозим. Умр эса ўтиб боряпти... Улгурармикин?

Хон баъзан кўнглидан ўтганларни кимгадир тўкиб солгиси келарди. Лекин кимга? У шу пайтгача ҳеч кимни яқин олиб шубҳа-гумонларини айтмаган, ҳеч ким билан дардлашмаган. Чунки юрагини очиш, шубҳаларини кимгадир айтиш, маслаҳат сўраш унинг наздида ожизлик эди. Энди хотин кишига юрагини очсинми? Йўқ!

Шайбонийхон рўпарасида оғзига тикилиб ўтирган Хон ойимга яна нимадир дейиши, барибир, керак. Бўлмаса, уни нега олиб қолди?

— Хон ойим, — деди у. Кейин ўзи ҳам кутмаган ҳолда тамом бошқа саволни берди, — Ўтган ҳафта Хуррам Султоннинг бир оз тоби қочган экан...

— Менга Хонзода бегимдан шундоқ хабар келган эди.

Хон ойим сўз кутиб эрига қаради. Хон жавобни кутаётганини кўриб, сўзини давом эттирди.

— Боланинг томоғига тепки келиб, бўғилиб қолмиш. Яхшики, табиблар вақтида даво қилмишлар.

— Шаҳзодалар доимо саломат бўлмоқлари лозим. Балхга, Хонзода бегим номига мактуб йўлланг. Хуррам Султон саломатлигидан доимо бохабар бўлсун! Биз салтанатни фарзандларимиз учун бунёд этмоқдамиз. Хуррам Султондан меним умидларим бошқача.

— Уқдим, ҳазратим. Рухсат этсангиз, Балхга мен кетай. Хуррам Султоннинг руҳиятидан, сиҳатидан бохабар бўлай. Дил тўқ бўлса, қайтармен!

— Балх сафарига на ҳожат? Иродамизни Хонзодабегимга

маълум қилинг, вассалом!

Хон шахт билан ўрнидан турди. Илдам оёққа қалққан Хон ойимга қарамай, ташқари чиқди.

Хон ойим эрининг бир зумда тундланиб кетишига нима сабаб бўлганини билмаса-да, лекин ботинан Хуррам Султоннинг бетоблиги бир баҳона эканини ҳис қилди. Ахир у деярли йигирма беш йилдан бери хоннинг никоҳида! Шайбонийхоннинг кайфиятини сезгирлик билан илғаб олади. Бугун ҳам хоннинг дилини бир нималар хуфтон қилаётганини англади. Бу хуфтонлик Ҳиротдаги вазият сабабли ҳам эмас, Хуррам Султоннинг соғлиғи туфайли ҳам эмас. Бу хуфтонликнинг илдизи чуқур. Аммо хон буни очиқ айтмайди. Билишларини ҳам истамайди. Шу сабаб Хон ойим индамай қўя қолди. Хонзода бегимга эса огоҳлантирув жўнатишнинг ҳожати йўқ. У — ақлли хотин. Шундоқ ҳам ўзи ҳаммасини тушунади. Хонга «Жўнатдим», — деб қўя қолар. Кампирларнинг гапи бор-ку: «Эркакнинг орқаси кенг...»

* * *

Абдусолиҳ қолган-қутган барча ақчаларини йиғиштириб санади. Тўрт кумуш, йигирма икки мис динор қолмиш. Уйда ун яримлаб қолибди. Мой хумчанинг ҳам таги кўринмиш. Бозор жим-жит. Савдо тўхтаган. Мадраса ёпиқ. Ҳамма ин-инига яширинмиш. Не қилиш керак? Талончилар омбордаги гуручни ҳам, ёғ тўлдирилган хумни ҳам, ҳатто асалли кувачани ҳам олиб кетибдилар. Мударрис куйиниб «уф» тортди. «Йўғон чўзилади, ингичка...» — дегани қанчалар тўғрилиги шундоқ пайтда билинур», — ўйлади беихтиёр.

Абдусолиҳ ҳеч қачон муҳтожликни бошдан кечирмаганди. Отаси Мавлоно Зиёвуддин Ориё фикҳ илмининг билимдони сифатида бутун Ҳиротга танилган, давлатманд зодагонлар ўз фарзандларини унинг таълимига топширганлари, уламолар унинг маърифатли суҳбатларидан баҳраманд бўлганлари билан фахр этадиган, Ҳирот фақирлари эса Мавлоно Зиё дея

эъзозлайдиган бир киши эди. Давлат, тижорат, илм, ҳунар кишилари орасидан талай ихлосмандлар орттирган бу одам Мавловий маҳалласининг ўртасидаги кенг, аммо камтарона ҳовлисида умргузаронлик қилар, даромади асосан Гавҳаршод бегим мадрасасидаги мударрислигидан, баъзан фикҳ, шариатнинг баъзи баҳсталаб масалалари борасида битган шарҳлари, Ҳирот идоралари ишидаги адлиявий маслаҳатлари орқасидан яхшигина тақдирлов олар, кўпинча адлия борасидаги тавсиялар билан саройга ҳам чақирилар, албатта, Султон Ҳусайннинг фармойиши ила яхшигина хизмат ҳақи олиб қайтар эди. Амир Муҳаммад Баҳодир ҳам Мавлоно Зиёвуддин Ориининг ихлосмандларидан бўлиб, бу ихлосмандлик охири қудалик билан ниҳояланган эди. Аниқроғи, Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўзи Абдусолиҳни ёқтириб, куёв қилиш истагини билдирган, бу истак Мавлоно томонидан истиҳола ила қабул қилинганди.

Амир Муҳаммад Баҳодирга куёвлик Абдусолиҳ учун катта истиқболлар очиб, Султон Ҳусайн саройига мунший вазифасига қабул қилинди. Туркийча таҳрирлари сабаб, тез кунда Алишер Навоий ҳазратларининг эътиборига тушди. Йил ўтар-ўтмай катта муншийликка кўтарилди. У сармунший бўлиши, бир неча йил ўтиб эса, балки соҳиби девон ҳам бўлиши мумкин эди. Чунки у кимсан Бадиуззамон Мирзонинг қайноғаси Амир Муҳаммад Баҳодирнинг куёви эди!

Фақат шундай воқеа бўлдики, Абдусолиҳ саройдан кетмоққа қарор қилди. Унинг Султон Ҳусайн Бойқаро саройидаги муваффақиятлари барҳам топди. Бунга шаҳзода Мўмин Мирзонинг қатл этилиши сабаб бўлди...

* * *

Шаҳзода Мўмин Мирзонинг ҳалокати бир куннинг ўзида ҳамма нарсани ағдар-тўнтар қилиб ташлади.

Ёдида, эрта баҳор кунларидан бири. Эрта тонгда аркка йўл олган Абдусолиҳ ҳали маҳалласи бошига ҳам етмаган эди. Рўпарасидан шошиб келаётган сарой аъёнларидан бири Хожа Ато

кўринди.

— Жаноб Орий, — деди у салом-аликка ҳам қарамай, — фақир сизни излаб келаётиб эдим.

— Тинчликми? — сўради Абдусолиҳ шошиб.

— Бу кун қалъа беги аркка келмиш.

— Ким дедингиз?

— Ихтиёриддин қалъаси беги... Султони салотиндан фармон келган экан.

— Не фармон экан?

— Оҳ, жаноб Орий, кетма-кет иккита фармон келмиш. Биринчи фармонни адо этишлари билан иккинчиси етиб келмиш. Иккинчи фармон биринчисини инкор этмиш... Илло иш битган, тузатмоқнинг асло имкони йўқ... Энди не бўлур?

— Сўзингизни англамадим, Хожа?

Хожа Ато уҳ тортди.

— Жаноб Орий, фақир ҳам ҳеч нарсани англамадим. Бу недан дарак берадур, ҳайронман. Кеча ярим тунда шаҳзода зудлик ила қатл этилсун, деган фармон келган экан...

— Ё, оллоҳ!

— Шундоқ! Тонгга яқин иккинчи фармон етиб келибдур. Шаҳзода қатл этилмасун, аввалги фармон бекор этилсун, дейилмиш! Аммо Мўмин Мирзо қатл қилинган экан! Энди не бўлур, жаноб Орий?

Абдусолиҳ бир муддат сўзсиз қолди. Шу дамда хаёлига: «Ҳадичабегим! — деган сўз келди, — ҳаммаси ўша хотиннинг иши!»

— Бу ўша муҳтоланинг ишлари, — деди овоз чиқариб.

— Ким дедингиз? — Хожа Ато кўзлари ола-кула бўлиб ҳамроҳига қаради.

— Маҳди улёнинг иши-да. Ким бўлсун?

— Ё раббим! Хотин киши ҳам шундоқ бўладурми?

— Бу хотин эмас, иблиснинг нақ ўзи! — деди Абдусолиҳ титраб.

Икковлари ҳам бир муддат жим қолишди.

— Тақсир, аркони давлатга хабар берилдими? — сўради сал туриб Абдусолиҳ.

— Амирлар Опоқбегим ҳузурига кетдилар. Онҳазратга чопар йўлламоқ лозим эди...

— Аввало шахзодани аркка олиб келмоқ даркор, тақсир. Шум хабарни етказмоққа улгурармиз.

— Тўғри айтасиз, — деди Хожа Ато шошиб.

Абдусолиҳ шу куни саройда кўтарилган фарёдни, тўкилган кўзёшларни бир умр унута олмайди. Ҳамма гўё қиёмат кунини кутаётгандай таҳлика ичида қолди. Абдусолиҳ ўзини ўғлининг жасадига отиб додлаган Шохбекани кўрганда оёқ-қўлида титроқ турди. Бу титроқ юрагига ўтди-ю, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Энди қирғин бошланур, — ўйлади беихтиёр, — оҳ, митти шахзода, бу тожу тахт ҳаваси не учун келиб-келиб сенинг бошингни еди?»

...Ҳиротга қайнотаси кириб келганда Абдусолиҳ дафъатан уни таний олмай қолди. Амир Муҳаммад Баҳодир қоп-қорайиб кетган, барваста қадди эгик, пешонасида қат-қат ажин, кўзлари остида халтача, кўз оқи қонталаш...

Кўнгил сўраб келувчилар қадами узилгач, Абдусолиҳ болаларини олиб, уйига кетишга чоғланди. Аммо Амир Муҳаммад Баҳодир уни имо билан меҳмонхонага чорлади.

— Ўғлим, мен иш қон тўкилишигача борур, деб ўйламагандим, — деди Амир Муҳаммад Баҳодир. — Сиз бирлан меним нуқсонимиз шуки, ўзгаларнинг разилликлари миқёсини чамалай олмаймиз. Чунки ўлчовни ўзимиздан оламиз-да!

Амир Муҳаммад Баҳодир орқасидаги ёстиққа суялди. Абдусолиҳ қайнотаси узун бир ҳикоя айтишга чоғланганини сезиб, диққатини жамлади.

— Музаффар Мирзодан ғалаба хабари келганда мен биринчи навбатда онҳазратнинг ҳузурига кириб, Мўмин Мирзо ҳақида сўз очдим, — дея ҳикоясини бошлади Амир Муҳаммад Баҳодир, — онҳазрат хайрон бўлиб, менга шундай деди:

— Амир, нечун хавотир бўлмоқдасиз? Мўмин Мирзо бизнинг

набирамиз. Шаҳзоданинг ҳаёти дахлсиздур. Ўғлимиз тавба қилса, (иншооллоҳ, тавба қилур!) набирамизни қанотимизда олиб қолурмиз!

Мен шаҳзодани онаси ёнида сақлашни сўрадим. Султон рози бўлди. Илло сал ўтмай, Аҳмад Табақкул барлос (сиз уни танийсиз, шундоқми?), хуллас, шу киши чодиримга келди.

— Амир, хотин кишининг сўзини эшит-у, аксини қил, дейдилар. Бу мақолни эшитгандирсиз?

Мен кулдим:

— Йўқ, жаноблари, камина хотин кишининг сўзини ҳам эшитмагайман.

Аҳмад Табақкул барлос аччиқ жилмайди:

— Илло онҳазрат бу мақолни эшитмаганлар, чамаси. Аъло ҳазратлари сизнинг илтимосингизни бажо келтиришга қарор берганларидан Маҳди улё аччиқланмишлар. Бу ёғи не бўлур, амир? Бечора болага жабр бўлмаса, бас.

Мен шундагина бу хотин бир балони бошлагай, деб ўйладим. Не қилиш керак? Мен охири, онҳазратни шаҳзоданинг дахлсизлиги ҳақида фармон беришга кўндирдим. Кейин эса фармонни Ҳиротга жўнатиб, анча тинчидим.

Қароргоҳда қўш ғалаба сабаб хурсандчилик авжида, ҳар куни базм, куй, ичкиликбозлик... Мен эса доруссалтанатга қайтиш фурсатини кутаман, соатларни санайман. Бир куни ярим тунга яқин чодиримга яна Аҳмад Табақкул барлос келди. Ранги ўчган, вужуди титраган...

— Амир, — деди у, — Маҳди улё шаҳзодани қатл эттириш ҳақидаги фармонга муҳр босдириб олди!

Унинг сўзлари мени саросимага солиб қўйди. Чунки иш бунақасига айланади деб ўйламаган эдим.

— Нелар деяпсиз? Қандоқ қилиб? — сўрадим талмовсираб.

— Нимасини айтай, Амир, онҳазрат сархуш эдилар, менимча, у киши қандай қоғозга муҳр босганларини ўзлари ҳам англамай қолдилар.

Мен султон саропардасига қараб югурдим. Посбонлар

киритишмади. Шунда мен уларни уриб-сўкиб ичкари кирдим.

Онҳазрат ёстиқларга суяниб саропарда тўрида ёнбошлаб ётарди.

— Келинг, амир, — деди у, — нечун кўринмайсиз? Базмларимизда иштирок этмайсиз?

— Ҳазратим авф этсинлар, меним шаробга муносабатим аён...

— Барҳақ рост, — кулди султон, — сиз шаробни хушламайсиз. Гўзалларни ҳам хушламайсиз. Кўп нимарсаларни хушламайсиз, амир! Умр эса бебақо, хушласангиз, хушламасангиз, ўтиб бораверар...

— Ҳазратим, истироҳатингизни бузмоққа мажбур бўлганимдан надоматдамен. Илло айтмасам бўлмас...

— Айтманг! — Султон кулиб юборди, — айтманг, амир, надомат чеккайсиз!

— Олампаноҳ, арзимни тингласангиз...

— Йўқ, бугун ҳеч қандай арз тингламайман! Чиқинг, амир, сизни ким киритди? Посбон!

Саропарда бўсағасида посбон кўринди. Мен султонга сўз айтиш бефойда эканини англадим-у, чиқиб кетдим. Энди унинг кайфи тарқашини кутишдан ўзга илож йўқ эди. Аммо қўл қовуштириб ўтиришни ҳам истамасдим. Чодиримга Иброҳим Девкор деган навкаримни чақирдим. Иброҳим Девкор жасур йигит эди. Бир ўзи ўн-ўн беш ёғийга бас келгани учун ҳам унга Девкор деган лақаб беришган эди. Мен унга Хадичабегимнинг чопари ортидан от қўйишни, чопарни ўлдириб бўлса-да, фармонни олиб келишни буюрдим.

Иброҳим девкор отига қамчи уриб, кўздан ғойиб бўлгунча қараб турдим. Шу куни Иброҳимни кутиб, қароргоҳ атрофида айланиб юрдим. Меним ҳисобимча, Иброҳим Ҳулкар юлдузи кўринмасдан етиб келиши керак эди. Лекин ундан дарак бўлмади. Шундан кейин мен иккинчи бир навкарни чақирдим-да, Ҳирот йўлидан от қўйишни, Иброҳим девкорни излаб топишни, керак бўлса, унга кўмак беришни буюрдим. Фармон ҳақида эса бир нима демадим. Чунки очиқ айтгани чўчидим.

Яна кутиш азоби бошланди. Тонг оқаришига яқин сабрим тугади. Навкарларим кетган томонга йўл олдим. Аммо узоқ юрмадим. Пастроқдаги ирмоқ қирғоғи бўйлаб келаётган отлиққа кўзим тушди. У отига ниманидир ўнгариб келарди. Яқинлашиб қарасам, мен кейин жўнатган навкар Иброҳим Девкорнинг қонга беланган жасадини олиб келяпти.

— Чопар қани? — дедим беихтиёр.

Навкар довдираб қолди.

— Мен ҳеч кимни кўрмадим. Фақат Иброҳимни учратдим, холос. У ҳам жон берган экан.

Мен шошилиб, жасаднинг қўйини, киссасини текшириб чиқдим. Ҳеч нарса йўқ. Ҳа, омад Хадичабегимга юз бураётган эди. Бироқ ҳали вақт бор, кўп нарсага улгурса бўларди.

Мен онҳазрат доимо сафарларда бирга олиб юрадиган Абдулҳай табибнинг чодирига йўл олдим. Мавлоно эндигина бомдод намозини ўқиб бўлган, энди Қуръон мутолааси билан машғул эди.

— Мавлоно, сизнинг кўмагингизга муҳтож бўлиб қолдик, — дедим.

Абдулҳай табиб ҳайрон бўлди:

— Бошим устига, амир, фақир сизга не ёрдам бера олур?

— Бу кун тунга яқин онҳазрат шаҳзода Мўмин Мирзони қатл этиш ҳақидаги фармонга имзо чекдилар.

— Ё алҳазар! Бу не? Ахир шаҳзоданинг дахлсизлиги ҳақида сўзлаб эдилар-ку!

— Мавлоно, менимча, онҳазрат алдов қурбони бўлдилар.

— Амир, нелар демоқдасиз? Ахир онҳазратни алдашга ким журъат қила олур?

— Бу дунёда кимнинг макри ортиқ бўлса, шу одам-да, мавлоно!

Абдулҳай табиб ёқасини тутамлаб ўтириб қолди:

— Ё раббим, наҳот хотин киши шундоқ иш қилур? Энди не қилмоқ даркор деб ўйлайсиз, амир? Фақир сизга қандоқ кўмак бера олурман?

— Мавлоно, агар онҳазратнинг кайфлари тарқаса, янгидан фармон биттирар эдик.

Абдулҳай табиб шошиб ўрнидан турди.

— Хўп бўлгай, амир, фақир илкимдан келганча ҳаракат қилгайман!

Султон қуёш уфқдан бош кўтарар пайти уйғонди. Одатда у уйғонгандан кейин ҳам кайфи тарқагунча кун тиккага келар, унгача амир-у умароларни ёнига йўлатмас эди. Илло шу куни Абдулҳай табибнинг ҳаракатлари боис, султон қуёш найза бўйи келганда ҳушини йиғди. Мен барча беклар қатори онҳазратнинг саропардасига келдим.

Аҳмад Табақкул барлос кечаги фармондан гап очди. Онҳазрат гап мазмунини илғай олмади. У ҳамон кечаги гапни эслолмас эди. Шунда мен унинг оёғига йиқилдим:

— Ҳазратим, шаҳзодаи навқирон Мўмин Мирзонинг дахлсизлигини ваъда этиб эдингиз. Бугун набирангизга ўлим соя солмоқда. Уни қутқаринг, — деб ўтиндим.

Шундагина султон нима иш бўлганини англади. Мен онҳазратни бунчалик ғазабда кўрмагандим. Уни бир амаллаб тинчитиб, тезроқ чора кўришга ундадик. Зудлик билан фармон битилди. Энг илдам йигитни чопқир отга миндириб, ҳеч ерда ушланмай Ҳиротга қараб от қўйишни, қалъа бегига фармонни топширишни буюрдик.

Мен чопар кетгач, вақтни чамалаб ҳисоблаб чиқдим. Чопар кеч жўнагани аниқ эди. Хадичабегимнинг чопари Ихтиёриддин қалъасига ярим тунда кириб боради. Бизнинг йигит эса Ҳиротга тонг чоғи етади. Фақат биргина умид қолганди, холос. Агар қалъа беги «зудлик билан...» дейилганига қарамай, султоннинг аввалги фармонига амал қилиб, ижрони тонггача кечиктирса, шаҳзода тирик қолади. Агар фармон зудлик билан адо этилса, унда...

Хуллас, уйқу, ором нималигини йўқотдим. Чопар доруссалтанатга етиб, қайтиб келгунча ўтган кун-у тунда мен бир сония бўлсин, кўз юмганим йўқ. Мен Хадичабегимнинг макрини илғай олмаганим учун ўзимни дунёдаги бор сўкишлар ила

сўқдим. Ўз бошимга ўзим лаънатлар ёғдирдим. Қароргоҳда менга не бор эди? Дахлсизлик ҳақидаги фармонни олиб, ўзим Ҳиротга кетсам бўлмасми эди? Қалъада кун-у тун шаҳзодага қўриқчилик қилсам бўлмасми эди?

Нихоят, миям оғриб, қароргоҳ четига чиқдим. Тун яқин эди. Меним ҳисобимча, чопар тонгга яқин келиши керак. Ҳаво совуқ, баҳор бўлса-да, изғирин юз-у кўзни кесар эди. Чакмоним устидаги совутни ечиб ерга ташладим-да, устига ўтирдим. Чопар қайтиши мумкин бўлган тарафга ўгирилиб, унинг қайтишини кута бошладим. Юрагим музлаб қотган, миям минг битта эҳтимолдан ҳорган, шу топда хаёлга ҳеч бир сўз, ҳеч бир ўй келмасди. Бир вақт узоқдан от дупури эшитилди. Мен осмонга қарадим. Дубби Акбар шарққа ботай деб қолибди... Демак, бомдод яқин...

Ўрнимдан сапчиб турдим. Отлиқнинг йўлини кесиб чиқдим. У ҳақиқатан ҳам биз жўнатган чопар эди. Мени таниб, тўхтади, чайқала-чайқала отидан тушди.

— Нима гап, йигит, шаҳзода омонми? — деб сўрадим шошиб.

Чопар эса ерга тиз чўқди-ю, ерни муштлаб йиғлай бошлади.

— Амирим, фармон ярим тундаёқ адо этилган экан. Бу хабарни қандоқ олиб боргайман? Султоннинг қаҳридан қўрқаман...

Ҳа, мен чўчиган иш бўлган эди. Бу хабарни эшитган Султон бор аччиғини чопардан олиши тайин. Чопарда эса айб йўқ.

— Номани менга бер, йигит, онҳазратга уни ўзим олиб боргайман, — дедим-да, мактубни олиб, Султон саропардасига қараб кетдим.

Мен кирганимда Султон Фирдавсий «Шоҳнома» си мутолааси билан банд эди. «Ажаб, — ўйладим мен, — онҳазрат дostonнинг қай мажлисига келди экан?»

Онҳазрат бошини кўтарди. Ўтган бир кеча-ю кундуз Султонни шу қадар ўзгартириб юборгандики... Юзлари ажиндан ғижим, кўз оқларида кўплаб майда қизил томирлар кўринади, қовоқлари салқи, ияги яқинидаги соқолларида бир тутам оппоқ тола...

— Не гап, амир? — деди у бўғилган овозда, — чопар келдими?

— Шундоқ, ҳазратим, чопар келди.

— Қайда у? Нечун кирмаяпти?

— Чопар ҳолдан тойиб йиқилмиш. Шу сабаб хабарни мен олиб келдум.

Султон бир зум сукутда қолди. Мен сездим, у ботинан титрар эди. Ким билсин, балки олиб келган хабарим қандай эканини сезгандур? Ёки ҳали ҳам кўнглида бир илинж илиниб турганмикин?

— Набирам тирикми? — деб сўради ниҳоят.

— Ҳазратим, фармон ярим тунда адо этилган экан.

Султоннинг нафаси ичига тушиб кетди.

— Нечун? — деди у шивирлаб, — ахир доруссалтанатда қатл фақат тонгда ижро этилсун, деган фармони олий бор эди-ку! Қалъа беги нечун фармони олийга риоя этмабдур?

— Фармонда «...зудлик билан адо этилсун», — дейилган экан...

Бирдан султоннинг ранги ўчди, нафаси йўқолиб, хириллаб қолди. Мен тезда онҳазратни суюдим-да, посбонни чақира бошладим. Югуриб кирган посбонларни Абдулҳай табибни айтиб келгани жўнатдим.

Салдан кейин султоннинг нафаси ростланди. Кўзидан ёшлари қайнаб чиқа бошлади. Саропардага амирлар киришди. Илло уларнинг тасаллиси онҳазратга акс таъсир қилди. У ўрнидан ирғиб турди-да, шамшир билан ўнгу-сўлига ҳамла қила бошлади. Саропардада неки кўзга кўринган нарса бўлса, ҳаммаси кунпая-кун бўлди. Амирлар амаллаб султонни тинчитишди. Шундан кейин султон Ҳусайн Бойқаро ҳушини йўқотгунча ичди.

Мен қароргоҳда туролмай қолдим. Аҳмад Табақкул барлосга айтдим-да, йигирмага яқин навкаримни олиб Ҳиротга қайтдим.

Амир Муҳаммад Баҳодир уҳ тортиб жим бўлди. Абдусолиҳ секингина бошини кўтариб, Амир Муҳаммад Баҳодирга боқди:

— Ота, энди нима бўлур, сиз не қилурсиз?

Амир Муҳаммад Баҳодир уйқусизликдан киртайган кўзларини катта очди.

— Бадиуззамон Мирзо исён бошламоғи тайин. Илло мен

куёвим ила елкама-елка туриб, исён кўтармагайман. Чунки бу исён сабаб Ҳусайн Бойқародан аввал доруссалтанат жабр кўрадур. Доруссалтанат эса фақат султон, Хадичабегим, Бадиуззамон ёким Музаффар Мирзолар эмас. Бу доруссалтанатда оналар, кексалар, бегуноҳ гўдаклар бор. Мен шундоқ ҳам бебош шаҳзодаларнинг исёнларини тинчитмоқ учун неча бор лашкарга бош бўлдим. Аммо бу ҳаракатларим салтанатни тинчитмоқ учун эди. Бироқ меним исёним Хуросонда тинчлик ўрнатмагай.

— Магар Бадиуззамон Мирзо исён кўтарса, унга қарши урушга чиқармисиз? Ахир султон сизни албатта, юришга олиб кетар-ку!

Амир Муҳаммад Баҳодир бошини чайқади.

— Ўғлим, энди бу урушни чиқармаслик тадбирини қилмоқ керак. Мен боя «Унсия»га киши юбориб эдим. Мавлоно Машҳад сафаридан қайтмабдур. Келсалар, Мир жаноблари ила сўзлашмоқчи эдим. Султон Навоидан урушнинг олдини олмоқ чорасини кўрмоқни сўраши аниқ. Мир жаноблари воситачи бўлсалар, мен ҳам у кишининг ёнида сулҳ учун ҳаракат қиламен...

Амир Муҳаммад Баҳодир деразага қаради:

— Вақт хуфтондин ошибдур. Сизни йўлдин қолдирдим. Набираларим ухлаб қолгандур? Бу кун шунда қолинг, ўғлим. Бир отамлашайлик.

— Ҳўп бўлади, ота.

* * *

Икки-уч кундан кейин, шомга яқин, девонхонага Хожа Ато кирди.

— Жаноб Орий, сизга бир-икки оғиз муҳим сўзим бор эди.

— Айтингиз, Хожа.

— Менга бир масъул вазифа топширдилар.

— Вазифангиз муборак бўлсун, тақсир!

Хожа Ато кўзларини ола-кула қилиб боқди.

— Истеҳзо қилиш хунарингиз ҳам бор эканми, жаноб Орий? Фақир сизни хушмуомала йигит деб юрардим!

— Энди истехзони сиз қиляпсиз, тақсир, — Абдусолиҳ кулиб юборди. — Вазифа олибсиз, қандоқ эканини айтинг-да!

Хожа Ато ташқарига мўралаб, қайтиб келди. Шундан сўнггина:

— Фақирни сизга айғоқчи этиб тайинладилар, — деди.

Абдусолиҳнинг ҳайратини кўриб, изоҳ берди:

— Сизнинг кайфиятингиз қандоқ, кимдан норозисиз, ким ҳақида нима дедингиз, барини етказмоғим керак эмиш.

— Ажаб, кимга?

Хожа Ато юқорига имо қилди:

— У ёққа!

— Ё алҳазар, мендин нима душманлик чиқиши мумкин?

— Иним, сиз Амир Муҳаммад Баҳодирга домод бўладурсиз. Амир Муҳаммад Баҳодир эса Бадиуззамон Мирзога қайноға, мақтул²³ Мўмин Мирзога тағойи бўлур.

— Хўш, хўш, айтаверинг!

— Турган гап, Мўмин Мирзо қатл этилгондан кейин Амир Муҳаммад Баҳодир сингисининг нуридийдаси, севимли жияни учун қайғурар. Шундоқми? Шаҳзодани ўлимга буюрган онҳазратдин норози бўлар. Демак, исёнчи Бадиуззамонга ҳамфикр бўлур. Мантиқан ростми?

— Мантиқан... рост. Илло...

— «Илло» ни қўя туринг, жаноб Орий! Сиз ўз қайнотангизга албатта, қарши чиқмайсиз. Шаҳзодага ачинасиз. Демак, сиз ҳам исёнчиларга ён босасиз. Турган гап, сиз ҳам доруссалтанатга душмансиз!

— Астағфуриллоҳ, нелар демоқдасиз, тақсир?

— Бу меним эмас, фақирни айғоқчи этгонларнинг сўзларидур, иним! Фақирни сўроққа, итобга тутдилар. «Жаноб Орий билан не тўғриларда сўзлашдингиз? У шаҳзода қатл этилгонда сизга нелар деди? Айтинг!» — дедилар. Кейин эса ҳалигиндоқ вазифани уҳдамга юкладилар. Мен кексайиб қолган одамман. Дилимни ҳар турли гуноҳларга ботириб кетмоқ ниятим йўқ. Аммо мен

²³ Мақтул – қатл этилган

бўлмасам, кимдир бошқа биров бу вазифани ўташни истаб қолар. Иним, бундан буён тилингизга эҳтиёт бўлиб сўзлангиз.

— Қизиқ сўзларни айтасиз, тақсир. Ўз тилимга ўзим хожа эмасманми?

— Уйингизда, эҳтимол, хожадурсиз. Илло бу саройда ўз тилингизга хожа бўлолмассиз.

Эртасига Абдусолиҳни Ҳаким Али Абдулло хузурига чорлашди. Саройда бу кишини хушлагандан хушламаган одам кўп эди. Қоп-қора, баҳайбат, соқоллари бўялган, кўзлари доимо олма-кесак терувчи қориндор бу одамнинг вазифаси девон хужжатларида «хабаргир» деб аталса-да, қилар иши не эканини аниқ айтиш мушкул эди.

— Жаноб Орий, қайнотангиз Ҳиротдан кетмоқ ниятида эмасми? — сўради бу одам Абдусолиҳга рўпарасидан жой кўрсатар экан.

Абдусолиҳ ҳайрон бўлди. У Амир Муҳаммад Баҳодирдан бу ҳақда бир сўз эшитган эмасди.

— Хабарим йўқ, — деди бир оз ўйлаб.

— Шундоқ денг... Амир Муҳаммад Баҳодир сиз билан дилдан сўзлашмайдиларми? Ахир у кишининг эътимодли домодисиз.

— У кишининг сўзлари сизни бу қадар қизиқтиргани сабабини билсам мумкинми, тақсир?

— Жуда истехзоли йигит экансиз. Камина сизни анчайин хушмуомала деб юрардим.

— Тақсир, Амир Муҳаммад Баҳодир бирон жойга жўнаш-жўнамаслиги ҳақида фақирга ҳисоб бермайдур. Магар бирон ниятингиз бўлса, очиқ сўзлангиз. Отам мени фақат тўғри сўзларга ўргатган.

— Ҳа... отангиз жуда маърифатли, зукко, андишали, мулоийм табиат инсон эдилар. У кишини бежиз Мавлоно Зиё дейишмас эди! Инсон зотига замон ҳам ўз муҳрини босар экан-да... Замонамиз чўрткесарлар даври бўляпти... Ҳа, майли, ўзингиз сўрадингиз. Доруссалтанат хавфсизлиги онҳазрат хизматидаги кишиларнинг садоқатларига боғлиқдур. Замон нозик, жаноб

Орий. Бир кўзинг иккинчисини ўяман, дейди. Биласиз, фитнакорлар онҳазратни алдаб, Мўмин Мирзони қатл эттирдилар. Энди улар Бадиуззамон Мирзони ўғли сабабли исён кўтарурга даъват этарлар. Фитнакорлар онҳазратнинг амирлари орасига ҳам фитна уруғини сочарлар. Биз доруссалтанатнинг садоқатли хизматчилари сифатида фитнакорларнинг бошини янчмоғимиз даркор. Шу сабаб, фитнакорлардан хабардор бўлсангиз, фақирга бир оғиз билдирингиз.

— Фитнакорларнинг меним каби муншилар билан ишлари бўлмагай.

— Бошқа муншилар билан, албатта, ишлари бўлмас. Ахир сиз Амир Муҳаммад Баҳодирнинг эътимодли домодисиз. Фитнакорлар Амир Муҳаммад Баҳодирни аламзада билиб, уни овлаш фикрига тушарлар. Сиз эса қайнотангизни фитнакорлардан эҳтиётламоғингиз даркор. Бунинг учун эса ул бадкирдорлар Амирга не деганларини фақирга айтсангиз, бас.

— Йўқ! — Абдусолиҳ ўрнидан туриб кетди, — бу сўзингизни ўзгага айтинг, тақсир! Сиз излаган киши мен эмас!

Ҳаким Али Абдулло бароқ қошларини кериб йигитга боқди:

— Ҳай, майли, аммо-лекин сўзимиз шу ерда қолгай!

— Шубҳаланмасунлар, тақсир, фақир умрида сўз улашган эмас!

Абдусолиҳ шу сўзлардан кейин неча кунгача ўзига келолмай юрди. Бу не гап? Бу каби беўрин шубҳа, гумонлар кимга керак? Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ортидан айғоқчилик қиладими? Ўз отасидек кўрган одамнинг ортидан-а? Амир Муҳаммад Баҳодир саройда мана шундоқ «масъул вазифадор»лар борлигини билармикин? Билса, Султон хизматида қандай юрибдийкин? Хожа Ато-чи? Кекса одамни айғоқчиликка чорлаш инсофсизликдан, имонсизликдан ўзга нарса эмасми?

Бу одам Абдусолиҳни кейин ҳам икки-уч қатла ҳузурига чорлади. Бундан хабар топган девон аҳли Абдусолиҳга ҳадик билан қарайдиган бўлди. Шундагина Абдусолиҳ Ҳаким Али Абдуллони не сабабдан кўплар хушламаслигини англади.

Охири саройдан кетишга аҳд қилди. Қайнотасига: «Мадрасага қайтмоқ ниятидаман, ота. Меним йўлим илм эканига инона бошлаяпман», — деди. Амир Муҳаммад Баҳодир не гап бўлганини аллақачон англаган эди.

— Ўғлим, сиз шунга инонсангиз, демак ҳақиқатан ҳам йўлингиз илм йўли экан, — деб қўя қолди.

Эртаси у Абдуллоҳ девонга ниятини билдирди. Қолган бир-икки чала ишларини битказиб, шомга яқин моҳиёнасини олиб, кетмоққа чоғланди. Худди шу пайт Абдуллоҳ девон унга:

— Жаноб Орий, сизни мавлоно Навоий йўқладилар, — деди.

Абдусолиҳ Алишер Навоийни излаб, «Боғи Зоғон»нинг сардараси ёнидаги супадан топди. Шоир бир гуруҳ сарой аъёнлари билан сўзлашиб ўтирарди. Йигитнинг нарироқда тараддудланиб қолганини кўриб ёнига чорлади.

— Сиздин умидим катта эди, ўғлим. Бу не сўз? Кетяпсиз?

— Фақир мадрасани кўмсаяпман, ўзимни маърифатга бағишласам, дейман.

Навоий Абдусолиҳга диққат билан тикилди:

— Қайси мадрасага бормоқни ният қилдингиз?

Абдусолиҳ бир оз ўйланди. Чунки у ҳали қайси мадрасага боришини ҳал этмаган эди.

Мир жаноблари йигитнинг тараддудини кўриб, кулимсиради:

— Ўғлим, сизнинг тахрирларингиз менга маъқулдир. Хўп десангиз, «Ихлосия»га келинг.

Абдусолиҳ кўлини кўкси устига босди:

— Хўп бўлмай, жоним ила келурман!

Шу-шу Абдусолиҳ «Ихлосия»да мударрислик қилади. Маоши дуруст, ҳар кун гўшт солиб қозон қайнатишга, хотини-ю, болаларини ялангоёқ юргизмасликка етар эди.

Фақат, сўнгги пайтлар, айниқса, Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейин топадиган пулларида барока қоча бошлади. Бир йил аввал битта кумуш динорга катта мис хумни қўй ёғига, кувачани асалга, бўз қопни гуручга, уч пудлик сопол хумни буғдой унига тўлатиб олса бўларди. Ортган пул эса болаларга ҳалво,

меҳмонлар олдига қўйиш учун субҳоний, майиз, бодом, парвардалар харид этишга ҳам етиб берарди. Ҳозир эса бир динорга келадиган масаллиқ билан уч кун қозон қайнайди, холос. «Салтанатнинг танглиги қозоннинг аҳволидан кўринур, — ўйлади мударрис. — Э яратган эгам, бу ёғи қандоқ бўлур? Хон фақат сиёсат кўрсатмоқни билса-ю, иқтисодга ақли етмаса, Мовароуннаҳр-у, Хуросоннинг ҳолига йиғламоққа кўз топилурмикин?»

* * *

— Тақсир, камомад сиз айтгандан ҳам ортиқ чиқяпти-ку! — Темур Султон рўпарасидаги жиккак кишига синовчан тикилди. — Қай бир сўзингизга инонайлик?

Жиккак киши — Абдуллоҳ девон қунишиб деворга қисилди.

— Айтингиз, тақсир! — шаҳзоданинг овози яна бир парда кўтарилди.

— Тақсирни чўчитманг, шаҳзода, — илжайди Жонибек Султон. Кейин Абдуллоҳ девонга мулойимгина боқиб, осойишта овозда сўз бошлади:

— Тақсир, Хадичабегим бошлиқ аҳли ҳарамни Ихтиёриддин қалъасига жўнатганингизни кўрганлар бор.

Абдуллоҳ девон ёқасини тутамлаб: «Ё, оллоҳ!» — деб юборди. У Жонибек Султон тусмоллаб, гап олиш учун шундай деганини англамаган эди. Жонибек Султон эса ҳийласи иш берганидан хурсанд, давом этди:

— Хуллас, айтинг, ҳазина қанча сандиққа жой бўлмиш?

— Ўн тўққиз сандиққа.

— Ёлғон сўзляпти бу... — Темур Султон ғазабланганидан пишқириб юборди. — Елкаси бир бежалса, шунда рост сўйлагай. Жаллод!

Абдуллоҳ девон ҳўнграб йиғлаб юборди. Ўзини шаҳзоданинг оёғига отди. Йиғи аралаш узуқ-юлуқ қилиб қасам ича бошлади. Темур Султон юзларини бужмайтириб Жонибек Султонга қаради. Жонибек Султон эса шаҳзодага: «Сабр қилинг!» — деган каби имо

қилди-да, ерда юмалаб ётган Абдуллоҳ девоннинг устига энгашиб:

— Ўрнингиздан туринг, тақсир, шаҳзода ҳазиллашдилар, — деди.

Абдуллоҳ девон бошини кўтариб, ишонқирамай бир шаҳзодага, бир Жонибек Султонга қаради.

— Чўчиманг, тақсир, биз сизни ёлғон сўйлаяпти деган даъвода эмасмиз. Хазина шунчалик бўшмикин дедик, холос.

Абдуллоҳ девон ерда юмалаган кўйи ғўлдираб: «Ҳайкаллар...» — деди-ю, яна хиқиллай кетди.

— Хўш, хўш? Сўйланг, тақсир!

— Хазинадаги олтинларни эҳтиётлаш мақсадида улардан от, кўй, шер, туя каби жониворларнинг ҳайкалчалари қуйилган эди.

— Бу овсар не дейди? — ҳайрон бўлди шаҳзода.

— Андак сабр қилинг, — деди Жонибек Султон унга. Кейин Абдуллоҳ девонга юзланди, — сўйлайверинг, тақсир! Қанча ҳайкалча бор эди?

— Тўққиз хилда жонивор, икки хил қуш, яъни лочин ҳамда товус ҳайкалчалари ясалган. Уларнинг жами сонини аниқ айтиш мушкул. Маҳди улё хазина ҳисобини олиб кетганлар.

— Яна тағин, хўш? Олтинларни танга ё қуйма шаклида сақлаб бўлмас эканми?

— Тангаларни ҳисоблаш мушкул. Қуймани осонгина қалбакилаштирса бўлур.

— Буни қаранг-а! Ҳеч ерда бу каби тадбирни учратмаган эдим. Барча олтин-кумуш ҳайкалчаларга айлантирилганми?

— Йўқ... Яна икки сандиқ кумуш танга бор эди. Аркдаги хазинада олти сандиқ қуйма кумуш, тўрт сандиқ қуйма олтин, тўрт сандиқда тилло безаклар қолган.

— Буни биламиз, — тўнғиллади шаҳзода.

— Сўнгги пайтлар баширкат хазинага анча путур етказган эдилар...

— Буни-ку англаганмиз, — деди яна Темур Султон. — Яхшиси Ихтиёриддин қалъасида кимлар бор, шуни айт!

— Маликалардан...

— Маликаларни не қиламен? Мудофаачилар ким?

Абдуллоҳ девон жаллод чақирилиб, елкасида қамчин ўйнашини кўз олдига келтирди-ю, аъзои баданига қалтироқ турди. Қалтирай-қалтирай барчани номма-ном санай кетди:

— Мудофаага Ошиқ Муҳаммад арғун бошчилик қилаётган чиқар. Чунки ҳарамни ҳам қалъага ўша одам олиб кетган эди.

— Тағин хўш?

— Мирзобек Кайхисравий, Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли Шерзод...

«Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли...» сўзи билан Темур Султон ўнг кураги остидаги, бита бошлаган жароҳати ўрни яна жазиллай бошлаганини сезди. Боғланган қўлини авайлаб кўксига босди. Бир оз сукутдан кейин эса:

— Янглишганингиз йўқми? — деди яна «сиз»лаб. — Ўзингиз кўрдингизми уни?

— Ўзим кўрмадим. Илло у Ҳиротдан чиқолмай, шаҳарга қайтиб кирганидан хабардорман.

— У қалъага кирмай яширинган бўлса-чи?

— Йўқ, Шерзод қалъага киргани аниқ.

— Нечун шундоқ деяпсиз?

— Ахир Шоҳзамон... Бадиуззамон Мирзонинг ҳарамни Шоҳбека Амир Муҳаммад Баҳодирнинг туғишган синглиси бўладур. Қалъада Бадиуззамон Мирзонинг бўй етиб қолган қизи ҳам бор. Шерзод аммаси ила унинг қизини ташлаб кетмаган чиқар.

— Баширкат шоҳларнинг бўй етган қизлари бор эканми? — ҳайрон бўлди Жонибек Султон.

Султоннинг сўзи билан Абдуллоҳ девонга жон кирди. Шоша-пиша изоҳ бера кетди:

— Бу қиз Бадиуззамоннинг марҳума хотини Севинч бекадан туғилган. Икки ойлик гўдак чоғида онадан етим қолиб, Шоҳбека тарбиясига ўтган. Баланд иқболли шаҳзодаларга муносиб қиз.

— Эшитяпсизми, шаҳзода? — кулди Жонибек Султон. — Тақсирим сизга қаллиқ дарагини айтмоқдалар. Исми не экан у

қизнинг?

— Исми Нурбадан.

— О, кўп гўзал исм экан. Жисми ҳам исмидек эканига инонса бўлурми?

— Фақир Наврўз сайлида бирров кўзим тушган. Баайни янги чиққан ой, нозик ҳилолдуру!

Жонибек Султон ха-холаб юборди:

— Ойнинг юзида доғлари бўлар-ку!

Бу сўз ўйини Темур Султонга ёқмади. Чунки унинг хаёлини бошқа ўй банд қилган эди.

— Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли неча ёшда, билармисан? — дея Темур Султон ўртадаги савол-жавобни қўққисдан кесди.

Абдуллоҳ девон шаҳзоданинг важоҳатидан чўчиб, ўзини орқага ташлади.

— Ўн... ўн саккиз ёшларда... — деди тутилиб.

— Қандай жангларда бўлган?

— Ўтган йил кузда отасининг ёнида Балх юришида қатнашди.

— Тағин?

— Ҳиротнинг Қипчоқ дарвозаси муҳофазасига бошчилик қилди. Сўнг ҳийлаи ҳарбий билан қамалда қолган қўшинни шаҳардан олиб чиқди.

— Қандай ҳийла?

— Ўзларини Абулмуҳсин Мирзонинг кўмакка келган қўшини этиб кўрсатиб, ёсал²⁴ тортиб чиқдилар. Аммо ҳиротликлар ҳақиқатан ҳам Абулмуҳсин Мирзо етиб келди деб саваш бошладилар.

— Э... Шерзод деганлари дуруст экан! Нима дедингиз, Султон? Отаси ҳам доворак эди. Бир ўзи ўттизлаб навкарнинг қуршовини ёриб ўтиб ёнимга келди-да! Ёғий бўлса мана шундай бўлсин. Кўрқоқ, довдир, қочқоқлар ёв дейишга ҳам арзимагай.

Темур Султон Абдуллоҳ девонга нафратомуз назар ташлади. Кейин ясовулни чақирди:

— Қўйиб юбор манавини. Тўрт томони йўл, қайга кетса,

²⁴ ёсал – саф

кетаверсин!

Абдуллоҳ девон ағрайиб бир шаҳзодага, бир ясовулга боқди. Жонибек Султонга унинг довдираши нашъа қилиб, илжайди:

— Бораверинг, тақсир, озодсиз, — деб унинг елкасига қоқиб қўйди. — Фақат айтинг, анави ҳилол, Нурбадан неча ёшда экан?

— Бу йил ўн тўртни қўйиб, ўн бешга юзланди.

Яна аввалги гап қўзғалаётганини билиб, Темур Султоннинг ростмана жаҳли чиқди.

— Нега ағраясан? — дея ясовулга ўшқирди. — Йўқот манавини кўзимдин!

Ясовул Абдуллоҳ девонни гўё бўш қопни ушлагандек тутди-да, хонадан судраб олиб чиқиб кетди.

— Шаҳзода, сиз бу довдирнинг сўзига безътибор бўлманг. Ўн беш яшар қизгина-я, баайни янги чиққан ой, нозик ҳилол! Ташбеҳни кўринг! Овсар бўлса ҳам таърифни ўхшатди-я! Ха-ха-ха!

— Қўйсангиз-чи, Султон, — деди шаҳзода ғижиниб. — Мақтаган маликаси ҳали қурчоқ ўйнаб юрган ғўр қизча бўлса керак. Унга уйланиб, гўшангада беркинмачоқ ўйнайманми?

— Э, шаҳзода, олманинг айнан ғўри яхши. Нордонгина, тиш қамаштирарлик, аммо иштаҳани шундай очадики... Бай-бай-бай!

— Ундоқ бўлса, ўзингиз олаверинг. Сизга сийлов!

— Хафагарчилик бўлмайдими, шаҳзода?

— Йўқ, биз хафагарчиликдан йироқ одаммиз, — деди Темур Султон. Кейин эса поччасининг ортидан боқиб, ўзича: «Маишатпараст!» — деб сўқди.

Хадичабегим қалъадаги озиқ-овқат етармикин, деган ташвишда эди. Опоқбегим озиқ-овқатларни тайин режа асосида сарфлашни белгилаб, ошпаз ва хизматчиларга кўрсатмалар берганини айтгач, Хадичабегим хотиржам тортди. Яхши ҳам мана шу куюнчак кундоши бор. Йўқса, каттакон ҳарамнинг рўзғор ташвишлари унинг бошини оғритиши турган гап эди. Унинг эса бу каби ташвишларга тоқати йўқ. Авваллари ҳам ҳарамда кимга

қанча либос, қанча ақча лозим, совға-саломлар, инъомларга бериладирган маблағлар борасида бошини қотиришни истамасди. Балки шу сабаб хазинадан берилган пулларни икки-уч кун ичида тугатиб бўлар, яна маблағ сўрарди. Хазинабон, албатта, Маҳди улёга эътироз қила олмас, баъзан султоннинг тегишли фармонисиз ҳам, Хадичабегимнинг ипак қоғозларга палапартиш битилган ёзма буйруқларига биноан ақча бераверар эди. Ҳусайн Бойқаро аҳён-аҳёндагина бундан хабар топиб қоларди. Лекин кўза ҳам бир кун келиб синади. Одатдаги йиллик молиявий тафтишдан кейин хазинада камомад борлиги аниқланди. Хазинабон зиндонбанд этилди. Малика ўзининг ғарра-шарра харажатлари кўламини тасаввур ҳам қилмаганди. Хазинабон Маҳди улёнинг барча фармойишларини сақлаб қўйган экан. Девони соҳиб уларни кўрсатганда, маликани ваҳима босди. Имижимиде хазинабонни гумдон қилишни буюрди.

Хадичабегим ҳали ҳам эсласа, эти музлайди. Кимдир холислик қилибми, ё хазинабонга меҳрибонлик қилибми, балки, (Хадичабегим кўпроқ шунга ишонарди) маликани четлатиш учунми, Ҳусайн Бойқарони фитнадан огоҳ қилди. Хадичабегим Султон Ҳусайннинг бу қадар ғазабланганини кўрмаганди.

— Сизга не етмайду, бегим? Латталарму, олтинми? Ёким қон камлик қиляптими? — деди султон. — Ҳусайн Бойқаронинг хазинаси Сулаймон тоғи эмас. Ундан кўра, тавба қилингиз, гуноҳингизни ўзимиз кечиргаймиз!

Хадичабегим шу кун султонга тавба қилди. Илло султоннинг «...гуноҳингизни ўзимиз кечиргаймиз!» — дегани уни қўрқитиб қўйди. Чунки Ҳусайн Бойқаро Бадиуззамон Мирзонинг онаси Бека Султонбегимга ҳам мана шундоқ сўзлар билан мурожаат қилган, маликанинг тавбасини эшитгандан кейин эса жавобини бериб юборган эди!

Хадичабегим шу кунга тушгани учун ўзидан норози бўлди. Эҳтиёткор хазинабонни, расмиятчи соҳиби девонни ичида қарғай кетди. Султон ҳақиқатан ҳам ундан воз кечишни истамадими ёки саройнинг энг эътимодли маликасидан воз кечса, шов-шув

кўтарилишидан чўчидими, ҳар ҳолда таҳдидини амалга оширмади. Шу-шу Хадичабегим молиявий бошоғриқларни Опоқбегимга ҳавола қиладиган бўлди...

Хадичабегим мудофаани айланиб келишга чоғланди. Кафшини кийиб, ҳовлига тушиши билан Маъруф Мирзо «Ҳазрат момо!» — дея югургилаб келди.

— Қаён борурсиз, ҳазрат моможон? Мени ҳам олиб кетинг! Ё йиғинга борурмисиз?

Хадичабегим неварасининг юзларини силади.

— Йўқ, болам, бу қалъада йиғин бўлмас. Мен қалъани бир айланиб келаман.

— Мен ҳам сиз билан борай. Ахир бунда аркони давлат йўқ-ку! Мен ҳам сиз ила айлансам уят бўлмас?

Хадичабегим кулди.

— Йўқ, болам, уят бўлмайдур.

— У ҳолда мен шамширимни тақиб келаман.

— Шамширга на ҳожат, Мирзо?

— Навкарлар олдига шамширсиз чиқиб бўлмас. Менга шундоқ деганлар!

— Ундоқ бўлса, шамшир тақиб келингиз, мен кутиб тургайман.

...Сал ўтмай, Хадичабегим Маъруф Мирзо ҳамроҳлигида ҳовлига чиқиб келди. Ошиқ Муҳаммад арғун уларни кўриб, барваста гавдасига мос бўлмаган илдамлик билан қаршиларига юрди. Мудофаа тартибларини сўзлаб, навкарлар қандай жойлашганини, қайси дарвозада қанча одам борлиги, уларга бошчилик қиляётганларни кўрсатмоқчи бўлди. Хадичабегим баланд девор устларига, минораларга боқди.

Қалъада янгидан бўладиган ҳужумга тайёрланишар эди. Бир гуруҳ навкарлар учлари ўткирланган ўқларни кучоқлаб девор ёнидаги тик зиналардан юқори кўтариладилар. Девор тепасида, аждарҳо тишлари каби йирик қуллалар орасида йигитлар кўринади, дубулғалар яраклайди, пўлат жаранглайди. Сардара тарафда, майдончада улкан мис қозон тагида олов ёнади.

Серсоқол девқомат бир киши ўчоқ ёнида ўтирганча тўнканинг тарвақайлаган илдизларини ўчоққа сиғарлик этиб кесади. Маъруф Мирзо қозонга мўраламоқчи бўлди. Оёқ учида туриб қаради. Ўчоқ баландлик қилгач, сакраб кўрди.

— Шаҳзода, эҳтиёт бўлинг, сув қайноқ, — дея огоҳлантирди Ошиқ Муҳаммад арғун.

Хадичабегим ўгирилиб қаради. Ўчоқ ёнида ўтирганча дунё билан иши йўқдек, жимгина ўт қалаётган девқомат кишига кўзи тушди. «Ё тавба, бу ким бўлди?» — ўйлади малика.

— Арғун жаноблари, бу... ким? Қайдин келмиш? — шивирлади аста.

— Исми Раҳимали. Аравакаш эмиш, — Ошиқ Муҳаммад овозини яна ҳам пастлатди, — бир вақтлар шу ерда жаллодлик қилғон экан.

Хадичабегим оёқларида титроқ тураётганини сизди. Сал ўтмай, қалтироқ қўлларига ҳам ўтди.

— Бунда жаллодга нима бор? — деди қалтираб.

— Мирзобек Кайхисравий уни қалъага киритибдур.

— Кайхисравий эсини еганми? Уни ҳузуримга чорланг!

Ошиқ Муҳаммад арғун яқин ўртадан ўтиб бораётган навкарни Мирзобек Кайхисравийни айтиб келиш учун жўнатди.

Мирзобек Кайхисравий бу вақтда отбозор тарафдаги девор тепасига чиқиб олган, бир-икки бепарво навкарларни койиганча, равзаналарнинг пастига тўкилган гуруҳаларни батартиб тахлаттирарди.

— Барини қўл етадиган жойга қўйинг, — деярди у, — шундоқ қўл узатиб, оласиз-у, отасиз. Йўқса, сопқонга гуруҳа излагунча, ёғийнинг ўқидан ўлиб кетурсиз.

Шу пайт пастдан бир навкар ҳансираганча югуриб чиқиб келди.

— Бек жаноблари, сизни Маҳди улё йўқлайдурлар. Тез борармишсиз!

— Ҳозир ҳужум бошланур. Маҳди улёга нечун керак бўлиб қолибман? — деди ўзича Мирзобек Кайхисравий.

Оқсоқланганча зиналардан тушар экан, ўз-ўзига гапиринди:

— Яна нимани ўйлаб қолибдур маликаи даврон? Уни ундоқ қил, буни бундоқ қил, дейдур-да тагин? Хотин киши индамай, эркакнинг гапини маъқул деб ўтирса-да! Уҳ... Зиналар бунча тик...

Бир вақт девор тепасида югур-югур бошланди.

— Ие, ана холос. Хужум бошланди-ку!

Мирзобек Кайхисравий бу вақтда пастга тушай деб қолган эди. Бир зум нима қилсам, деб турди. Тепага чиқиб кетаверай деса, маликанинг ғазабини ўйлади. Бу хотиннинг бошланаётган хужум билан иши йўқ, уни амрига қулоқ солишлари қизиқтиради, холос. Пастга тушай деса, жанг бошланяпти. Охири қўл силтади-да, яна девор устига чиқиб кетди.

— Маҳди улё шунда, сўзини эшитгали фурсат бўлур, — деди ўзига ўзи. Кейин аччиқ кулиб, қўшиб қўйди, — агар ўлмасак...

Девор тепасидаги шовқин-сурон Маъруф Мирзони қизиқтириб қўйди.

— Қаранг, жанг бошланаётир, — шаҳзода кўзлари пориллаб бувисига боқди.

— Юринг, Мирзо, ичкари кирайлик, — деди Хадичабегим қалтираганча.

— Жангни томоша қилайлик. Ҳазрат моможон, ёғийнинг хужумини кўрайлик.

— Болам, жанг томоша эмас. Жанг бу уруш, саваш!

— Жанг эр йигитнинг иши-ку! Бобом шундай дегич эди. Мен шаҳзодаман!

— Болам, сиз ҳали мурғаксиз. Сўзимга киринг.

Бола эса «Бормайман» деб оёқ тираб олди. Шу онда қалъа ташқарисида нимадир гумбурлади-да, Хадичабегим неварасини тортқилаб ичкарига олиб кирди. Шу пайтда у аслзодаларга хос мулозаматни ҳам бир четга йиғиштирди. Қўрқув ўз ҳукмини ўтказган эди.

Қалъа ташқарисида гумбурлаган нарса аслида катта ноғора эди. Убайдулла Султон қалъадагилар дилига қўрқув солиш учун ноғораларни чалиб, шовқин солишга буюрган эди. Буни девор

устидан кўриб турган Ёдгор энг катта ноғорани мўлжалга олиб камон тортди. Ўқ ноғоранинг қоқ ўртасига тегди-ю, таранг тортилган тери ёрилиб, ноғора яхшилаб қиздирилган экан чоғи, гумбурлаган садо чиқди. Ноғорачилар чўчиб, ҳар ёнга тирақайлашди. Девор устида кулги кўтарилди.

— Мерганликни қаранг, қоқ ўртасига-я, — дейишарди навкарлар.

Баъзи ҳазилкашлар эса:

— Ёдгор ноғорачини нишонга олаётиб адашди-да. Илло адашгани яхши бўлди. Ноғорага қўшиб ёғийнинг юрагини ёрди, — деб кулишарди.

Лекин ҳазил-хузул, кулги узоққа бормади. Убайдулла Султон аскарларини сафма-саф қилиб ҳужумга жўнатди.

Бу сафар ҳужум учала дарвоза томондан баравар ёпирилди. Бироқ пешингача уриниб, бир натижа чиқаролмадилар. Қалъа атрофи бўм-бўш яланглик, мудофаачиларга ҳамма ёқ кафтдек кўринар, баланд деворлар тик, уларга на тирмашиб, на арқон ташлаб чиқиб бўлар, деворлар метин, қозик қоқиш иложсиз эди. Ёғочдан ишланиб, устига темир қопланган дарвозалар мустаҳкам, оғир бўлгани учун ҳужумчилар уларни синдира олмадилар. Убайдулла Султон асабийлаша бошлади. Айниқса, қайноқ сув тегиб куйганлар кўп эди. Шаҳзода қизишиб, янги-янги навкарларни ташлайверди. Аскарларнинг ўзларини қийнамай, номигагина девор томонга югуриб, яна орқага қайтаётганликларини кўргач, қаҳри келиб, ўнга яқин навкарни аямай қалтаклашни буюрди. Бошқа навкарлар хонадон-у дўконларни талаб, ўлжа олиб юрганларида ўзларининг жанг қилаётганлари алам қилиб, аскарлар жон койитишни истамас эдилар. Убайдулла Султон, ниҳоят, навкарларга жангни тўхтатишга буйруқ берди. Навкарларни қалъа атрофига ҳалқа қилиб жойлаштирди.

— Бундан буён қамал бўлур, — деди у.

* * *

Машҳаддан келган махфийлар Абулмуҳсин Мирзонинг ҳаракатлари, аҳвол-руҳиятига оид анча хабарлар келтиришган эди. Оға-ини Мирзоларнинг урушга тайёрлик кўраётганлари сезилмас эмиш.

— Айни муддао, — деди Шайбонийхон Темур Султонга, — бу султонзодалар хотиржам бўла турсинлар. Майли, Ҳиротга келмасинлар. Биз боргаймиз.

— Қачон йўлга чиқурмиз, қиблагоҳ? — сўради шаҳзода.

— Ҳирот тинчиши биланоқ отланурмиз. Қалъа олиндимми?

— Қалъадагилар қаттиқ қаршилик кўрсатурлар. Убайдулла Султон қамал қилишга қарор бермиш.

— Жонибек Султон не ила банд? Кўринмай қолди?

— Султон қалъа ҳужумини Убайдулла Султонга топширдилар. Ўзларини «Унсия»да деб эшитурмиз.

— «Унсия»да не қилур? Чўпчак эшитурми?

Темур Султон индамади. Чунки отаси бундоқ саволларга жавоб қилувчиларни ёқтирмаслигини яхши биларди.

— Бу султонлар катта ғалабадан кейин оёқ остида қолган гулханни ўчирмоқни истамайдур-да! Ўйламайдикки, шамол эсиб қолса, бу гулхан ёнғинга айланур!

Бирдан Шайбонийхон Илол қалъасига яширинган Хоразм маликаси Туркон хотун воқеасини эслади. Ажаб, орадан икки юз саксон йилдан ортиқ вақт ўтибди, аммо бу қадар ўхшашлик! Ўша-ўша икки кишининг ҳукмдорлиги, хотин кишининг билар-билмас салтанат ишига аралашуви! Ўшанда ҳам Хоразм шоҳи жанг қилмай қочган, унинг онаси Туркон хотун эса Чингизхонга таслим бўлмай, тўрт ой қалъада қамалиб ўтирганди. Охири у бош эгиб чиққан, Чингизхон эса бу такаббур хотинни антиқа тарзда жазолаган, барча келинлари билан бирга Хоразм салтанати учун аза тутиб йиғлашга мажбур қилган эди.

Хадичабегим Туркон хотун эмас... Бу аёл ўзининг салтанатини аллақачон ўлдириб, аза тутиб бўлган. Ҳа, бундан тўққиз йил муқаддам бегуноҳ боланинг ўлими сабаб очилган аза аслида Ҳусайн Бойқаро салтанатининг инқироzi учун тўкилган кўз

ёшлар эди. Қолаверса, бу хотинни жазолаш шунчалар шартми? У кўздан нарироқ бўлса кифоя!

Шайбонийхон бир қарорга келиб, энди иккинчи бир ишга эътиборини қаратди.

— Ўғлим, — деди у, — сизга бошқа бир юмуш бор.

— Буюринг, қиблагоҳ, — шаҳзода бош эгди.

— Сиз танга зарб этмоқ ила банд бўлгайсиз. Салтанатимизда тангаларнинг харид қудрати баланд бўлмас экан, бизнинг музаффариятимиз омонатдур. Мен сизга баширкат шоҳларнинг иқтисодий аҳволиётини билингиз, дегандим.

— Билдим, қиблагоҳ!

— Айтингиз!

— Ҳозирда Хуросон кумуш динори ғоят қадрсизланмиш. Бир динор ўттиз олти мис тангага тенг келур. Кумуш динорнинг оғирлиги бир мисқол экан. Тахминимча, қадрсизлик анча аввал, Ҳусайн Бойқаро тириклигидаёқ бошланган. Баширкат подшоҳлар тангликни кучайтириб юборганлар. Навкарларим Абдуллоҳ девон деган кишини қўлга олдилар. У Музаффар Мирзо юритган анчайин ҳужжатларни кўрсатди. Беш ой ичида ўрда харажатлари ўн беш карра ошибдур. Айниқса, ҳарам харажатлари улкан. Хадичабегимнинг ўзи ўн кунда беш юз минг динор сарф этган.

— Ҳм... — Шайбонийхон одати бўйича муштини тиззаларига тиради.

Темур Султон отасининг сукутини кўриб, жим бўлди. Одатда дилини хуфтон қиладиган хабарларни эшитганда хон мана шундай сукутга кетар, бир-икки дақиқадан кейин дилида маълум қарорга келар, қарорлари аксар тўғри бўлиб чиқарди. Хон бошини кўтарди-да:

— Хазина совурилиб битган бўлиши мумкин эмас, — деди қатъий. — Йўқса, бу хотин беш юз минг динорни қайдан олган? Иккита подшоҳ учун алоҳида девон, алоҳида қўшин, саркардалар, хуфиялар, хос ясовуллар... Булар текинга келмагандур? Баширкат шоҳлар хазинани олиб кетишга улгурмаган. Бу аниқ. Ундай бўлса, хазина нега бўш? Барини мана шу хотин гумдон қилган, ҳа!

Қалъани олиш керак.

— Қиблагоҳ, қалъани албатта, олурмиз. Тангани ҳам Ҳусайн Бойқаро пулларини эритиб зарб этгаймиз.

— Йўқ, шаҳзода, Ҳирот тангаларининг аввало қадри эрисин. Шундан сўнг ўзи эригай!

— Тангаларимизнинг оғирлиги қандай бўлсин, қиблагоҳ? Андозани аввалги тангаларимиздан олайликми?

— Йўқ. Кумуш динорлар бир мисқолдан оғир бўлсин. Шоҳруҳ тангалари билан тенг қилсак ҳам бўлур.

Кейин Темур Султонга шундай изоҳ берди:

— Шоҳруҳ тангалари авом халқ кўнглида тўқчилик йилларининг хотираларини уйғотур. Одамлар Шоҳруҳ давридаги тўкинчилик қайтиб келаётганига ишонсин. Баъзан душман обрўсидан фойдаланиш яхши самара бергай. Ҳусайн Бойқаронинг кумуш динорини ўттиз мис тангага тенглаштиринг. Бизнинг диноримиз эса ундан олти тангага қиммат бўлсун. Билиб қўйинг, ўғлим, бутун Мовароуннаҳр, Хуросон бир йил ичида тангаларимизни бир хил қийматда қабул қилмоғи шарт. Ислоҳотимиз учун вақт қисқа, бир йил!²⁵ Уқдингизми?

Темур Султон бош эгди:

— Айтганингиздек қилурмиз, қиблагоҳ!

* * *

Куёш мағрибга оға бошлади. Худди шу онда кекса бир дарвиш Мавловий маҳалласидан чиқиб келди. Хуржуни ярим-ёрти тўлган, лекин кайфи чоғ. Дамба-дам гапириниб қўяди. Баъзан эса ўз-ўзидан илжаяди.

— Тўқлик бўлса тўлар хуржун... — ғўлдиради дарвиш. Кейин кулоҳини бошига ишқаб, яна давом этди:

— Бу кун Ҳирот остин-устун...

Дарвиш байтини давом эттиролмади. Чунки бу вақтда у бозор олдидаги майдонга яқинлашиб қолган эди. Рўпарасида

²⁵ Шайбонийхоннинг пул сиёсати 1507 йилда бошланиб, 1508 йилда ниҳоясига етган. Унинг зарб эттирган пуллари 80 йил давомида муомалада бўлган.

Ихтиёриндин қалъаси кўринди. Унинг сардараси ёпиқ, девор тепасида, кунгуралар орасида дубулға ва найза учлари кўзга ташланади. Қалъа рўпарасида тўп-тўп навкарлар кўринишади. Улар ҳар ер-ҳар ерда гуруҳ-гуруҳ бўлиб жойлашган, бу гуруҳ гўёким жонли сиртмоқ янглиғ қалъа атрофини ўраб ётарди. Аммо бу жонли сиртмоқда тартиб кўринмайди. Ким атрофига шерик тўплаб суяк ўйнайди. Ким давра ўртасида латифа айтиб, атрофдагиларни кулдиради. Ким девордан тушган сояга чўзилган, ким зерикиб мудраган...

Шу чоқ латифа айтувчилардан бири дарвишни кўриб қолди.

— Ие, ана Девона дарвиш келяпти, — деди илжайиб. Кейин атрофдагиларга қараб изоҳ берди, — танидинларми? Ҳиротга кирган кунимиз халифат-ур-рахмон амри билан калтак еган дарвиш-ку бу!

— Ие, ўша дарвиш шуми?

Давра бирдан жонланди.

— Келинг, Девона дарвиш, марҳабо! — деди эрмакталаблардан бири.

— Қаёққа марҳамат қиламан, эсини еган тентак? — қичқирди дарвиш, — бошингда на томинг, киссангда на динор бор! Мени очиқ осмон тагига чорлаяпсанми? Осмону фалак ўз бошимда ҳам бор!

Навкарлар кулишди.

— О, бу Девонага ўхшамайди-ку! Унинг калласи ишлар экан!

Яна кулги кўтарилди.

— Йўқ, Девона дарвиш, сизга мана бу қалъанинг тўридан жой қилиб берамиз. Шу ерда қолинг, — деди бояги эрмакталаб.

— Инъоминг ўзингга буюргай! Бу қалъанинг тўри зиндон-у, жаллод кундаси. Мен оллоҳ ишқида юрган Девонаман. Жонимни олса, яратган олур! Жаллод кундаси сенингдек сипоҳлар-у подишоҳларга ярашур!

— Ие, бу ерда маликалар борлигини билмайсизми? Ахир қалъани олсак, нақ жаннатнинг ўзига тушармиз!

— Туф-эй, бетавфиқ! — дарвишнинг ростмана аччиғи чиқди.

— Шу маликаларда нима маъни бор, ахмоқ? Уларнинг билгани ғавғо уруғини сочиш-у, бир эрдан чиқмай иккинчисига тегиш!

Бирдан навкарларнинг уни ўчди. Девона дарвиш айтган охирги гаплар ҳаммани чўчитиб қўйган эди. Шу пайт нарироқда суяк ўйинини томоша қилаётган ўнбоши ўрнидан туриб келди.

— Яхшики, дарвишсан, — деди секингина, — йўқса, бесуяк тилингни суғуриб ўзингга едирардим. Яхшиликча жўнаб қол. Йўқса, халифат-ур-раҳмон калтагидан баттарига дучор бўлурсан!

Кейин навкарларга ўшқирди:

— Томоша қидирган аҳмоқлар! Ўлгиларинг келдими? Қани, бор ҳамманг жойингга!

* * *

Баҳор доимо берухсат, кутилмаганда кириб келади. Келади-да, ҳеч кимдан рухсат сўрамай, дарахтни ҳам, тошни ҳам, тиканни ҳам гулга ўрайди. Ҳатто чалдеворларни ҳам силаб қўяди. Кейин эса тош-метин орасидан миттигина чечак бош кўтаради-да, жасурлик билан шамолга қараб япроқларини ёзиб юборади... Табиатнинг бу мўъжизаси сирини ҳеч ким англолмаган...

Ихтиёридин қалъасидай қаҳрли иншоот деворида гул очилибди. Миттигина нимпушти гул қулла асосидаги иккита катта тош орасига ўрнашган, очиқ гулкосалари ичида чумоли ўрмаларди. Шерзод ҳайрат билан бу мўъжизани кузатди.

— Жавзода очилган бу қандай чечак бўлди? — беихтиёр ўйлади у. Кейин унга қараб қўл узатди. Шу онда бармоқларига жазиллаб тикан санчилди.

— О, чақиртикан экан-ку бу! — деди овоз чиқариб.

— Амирзода, эҳтиёт бўлинг, бу тиканаклар қўлингизни чақа қилса, ўрни маддалаб азоб беради, — огоҳлантирди Ёдгор.

— Тиканаклар ўз гулини шундай ҳимоя қиларкан-да! — ажабланди Шерзод.

— Кимнинг қурби нимага етса шу-да! — кулди Ёдгор.

— Тиканаклар чиройли гулларкан...

— Бу дунёда гуллайдиган нимаики бўлса, барининг гули

кўркам бўлади. Сиз шўраларнинг гуллаганини кўрганмисиз?

— Йўқ.

— Беда гулини-чи?

— Кўрмаганман.

— О, баҳорда бирам чиройли гуллайдики улар! Қишлоғимизнинг пасти лалми ерлар эди. Ён томони эса боғлар... Бир қир наридан яйлов бошланарди. Баҳор келганда қишлоғимиз гулга ўраларди. Аввало бодом гулларди. Кейин ўрик, олма, беҳи, жийда... Томлар устида лолақизғалдоқлар, ариқ ёқасида бинафша, қияликларда чучмома очилади. Булар гуллаб бўлгандан кейин яйловдаги ўтлар гулга киради. Энг охири эса чақир тиканлар гуллайди. Ҳатто қўйтиканлар ҳам ним яшил дум-думалоқ гулчалар тугади...

— Қишлоғинг қаерда, Ёдгор?

— Нуратода.

— Бу ерга қандай келиб қолдинг?

Ёдгор хўрсинди:

— Қўйинг, амирзода...

— Ахир амаким, янгам бор эди, дегандинг...

— Ҳа. Эгачим, сингилларим ҳам бор.

— Уларни соғинмайсанми?

Ёдгор уҳ тортди. Бошини қуйи солиб ўйланиб қолди.

— Бошимдан ўтганларни сўйласам, эшитасизми, амирзодам?

— Жон қулоғим билан эшитаман.

Ёдгор бошидаги дубулғасини ечиб тиззаси устига қўйди. Кейин деворга суюниб ўтирди.

— Мен отам оламдан ўтганда онам қорнида эканман, — дея ўз ҳикоясини бошлади, — онам ўн саккиз ёшида бева қолибдур. Ёш умри ёлғизликда ўтмасин деб, бобом билан бибим онамни эрга беришибди. Мен шунда икки ёшларда эканман. Амаким мени ўгай ота қўлига топширгиси келмай олиб қолибди. Амакимнинг ўғли йўқ, беш қизи бор эди. Амаким, янгам жуда меҳнаткаш, тиниб-тинчимас одамлар эди. Бизнинг олти таноб еримиз бўларди. Худди шу ердан чиққан ҳосил бизни келаси ҳосил

пишиғигача зориқмай яшашимизга етиб берарди. Янгамнинг тиришқоқлиги боис, амакимнинг рўзғорига барака кириб, уйимиз фэйзга тўларди. Янгам қизларини эргаштириб юриб кун бўйи бир нималарни пиширарди, қуритарди, туярди, тўқирди, тикарди. Хуллас, чумолидек ғимирлагани-ғимирлаган эди. Мен янгамни бийи дердим, амакимни ота...

Мен ўн икки ёшларда эдим чоғи, янгамнинг ёлғизгина синглиси тўсатдан қазо қилди. Янгам билан амаким маслаҳатлашиб, унинг етти яшар қизчасини олиб келишди. Янгамнинг синглиси бечораҳол оиланинг бекаси эди. Турган гап, онасиз боланинг ҳоли нима бўлади? Камбағаллар учун ортиқча оғиз қўшимча бош оғриғи, айниқса, қиз боланинг иши оғир... Эҳтимол, шунинг учун ҳам амаким билан янгам қизчани тарбия қилишга қарор беришган...

Қизчанинг исми Зулайҳо эди. Илло жуда шўх, баайни ўғил бола, ерга урса, кўкка сапчирди...

Ёдгор жим қолди. Оппоқ тўп-тўп булутларга тикилди. Шерзод тоқатсизланиб ҳикоянинг давомини кутарди.

— Хуллас, йилдан-йил ўтиб, Зулайҳо катта бўла бошлади. Аста-секин янгамнинг сўзига кўнадиган, амакимнинг қизчалари билан биргалашиб уй юмушларига қарайдиган бўлди. Аммо феълидаги шаддодлик ҳамон ўша-ўша! Мен унинг ўғил болача феълини билганимдан худди укам ёки ўртоғим билан ҳазиллашгандай гаплашардим. Баъзида Зулайҳо атайлаб жаҳлимни чиқарарди. Лекин мен унга қаттиқ гапиролмасдим. Ҳар нима бўлганда ҳам қиз бола-да! Айёр қиз, уни аяганимни биларди. Шунинг учун баъзан шу қадар аччиғимни келтирардики... Шунда икки кунлаб унинг юзига қарамасдим. Охири ўзи мен билан ярашишга уринарди. Мен атайлаб уни ялинтирардим. Кейин:

— Ҳа, ўзинг ёлвординг-ку! Энди қалайсан? — десам, аччиғи чиқарди-да, яна уришиб қолардик.

Мана шундоқ уришиб-ярашиб улғайдик. Бу орада обамни, яна икки синглимни узатдик. Бир куни, буғдой ўримга келган пайт,

амаким билан янгамнинг маслаҳатлашаётганини эшитиб қолдим.

— Ақраб кирса, Ёдгор йигирмадан ошади. Уйлаш керак. Бу йил буғдой яхши, ҳосил дурустгина тўй қилишга дастмоя бўлиб қолади. Совчиликка юравер, — деярди амаким.

— Зулайҳони нима қиламиз? Ўн олтига кириб қолди. Совчилар келяпти, — деди янгам.

— Э... Бир йилда икки тўй қиларканмиз-да! Ҳа, дуруст... Кимлар совчи?

— Эгамқулларникидан келди. Катта ўғли — Қобилга сўратди.

Янгам шундай дейиши билан Зулайҳого харидор бўлган йигит кўз олдимга келди. Ўтакетган ювош, қўй оғзидан чўп олмаган бир йигит! Зулайҳо эса жуда чиройли қиз бўлган эди. Тим қора кўзлари ҳамиша кулиб туради, юзлари дум-думалоқ, баайни пишган қора буғдой кулчанинг ўзи! Қадамидан ўт чақнайди, кулганда худди офтоб чарақлагандай дил равшан тортади. Ҳатто шаддодлиги ҳам ўзига ярашади!

Шундоқ қизни лапашанг бир йигитга бериш! Йўқ! Мен бунга чидолмасдим. Шу куниёқ Эгамқулларнинг боғига жўнадим. Қобилни чақиртирдим-да, боғ ортидаги дўнглик тарафга олиб ўтдим. Кейин суриштирмай гарданига мушт туширдим...

Шерзод кулиб юборди.

— Муштинг ўшандаёқ зўр бўлган экан-да!

Ёдгор ҳам кулди.

— Бечора, нима учун калтак еганини ўзи ҳам тушунмади. Охири: «Агар яна уйимизга совчи юборсанг, терингни шилиб оламан», — дедим. У бўлса, қалтираб: «Мен юборганим йўқ, бийим ўзи борди», — деярди холос. Лекин мен тинчимадим. Уйга келиб, Зулайҳони пойлай бошладим. Бир пайт у ўчоқ бошига кирди. Мен ортидан бордим-да, сочидан аямай тортдим. Қизгина қаттиқ оғриқдан кўзларига ёш келиб:

— Оға, нега бундай қиялпсиз? — деёлди, холос.

— Нега анави лапашанг Қобилнинг кўзига кўринасан? — дея дўқ урдим.

— Мен уни кўрмадим.

— Совчи юборибди-ку сенга! Агар ўшанга тегсанг, таъзирингни бераман!

— Оҳ, ихтиёр мендами?

Зулайҳони ўчоқ бошида қолдириб, урчуқ йигириб ўтирган янгамнинг олдига бордим.

— Бийи, Зулайҳони Қобилга бермаймиз!

— Вой, ким қизини биринчи учраганга индамай бериб юборармиш! — деди янгам бепарвогина, — қизлик уйга ҳамма келаверади. Аввало кенгашиб кўрайлик. Кейин отанг нима деса, шу бўлади, болам!

— Бермайсиз, деяпман!

Янгам ўтирган жойида қотиб қолди. Менга ҳайрон бўлиб қаради.

— Шундай қизни лапашанг, ношуд бир йигитга берасизми? — дедим мен.

— Вой, бировнинг ўғлини мундай дема, гуноҳ бўлади-я!

Важоҳатим ёмон экан шекилли, янгамнинг қўли ишга бормай ўтириб қолди. Оқшом амаким мени чақириб олди. Анча пайт у ёқ-бу ёқдан сўзлашиб ўтирдик. Амакимнинг доимо мана шундай, мени чақиртириб, гурунглашиш одатини билганимдан, мен ҳам бепарво сўзлашиб ўтиравердим. Бир вақт амаким сўз орасида, шунчаки айтгандек деди:

— Ўғлим, Зулайҳога куюнганнинг дуруст. Сенга сингил қатори бўлади у. Илло бировнинг фарзандини бесабаб дўппослаб чакки қилибсан.

Амаким мана шундай оҳангда сўзлаганда унга эътироз қилолмасдим. Шунинг учун сукут сақладим.

— Қобилда қандай айб кўрдинг, ўғлим?

Индамадим. Менинг сукут сақлашимга бошқача маъно бердими, амаким тўсатдан сўраб қолди:

— Зулайҳога кўнглинг борми?

Мен нима дейишни билмай қолдим.

— Ҳали ўзинг ҳам билмайсанми? — сўради амаким.

Ҳақиқатан буни ҳали ўзим ҳам англаб етмагандим.

— Ундоқ бўлса, яхшилаб ўйлаб кўр. Кейин ўзинг менга айтасан, — дея «гурунг»га якун ясади.

Ёдгор уҳ тортиб, ҳикоясини тўхтатди. Шерзод унинг ҳикоясини берилиб эшитганидан, қандай тугашини тезроқ билгиси келиб, Ёдгорни шошира бошлади.

— Ие, мен ҳикоям сизни зериктириб қўйдими деган хавфда эдим, — кулимсиради йигит.

— Мен Зулайҳога нима бўлганини билмоқчиман. Уни Қобилга бердиларми?

— Ҳозир, амирзода, ҳаммасини айтиб бераман, — деди Ёдгор. Кейин яна ҳикоясини давом эттирди.

— Ҳақиқатан ҳам Зулайҳога кўнглим бор-йўқлигини англолмаган эдим. Кейин ўзимнинг ишларимга, ҳаракатимга четдан бир назар солдим. Англадимки, Зулайҳонинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир сўзи, ҳатто жаҳли ҳам менга ёқади. Баъзан атайлаб ўзим унинг аччиғини чиқарардим. Кейин Зулайҳонинг аразлашини кўрсам, маза қилардим. Агар навбатдаги сан-манимиздан кейин ўзи менга ялина бошласами, ана унда кўринг! То Зулайҳо менинг пешонамдан ўпиб қўйишга кўнмагунча ярашмасдим. Қизгина бундай пайтда уялиб, «Боринг-э!» — дерди. Мен бўлсам:

— Ўзинг ялиндингми, айтганимни қиласан. Бўлмаса ярашмайман! — деб туриб олардим.

Кейин Зулайҳо кўзларини чирт юмиб, пешонамга лабини теккизарди. Мен инсофга келган бўлиб:

— Ҳа, мана энди сен билан ярашсам бўлади. Агар яна мени хафа қилсанг, ярашмайман! — дердим. Қизгина шу заҳоти нарироққа борарди-да:

— Алдоқчи, бетингиз қурсин, жинни! — деб қочиб қоларди.

Шерзод кулиб юборди. Ёдгор ўша пайтларни қўмсагандек, бошини орқага ташлаб кўзларини юмди. Бир оздан кейин яна сўзлай бошлади:

— Кўпинча Зулайҳо шоли оқлаганда ёки толқон туйганда омборга яшириниб олиб кузатардим. У аввал сочларини

йиғиштириб, рўмоли билан танғирди. Кейин енгларини тирсаккача шимарарди-да, келини аввал секин-секин ура бошларди. Сўнг ҳаракатлари илдамлашиб борарди... Оҳ, амирзода, сиз бунинг қандай чиройли томоша эканини билмайсиз! Кели сопини ҳар кўтариб урганда, қизнинг тўлагина бадани ларзага келади, пешонасида марварид томчилар ялтиллайди... Кўзлари пастга қараганидан, фақат узун-узун киприклари кўринади, холос. Буғдой ранг тўлача билакларнинг чиройлилигидан бош айланади! Ишини тугатгандан кейин рўмолини ечиб юборади. Сочлари елкаларидан тўкилиб тушади-да, белларини кучади. Шундоқ пайтда қиз боланинг сочига айланиб қолиш учун бор-йўғингни беришга рози бўласан!

Хуллас, Зулайҳони чиндан севишимни ўзим учун тан олдим. Охири амакимга ёрилдим. У менинг истагимга қарши бормаслигига ишонардим. Янгам томондан ҳам кўнглим тўқ эди. Зулайҳога келсак... У меники бўлишига заррача шубҳа қилмасдим. Уч-тўрт кун ўтгач, амаким бир-икки ёши катталар билан маслаҳатлашиб, бизни унаштирди. Лекин..

Ёдгор уҳ тортди.

— ...кутилмаганда Зулайҳо мендан қочадиган бўлиб қолди. Мен буни қизларнинг уятчанлигига йўйдим. Бир куни обам менга қизиқ гап айтиб қолди:

— Ёдгор, сен Зулайҳонинг кўнглини оғритиб қўйганинг йўқми?

Мен ҳайрон бўлиб:

— Оба, бу не деганингиз? Англамадим, — дедим.

Обам эса:

— Қайдам, Зулайҳонинг кўнглига чироқ ёқса ёришмайди. Сен ўжарроқсан, хафа қилган бўлсанг керак-да, — демасинми...

Шу куниеқ пойлаб, Зулайҳони кир чайқаетган жойида тутдим.

— Зулайҳо, мендан нега хафасан? — деб сўрадим.

Зулайҳо кўзимга қарамасданоқ:

— Сиздан хафа эмасман, — деди.

— Ундай бўлса, нега мендан қочасан? Аввалгидай гаплашиб

юрсак бўлмайдимми?

— Йўқ, бўлмайди.

— Нечун?

— Сиз... зўравонсиз.

— Ие, мен зўрлик қилдимми?

— Ҳа.

— Қандай зўрлик қилдим сенга?

— Менга уйланыпсиз.

Кулиб юбордим.

— Ие, шу зўрлик бўлдимми? Ахир мен яхши кўраман сени!

— Мен сизни худди оғамдек яхши кўраман! — деди у шоша-пиша.

Менинг эса хурсандлигимдан бошим айланиб кетиб, унинг сўзидаги маънога кўп ҳам эътибор қилмадим. Кула-кула:

— Қани, яна бир айтгин, айтақолгин! – деярдим.

Охири Зулайҳо:

— Сиз оғамсиз! Мен қандай қилиб сизники бўламан? — демасинми...

Бошимдан бамисоли совуқ сув тўкилди.

— Зулайҳо, биз оға-сингил эмасмиз-ку! Отам қишлоқнинг катталари билан маслаҳатлашган ахир! Улар рухсат этишган! — дедим.

Лекин Зулайҳо сўзимни эшитмас, йиғлар эди. Мен эсам Зулайҳони юпатмоқчи бўлиб, ўзим билган энг чиройли сўзларни айтардим. Мен Зулайҳога: «Суйгунчигим», дедим. «Сени ҳеч қачон ҳеч кимга бермайман», — дедим.

Ёдгор мижжаларида кўринган ёшларни кафти билан артди. Шерзод таъсирланганидан бирон сўз айтишга ожиз, рўпарасидаги йигитга нима дейишни, уни нима деб юпатишни билмас эди. Шу ҳолда анча ўтирдилар.

Ниҳоят, Ёдгор тинчланиб, яна ҳикоясини айтмоққа бошлади:

— Эртаси куни кичкина синглим Одина ёнимга келди-да, сирлигина қилиб:

— Оғажон, сизга бир сирни айтайми? — деб шивирлади. Мен

кулиб:

— Яна бийимнинг қутисидан ширинлик ўғирладингми? — дедим.

Сингилчам:

— Йўқ, бу каттакон сир. Зулайҳо обам ҳеч кимга айтма, дер эди. Лекин сизга айтсам бўлаверади. Ахир сиз обамга уйланыпсиз-ку! — демасинми...

Турган гап, «Бу қандай сир бўлди?» — деб ўйладим. Мана шунда қизалоқ мени бор гапдан огоҳ қилди. Зулайҳонинг кўз ёшлари бежиз эмас экан. Тушунишимча, совчининг келиши ҳам шунчаки бўлмаган. Қобил деганлари журъатсизлик қилиб, бор гапни онасига тўнкаб қўя қолган шекилли... Сингилчам уларнинг орасида воситачилик қилган, улар бир неча марта сўзлашган ҳам эканлар...

Шу куниёқ Қобилнинг ёқасидан бўғдим. У ҳаммасини тан олди. Қалтирай-қалтирай Зулайҳони севганини айтди. Мени ҳайратга солгани Зулайҳонинг унга майл билдиргани эди. Шундоқ чиройли, шаддод қиз келиб-келиб ўз севгисини тан олишга ҳам журъати етмайдиган йигитга кўнгил бергани юрагимни ўртар эди. Агар Қобил арслон келбат, арслон юрак йигит бўлганда эди, мен унга тан берган, йўлидан четга чиққан бўлардим. Мен унга:

— Агар Зулайҳога уйланмайман десам, уни оласанми? — дегандим, у журъатсизланиб:

— Отанг берармикин? — деди-да!

Ўзингиз айтинг, амирзода, севган йигит ҳам шундоқ журъатсиз бўлурми? Чидолмай, оғзи-бурнини қоп-қора қон қилдим. У ҳатто ўзини ҳам ҳимоя қилолмади-да! Охири аччиғим келиб:

— Йўқол, сендақа кўрқоққа Зулайҳони бериб қўядиган ахлоқ йўқ! — дедим.

Шу оқшом амаким мени ўзгача важоҳат билан қаршилади.

— Ёдгор, бесабаб мушт кетдиларинг билан мени қишлоқда уятга қўйяпсан. Агар Қобилга хусуматинг бўлса, айт. Агар аввалги

совчиси учун ғаш кўриб муштлаган бўлсанг...

Мен амакимга бор гапни айтолмасдим. Чунки бу ҳолда Зулайҳонинг Қобил билан яширинча суҳбатлашганини айтишга тўғри келарди. Мен эса Зулайҳодан шубҳа қилишларини истамасдим. Шу сабабдан:

— Ғаш кўрдим, — деб жавоб қилдим.

Амаким аччиқланиб:

— Зулайҳони сенга беряпман-ку, ўғлим! Яна не керак? — деб сўради. Кейин эса:

— Сен ўғлимсан. Сен учун Зулайҳо экан-ку, минг қизим бўлса ҳам назира этаман, — деб кўшиб кўйди.

Шунда мен:

— Ота, менинг бир илтимосимни бажарсангиз, — дедим-у, «қандай илтимос?» — деб сўрамасиданоқ ниятимни айтиб қўя қолдим, — тўйни тезроқ ўтказайлик.

Амаким ҳайрон бўлди:

— Тез орада катта тўй қилишга қийналиб қоламиз-ку! Йигирма кунларча сабр қилолмайсанми?

— Ота, тўй кичик бўлса ҳам розиман. Насиб этса, Одинанинг тўйини каттакон қилиб ўтказамиз. Мен ўзим оға бўлиб туриб бераман.

Амаким кўнди. Тўй тўрт кундан кейин ўтадиган бўлди. Аммо кутилмаган иш юз берди...

Шерзод вужуди кулоқ бўлиб, ҳикоянинг давомини кутарди. Ёдгор эса сўзлашга тобора қийналар, овози бўғилиб борарди. У ҳикоясининг сўнггини қийнала-қийнала айтди.

— Хуллас, эртага никоҳ деган куни Зулайҳо ғойиб бўлди.

Шерзод беихтиёр ҳамсуҳбатининг сўнгги сўзларини савол тарзида қайтарди:

— Ғойиб бўлди?

— Шундоқ, — деди Ёдгор, — ғойиб бўлди. Уйга қариндошлар тўпланган пайт эди. Зулайҳо Одина билан бирга ҳамсоямизнинг уйида ўтирганди. Эртаси куни уни ҳамсоямизнинг уйдан олиб чиқишимиз керак эди. Бир вақт обам янги ёпилган кулчаларни

олиб, ирим-сиримларни бажаргани ўша ёққа чиқиб кетди. Мен эсам ҳовлимиз адоғида Зулайҳо иккимизга атаб солинган уйга жойлашиб, урф-одатга кўра, жўрамнинг ярим ҳазил-ярим чин ўгитларини тинглардим. Бир вақт қарасам, ҳовлида ғимир-ғимир, шивир-шивир бошланиб қолди. Янгам шошиб қаёққадир чиқди. Кейин узатилган сингилларим ранглари ўчиб, ҳамсояннинг уйи томон ўтишди. Ҳайрон бўлиб, ҳовлига чиқдим.

— Нима гап? — десам, ҳеч ким индамайди.

Охири обамни ушладим.

— Зулайҳо йўқ... — деди у шивирлаб, — Одина ҳам йўқ...

— Ростми? — дедим ишонмай, — қаёққа кетади?

— Невлай...

— Хафа эмасмиди?

— Боя чиққанимда туппа-тузук ўтириб эди. Мен тиккан кўйлақларни кийиб кўрди. Ҳой-ҳойлашимга қарамай, никоҳ кўйлақнинг кашталарини бошқатдан тикди. Кулди, ҳазил қилди.

Шу пайт ҳовлига кичик синглим — Одина кириб келди. Сингилгинам ўпкасини тутолмай йиғлар эди.

— Нима гап? — дедик бараварига, — нега йиғлаяпсан?

Одина йиғлай-йиғлай:

— Зулайҳо обам кетиб қолди, — деди.

— Қаёққа кетди? — сўрадик обам иккимиз бараварига.

— Йироққа кетди... Қобил билан кетди...

Бошимга харсанг тушгандай, кўз ўнгим қоронғилашиб кетди. Мен Зулайҳодан бунни кутмаган эдим.

Воқеадан хабар топган жўрам иккита отни етаклаб келди. Биз отларга миниб, уларнинг изидан тушдик. Отимни аямай қамчилаб борарканман, кўз олдим тиниб, қаёққа, нима учун кетаётганимни ҳам идрок этолмасдим. Шунинг учун жўрамнинг отини қора қилиб боравердим. Етиб борсам Зулайҳога нима дейман, Қобилни нима қиламан, билмас эдим. Мен учун муҳими Зулайҳога етиб олиш эди, холос. Жўрам аввало қишлоқ атрофларини текшириб чиқди. Кейин отини Бухоро йўлига уланадиган катта муюлишга бурди. Биз икки ёнга ажралиб, барча

пастқамларни, сўқмоқларни текшириб чиқдик. Охири намозшомга яқин уларни топдик.

— Улар қаерда экан? — тоқатсизланиб сўради Шерзод.

— Биздан икки тепа наридаги Ойтўлин қишлоғи этагига, қуюқ ўсган чилонжийда ниҳоллари орасига яширинишган экан. Зулайҳо мени кўриши билан отилиб келиб, отимнинг жиловидан ушлади.

— Оға, бизга ёмонлик қилманг. Мен сизни оғам деганман, — дея йиғлаб ёлворди.

— Зулайҳо, менинг сенга эмас, манавинга гапим бор, — дедим Қобилни кўрсатиб.

— Оғажон, ҳар не маломатингиз бўлса, менга айтинг. Уни қочишга мен кўндирганман!

Эҳ, амирзода, мен Қобилни йўлга солган Зулайҳо эканини сезган эдим. Қобил ювош, мўмин йигит эди. У бундаин ишларга қодир эмасди. Шу онда тушундимки, мен Зулайҳони олиб кетолмайман, унга уйланомайман, Зулайҳо қишлоққа қайтолмайди. Лекин бу йигит билан ҳоли не кечади? Қобил оғзидаги ошини олдириб юрадиган йигит. Зулайҳони қийнаб қўяди! Оҳ, амирзода, ишқнинг кўзи кўр бўлар экан!

Индамай отимдан тушдим-да, Қобилни бир четга олиб чиқдим.

— Зулайҳонинг ўтинчи учун сени тинч қўяман, — дедим унга. — Илло уни қийнаб, оч-яланғоч қўйсанг, ёки хўрликларга дучор қилсанг, қўлим ёқангда бўлади. Библиб қўй!

Қобил ҳамон индамай турарди.

— Сўзимни эшитдингми? — дедим охири.

— Эшитдим... — дея шивирлади Қобил.

— Йўқол кўзимдин! Олиб кетавер Зулайҳони!

Отимга миндим-у, аямай қамчи урдим. От учиб кетди. Қаёқларга кетдим, билмайман, бир вақт от қоқилди-ю, эгардан отилиб кетдим. Кўзимни очсам, тепамда жўрам ўтирибди.

— Оллоҳга шукур, ҳушингга келдинг-а! — деганча суяб турғазишга уринди.

— От ёмон қоқилибди-да, — дедим мен.

— Куйинма, жўра, бошинг омон-ку, бу кунларам ўтади-кетади.

Индамай ўрнимдан турдим. Жўрам отимни олиб келди. Миниб, бир сўз демай, қишлоққа йўл олдик.

Уйда мендан ҳеч ким ҳеч нарсани сўрамади. Менимча, Одинанинг сўзидан кейин мендан бирон нарса сўрашга ийманишган. Фақат обам рўпарамга ўтирди-да:

— Куйинма, Ёдгор. Сенга ҳали кимлар тегмайди! Қишлоқнинг олди йигити ўзингсан ахир! — дея юпатди.

Амаким эса:

— Ёдгор, минг қизим бўлса ҳам сендан аямайман, деганман. Шу сўзим — сўз. Агар хўп десанг, қишлоқдаги истаган қизни сенга олиб бераман. Тўй тўхтамайди, — деди қатъий.

Амаким сўзидан қайтмайдиган одам эди. Мен буни билардим. Аммо мен орзумда кўриб юрганам — Зулайҳо ўрнига бошқа қизни қўёлмас эдим.

— Йўқ, ота, агар у қиз ҳам мени хоҳламаса, эл олдида уятга қоламан.

— Ахир ҳамма қиз ҳам ота-онасининг юзига оёқ босиб, ушатишга нонни увол қилмайди-ку! Биргина қизнинг андишасизлиги учун ҳамма қизлардан юз ўгириш инсофдан бўларми?

Мен амаким ҳақ эканини билиб турардим-у, унинг сўзига бўйсунма олмасдим. Охири амакимни тўй ҳаракатларини тўхтатишга кўндирдим. Гўё тўйга тараддуд бўлмагандек, мен ҳам Зулайҳога дуч келмагандек, уни севмагандек, севиб куймагандек яшашга уриниб кўрдим. Аммо кун ўтган сайин юрагим сиқилиб, қишлоққа сиғмайдиган бўлиб қолдим. Охири обамга юрагимни очдим. Обам сўзимни эшитди-да, йиғлаб:

— Бечора, Зулайҳо жигар-бағрингни адо қилган экан! — деди. Кейин эса мени юпатган бўлди-да:

— Иним, ҳар қандай жароҳат ҳам вақти келиб эт битеди. Сабр қил! Қаердадир сенга деб сочини тараб юрган қиз бўлса керак...

— Яна аллақанча сўзларни гапирди. Охири қишлоқдан кетмоқчи

эканимни айтдим. Обам кўзлари ола-кула бўлиб:

— Ёдгор, ақлингни йиғ! Отамнинг бор умиди сендан. Биргина қизни деб кетсанг, яхши бўларми? Кексайиб қолган онамни ҳам ўйлагил! – деди.

Амаким эса менинг дилимдан нелар ўтаётганини дарров тушунди.

— Ўғлим, номус ўти ёмон бўлади. Агар уни енгиб ўтмасанг, сени адо қилиб юборади. Балки бироз вақт саёҳат қилганинг ҳам маъқулдир. Ёки Бухорога, мадрасага борасанми? Ҳарна мутолаа, сабоқ кўнглингдаги ғуборларни кўтаради.

— Ўқиганмисан? — ҳайрон бўлиб сўради Шерзод.

— Саводимни обам чиқарган, — жавоб қилди Ёдгор, — обам отинойида ўқиган эди. Кейинчалик биргалашиб мутолаа қилганмиз. Рудакийдан, Лутфийдан байтлар ёдлаганмиз, «Ҳибат-ул-ҳақойиқ»ни²⁶ ўқиганмиз.

Шерзод рўпарасидаги йигитга бир қадар хурмати ошиб қаради.

— Хуллас, мен Бухорога келдим. Лекин мадрасада ўқий олмадим. Кундалик сабоқлар, ним қоронғи хужралар, эски китоблар, мударрисларнинг бир маромдаги ваъзлари мендек очиқ далага, тинимсиз меҳнатга ўрганган одамга оғирлик қилди. Кейин эгнимга сипоҳий либосларни кийдим. Ёлланма навкар бўлиб Муҳаммад Ҳусайн Кўрагон дуғлат, кейин Султон Маҳмудхон кўшинида у ёғи Самарқанд-у, бу ёғи Ўратепа, Тошканд — уч йил ичида барини кезиб чиқдим. Буларни айтаверсам, бир дoston. Охири Шайбоқхон Тошкандни олгандан кейин Ҳиротга келдим. Мана шу...

— Зулайҳога нима бўлганини билмассан... билмассиз-а?

— Бухородан кетишим олдидан жўрам келиб, Кеш томондаги узоқ қардошларидан Зулайҳонинг дараги келганини айтди. Қобил бир чорвадор бойга қўйчивонликка ёлланибдир. Ниҳоят даражада фақирликда эмишлар. Бир ойча аввал эса обамдан нома олдим. Обам Зулайҳо билан Қобилдан киши келганини ёзибдир.

²⁶ «Ҳибат-ул-ҳақойиқ» - Аҳмад Югнакий асари.

Аммо амаким уларни авф этишни истамабди. Қобилнинг отаси қишлоқда бош кўтаролмаганидан куя-куя вафот этибдур. Ох, амирзода, ишқ мана шундоқ нимарса экан... Ишқда зорлик бор-у, зўрлик йўқ экан!

...Шу куни Шерзод туни билан ухломлади. Шерзод шу чоққача ўқиган дostonларида ёзилган ишқ тарихларидан тамом ўзгача воқеага дуч келган эди. Бу ишқ тарихида тасвир этилган ошиқ маҳбубаси учун тоғлар кўпормаган, аждарлар билан олишмаган, саҳроларда жониворлар билан дўстлашиб яшамаган, лекин саргардонликда Мажнундан қолишмайдиган бир қаҳрамон эди.

* * *

Жонибек Султоннинг кечадан бери тоби йўқ эди. Негадир бели оғриб қолди. Мулозими туя жунидан тўқилган катта рўмол топиб келиб, белини боғлаб қўйди. Султон хона тўрига ташланган қават-қават ипак кўрпачаларга чўзилиб, бошини ёстиққа ташлади. Бутун баданига чарчоқ ёйилди. Бели «зирқ-зирқ» қиларди. Ҳаммаёқ жим. Ҳатто юрак уриши эшитилади. Бемор ётган кўйи шифтга тикилди. Шифтда текис йўнилиб тарашланган ингичка ёғочларнинг зич қатори. Бу қаторни икки жойидан кўндалангига кесиб ўтган ёғоч. Ёғочларни хонанинг икки еридаги соддагина устун кўтариб турибди. У бундай содда безатилган шифтларни Тошкандда учратган, Тошкандликлар уни тоқи дейишарди. Бундай тоқиларни у бошқа ҳеч қаерда кўрмади. Мана, Ҳиротда учратди... Нечук? Ё бу хонани Тошкандлик усталар қурганмикин? Жонибек Султон жуда муҳим нарсадай, буни суриштириб билиб олишга аҳд қилди. Ниҳоят, тинчиб, кўзи илинди.

Жонибек Султон уйғонганда тўшаги ёнида тиз букиб ўтирган нимжонгина чолни кўрди. Чол учлик қора тақя устидан оппоқ салла ўраган, озода яқтак устидан кумуш ранг енгил, кенг чопон кийган, калта қирқиб тузатилган оқ соқол-мўйловли, юзлари тиниқ бир одам эди.

«О, бу кўркам қария ким бўлди?» — ўйлади беихтиёр. Чол

тўшақдаги одам уйғонганини кўриб ҳаракатга тушди.

— Қўзғалмангиз, — деди чол, — мен Нурмуҳаммад табиб бўламен. Ижозат этинг, аҳволингизни билиб, даво қилай.

Чолнинг сўзлари, овози шу қадар ёқимли эшитилдики, Жонибек Султон беихтиёр кўнгли эриб:

— Марҳамат, мавлоно, — деди.

Чол чаққон ҳаракат билан Жонибек Султоннинг билагини тутиб, томир уришини текширди. Кейин кафтини унинг қорнига босди. Бармоқларини Султоннинг баданида тез-тез ҳаракатлантира бошлади. Ўрганиб қолган шекилли, табиб қўл ҳаракатларига монанд аста-секин шивирларди:

— Қалб уриши меъёрида... дуруст... Ўпка шикастланмаган... Ҳм.. Умуртқа юқориси зарарсиз... Яхши... О, умуртқа пастига шамол тегибдур!

Табиб унинг белига илиқ, лойсимон нарса суркади-да, майин ип мато билан боғлаб қўйди. Кейин бир пиёла шарбатга олтин рангли дорудан икки-уч томчи томизиб, ичирди. Жонибек Султоннинг кўз олди жимирлаша бошлади. Сал ўтмай, уйқуга кетди.

Уйғонганда эса белидаги оғриқ тўхтаган, бадани тердан жиққа ҳўл, руҳи карахт эди. Мулозимини унга хитойи косада шўрва олиб келди. Шўрва юзасида ёғли доирачалар кўринади. Тиниқлигидан тагидаги ёғлиққина гўшт парчаси, ҳатто коса тубидаги япроқ тасвири ҳам кўзга ташланади. Жонибек Султон шўрвадан ичаркан, танасига ёқимли иссиқ югураётганини сезди. Руҳи енгил тортди. Таомни ичиб олгач, одатига хилоф ҳолда ошпаз ким эканини сўради. Мулозим:

— Исмини билмасман, илло ўзи Навоий ҳазратларининг ошпази эмиш, — деди.

«Бу одамнинг атрофида фақат қўли гул инсонлар тўпланган экан-да!» — ўйлади Жонибек Султон беихтиёр. Кейин эса Камолиддин Камтарийдан ҳикоялар эшитмоқчи бўлганини эслади. Мулозимидан шоирни чақириб келишни буюрди.

Эшиқда Камолиддин Камтарийнинг заҳил, рангпар юзлари,

озғин қадди кўринди.

— Келаверинг, шоир, — Жонибек Султон рўпарасига ташланган кўрпачани кўрсатди, — ўлтиринг.

— Сиҳатингиз тузуклигидан дилимиз осойиш топмиш, жаноблари! Илоҳим, бетобланманг!

— Ташаккур! Менга ҳазрат Навоий ҳақида ҳикоя қилмоқчи эдингиз.

— Жоним билан. Нималарни айтсам? Навоий ҳазратлари ниҳоятда покдомон, бағрикенг инсон эдилар. У киши ҳақида ибратомуз ҳикоятлар, у кишининг сифатлари борасидаги ривоятомуз сўзлар бағоят кўп.

— Билганларингизни айтаверинг, шоир.

— Мир жаноблари бир ёлғон ила ота-болани яраштирганларини билармисиз? Оқибат ихтилоф тугатилиб, урушнинг олди олинмиш! Истасангиз, шуни сизга айтиб берарман!

— Айтинг!

— Алқисса, Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари ёмонлар макрига учиб, суюкли набиралари Шоҳмўминни ўлимга буюрарлар. Шундан сўнг Бадиуззамон Мирзо отага қарши исён кўтарар.

— Ҳм... Отага исён хунук иш. Илло бегуноҳ гўдак хуни борлиги инобатга олинса, исённи бир қадар оқласа бўлур! Давом этинг!

— Султон Ҳусайн қўшин тортиб Астрободга отландилар. Ота-ўғил ўртасида уруш аёвсиз, муҳораба шафқатсиз бўлмоғи аён эди. Султон дўсти Мир жанобларига, у кишининг доно тадбирига умид боғладилар. Навоий Бадиуззамон Мирзо ҳузурига элчи бўлиб бордилар. Мирзодан ота амрига бўйин эгишни тиладилар. Шаҳзода эса: «Мавлоно, мен сизни отамдан ортиқ суямен. Ўғлим эса сизни мендан ортиқ севар эди. Нечун фарзандларини хароб қилғон киши учун элчи бўлмоқдасиз? Оталик дегони неварасини ўлдирмоқ деганиму?» — дейди. Мир жаноблари кўзларидан ёшлари тирқираб, Султон Ҳусайн ҳузурига умидсиз қайтадилар. Икки ўртада жанг бошланиб, салтанат вайрон бўлишидан чўчиб, подишоҳга бўлган гапни айтолмайдилар. Ҳусайн Бойқарога:

«Ўғлингиз тавба қилмоққа тайёр», — дейдилар. Кейин эса сулҳ шарти сифатида шаҳзодага Балх вилоятини, Жайхундан то Мурғобгача бўлган ерларни идора этмоқ, ўз номидан танга зарб этмоқ ҳуқуқини беришга султонни кўндирадилар. Ниҳоят, Бадиуззамон Мирзога мактуб битиб, Султон Ҳусайн ўз ихтиёрлари ила ушмундоқ ҳуқуқлар берганлигини ёзадилар. Шаҳзода, албатта, ризо бўладур.

— Ризо бўлмай-чи? — деди яна Жонибек Султон, — деярлик ҳукмдор бўлар-у, кўнмайдурми?

— Алқисса, шаҳзода отаси ҳузурига келиб тавба қиладур. Икки ўртада сулҳ тузиладур. Шундоқ қилиб, Мир Алишер Навоий икки томонни битиштириш учун ёлғон ишлатган эканлар.

— Ёлғон деб қайси сўзни айтурсиз? Тавбасиз ўғилни тавба қилмоққа тайёр деганлариними? Буни ёлғон эмас, мураса йўли дейдилар, шоир! — Жонибек Султон кулиб юборди. Кейин эса:

— Аммо яхши ҳикоят экан, — деди.

* * *

Қорақўзбегим янги кундошлари билан эл бўлолмади. Рост, у аввалги кундошлари билан ҳам ўт-у сув эди. Бироқ Музаффар Мирзо ҳарамдаги мавқеи сабаб бошқа аёллар унинг раъйи билан ҳисоблашмоққа мажбур эдилар. Шайбонийхон ҳарамда эса тамом бошқа манзара: Хон ойим тўнғич ўғилга она бўлгани сабаб бош мавқени эгаллаган, ҳарамни бир бутун рўзғор каби қўлга олиб, икир-чикирларгача эътибор қилиб, кийим-кечак, безак танлашни ҳам қатъий режага солган.

Хон ҳарамда кунлар бир хилда, осойишта ўтади. На бир кўнгилочар кеча, на бир базм ё мушоира бўлади. Кўнгил очишда Хадичабегимга етадигани йўқ эди. Ҳафтада бир базм-у мушоира, кунора ҳофиза ҳамда раққосалар иштирокида томоша.

Хон ойимнинг ҳукмфармолиги, тақводорлиги борган сари Қорақўзбегимнинг ғашига тега бошлади. Қорақўзбегим бу саҳройи маликадан ўн чандон такаббур бўлган Хадичабегимга ҳам бўйсунмай қўйган эди. Шундоқ экан, Хон ойимнинг

ҳукмфармолигига чек қўйиш мумкин, деб ўйларди у.

Эрталаб Хон ойим қабулидан, унинг келинларга айтган, лекин Қорақўзбегимга теккизиш учун атайлаб ўйлаб топилгандек туюлган навбатдаги панд-насиҳатларига гувоҳ бўлиб, таъби бузилганча ўз кўшига келди-да, Фотимани чорлади. Канизак унга яна бир талай гап топиб қўйган экан.

— Мўғил хоним сизни ёқтирмайдиганга ўхшайдур, бегим, — деди Фотима маликасининг кавушини авайлаб бир чеккага қўяр экан, — у ярим тунгача китоб варақлаб, ухламай ўтирар эмиш.

Қорақўзбегимнинг тўсатдан таъби очилди-да:

— Мени ёқтирмаганидан китобхон бўлибдурми? — дея кулиб юборди. Аммо Фотима ўз билгидан қолай демасди:

— Боягина унинг канизи билан сўзлашган эдим. Мўғил хоним айниқса, сиз келгандан бери бошқача бўлиб қолганмиш. Салга маъюсланармиш, баъзида яширинча йиғлаб олармиш! Темур Султоннинг келинчагига хизмат қиладиган қизлар айтишдики, у подшоҳи олийшоннинг барча ғазалларини ёд билармиш. Исталган пайт, исталган еридан ёдаки ўқиб бера олармиш!

— Хон ҳазратларининг унга муносабатлари қандоқ эмиш? Билмадингми? — ҳушёр тортиб сўради Қорақўзбегим.

— Ҳозир Мўғил хонимга эътибор қилмас эмишлар. Илло бир вақтлар, янги келинчаклик пайти тоби қочганда хон ҳазратлари шифо топсин учун уни Оқтошга олиб борган, яна бир талай илтифотлар кўрсатган эканлар.

Малика ўйланиб қолди. Наҳот Мўғил хоним Шайбонийхонга шайдо бўлса? Жуда ғалати-ку!

— Майли, боравер, — хўрсинди Қорақўзбегим, — яна қандай гаплар бор, билиб юр. Вақти билан менга айтиб берасан.

Фотима кетгач, бошидаги оғир тоқини олиб, болиш устига парвосизгина ташлади, мунсагини эгнидан юлиб ерга отди, билагини оғритаётган залворли олтин узукни ечиб қўйди. Кенг ипак қўйлак ичига шабада кириб роҳат тин олди. Астагина тўшакка чўзилди. Узук қисганидан билагига қонталашиб қолибди. Билагини аста-секин силади.

«Оҳ, Қорақўзбегим, — ўйлади ўзича жилмайиб, — сенга мос билагузук топилмади-да! Бири канизакка насиб қилди, иккинчисининг олмоси билагингни шилди. Энди учинчиси кичиклик қилиб, илकिनгни қисяпти... Худди шунингдек, ўзингга тенг билганингга ҳам ўзга талабгорлар бор...» Ич-ичидан хўрсиниқ тошиб келди.

...Ўшанда Ганжинани жазолаганда у ўзининг ҳақ эканига ишонган эди. Йўқ, у Музаффар Мирзони рашк қилмасди. Унинг ғашини келтирган нарса қизгинанинг, ҳа, шу кўримсиз, ювош қизнинг кимсан Хуросон шаҳзодасини севгани-ю, Музаффар Мирзо Қорақўзбегимнинг биттагина нозига чидамай, кўнглига овунч излагани эди.

...Бир куни Гулнурбегим ҳафтада бир келиб, болаларга кинна солиб кетадиган кампирнинг келини вафот этганини айтиб қолди.

— Бояқишнинг уч боласи чирқираб қолмиш, — деди у, — онасизлик чин етимлик, демишлар. Ҳақ рост. Аларнинг ҳоли не кечур?

— Болаларнинг отаси қандоқ хизматда экан?

— Зиндонбон эмиш. Илло анчайин майхўр дедилар. Кампирга бироз ақча, болаларга кийимлик бердирдик. Савоб бўлар... Онахон мархуманинг қирқидан сўнг болаларга бефарзанд бир аёл топтириб беришни буюрдилар. Ҳарна меҳр кўргазса...

Шу сўзларни эшитгач, кутилмаганда Қорақўзбегимнинг дилида шундай ният туғилдики, уни амалга ошириш ҳар жиҳатдан қулай кўринди. Пайтини топиб Опоқбегимга етимлар учун она бўларлик қиз бор эканини айтди. Опоқбегим унинг сўзларини хотиржам эшитди-да:

— Қорақўзбегим, сиз айтган қиз уч мурғакка оналик қила оларми? Ахир қизгина ҳали ёш, қолаверса, у Маҳди улёнинг ихтиёрларида.

Қорақўзбегим жилмайди:

— Онахон, Ганжина етимларга меҳрибон бўлишига инонамен. Яхши қиз, ҳарамда умри ўтмасин дейман.

— Маъқул, — дея рози бўлди Опоқбегим, — Маҳди улёга айтсак, балким йўқ демаслар.

Аммо Хадичабегим «йўқ» деди. Буни Опоқбегимдан эшитган заҳоти Қоракўзбегим қайнонасининг кўшикига йўл олди.

Маҳди улё келинининг сўзларини эшитиши билан ранглари ўчиб, кўзлари қаҳрдан ёнди.

— Ҳақиқатан болаларга куйинмоқдамисиз? — деди лаблари пириллаб.

— Шундоқ, — гўё ҳеч нарсани сезмаган каби сўзлади келин.

— Ганжинадан ўзга қиз кўзингизга кўринмадими? Бу қиз меним ихтиёримда эканини билмайсизми?

— Билурмен.

— У ҳолда нечун шундоқ қарорга келдингиз?

— Ҳазрат онажон, сизнинг Ганжинани оналик меҳри ила севишингиз сабабли ҳам кўнглимга шундай андиша келдиким, бу ҳам бўлса, қизгинани бир оилага бека, она ҳолида кўришдан фақат севинасиз, деган ишонч эди.

— Шундоқ денг?

— Шундоқ!

— Қоракўзбегим, — деди Хадичабегим, — иккимиз холи бўлган шу вақтда очиқ-ойдин сўзлашганимиз маъқул, дейман. Ганжина — бир канизак. У сизнинг тенгингиз эмаски, қасдлашсангиз.

— Тўғри айтасиз, ҳазрат онажон. Канизак ҳеч қачон менга тенг бўлмас. Шу сабаб ўз тенгига қўшилгани маъқул.

— Ўғлимнинг сизга уйлангани кимни ўзига муносиб кўрганини билдирмайдурми? Мендин сўнг сиз Хуросон маликаси бўласиз, Қоракўзбегим. Ушмундоқ масалада оқила бўлинг. Шоҳлар никоҳида бўлмоқ унга тўла ёстиқдош бўлмоқ дегони эмас. Бундаин тақдирга чидаганларгина Маҳди улё бўладур!

Йўқ, Хадичабегим «бундаин» тақдирга чидагандир, лекин Қоракўзбегим «ушмундоқ масала»га жимгина қараб турмайди!

Музаффар Мирзо билан кечган тунларидан бирида, шахзода сармаст чоғи ёш малика Ганжинани ўз ихтиёрига олиб беришни

сўради. Шаҳзода кўзлари юмуқлигича сархуш кулимсиради:

— Ганжинани не қилурсиз? Ундан кўра ганж сўранг!

— Хўп бўлмай, — шивирлади малика.

— Не сўрайсиз?

— Фарангилар ғаройиб тошлар олиб келибдилар. Ўзи оқ шаффоф, қуёшда қизғиш, ой нурида сарғиш бўлиб ёнармиш.

— Э, ҳа... У эртагаёқ сизники бўладур. Тошни нимага ўрнатсинлар? Узукками?

— Сирғага...

— О, Қорақўзим бу борада яктодурлар! Бир йўла икки тош-а! Ха-ха-ха! Миннатдорчилик билдирадидларми?

— Жоним билан!

— Фақат... қай йўсинда ташаккур билдиришингизни мен айтамен!

— Майлингиз... Фақат шарт шу бўлса, яна бир нарса сўрайман. Сиз ҳам йўқ демайсиз!

— Сўраган нарсангизни бергум!

— Кейин сўзингизни қайтиб олмайсизми?

— Музаффар Мирзо сўзидан қайтганми?

...Ганжина Қорақўзбегим ихтиёрига ўтди. Йигирма кунлардан кейин эса уни зиндонбонга никоҳлаб беришди.

Никоҳдан уч кун ўтиб ҳарам аҳлига: «Ганжина оламдан ўтибди. Эри калтаклаб ўлдириб қўйганмиш!» — деган хабар етиб келди. Фотима ўз одатига содиқ, маликасига шипшиди:

— Ганжинанинг бўйида уч ойлик гумонаси бор экан. Вой, уятсиз қиз-а, Маҳди улё хизматларида шундай иш қилган эканми? Ўзи туссизгина-ю, ким билан ошиқ-шайдо бўлибдур?

— Бас қил, меним бегона ишқ достонини тинглагали тоқатим йўқ, — деди малика аччиқланиб. Кейин эса: «Музаффар Мирзо Ганжинанинг гумонаси борлигини билганмикин? Қайнонамизчи?» — деб ўйлади. Аммо Хадичабегим нечундир бу воқеа ҳақида келинига оғиз очмади, Қорақўзбегим ҳам индамасликни маъқул кўрди. Музаффар Мирзо эса ҳамон ўша-ўша: ов, базм, тирандозлик, пойгадан бўшамас, хушёр кунидан сармастлик

пайти кўп, афтидан, канизакни эсга ҳам олмас эди.

Ниҳоят, Қоракўзбегим тинчиди. У қайнотасидан кейин тахт Музаффар Мирзога тегишига аниқ ишонарди. Шундоқ экан, қайнонасининг Маҳди улёлиги ҳам бир кун келиб тугайди! Лекин банданинг эмас, яратганининг айтгани бўларкан...

* * *

— Ассалому алайкум, келинг, Султон, саломатмисиз? Нечун кўринмаяпсиз? Ҳазратим сизни йўқлаган эдилар.

Темур Султон куёвни шу сўзлар билан қарши олди.

— Пича бетобланибмен.

— Худой сақласин! Энди тузукмисиз?

— Шукур.

— Ҳазратим сизни «Унсия»ни ёқтирган бўлса, ғазалхонликка берилдимикин, деб ҳазил қилаётган эдилар.

Жонибек Султон кулиб юборди.

— Ҳақ рост. Ғазалхонлик бўлмаса-да, ажиб ҳикоятлар сўзлаб беришди.

Бу сафар Темур Султон ха-холади. У отасининг «Жонибек «Унсия»да чўпчак эшитяптими?» — деган ҳазилини эслаган эди.

— Қалъа олинмаган чиқар? — сўради Жонибек Султон.

— Э, бу хотин овора қияпти-да! Убайдулла қалъа ёнидан кетмаяпти.

— У ҳолда бу ишни ўзингиз уддалаб қўя қолмайсизми?

— Ҳазратим бошқа юмуш топширдилар. Мен танга зарб этиш ила машғулман. Сиз ҳазратимнинг хузурларига ҳозироқ кирганингиз маъқул. У киши шаҳнишиндалар²⁷.

Жонибек Султон кирганда Шайбонийхон шаҳнишинда зарбоф ёстиққа суяниб ўтирар, рўпарасида тиззасига жуздон қўйган Мирзо Мўмин мунши учланган қамиш қаламни қитирлатиб, туғро²⁸ босилган Самарқанд ипак қоғозига фармон битар эди.

Жонибек Султон остона ёнида тўхтаб таъзим ила салом

²⁷ Шаҳнишин – шоҳлар қабулхонаси тўридаги деворга ўйиб ишланадиган супача. Унга гилам ва кўрпачалар тўшалиб, шоҳлар ўша ерда ўтиришган

²⁸ Туғро – давлат нишони, шоҳ ёрлигининг тепасига тушириладиган белги

берди.

— Келинг, Султон, сиҳатингиз тузукми?

— Оллоҳга шукур.

— Бизга кўриниш бермай қўйдингиз?

— Халифат-ур-раҳмон бир қошиқ қонимиздан кечсалар. Бир оз бетобланибмен...

— Ҳм... Биз сизга баъзи масъулиятларни уҳдангизга олсангиз, деган илтимос қилиш ниятида эдик.

— Хизматингиз бош устига, ҳазратим! Буюринг!

— Сизга буюришга тилимиз борармиди, Султон? — Шайбонийхон мийиғида кулиб қўйди. Кейин ён томондаги бахмал кўрпачани кўрсатди, — ўлтирсинлар. Сиз Муҳаммад саллалоҳи алайҳи вассаллам сийлаган зот қавмидан бўласиз. Сизга буйруқ эмас, илтимос жоиз.

— Пайғамбаримиз Али ва Усмонни сийласалар-да, халифалик аввал Абубакир, сўнг Умарга муносиб кўрилмиш²⁹. Камина Усмон қавмидан бўлсам-да, халифат-ур-раҳмон фуқаросиман. Фармойиш бермоқ пайти истиҳолага бормасинлар. Буюринг, ҳазратим!

Шайбонийхон куёвининг сўзлари ёқиб, кулиб юборди. Кейин Мирзо Мўмин муншига ишорат қилди. Мунши ёзилиб битган фармонни Жонибек Султонга узатди. Кейин эса чиқиб кетди.

— Ҳирот аҳлидан юз минг динор товон олинур, — деди хон, — жаннатмакон бобомиз Абулхайрхон Хоразмни олганларида қўшиндаги навкарларни рози қилмоқ учун уларни хазинага икки кишидан киритиб, қўйни тўлгунча олтин бердирган эканлар. Темурийларнинг хазинасидан барака кетганми, сўнгги пайтлар қаерни олмайлик, олтиннинг кўри оз бўлиб чиқяпти. Сизга қандоқ илтимос билан мурожаат қилаётганимизни англагандирсиз?

— Англадим, ҳазратим. Ҳозирданоқ адо этмоққа киришурмиз.

²⁹ . «Пайғамбаримиз Али ва Усмонни сийласалар-да...» – Муҳаммад С. А.В.С вафотидан кейин халифалик қайноталари Абубакир, сўнг Умарга муносиб кўрилган. Куёвлари Али ва Усмон кейин халифа бўлишган. Жонибек Султон шунга ишора қияпти.

* * *

Ихтиёридин қалъасида кун бир хил бошланиб, бир хилда тугар эди. Тонгда навкарлар одатдаги жойларини эгаллашар, кун бўйи хужумни қайтаргач, кечга яқин талафотларни ҳисоблаб, ярадорларнинг жароҳатларини боғлашар, ўлганларни эса қалъанинг ғарбий девори тагига, минора ва омбор оралиғига дафн қилишар эди. Кеча оқшом эса тўсатдан момақалдироқ гумбурлаб, кетидан ёмғир бошлади. Сал ўтмай ёмғир кучайиб, жалага айланди. Қалъа ҳовлисига нишаб этиб қазилиб, майда тошчалар ётқизилган ариқчаларда сув тўлиб, сардоба томон оқди. Қалъанинг шарқий девори ортидаги пастак дўнгалак устида кўкарган ёввойи гулхайрилар ёмғир томчиларини кўтаролмай эгилдилар. Тор кўча лойга айланиб, ўртада катта кўлмак пайдо бўлди.

Шерзод минорада ўтирганча ёмғирга бўккан шаҳарга тикилиб ғамли ўйларга берилди. Қалъада озиқ-овқат, яроғ, малҳамлар тугаб боряпти. Навкарлардан бор-йўғи етмишга яқин одам қолди. Уларнинг ҳам ярми жароҳат олган. Маҳди улё ўғлининг қайтишига ҳамон ишонади, шекилли... Шерзод на Бадиуззамон, на Музаффар Мирзонинг келишига ишонади. Истиқболда уларни не кутиши борган сайин аён бўлиб бормоқда... Баъзида отаси билан бўлган сўнгги суҳбатни эслайди, отаси қанчалар ҳақ бўлганини ҳис қилади. Отасининг сўзига қулоқ осмаган Бадиуззамон Мирзодан ранжийди.

Кечагидай ёдида: Ҳиротга саврнинг илиқ оқшоми тушган пайт эди. Амир Муҳаммад Баҳодир ўғлини меҳмонхонага чақириб олди.

Шерзод кирганда отаси кенг-мўл яктакда, хона тўрига, саҳтиён муқовалик китоблар терилган тоқча тагига ташланган бахмал кўрпачада ўтирарди. Уй шифтига осилган қандилда ўнга яқин шамлар ёнади. Деворда серҳашам пўлат дастали Дамашқ шамширлари, нозик нақшлар чекилган кумуш қинли Исфаҳон ханжарлари, майда қуббалар билан безатилган Тошканд қалқонлари кўринади. Оёқ остидаги қирмизи гилам шам ёруғида

яна ҳам қизилланиб кўринди-ю, Шерзоднинг тасаввурида қон халқоби бўлиб жонланди. Юраги «шув!» — этди-ю, беихтиёр тўхтади. Отаси бошидаги саллани олиб ёнига ташлади-да, бақувват қўлларини кўтариб, тақир қирилган бошини ишқади. Кейин кенг пешонаси, қорайган юзларини кафти билан артди. Ниҳоят, остона ёнида турган ўғлини кўрди. Ишора билан ёнига чорлади.

Шерзод яланг оёқлари куядигандек гиламни аста босиб келди-да, отасининг қаршисида чўккалади.

Амир Муҳаммад Баҳодир жуссадор, юзлари офтобда куйиб қорайган, териси шамол тегиб дағаллашган, кенг пешонасида гўё қилич тиғи теккандек тўғри, кескир уч қатор ажин, калта қирқилган қуоқ соқолларида беш-олтита оқ тола кўринган, кўз қарашлари ўткир одам эди.

— Ўғлим, — деди Амир Муҳаммад Баҳодир, — мен тонгда сўл қанот кучлари ила йўлга чиқурмен. Сен Ҳиротда қолганинг маъқул Балки шаҳарни мудофаа қилмоққа тўғри келар.

— Шайбоқхоннинг келуви ростми, ота?

Амир Муҳаммад Баҳодир биров сукутдан кейин бош ирғади: «Рост!» Кейин гўё ўз-ўзига мулоҳаза билдираётгандек шошилмай, осойишта давом этди:

— Шайбоқхон Насаф тарафдин йўлга чиққанмиш. Агар илдам юрса, тўрт-олти кун ичида Жайхундан кечиб ўтгай. У ёғи эса Хуросонгача икки қадам. Жанг қандай бўлур, биргина Оллоҳга аён.

— Амир Зуннун, жасур, мардона кишидур. Балким «Ҳизабруллоҳ»³⁰ номи аларни кўллар?

«Ҳизабруллоҳ» сўзи билан отасининг юзлари бужмайганини кўриб, Шерзод тилини тишлади.

— Ўғлим, ёдингда бўлғай, — деди Амир Муҳаммад Баҳодир, — ҳеч қачон ёғийга паст назар ила қарамагайсан, хушомадга берилмагайсан. Бунинг оқибати яхшилик ила тугамас.

³⁰ «Ҳизабруллоҳ»- Бадлузамон мирзонинг лашкарбоҳиси Амир Зуннуннинг лақаби. Бу сўз «Ҳизр назари тушган» деган маънони билдиради.

Жасурликда телбаворлик эмас, оқиллик бўлгани дуруст. Сен, Оллоҳга шукур, мантиқдан хабардор йигитсан. Хулосани ўзинг чиқара оласан. Дарё ирмоқларни бағрига тўлагани сабабли қудратлидур. Агарким бир дарё икки ўзандан оқса, унинг кучи ирмоқчалик бўлмагай. Мен бултур Балх ёнида Шайбоқхонни таъқиб қилишни сўраган эдим. Илло Шоҳзамон ила Амир Зуннун ризо бўлмадилар. Ҳолбуки, бизнинг қўр-кучимиз кўпроқ эди, ёнимизда Кобулдан етиб келган Бобур Мирзо бор эди. Агарким биз бирлашиб Шайбоқхонни таъқиб қилсак, зафар кучмоғимиз мумкин эди.

— Шоҳзамон нечун ризо бўлмадилар, ота?

Амир Муҳаммад Баҳодир алам ила кулимсиради:

— «Даҳ дарвиш дар гиламе бихусданд ва ду подшоҳ дар иқлиме нагунжанд»³¹. Бу кимнинг сўзлари?

— Шайх Саъдийнинг «Гулистон»ида шундай дейилмиш.

— Балли! Не демоқчи эканимни англадингми?

— Англадим.

— Боракалло!

— Ота, мен ҳам сиз билан борай...

— Йўқ, ўғлим! Сен шунда қол!

Эртаси тонгда Амир Муҳаммад Баҳодир жўнаб кетди. Орадан уч кун ўтгач, Ҳиротга бири-биридан даҳшатли миш-мишлар етиб келди. Гўёким Шайбоқхон Бадиуззамон ва Музаффар Мирзоларнинг қўшинлари икки бўлак бўлиб, икки алоҳида саркарда билан ғафлатда ўтирганларида бостириб борибдимиш. Иккала қўшин ҳам тор-мор бўлибдимиш.

Буни эшитган Шерзод бир қалқиб олди: «Отам тирикмикин?»

Эртаси эса бундан ҳам даҳшатлироқ хабар етиб келди. «Ҳизабруллоҳ» лақабига ортиқ даражада инонган Амир Зуннун эллик минг кишилик қўшинга қарши бор-йўғи ўн минг навкар билан чиқибди. Амир Муҳаммад Баҳодир сўл қанот ила Темур Султон қўшинига рўпара бўлибди, ўзи Темур Султонни яралабди.

³¹ «Даҳ дарвиш дар гиламе бихусданд ва ду подшоҳ дар иқлиме нагунжанд!» – Мазмуни: ўн дарвиш бир гиламга сиғиши мумкин, лекин икки подшоҳ бир иқлимга сиғмайди.

Шундан сўнг ёғийлар уни қилич билан чоғиб, бўлақлаб ташлабдилар! Амир Зуннунни тутиб, бошини найзага илибдилар!

Подшоҳлар маст-аласт эканлар. Икки-уч бадмаст амирлар қилич яланғочлаб «Шайбоқхоннинг келмоққа ҳадди сиғарми?» — дея шовқин солиб чиқибдилар-у, шу заҳоти бостириб келган Дашти Қипчоқ қўшинининг илғори қўлида қурбон бўлибдилар. Буни кўрган баширкат шоҳлар қолган-қутган лашкарни ташлаб қочибдилар!

Мана шунда Шерзод нима учун отаси уни қолдириб кетганини тушунди. Отаси мағлуб бўлишларини билган экан! Ёлғиз ўғли офатдан узоқроқ бўлишини тилаган экан. “Оҳ, отажон, — деб ўйлади Шерзод, — тўқайга ўт кетса, биронта барг омон қолгайми?”

Шерзод кўзларини юмиб, бошини миноранинг совуқ ғиштларига тиради. Шу онда кимдир бўғиқ овозда:

— Амирзода, — дея чақирди.

Шерзод овоз эгасини таниди. У қалъада гўлаҳлик қилаётган Раҳимали эди.

— Ҳузурингизга бир ўтинч билан келдим, амирзода, — деди Раҳимали.

— Не ўтинч экан?

— Сизни Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли дедилар.

— Шундоқ.

— Ундай бўлса, Мўмин Мирзога тоғавачча бўлар экансиз?

— Шундоқ, Сўзингизни айтингиз.

— Мен Мўмин Мирзонинг онаси қошида тавба қилиб, гуноҳимни сўрамоқчиман. Мана, ўн йилга яқинлашибдики, гуноҳим юки мени эзиб келади.

— Султон Ҳусайн фармонини адо этган киши сиз бўласизми?

— Ҳа. Мен Мўмин Мирзонинг жаллодиман.

Шерзод Раҳималининг бу сўзларидан сўнг гунгу-лол бўлиб қолди. У шу йиллар давомида негадир Мўмин Мирзони ўлдирган жаллод ҳам бир инсон эканини хаёлига келтирмаган эди. Гўёким жаллод жонсиз ва қиёфасиз махлуқдек...

Раҳимали йигитчанинг сукутини ўзгача тушунди:

— Мендан ҳар қанча нафрат қилсангиз арзир, амирзода. Аммо ўтинаман, менга сўнггигача қулоқ берсангиз.

Шерзод Раҳималининг охириги сўзлари билан хушини тўплади.

— Ўлтирингиз, қулоғим сизда, — деди.

Раҳимали йигитнинг рўпарасига ўтирди.

— Аслини сўрасангиз, жаллодлик «хунарим»га ҳам ўз ихтиёримдан ташқари «мушарраф» бўлганман, — деб ўз ҳикоясини бошлади, — мен ўша чоғда йигирма яшар бўз йигит, Пуликоҳнинг³² зўравонларидан эдим. Болалиқдан ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини олиб ўрганганимдан машмаша чиқармаган куним йўқ эди. Гоҳ гердайиб каттага салом бермай ўтадиган олифтани отидан тушириб калтакласам, гоҳ ўзимдек бирон чапани билан масала таллашиб ёқалашар эдим. Баъзан тўполончи йигитчалар билан тўпланишиб хўроз ё кўчқор уриштирардик. Бу кўнгилхушлигимиз охири тарафма-тараф бўлиб муштлашиш билан тугарди. Ота-онам бошини иккита қилиб қўйсақ, тўполонлари босилармикин, ҳар ҳолда бошига рўзғор ташвиши тушар-ку, деган умидда мени уйлантириб қўйишди. Энди мен ҳам ҳар оқшом эшиқдан нимадир кўтариб киришим керак эди. Хунарим бўлмаганликдан отамга ўхшаб отбозорда даллоллик қила бошладим. Ўрганган кўнгил ўртанса қўймас, деганлари рост экан. Гоҳ-гоҳ ўртоқларим билан отбозор ортига тўпланишиб хўроз уриштириб турардик. Кўпинча бу кўнгил очишларимиз худди аввалгиларидек муштлашиш билан тугарди. Лекин бир сафарги эрмагимизнинг охири... Хуллас, биз дов тиккан хўроз ютиб чиқди. Мағлубият аламига чидолмаган рақиб томон бизга ташланди. Биз қараб турармидик? Катта муштлашув бўлди. Беш киши ўлди, ўн бешга яқин одамнинг у ер-бу ери синди. Охири Ҳирот доруғасининг навкарлари келиб тўполонни бостиришди. Анчагина йигитни олиб кетиб, ҳибс этишди. Улар орасида мен ҳам бор эдим. Кейин билсам,

³² Пуликоҳ – Ҳирот чеккасидаги маҳалла

Ўлганлардан иккиси бадавлат одамларнинг фарзанди экан. Албатта, ким кимни ўлдирганини аниқлаб бўлмас эди. Шунинг учун ашаддий тўполончилардан баъзиларини, шулар жумласида мени ҳам жазолашга қарор қилишди. Айниқса, ҳибсга олиш чоғи қаттиқ қаршилиқ кўрсатганим, навкарлардан бирининг қаншарини ёрганим айбимни оғирлаштирган эди. Хуллас, мени етти йилга Ихтиёриддин қалъасидаги зиндонга ҳукм қилишди. Зиндонда ўтган кунларимни эсласам, ҳамон эгим жунжикадур. Бомдод намозидан кейин нонуштагача бир-икки соатга қалъа ҳовлисини айланишга изн этишади. Кейин яримта зоғора билан бир пиёла сут беришади. Қалъа беги отхонани тозалатади, аслаҳахонада ишлатади. Мен энг оғир, энг ифлос, таҳқирли ишларни бажараман. Баъзан ҳуда-беҳудага навкарлардан калтак ейман. Илло калтаклагувчига муносиб жавоб бера олмайман. Қаҳрга минса, беклар ҳам сўкиб, қамчин билан тушириб қолади... Хуллас, бунақанги ҳаёт жонимга тегди.

Орадан етти ой ўтиб, Ихтиёриддин қалъасининг жаллоди вафот этди. Бу ишни кўплар ор деб билганликдан маҳбуслар орасидан жаллод танланадиган бўлди. Жаллодлик қилишга рози бўлганлар маҳбусликдан озод этиларди. Мен озодликка чиқиш, таҳқирли ишлар, навкарлар калтагидан қутулиш умидида жаллодлик қилишга розилик бердим. Қалъа беги менинг муқаддам жазога тортилмаганимни аниқлагач, Ҳирот қозикалонидан ёрлиқ олиб келди. Шу тариқа, камина жаллод бўлиб қолдим.

Раҳимали тиззасида ётган қоп-қора қўлларига боқиб жим қолди. Шерзод ҳам сукутда эди. Ниҳоят, Раҳимали бир «уф» тортди-да, давом этди:

— Амирзода, — деди секин, — шу куни сусткашлик қилмаганим учун ҳамон ўз-ўзимни лаънатлайман. Фармон тунга яқин келган экан. Мени уйимда ухлаб ётган еримдан уйғотиб олиб келишди. Қалъага кирсам, қалъа беги фармонни ушлаб ўтирибди.

— Шаҳзода Мўмин Мирзо қатл қилиниши керак эмиш, — деди

менга муҳр босилган ипак қоғозни кўрсатиб, — фармонда «зудлик билан қатл этилсун» дейилган. Уни олиб келган киши ҳам бизни шошилтиряпти. Раҳимали, бирон сабаби бўлса керакда, ҳукмдорларнинг сиёсати нозик нарса, — деди.

Шаҳзодани сардоба ёнидаги зиндоннинг пастки бўлимига, энг хавфли жинойтчилар сақланадиган жойига қамашган экан. Бола ухлаётган бўлса керак, деб ўйлагандим. Аммо у уйғоқ экан. Бизни кўриб ўрнидан турди: «Нега келдинглар? Ё бобомдан фармон келдими?» — деб сўради.

— Ҳа, бобонгиз Султон Ҳусайн Бойқаро сиз учун махсус фармон жўнатмишлар, — деди қалъа беги.

— Не ҳақда? Отам билан сулҳ тузилдими? Мен бобом ҳузурига бораманми?

Оҳ, амирзода, шу топда мен йиғлаб юборай дедим. Агар ёнимда одамлар бўлмаса, балки болани қочириб юборардим. Ахир бойлик ваъда этиб, бошларини жаллод кундасидан сақлаб қолган шаҳзодалар, амирлар ҳақида эшитганман. Ўлимга ҳукм қилинган одамларнинг оху зорини, менга ёлворганларини кўравериш, дийдам қотиб кетган. Илло бу сафар... Бечора бола қатл қилинишини эшитиб, йиғлаб юборди.

— Гуноҳим не, бобо? — деди. Лекин тезда кўз ёшларини яширди. Шаҳзодага кумғонда сув тутдик. Жойнамоз ёздик. Бола бир ракаат намоздан кейин бошидаги саллачасини, эғнидаги чопонини ечиб ёнимга келди. Буни кўриб, қўлларим қалтираб қолди. Қалъа беги аҳволимни сезиб:

— Титрама, бола қийналмасин, — деди.

Ҳикояни тинглаб ўтирган Шерзод чидолмай йиғлаб юборди. Раҳимали ҳам кўз ёшларини яширмас эди...

— Мўмин Мирзо қийналмадими? — деб сўради Шерзод охири.

— Йўқ, — деди Раҳимали кўз ёшидан бўғилиб, — қийналмади...

— Давом этинг, — деди Шерзод, ниҳоят, кўз ёшларини артиб.

— Хуллас, шу куни уйимга қайтгани ҳолим қолмади. Кўзга ҳам уйқу келмас эди. Сардоба ёнига чўкдим. Шу ҳолда анча ўтирдим.

Бир вақт дарвоза шошилинч тақиллади. Дарвозабон ким биландир гаплаша бошлади. Кейин минорадан тушиб, сардарани очди. Келганлар қалъа беги турадиган уйга қараб кетишди. Бир вақт қалъа беги шошилиб, уйдан чиқди. Қўлида қоғоз. Атрофга аланглади. Мени кўриб ёнимга чақирди:

— Раҳимали, шундамисан? — деди.

— Шундаман, бек. Яна хизмат борми? — сўрадим бўшашиб. Чунки яна қатл бўлса, менинг ҳолдан тойиб йиқилишим турган гап эди.

— Бояги фармонни олиб келган киши қани? — деб сўради.

Кейин қалъа ғарбидаги уйларга қараб югура кетди. Қалъа беги эсидан оққан одамга ўхшар эди. Биз унинг ортидан чопдик. Қалъа беги фармонни олиб келган кишини изларди. Лекин у одам аллақачон қалъадан чиқиб кетган экан. Шундан кейин бек аввалги фармонни олиб, кейинги қоғоз билан солиштирди.

— Ё раб, муҳр ҳам, туғро ҳам ҳақиқий. Нелар бўляпти, англаб ололмасман, — деди титраб.

Ниҳоят, чопарга тил кирди.

— Бек, не учун талмовсирайсиз, ёким ҳукм ижро этилдими? — деб сўради кўзлари ола-кула бўлиб.

Қалъа беги эса:

— Оҳ, энди не қилармиз? — деб пешонасига муштлади. Буни кўриб, чопар ҳам йиғлаб юборди. Кейин тушундимки, Султон неварасини қандай қилиб ўлимга буюриб юборганини ўзи ҳам билмай қолган. Бу кимларнингдир фитнаси бўлган. Аммо бу одам кўнглига таскин беролмас эди. Саҳардан сўнг аркони давлат келиб, йиғлай-йиғлай шаҳзоданинг жасадини олиб кетди.

Орадан кўп ўтмай, ўзимнинг нуридийдам, оллоҳдан тилаб олган ёлғиз қизим бўғмадан ўлди. Онасининг оҳу зоридан менинг юракларим тўкилиб тушди, амирзода! Мен фарзанд доғи не эканини шундагина англадим. Ҳеч ким «болам», — деб йиғламасин экан! Қилатурган ишимдан нафратланиб кетдим. Мен ахир не-не онаизорларнинг доду фарёдига, бегуноҳ етимларнинг чирқиллашига сабаб бўлган одамман. Мен ахир

саккиз йил жаллодлик қилдим. Саккиз йил! Шу вақт ичида қанчалар одамларни қатл қилдим. Мен ўлдирган одамларнинг оналари, фарзандлари бор эди-ку! Уларнинг гуноҳи не эди?

— Мақтулларнинг ҳаммаси ҳам бугуноҳ бўлмагандир? Уларнинг ичида ўғри-ю, каззоблар, доруссалтанат хоинлари ҳам бўлгандир? — эътироз билдирди Шерзод.

— Дарҳақиқат, бор эди!

— Ундоқ бўлса, нечун куйинасиз? Шаҳзоданинг қатли учун аввало фатводорлар айбдор бўлмасларми? Қолаверса, доруссалтанат хоинлари, ҳар турли каззобларни жазоламоқ даркор эмасми?

— Э, амирзода, шу пайтларда кўнглимдан ўтганларни англатмоғим мушкул. Мен ахир ўқимаган, оми бир одамман. Мен жазодан қочиб жаллод бўлганим учун аввалгисидан ортиқ жазоларга мустаҳиқ³³ бўлдим. Буни кейин англадим. Хуллас, билсангиз, боласига куя-куя кўп ўтмай, хотиним ҳам ўлиб кетди. Шундан кейин олдинма-кетин ота-онамни ҳам тупроққа топширдим. Хувиллаган тўрт девор ичида бир ўзим қолдим. Мени бегуноҳ гўдакнинг уволи тутди, дедим. Гуноҳларимни ювмоқ умидида пою пиёда муборак сафарга отландим. Етти йил сахрою қумликларда, бегона шаҳар-у қишлоқларда саргардон кездим. Баъзан очлик, баъзан ташналиқдан қийналдим. Ҳаммолик қилдим, туя етакладим, кемаларда эшкак эшдим, ер супурдим, сув ташидим, тош тердим, хуллас, қорин тўқлаш учун неки қора иш бўлса, барини қилдим. На қилай, менинг жаллодликдан ўзга «хунарим» йўқ эди! Ниҳоят, етти йил деганда Хуросонга қайтиб келдим. Ҳозир Дарвозаи Ироқ яқинидаги кулбамда ёлғиз яшайман, аравакашлик қиламан. Ишқилиб, топганим оби-ёвғонга етиб турадир. Эндиликда биргина мақсадим қолган. У ҳам бўлса, Шоҳмўминнинг онаси пойида тиз чўксам, гуноҳимни айтиб тавба қилсам дейман. Мен шу мақсадда қалъага қайтиб кирдим. Ахир мен Ихтиёридин қалъасига қайтиб оёқ босмайман, дея онт ичган эдим.

³³ Мустаҳиқ бўлмоқ – дучор бўлмоқ

— Хўп, отахон, мен сизни ҳазрат аммамнинг қошига олиб боргайман, — деди Шерзод.

Ўзи эса Раҳималини қай сўзлар билан аммасига рўпара қилишни ўйлаб, боши қотди.

* * *

Кутилмаганда Улуғбибини иситма тутди. Маҳалладаги табиб кампир Улуғбибини кўриб, «офтоб урибди», — деди. Кейин: «Жавзо кўёшининг таъсири ёмон бўлгай», — деб қўшиб қўйди. Майдалаб кукун қилинган аллақандай гиёҳларни қатиққа аралаштириб берди-да, уни ярим пиёладан ичириб туришни тайинлади.

— Онангни томга чиқармагил, қизим, бетоблигига куйикиши ҳам сабаб. Мен эртан яна чиқиб хабар оларман. Иситма чиқмаса бас, оёққа туриб кетади, — дея кампир уйига жўнади.

Тунга яқин яна иситма кўтарилди. Иситмани тушира олмай, Ўғилбибининг эси кетди. Эрталаб чиққан кампир беморнинг ҳолини кўриб «ух» тортди. Муздек қудуқ сувидан олдириб келди-да, катта бўз матони ҳўллаб, иситмада ёнган беморни ўради. Бу ишни беш-олти марта қайтарди. Иситма пасайиб, хаста энгил нафас ола бошлагач, шотут қоқисига ялпиз баргини қўшиб дамлаб ичирди. Кампирнинг бу даволари кор қилиб, Улуғбиви кечга томон анча энгил тортди. Оқшом қизи тутган ёвғон хўрдани ичиб олди. Кейин ёстиқларга суяниб ўтирди.

Бунни кўрган Ўғилбиви кўзлари ёшга тўлиб, онасини кучоқлади. Юзларини, сочларини силар экан, сочларининг таги мош-гуруч бўлиб қолганини кўрди. Бечора жувон хўнграб юбормаслик учун рўмоли учларини тишлади.

— Онажон, энди томга чиқманг, — дея ялинди.

— Хўп, қизим, чиқмайман.

— Яхши кунлардан умид қилайлик, онажон. Балки аммам, Нурбаданга зиён-заҳмат етмас.

— Илоҳим...

— Шерзод ҳам эсон-омон эшиқдан кириб келгай. Фақат томга

чиқманг, ўзингизни қийнаманг, онажон!

Улуғбиби уҳ тортди. Қизига «томга чиқмайман», — дейиш қийин эмас эди. Томда ўтиргани, Ихтиёриддин қалъасига жон ҳовучлаб тикилгани билан ўғлининг мушкули осон бўлиб қолмаслигини ҳам биларди. Аммо оёқлари барибир зина томонга тортаверар, кўзлари қалъа томон боқаверар эди. Онаизор юраги дир-дир титраб, жанг қилаётганларга инсоф тиларди. Кошки улар хужум қилишдан зерикиб, музокара юритсалар, қалъадагиларни қўйиб юборсалар, дея умид қиларди. Лекин мағлуб подшоҳ ҳарами ҳеч қачон ўз ҳолига қўйилмаслигини биларди. Чунки удумга кўра, подшоҳ мағлуб бўлса, унинг бор давлати ҳарами билан биргаликда ғолибники бўлади. Ғолиб истаса, мағлуб ҳарамидан ўзига хотин танлайди, истаса, ҳарамдаги аёлларни амир-у султонларга, лашкарбошиларга инъом қилади. Бу уруш қоидаси, зафар нашидаси! Илло... Бир ҳовуч хотин-халажга қарши хужум қилмоқ на даркор? Музокара юритсалар бўлмасми эди? Ҳарам аҳли ҳам охир қайсарлик беҳуда эканини англаб таслим бўлармиди? Ёки шоҳлардан бири қўшин билан етиб келиб, уларни қутқарармикин?

Улуғбиби шуларни ўйлайвергандан толиқиб, ўз ҳаракатларини идрок этишга ҳам ярамай қолди. Қалъа томондан сурон товуши келгач, яна титраб-қалтираб ўрnidан турди.

Қизининг ўчоқ бошида куймаланаётганини кўргач, эҳтиётлик билан айвондан тушди. Секингина ташқи ҳовлига чиқиб олди. Дарвоза ёнида боши гириллаб айланди. Йўлакдаги устун тагига ўтириб нафас ростлади. Бир оз ўтгач, инқиллаб бўлса-да, ўрnidан турди. Кўчага чиқди. Ихтиёриддин қалъасини мўлжаллаб кетаверди.

Кўчаларда ўткинчилар сийрак, бирда-ярим кўринганлар ҳам атрофга боқмай шошиб ўтадилар.

Улуғбиби деворларни ушлай-ушлай Бозори Малик ёнига чиқди. Олдинда кенгина майдон, унинг ортида эса ҳайбатли деворлари, баҳайбат миноралари билан қалъа кўринди.

Қалъа атрофи тўла одам, бақирган, сўкинган, додлаган

овозлар қурамаси қулоқни батанг келтиради. Бу шовқинга яроқлар жаранги қўшилиб яхлит бир суронга айланади. Улуғбиби деворларга тирмашган навкарларга, дандоналар ортидан учиб чиқаётган пайконларга, сопқонлардан ерга тушиб пақиллаб ёрилаётган гуруҳаларга довдираб боқди. Шу онда майдон чеккасидаги дўкон ёнида сўзлашиб турган уч отлиққа кўзи тушди. Отлиқларнинг бири кумушранг енгил ипак тўн кийиб, бошига оппоқ дастор ўраган, қорамағиз, қиррабурун киши эди. Нариги иккиси эса бошларида султонлик нишони, белларида олтин дастали шамшир, отлари жilовини бўш ушлаганча бир нималарни муҳокама қиладилар. Булар Муҳаммад Солиҳ, Темур ҳамда Жонибек Султонлар эди.

— Амир-ал-умаро, бу ҳужум анчайин муваффақиятсиз кўринмаяптими сизга? — деди Жонибек Султон қалъа томонга синчиклаб қарар экан..

Амир-ал-умаро дея мурожаат қилинган киши — Муҳаммад Солиҳ бир қалъага, бир ҳамсуҳбатларига қараб, мулойимлик билан жилмайди:

— Жаноблар, бахтсизликни кўрмаган одам бахт нашидасини туймагани сингари, муваффақият тотини англаш учун ҳам бир қатла бўлсин, муваффақиятсизликни кўрмоқ даркор.

Жонибек Султон илжайди:

— Бу сўзингизни Убайдулла Султон эшитмасун.

Темур Султон баралла кулди.

— Мен эса ушбу ҳужум «Шайбонийнома»да қандоқ тасвир этилар экан деб ўйламоқдаман, — Жонибек Султон Муҳаммад Солиҳга юзланди, — амир-ал-умаро, ўзингиз не дейсиз?

Шоир индамай кулиб қўя қолди.

Шу асно Муҳаммад Солиҳ нарироқдаги дўкон деворига суялиб, қалъага жавдираб боқаётган аёлни кўриб қолди. Аёлнинг эғнида кўк либос, бошида катта рўмол, афтидан, кимгадир мотам тутарди. Шоир суҳбатдошлари узоқлашишлари ҳамон аёлга томон юзланди.

— Она, — деди отидан тушиб, — нечун бу ерга келдингиз?

Ахир бунда уруш бўлаётир-ку! Дайди пайкон тегиб кетса жабр кўргайсиз.

Улуғбиби пиқиллаб йиғлаб юборди:

— Тақсир, меним ўғлим шунда...

— Ўғлингиз қалъадами?

— Шундоқ... Қайнсинглим, унинг қизалоғи ҳам қалъада. Уларга жабр етса, на қилгайман?

— Қайнсинглингиз ким бўлур?

— Шоҳзамоннинг ҳарами, Мўмин Мирзонинг онаси.

— О, шундайми? — Муҳаммад Солиҳ таажжуб билан аёлга боқди. Мўмин Мирзонинг онаси! Демак, бу аёл Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ҳарами экан-да? Ажаб!

Шоир шу атрофдаги аравалардан бирини бўшаттириб аёлни ўтқизди.

— Она, бунда қолиш хавфдан холи бўлмас. Фақир уйингизга элтиб кўярмен. Иншооллоҳ, ўғлингиз тирик қолар, — деди уни юпатиб, — айтинг, ҳовлингиз қайда? Давлатдор маҳалласида эдимми?

— Йўқ, — аёл бош чайқади, — Мен куёвим, қизим ила яшайман. Аларнинг ҳовлиси Мавловий маҳалласидадур.

Аравакаш шоирнинг ишораси билан ўрнидан кўзгалди. Муҳаммад Солиҳ отига миниб, арава ёнида йўлга тушди.

* * *

Убайдулла Султон бугунги ҳужуми ҳам муваффақиятсизликка учраётганидан фиғони ошиб, сусткашлик кўрсатган навкарларни аямай калтаклашни буюрди. Кейин ўнбошилардан бирини чақириб, деворлар тагидаги жасадларни йиғиб олишни топширди. Айниқса, тор кўчага қараган ён дарвоза томонда талофат катта эди. Бу ерда навкарлар кўп эмаслиги аниқ. Лекин юқоридан отилган пайконлардан биронтаси бекор кетмас, гуруҳалар ҳам нишонга тегмай қолмас эди. Убайдулла Султон ён дарвоза мудофаасида моҳир қўл борлигини тезда тушунди. Бу мудофаачи ким бўлди экан? У шуни билолмай доғда эди.

— Ҳа, султонзода, ёнғоқ қаттиқлик қилдими? — Жонибек Султон энгил кулиб ёш саркардани қаршилади.

Убайдулла Султон гўё шу истехзони кутгандек «лов» этди:

— Қалъаи Ихтиёриддинга катта куч ҳожат эмас, деган ким эди? Сиз эмасми, муҳтарам жаноби домод?

«Муҳтарам жаноби домод» султонзоданинг жаҳлини эламагандек:

— У пайт ёнғоқ хом эди-да! Сиз эса ёнғоқ пишгунча қараб турдингиз. Энди залворли тош топмагунча уни чақолмассиз, — деди. Кейин бор овози билан кулди. Темур Султон ҳам ха-холаб юборди. Бу эса султонзоданинг аламини баттар кучайтирди. Шу онда у амакиваччасини ҳам, «Муҳтарам жаноби домод»ни ҳам ёмон кўриб кетди. У қалъани қамал қилганда тўғри иш тутаётганига ишонган эди. Жонибек Султон эса қамал қилиб хатога йўл қўйганига ишора этипти.

Убайдулла Султон манжаниқ³⁴ келтиришга одам юборди. Буни кўрган Темур Султон «Муҳтарам жаноби домод»га секингина:

— Султонзода ҳар бир сўзни айнан қабул қиладур, астағфуриллоҳ! — деди.

Убайдулла Султон секингина айтилган бу сўзларни барибир эшитди. Ялт этиб уларга қаради. Қисиқ кўзлари ёнди. Бурун катаклари кенгайиб, мўйлов учлари диккайди. Оғир-оғир нафас олганча амакиваччасининг устига бостириб келди. Бироқ Темур Султон қилт этмаганини кўриб тўхтади.

— Пичинг-истехзоларингиз муаммони ечса, бемалол, тил сизларники, жаноблар! Илло бу иш менга топширилибдими, ўзингизни изоҳ-у маслаҳатдан тийингиз. Убайдулла Султон бировнинг ақлига муҳтожлик сезганича йўқ! — деди ҳансираб.

— Биз ҳам сизга ақл ўргатмоқ ниятида эмасмиз. Аммо бу қалъа деворлари ёнида қирқ етти кишини қурбон бердингиз. Падари бузрукворимиз бундан норози бўлмоқлари тайин. Олдинда эса Машҳад юриши бор. Унутманг, — босиқ, бироқ

³⁴ Манжаниқ – тош отадиган қурол

қатъий оҳангда сўзлади Темур Султон. Кейин гап тугаганига ишора ўрнида отини ниқтаб, поччасига боқди.

Жонибек Султон кетаётиб, Убайдулла Султонга шипшиди:

— Деворнинг заиф ерини изланг, султонзода!

Убайдулла Султон ғазабдан титраб кетди. Энди бир ками бу ўзига бино қўйган куёвнинг маслаҳати билан иш кўриши қолувди. Шаҳзода бисотидаги бор сўкишларни тилига чиқарди. Лекин хумори босилмади. Ниҳоят, аскарларга бир оз дам берди-да, кейин учала дарвоза томондан баравар ҳужум бошлади.

* * *

Арава «Мавловий» маҳалласига қайрилиб, аёл кўрсатган дарвоза ёнида тўхтади. Шу онда кўринишидан мударрисларга ўхшаган йигит кўчанинг нариги бошидан югуриб келди. Бир аравага, бир ёндаги отлиққа хавотир бўлиб қаради. Муҳаммад Солиҳ уни дарров таниди.

— Жаноб Орий, ассалому алайкум, — деди, — онангиз, мана, саломатдурлар. Хавотир олмангиз.

Абдусолиҳ:

— Ваалайкум ассалом, амир-ал-умаро жаноблари! Хуш келдингиз, марҳабо! — дея келувчини уйга таклиф қилди. У Муҳаммад Солиҳни кўпдан бери кўрмаган бўлса-да, таниган эди.

Улуғбибини ичкари ҳовлига кузатиб юборгач, икковлари меҳмонхонага киришди. Фотиҳадан сўнг Абдусолиҳ тезгина шоҳи дастурхонни солди-да, хотини олиб чиққан патнисни қўйди. Сопол кўзача оғзидаги бўз латтани ечиб, пиёлаларга чалоп қуйди.

— Кун қизиғида чалоп ичмоқ фойдали эмиш, — деб қўйди.

Шоир тасдиқ жавоби бериб, пиёлани қўлга олди. Қизиқсиниб атрофга разм солди. Меҳмонхона жиҳозларида бадавлатлик ва фақирлик белгилари шу қадар аралшиб кетгандики, бундай қурама кишини беихтиёр хонадоннинг ҳозирги аҳволи ҳақидаги ғамли ўйларга ғарқ қиларди. Тахмон устига гўзал палак осилган, тахмоннинг ўнг ёнидаги нақшинкор токчада қора, жигарранг, қизил чарм муқовалик китоблар кўринади. Сўл тарафдаги

токчаларда хитойи лаган ва кўралар қаторида оддийгина сопол пиёлалар кўзга ташланади. Биргина токчада мўъжиза билан омон қолган ягона қумуш баркаш...

— Жаноб Орий, хизматингиз девонда эдими? — сўради меҳмон.

— Фақир сарой хизматидан кетганмен, — жавоб қилди Абдусолиҳ.

— Нечун? Наҳот сизга ҳам беилтифот бўлдилар?

— Камина Султон Ҳусайндан илтифот ёинки мансаб кутган эмасдим. Ростин айтсам, сарой муҳити дилимга оғир ботди. Бойлик, лавозим, рутба учун бир-бирини лойга булғашга тайёр одамлар орасида яшаб омон қолмоқ душвор. Сиз истамасангиз-да, устингизга балчиқ сачрамай илож йўқ.

— Алҳол қайда хизмат қилмоқдасиз?

— Фақирни Мир Алишер жаноблари «Ихлосия» мадрасасига таклиф қилмишлар. Мана, тўққиз йилдан бери мадрасадамен.

— Мир жаноблари бебаҳо инсон эдилар-да, — деди шоир ўйчан, — Ҳусайн Бойқаро саройида ўтган йилларимдан қолган энг ёруғ хотиралар Навоий ҳазратлари, Ҳазрати Махдуми Нуран³⁵ ила боғлиқ. Устодларнинг суҳбатларидан баҳрамандлик, илтифотларига сазоворлик мен каби кўнгли синиқ етим йигит учун бир бахт эди! Илло на қилай, тақдирни ўгай дейишлари барҳақ рост экан!

Абдусолиҳ шоирнинг сўзларидан мутаасир бўлиб сукутга толди. У Муҳаммад Солиҳнинг бошидан кўп мушкулликлар ўтганини эшитган эди. Унинг отаси Нур Саидбек Абусаид Мирзо томонидан қатл қилинган, отадан эрта етим қолиб, турмушнинг аччиқ-чучукларини хўп тотиган эди. Балоғат ёшига етиб, Ҳусайн Бойқаро саройида хизматда бўлганда ҳам илтифот кўрмаган, унга қатл этилган отаси сабаб ишонқирамай қарашарди. Шу боис у Ҳиротни тарк этиб кетганди.

— Малик аш-шуаро, Ҳиротдан кетиб қайларда бўлдингиз? — сўради Абдусолиҳ «Шайбоқхон хизматига қачон кирдингиз?» —

³⁵ Ҳазрати Махдуми Нуран – Абдурахмон Жомийни шундай деб ҳам аташган.

дейишга тили бормай.

— Э, камина кўп сарсон бўлдим. Самарқандда, Бухорода яшадим. Ҳар ерда ҳам ишончсизлик, илтифотсизлик кўрдим. Темурий шахзодалар отам сабабли мени камситдилар. Камина қадр изладим, бойлик ёинки рутба эмас! Сиз ҳам темурийлар хизматидан кўнгли қолган йигитсиз, аҳволимни англарсиз.

Ҳа, Абдусолиҳ шоирнинг аҳволини тушунарди. Унинг ҳам темурий султон хизматидан кўнгли қолган эди. Аммо у ўзини илмга, маърифатга бағишлади. Муҳаммад Солиҳ эса темурийларнинг душмани бўлган подшоҳ хизматига кирди. Дарвоқе, қачон?

— Камина саккиз йилдан бери подшоҳи олийшон Муҳаммад Шайбонийхон хизматидамен, — ҳамсуҳбатининг дилидаги саволни сезгандек сўзлади шоир, — у кишининг қанотида Самарқанд, Бухоро, Хузор, Қарши, Андижон каби шаҳарлар юришида қатнашдим. Хоника хон, Султон Маҳмудхон, Чин Сўфи, Муҳаммад Ҳусайнхон, Бобур Мирзолар ила бўлган жанглари кўрдим.

— Тақсир, сиз ринд табиат одам, нозик таъб шоирсиз. Жангчилар феъли билан қандай чиқиша олурсиз?

Муҳаммад Солиҳ кўлидаги пиёлани хонтахта устига қўйди-да ширадор овози билан ғазал ўқий бошлади:

— *Юзунгни кўрдум ул чортоқ ичиндо,
Очилмиш тоза гул ёпроқ ичиндо.*

*Табассум қилсанг ул ғунча лабингдин,
Дегайсен бол томор қаймоқ ичиндо...*

Бу кимнинг ғазали деб ўйлайсиз, жаноб Орий? — енгилгина кулиб сўради шоир.

— Бу ғазал фақирга нотаниш, — деди Абдусолиҳ.

— Ундай бўлса, давомини тинглангиз.

— Бажонидил.

— *Неча кезлодинг, эй раъно ғизолим,*

Мени ёндурмоғил авлоқ ичиндо.

*Манго жавр айладинг, эй бағри тошим,
Кўнгулни соқломой дил тоқ ичиндо.*

*Мухолиф Вахшни қишлоб турурдо,
Туруш бермой турур турмоқ ичиндо.*

*Черикнинг гардини кўрмой қочиптур,
Масалдур: “Кул қочор ўрмоқ ичиндо”.*

*Шайбонийға берибтур нусратин ҳақ,
Қовуб мен хусравин чақмоқ ичиндо.*

— Шайбонийхоннинг ғазаллар битишидан хабардор бўлсам-да, унинг байтларини тингламаган эдим. Чиройли ташбеҳлари бор ғазал экан. Шундоқ шоир Хўжа Яхъё билан унинг бегуноҳ ўғилларини шаҳид қилмоққа, яна бир ҳовуч хотин-халаж беркинган Олакўрғонга ҳужум қилмоққа қандоқ кўнгли бормиш? Ажаб! — деди титроқ овоз билан Абдусолиҳ. Кейин «нима дер экан?» — деган ўй билан Муҳаммад Солиҳга боқди.

Муҳаммад Солиҳ бир зумлик сукутдан кейин ўз-ўзига сўзлангандек гапирди:

— Муҳаммад Шайбонийхоннинг ҳаёти, амаллари ҳали кўп баҳслар кўзгагай. Сизнинг саволларингизни балким авлодлар ҳам берарлар. Камина бу даврнинг кузатувчиси сифатида сизга шуни айтайки, Мовароуннаҳрда бошқа замон бошланяпти, янги салтанат дунёга келяпти. Бу салтанат Мовароуннаҳр ва Хуросон тарихида қандай бурилишлар ясар, бунинг оқибати ижобий бўларми ё салбий, буни оллоҳ билур. Бу давр тарихнинг ғалат жумбоғи эрур, жаноб Орий. Халифат-ур-раҳмоннинг боболари Абулхайрхон Мирзо Улуғбекнинг куёвидурлар³⁶. Халифат-ур-

³⁶ «Халифат-ур-раҳмоннинг боболари Абулхайрхон Мирзо Улуғбекнинг куёвидурлар...» – Абулхайрхон Улуғбекнинг қизи Робия Султонбегимга уйланган. Уларнинг фарзандлари Кўчкинчихон ва Суюнчхўжахонлардир.

раҳмон ила олишган Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг онаси мўғул наслдан, шажараси Чингизхоннинг Чиғатой отлиқ ўғилларига бориб тақаладур. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳам, Муҳаммад Шайбонийхон ҳам Мовароуннаҳр сарҳадида улкан салтанат яратмоқ, унинг тарихида катта ўзгариш ясамоқ умидида. Аммо Мовароуннаҳрда буюк бир салтанат яратмоқ подшоҳи олийшон Шайбонийхон тақдирига битилган экан! Темурийлар салтанатининг куни битди. Чунки темурийлар боболари шавкатини сақлашдан кўра, уч кун бўлса-да, тахт шавқини суришни афзал кўрдилар.

— Невлай... Балким сиз ҳақдурсиз, амир-ал-умаро. Салтанатнинг зил кетиши аввало қора халқнинг қозонида, қолаверса, илм аҳлининг аҳвол-руҳиясида кўринур. Подшоҳларнинг иши эса гўё уммонга ғарқ бўлаётган кемадаги каламушдан фарқ қилмас. Кемадан-ку қочиб қутуларлар. Илло уммон тўлқинларидан қочиб бўларми?

Икковлари ҳам жим қолишди. Муҳаммад Солиҳ кўлидаги пиёласига боққанча, секингина деди:

— Мен муаррихман. Шул сабаб баъзи хулосалар чиқармоққа ҳақлиман. Биласиз, Абусаид Мирзо Абулхайрхон кўмагида Самарқанд тахтини эгаллади. Абулхайрхон номига хутба ўқитиб, танга зарб эттирди. Мана шунинг ўзи темурийлар шаънига доғ эмасми? Кўпгина темурийлар тахт учун курашда Муҳаммад Шайбонийхоннинг бобосидан кўмак олишган. Ҳатто Ҳусайн Бойқаро ҳам Хуросон тахтига даъвогар бўлиб юрганида Абулхайрхон қошига келган. Абулхайрхон Ҳусайн Бойқаронинг бошига тушажак машъум кунлардан башорат қилган. Буни ўзингиз ҳам билсангиз керак.

Абдусолиҳ сўздаги ишорани англади. Муҳаммад Солиҳ шаъма қилган воқеа шу қадар ғалати ва даҳшатли эдики...

...Ҳусайн Бойқаро ёрдам сўраб Туркистонга келганида, Абулхайрхон муқарриблари агар Ҳусайн руку қилсагина хон кўмак беради, деб айтадилар. Ёш темурийзода «Темур кўрагон авлоди ҳали ҳеч кимга руку қилмағон» — дея жавоб беради.

Абулхайрхон ёш мирзони қабул қилиб, зиёфат уюштиради. Зиёфатда шароб кетма-кет, узилмай келаверади. Ҳусайн Бойқаро қайтармай ичаверади. Меҳмоннинг шунча косадан кейин ҳам эс-хушини йўқотмаганини кўриб, хон унга таҳсинлар ўқийди. Бундан руҳланиб кетган темурийзода яна ичади. Охири кайфи ошади-да, Абулхайрхонга руку қилганини ўзи ҳам билмай қолади. Шунда хон яқинларига:

— Мирзонинг бошига энг машъум кунларни шу май солгай, — дейди...

Абдусолиҳ шу дамда йиллар кишини қанчалик ўзгартиришини ўйлаб кетди. Муҳаммад Солиҳ Абдусолиҳнинг хотирасида мулозаматли, мулоҳазали, аммо жуда маҳзун киши сифатида қолганди. Йиллар ўтиб, рўпарасидаги Муҳаммад Солиҳда салобат, сокинлик пайдо бўлибди. Мулоҳазаларида темир мантиқ, ҳақ эканига ишонч сезилади. Аввалги маҳзунлик ўрнида осойишталик, мулозаматлилик ўрнида маъруф кишиларга хос нимтакалуф.

...Абдусолиҳ меҳмонини кузатиб қайтаркан, кўнглини алланечук юк босиб қолди. Муҳаммад Солиҳнинг сўзларида мантиқ борлиги аниқ. Лекин бу мантиқ оғир, аччиқ эди. «Ё раб, бу не замон бўлди?» — ўйлади мударрис.

* * *

Боя шомда Шерзод келиб-кетди-ю, Шоҳбеканинг ўн йилдан бери зирқиллаб келаётган қалб жароҳати ростмана оғриққа айланди. Малика ўтган вақт давомида юрагидаги дарди билан шу қадар бирлашиб кетган эдики, гўёким азоб танининг бир қисмига айланган, аёл ҳам бунга кўникиб қолган эди.

Аслида қалъага келаётганларидаёқ юраги алағда бўлган эди. Ўғлининг қони томган ерга Ҳадичабегим билан бирга келишгани, шу ердан нажот излашгани унга машъум бир воқеа дебочаси бўлиб туюлиб, вужудини титроқ қоплаган эди.

...Ҳамон ёдида: отасидан кўра кўпроқ онасига ўхшаб кетадиган Музаффар Мирзо Астробод жангидан ғолиб бўлиб

қайтар экан, Мўмин Мирзо билан бирга Шоҳбека билан Нурбаданни ҳам Ҳиротга асир этиб олиб келди. Шоҳбека йўл бўйи Музаффар Мирзога илтижо қилиб, ўғлини бағридан айирмасликни сўради, аммо тошбағир шаҳзоданинг юзидаги бир туки ҳам қилт этмади. Мўмин Мирзо алоҳида аравада, ўнларча қуролли соқчилар қуршовида, Шоҳбека эса бошқа бир аравада қўриқчилар ўртасида йўл юришди. Гўёким Музаффар Мирзо беш яшар қизалоғини бағрига босган ожиза аёл ва ўн икки яшар болани эмас, даҳшатли ёвни асир этган эди!

Ҳиротга етиб келгач, Мўмин Мирзо ўтирган арава Ихтиёриддин қалъасига қараб бурилди. Шоҳбекани эса «Боғи Зоғон»га келтирдилар. Музаффар Мирзо она-болани хона ҳибсига ташлашни буюрди. Яхши ҳам, Опоқбегим орага тушиб, келинини ҳам, жажжи Нурбаданни ҳам ҳимоятига олди.

Кунларнинг бирида у алағда кайфият билан ярим тунда уйғонди. Йўқ, Шоҳбека туш кўргани йўқ. Уйқусида қандайдир ваҳима ўраб келди-ю, кўзлари очилиб кетди. Атрофида ҳеч кимни, ҳеч нарсани кўрмади. Ҳамма ёқ зулмат, чор-атрофда сукунат...

Аёл шу ҳолда қимирламай ўтираверди. Соатлар бўйи ўтирди. Бир вақт зулмат ичидан йиғи товуши келди. Атрофдаги зулмат бирдан ёришди. Кўшк айвонида кимдир йиғлар эди. Шоҳбека титраган оёқларида чайқалган кўйи ташқари чиқди.

Айвонда овсини Гулнурбегим кўзлари тўла ёш, ранглари оппоқ оқарган Опоқбегимни суяб турарди. Улардан нарида эса бир неча сарой аъёнлари қотган. Опоқбегим Шоҳбекани кўрди-ю, ўпкаси тўлиб, бор овози билан йиғлаб юборди.

— Болам, — деди у йиғи аралаш, — болагинамдан айрилиб қолдик. Ох, қоракўз болам-а! Энди не қилгаймиз?

Шоҳбека даҳшатли нимадир бўлганини ҳис қилди. Хаёли бир зумда Балхга, Бадиуззамон Мирзога учди. Фақат арк ҳовлисида усти очиқ маҳофани кўтариб кираётган одамларни, маҳофа устидаги ўғлининг тўнини кўрганда бошига қандай мусибат тушганини туйқус англади-ю, фарёд урди. Шу онда ҳамма ёқ қора

тусга кирди. Аркнинг нақшинкор пештоқлари қора, дарахт шохларида бўртган куртаклар қора, одамларнинг кўзларидан тирқираган ёшлар қора...

Шоҳбека нажот истаб кўкка боқди. Осмонда қоп-қора қуёш нур сочарди. Чор-атрофда баҳор, қоп-қора баҳор...

Бир неча кундан кейин Ҳиротга қайнотаси кириб келди. Шоҳбека букчайиб қолган Ҳусайн Бойқарони кўрди-ю, тилидаги аламли сўзлари сув теккан чўғдек жазиллаб ўчди. Фақат димоғи куйиб, кўзларига аччиқ ёшлар қайнаб чиқди. Йўқ, Шоҳбека ҳеч кимни қарғгани йўқ. Кулфатдан адо бўлган аёлнинг ҳатто шунга ҳам тили айланмади. Фақат Машҳаддан етиб келган Алишер Навоий таъзия билдириб келгандагина тили сўзга келди.

...Ҳамон ёдида: Мавлоно асога таяниб кўшк зиналаридан чиқиб келди. Эгнида бармоқ учларига қадар тушган узун энг, узун этакли, кенг-мўл оқ тўн, бошида содда оқ дастор, ғам юкидан елкалари букик, юзлари бўз каби оқарган, қон қочган лабларида титроқ...

Мавлоно айтган гаплар ҳам хотирасига ўйилиб қолган.

— Қизим, — деганди Навоий. — Таъзиямни қабул айланг! Мўмин Мирзо меним ҳам суюкли набирам эди. На қилайлик, у Оллоҳга ҳам севимли экан. Сабрдан ўзга на чорамиз бор?

— Мавлоно, болам ўз ажали билан кетса бу қадар куймас эдим. Илло... ўз набирасини ўлимга буюрмоқ... — Шоҳбека сарандозининг учини кўзларига босди.

Шоир онанинг кўнглидан ўтганларни сезди. Шу сабаб куюниб деди:

— Жон қизим, ўтинаман, қарғамангиз. Чунки сизнинг лаънатингиз биргина бобога эмас, бутун салтанатга тош мисол тегадур. Оқибатда ўнлаб, балки юзлаб оналар сиз каби йиғлар! Тилингизни ҳам, дилингизни ҳам қарғишдан сақланг, қизим!

...Мана, орадан шунча йил ўтиб, Навоий ҳазратлари қанчалар ҳақ бўлганини тушуняпти. Доно киши экан у!

Шоҳбека ҳеч кимни қарғамади, Навоий айтгандек нафақат тили, балки дилига ҳам қарғишни йўлатмади. Чунки ўғлининг

ўлими нималарга олиб келишини тушунган эди. Аммо Хуросон салтанатини бегуноҳ боланинг қони, барибир тутганга ўхшаяпти. Ким билсин, бу салтанат яна кимнинг қарғишига қолганикин? Бугун юзлаб эмас, минглаб оналар йиғламоқда!

Э, халлоқи олам, ўғлининг жаллоди нечун тавба қилмоқчи? Ахир Шоҳбека жаллоддан ёзғирган эмасди-ку!

Ташқаридан қадам товуши келяптими? Ким у? Аёл юраги дукиллаб ўтириб қолди. Титроқ бармоқларини чаккаларига босди. «Оҳ, чаккам санчиб қолмаса бас. Дорум ҳам тугаган эди», — ўйлади у шошиб.

Эшик тиқирлатиб Шерзод кирди. Остонада тўхтади. Унинг ортида эса девқомат серсоқол киши кўринди. Қўл қовуштириб салом берди. Унинг овози гўё шамоллаган одамларникидек бўғиқ эди. Қўллари қоп-қора, дағал. Оёқлари залворли, панжалари катта. Ўтирганда гўё харсанг чўккандай гурсиллаб чўкди. Бошини эгганча жим қолди.

— Мен сиздан гина қилган эмасман, тақсир, — дея гап бошлади Шоҳбека. — Сиз буюрилган фармонни адо этган кишисиз. Нечун ёзғирай? Барини пешонадан кўрдим.

— Султон ойим, сизнинг беғараз эканингизга ҳар вақт инониб келганман. Илло ўтинаман фақирнинг арзини рад этманг.

— Қулоғим сизда. Сўйлангиз!

Раҳимали «Айтаверайми?» — дегандек Шерзодга бир қараб олди. Кейин тиззаси устида ётган қўлларига боққанча сўз бошлади:

— Мен Ихтиёриддин қалъасида саккиз йил хизмат қилганман. Бу ердаги ҳар бир тош менга таниш, ҳар тешик маълум. Хадичабегим бошлиқ ҳарам аҳли қалъага кириб яширинганини эшитиб, мен ҳам бу ерга келдим. Мақсадим сизнинг пойингизга йиқилиб гуноҳларимга тавба қилмоқ, кўнглимдаги аҳдимни бажармоқ эди.

— Қандоқ аҳд экан? — ажабланиб сўради Шоҳбека.

— Султон ойим, фақир бу қамалдан халос бўлмоқ йўлини билурман. Қалъада лаҳм қазиш иложи бор. Тиласангиз, сизни ва

қизингизни лаҳмдан олиб ўтиб, Қандаҳорга, Шоҳзамон хузурига элиб қўярмиз.

— Шундоқ, ҳазрат амма, — деди Шерзод, — сизларни ўзим кузатиб боргум.

«Оҳ, болам-а, — ўйлади Шоҳбека, — лаҳмдан қочмоқ, яширинча Қандаҳорга бормоқ... Осон эканми? Шоҳзамон қувғинда бўлса, биз унга оғир тушгаймиз. Магар керак бўлганимизда бизни олиб кетарди...»

— Ўғлим, — у Шерзодга қаради, — Маҳди улё, онахонимизни, яна келинлар, болаларни ташлаб қочувимиз инсофдан бўлмас.

— Аммажон, — деди Шерзод титроқ овозда. — Синглимни ҳам ўйлайлик. Ёғий дарвозанинг шундоққина ортида турибдур!

Шоҳбека жиянининг сўзларидан сўнг тараддудланиб қолди. У йигитчанинг аҳволини тушунган эди. Оҳ, она кўнгличалик сезгир яна нима бор?

* * *

Кутилмаганда «Боғи хиёбон» ортидаги саррофлар³⁷ маҳалласида тўполон чиқди. Иккита юзлик таркибидаги найман ва манғит навкарлари олишиб кетдилар. Камбарбий тўполон дарагини эшитиши биланоқ йигирмага яқин навкарни олиб «Боғи Хиёбон» га от қўйди.

У етиб келганда қўча оғзи одамларга тўла, дод-вой, бақир-чақир авжида эди. Маҳалла тепасида тутун бурқсир, димоққа аччиқ куйинди иси урар эди. Кўчанинг қоқ ўртасидаги икки-учта ҳовлида ёнғин бошланган, қора кийимларга ўранган озғин кампир йўл ўртасида ўтириб додлар, нарироқда қонга беланган мўйсафид тепасида бир аёл йиғлар, атрофида эса ялангоёқ болалар чирқиллар эди. Қамбарбий ичкарилаган сари ҳар қадамида жасадларни учрата бошлади. Жасадлар орасида ўзининг ўнбошисини, яна таниш бир неча навкарларнинг мурдасини таниди. Ниҳоят, кўчанинг тўрида олишаётган навкарлар кўринди. Берироқда қақир-қуқурлар уйилган иккита

³⁷ Сарроф – пул алмаштириш билан шугулланадиган одам

арава турар, уларнинг устига чиқиб олган ялпоқ башара киши атрофдан ҳамла қилаётганларга қарши қилич сермар эди. Арава ғилдираклари ёнида яна иккита жасад кўринади.

— Тинчит анавиларни! — буюрди Қамбарбий.

Йигитлар олишаётган навкарларни қўлларидаги узун қамчинлари билан савалай кетишди. Шу пайт ўнг қўлдаги ҳовлидан яна бир тўп найман навкарлари қўлларида қилич билан югуриб чиқишди-ю, саркардаларини кўриб таққа тўхташди. Қамбарбий уларни жазолашга буюрди. Ҳатто ўлжасини ҳимоя қилган манғитлар ҳам калтақдан бенасиб қолмадилар.

Қамбарбий шундан кейингина воқеани суриштира бошлади. Тўполонга ўлжа талашини сабаб бўлган экан. Манғитлар Ҳиротга киришлари биланоқ саррофлар маҳалласини эгаллабдилар. Маҳалладаги саррофлардан дурустгина ўлжа тушган экан. Яхшироқ ўлжаларни қўлга ололмагани алам қилган найманлар зўравонлик қилишга ўтибдилар. Манғитлар эса, турган гап, ўз молларини ҳимоя қилишган...

Бу каби воқеалар шаҳарнинг бошқа жойларида ҳам юз бера бошлади. Бир кунда Ҳиротнинг тўрт-беш жойида кўтарилган тўполонларни бостиришга тўғри келарди. Тартиб ўрнатувчи йигитларнинг калтақларидан аламзада бўлганлар энди ўч олиш учун пана-панада уларни пойлайдиган бўлишди. Қамбарбий на қиларини билмай, Жонвафобийнинг ҳузурига келиб, бўлган ишларни баён қилди.

Қамбарбий Жонвафобий шаҳар доруғаси-ку, бирон тадбир топар, деган умидда эди. Доруға эса бор захрини Қамбарбийга сочди:

— Бундоқ тўполонлар нечун пайдо бўладур, биласизми бий? Навкар ўлжа умидида бўладур. Бир-бири билан ўлжа талашдими, билинги, ё кўнгли, ёйинки қўйни тўлмаган. Сиз-у биз уларнинг кўнгли тўлмаса ҳам (чунки кўнгил тўлмоғи мушкул), қўйни тўлмоғи учун қайғуришимиз даркор эди. Баъзи уруғ бошлиқлари ўлжа ортидан қувиб, навкарларининг ҳақини унутганлар. Оқибатда эса, улар ўзлари каби навкарларнинг мулкини

таламоқдалар.

— Энди не қилгаймиз, бир йўриқ беринг. Ярамаслар ҳаддидан ошяпти-ку, — дея умид тўла кўзларини тикди Қамбарбий.

Жонвафобий анчагача бўғилиб, хонада у ёқдан-бу ёққа югургудай бўлиб бориб-келди. Уст-устига сўкишлар ёғдирди. Ниҳоят, тўхтаб, Қамбарбийга деди:

— Бўлар иш бўлди, бий жаноблари. Энди таёқни кучайтиришдан ўзга чора йўқ. Эртан жазочилар сони икки бора кўпайтирилур. Вассалом! Шояд бу тўполонлар халифат-ур-раҳмон қулоқларига етиб бормаса!

Аммо бу тўполонларнинг дараги Шайбонийхон қулоғига барибир бориб етди. Жонвафобий хон чорлаётганини эшитиб, кўнгли бир алағда бўлди-ю, ноумид шайтон, балки чорлов сабаби бошқадир, дея ўзини овутди. Ҳар эҳтимолга қарши аввало мулла Абдураҳимни излади.

Мулла Абдураҳим «Боғи Зоғон»нинг ўнг қанотида, гўзал пушти гуллар чирмашган сўри остига ўрнатилган баланд супада, ипак кўрпачага чордона қурганча «Ал-адаб ал-муфрад»ни³⁸ мутолаа қиларди.

— Келинг, доруға жаноблари, – мулла Абдураҳим узун-узун, учлари тепага қайрилган бармоқларини кўришиш учун узатди. Кейин рўпарасидан жой кўрсатди. Халифат-ур-раҳмон ҳақиқага ўқилган узундан-узун дуодан кейин Жонвафобий умидвор кўзларини вазирга тикди.

— Подшоҳи олийшон фақирни йўқлабдурлар. Жаноблари чорланишим сабабини билмайдиларми?

— Доруға жаноблари, — деди мулла Абдураҳим, — шаҳарда қандай тўполонлар бўлмоқда? Овозаси бизгача етиб келди. Халифат-ур-раҳмон дарғазаб бўлдилар.

— Навкар аҳли маълум-ку. Бир-бири ила ўлжа талашиб...

— Яхши бўлмабди, — мулла Абдураҳим бошини сараклатди. Кейин таъкидлагандек яна бир марта: «Яхши бўлмабди», — деб қўйди.

³⁸ «Ал-адаб ал-муфрад» - Имом ал-Бухорий асари

Жонвафобий «Яна нима дер экан?» — дегандек вазирнинг оғзига тикилди. Мулла Абдурахим эса «Доруға жаноблари» ни анчагача куттириб, кейин тилга кирди:

— Яратганнинг ўзи сақласин, илло Самарқанд воқеаси такрор бўларми, деб қўрқади киши. Подшоҳи олийшон барча уруғ ва элатларни бир туғ остига бирлаштирган бир пайтда икки уруғ йигитларининг ўлжа баҳона бир-бирига тиғ кўтариши асло чидаб бўлмас бир ҳолат.

Жонвафобий бор-йўғи бир ўлжа талашиш деб тушунган тўполонлар тагида шундай маъно борлигини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Мулла Абдурахимнинг сўзларидан кейин хоннинг ғазабини янада яққолроқ тасаввур қилди-ю, юраги увишиб кетди. Мулла Абдурахим сўзида давом этиб, Жонвафобийни юпатгандай деди:

— Ҳозир у кишининг ҳузурларида Ҳиротнинг икки-уч муллолари ўтирибдурлар. Агар улар таъбларини бузмаса, балки у қадар койимаслар. Чунки сизни шаҳарда тартиб ўрната олур, деб халифат-ур-рахмонни хотиржам қилдик.

— Яхшилигингизни унутмасман, тақсир.

Мулла Абдурахим:

— Албатта, биз унутиладирган ишларга қўл урмасмиз, — деб кулди-да, «Гап тамом», — деган каби мутолаага берилди.

Жонвафобий юраги енгил тортиб саломхонага қараб юрди. Эшик ёнида турган шиғовул унга бир чеккада турган нақшдор курсини кўрсатиб, кутиб туришга ишора қилди. Жонвафобий ўтирган кўйи атрофига разм солди. Хона шифти баланд, нозик мовий бўёқларда гул баргисимон жимжима нақшлар чизилган, шифт ва девор туташган ердаги бўртма безакларга эса қумуш суви югуртирилган, деворлар яшил, оқ ҳамда мовий гиреҳлар³⁹ билан қопланган, даричаларга тутилган яшил бахмал дарпардаларнинг четига олтин ҳал тутилган эди. Оёқ остидаги зумрад тусли қалин поёндоз қадам товушларини ютиб юборади.

³⁹ Гиреҳ – «тугун» деган маънони билдиради. Геометрик нақш бўлиб, тўғри чизиқларнинг кесишиши натижасида чигил нақшлар ясалади.

Саломхона эшиги ёпиқлигидан у ерда бўлаётган гап-сўзлар эшитилмайди.

«Ҳиротлик икки-уч муллолар» ким бўлди экан?» — ўйлади беихтиёр. Ичкарида не сўз бўлаётган экан? Ишқилиб, халифат-ур-раҳмоннинг таъбини хира қиладиган гаплар бўлмасин-да... Аслида шу Қамбарбийнинг таъзирини боплаб бериш керак эди-я... Бу одам шунчалик очкўзки, на андишани билади, на ҳурматни! Бошқа уруғ бошлиқлари навкарларининг ғамини ейди, ўзи ҳам олади, каттага ҳам узатади! Қамбарбий деганлари эса фақат ўзим бўлай дейди. Бир иш буюра олмайсан, чунки бигиз сиғадиган жойга найза тикади. Кейин ҳаммаёқни дарз кетказди-да, кўзини лўқ қилиб, «Энди не қилайлик, йўл кўрсатинг», — деб тураверади. Йўқса, аллақачон хабари келган: Қамбарбий Давлатдор маҳалласидаги каттакон ҳовлини эгаллабди. Ҳовли Темур Султонни яралаган Амир Муҳаммад Баҳодирга тегишли экан. Агар бу одам ҳурмат-иззатни тушунганда, бу ҳовлидаги бор бойликни Темур Султоннинг оёғи остига тўккан бўларди. Айтишларича, Амир Муҳаммад Баҳодирнинг уйидаги ҳашаматли қуролларнинг ўзи икки аравага юк бўлармиш.

Шу вақт тўрдаги эшик очилиб, тўлагина, ўрта бўй киши, унинг ортида эса пастгина, ушоққина одам кўринди. Булар Хондамир билан Султон Али Машҳадий эди. Улардан кейин Муҳаммад Солиҳ чиқиб келди. Чиққанлар шаҳар доруғасини таниб, салом беришди. Жонвафобий Муҳаммад Солиҳга кўришиш учун қўлини узатди. Қолганларга бир қур кўз ташлаб, алик олган бўлди-да, елкаларини ростлаб, қад кериб саломхонага йўналди.

* * *

— Фақир Хуросонда илм-фан, маърифат аввалгидан ҳам юксалишига инонишни истар эдим. Илло... — Хондамир ҳамсуҳбатларига бир-бир қараб чиқди.

— Тақсир, киши инонишни истаса, албатта инонмоғи даркор, — кулимсиради Муҳаммад Солиҳ.

— Ишонч муносиб бир пойдеворга қурилмоғи даркор эмасми,

амир-ал-умаро? — Хондамир жаҳлини яшира олмади. — Ҳар нечук ижтимоиёт ривож этган бир ерда яна ислоҳ бошламоқ...

— Ислоҳ ҳамма вақт фақат тараққиёт умиди ила амалга оширилур. Сиз-у биз зиёли инсонлар сифатида буни инкор қилолмасмиз, — деди Султон Али Машҳадий босиқлик билан. — Шундоқ экан, ислоҳотдан хафаланмоқ ақлдан бўлмас.

— Жаноблар, халифат-ур-рахмон санъат ҳамда маърифат аҳлига нафақат ҳомий, балки чин раҳнамо эканликларига барчамиз гувоҳ бўлдук. Бугундан бошлаб, Хуросон фузалолари у кишининг паноҳида бўлурлар, — деди Муҳаммад Солиҳ. — Мамлакат тарихида янги давр очилмоқда. Янги бир сулола тарих саҳнасига кириб келмоқда. Янги давр янгича нуқтаи назар ҳамда мушоҳадаларни талаб этур.

— Янги давр моҳиятини англамоқлик ўз лафзини унутмоқлик, ҳукмдор ўзгариши биланоқ янги подишоҳга ҳамду санолар айтишдан иборатми? Йўқ, Хондамир бу каби моҳиятни англашдан ожиз! Омон бўлингиз, тақсирлар!

Муаррих чирт бурилиб арк дарвозаси томон юрди. Султон Али Машҳадий эса эҳтиёткорлик билан Муҳаммад Солиҳга қараб қўйди. Шоири даврон хаттотнинг тараддудини сезиб, унга иккала қўлини узатди:

— Саломат бўлингиз, тақсир. Бундан буён ҳам биздан суҳбатларини дариғ тутмасалар...

— Сизга ҳам саломатлик тилайман, — Султон Али Машҳадий энгил тортиб шоирнинг қўлларини қисди.

Кейин ҳамроҳи ортидан йўлга тушди.

Хондамир уни дарвоза ёнида кутиб турарди.

— Тақсир, истехзонинг мавриди эмас эди, — дея Султон Али Машҳадий хавфсираб атрофига қаради. Кейин эса: — Муҳаммад Солиҳ бир жихатдан тўғри айтадур. Тарих саҳнасига янги сулола кириб келмоқда. Биз унинг моҳиятини тўғри англай олармикинмиз? Янги давр ҳеч бир вақт тинчлик билан ўзига йўл очган эмас, — деди ўйчан.

— Илло фақир Ҳиротдан кетмасам бўлмайдурганга ўхшайман.

Гарчанд Ҳиротни Шайбонийхонга топшириш тўғрисидаги мактубни мен битган бўлсам-да, барибир, бу ерда қолувим мақсадга мувофиқ эмас, деб билмоқдаман. Сабабким, мен ўз қарашларимни ўзгартириб, янги сулолага хизмат этмоқ ниятида эмасман. Меним эски сулолага хизмат қилғонимни кишилар унутмаслар.

— Қайга борурсиз, тақсир? Ахир Шайбонийхон Мовароуннаҳрни ҳам, Хуросонни ҳам тўла эгалламиш.. — хўрсинди Султон Али Машҳадий, — балким биз янглишармиз? Аҳвол яхшилиққа ўзгарар? Ҳар ҳолда марказлашган улкан бир давлат бунёд бўлаётир...

— Аҳвол яхшилиққа ўзгарса, албатта, янглишганимга хурсанд бўларман! — дея кулимсиради муаррих.

Икковлари хайрлашдилар.

* * *

Бир офат келса, иккинчисига йўл очиларкан...

Ҳиротни чигиртка босди. Ҳашаротлар юпқа булут каби шаҳар олди боғларига ёпирилди. «Булут»нинг чеккаси эса шаҳар марказига етди. Кундуз кунлари йўл чеккалари, девор тепаси, экинлар устида оч жигарранг юпқа қатлам кўринади. Қоронғи тушгач, ҳовлиларда чириллашлар эшитилади. Тирқишлардан уй ичларига чигирткалар кириб, деворга, девордан шифтга, шифтдан эса даричага сакрайди. Чигиртка Ихтиёриддин қалъасига ҳам ёпирилди.

— Ажаб, қалъада тиккайган дарахт ё кўкат йўқ, чигирткага не бор? — деди Шерзод минора деворига қўнган ҳашаротларга боқиб.

— Амирзода, ҳақиқий чигиртка балоси даҳшатли бўлур, — деб қўйди Ёдгор ўйчанлик билан.

— Бу ҳали ҳақиқий бало эмасми? — ҳайрон бўлди Шерзод.

— Йўқ. Мен болалик чоғимда бундай офатни бир бор кўрганман. Одатда чигиртка офати жавзо ўрталарида пайдо бўлади. Ёмғирлардан кейин ҳаво бирдан исиб кетса ёки жавзо

аввалида саратон иссиғи келиб, кетидан момақалди роқли жала қуйса, шундоқ офатлар чиқадур. Чигирткалар худди улкан қора булутдек ёпирилади. «Булут» ёпирилган жойда тақир ер қолади.

Ёдгор девордаги ҳашаротларга ишора қилди:

— Бу чигирткалар эса икки-уч кундан кейин йўқ бўлиб кетади.

Шу пайт зинадан қадам товушлари эшитилди. Сал ўтмай остонада Маъруф Мирзо кўринди. Бола эгнига чиройли зарбоф тўн кийиб, бошига укпар қадалган саллача қўндирган, белидаги зийнатдор камарига осилган мўъжаз қиличининг дастасига қўлини қўйиб турарди.

— Ассалому алайкум, шаҳзодам, — иккала йигит ўринларидан илдам туриб таъзим қилишди.

Маъруф Мирзо уларга қизиқсиниб қаради. Кейин бошини адл тутиб буйруқ берди:

— Бизга амирзода Шерзод Баҳодирни чорлаб беринг!

Ёдгор кулиб юбормаслик учун тилини тишлади. Шерзод эса жиддият билан шаҳзодага жавоб қилди:

— Амир Муҳаммад Баҳодир ўғли Шерзод мен бўламен. Буюрсинлар, шаҳзода!

Бола рўпарасидаги йигитчага ишонқирамай кўзларини катта очиб боқди. Шерзод боланинг тараддудини кўриб унга далда бериш учун деди:

— Не амрлари бор, шаҳзода?

Маъруф Мирзо ниҳоят, дадилланди:

— Бу кун иззати сарбаланд малика Шоҳбека ва эътимодли онахонимиз Опоқбегим сизни эслаб эдилар. Алар истиқомат қилатурган маконларида ҳашаротлар кўпайиб азият бермиш. Маликаларни чигирткалардан халос этсангиз.

Ёдгор ўзини ҳазилдан тиёлмади:

— Бу каби халоскорликка ўзингиз бош бўлсангиз эди...

Шаҳзода эса бу сўзларни жиддий қабул қилди:

— Албатта бош бўлгум. Сизни истироҳатгоҳимизда кутгум, амирзода!

Шаҳзода кетиши билан Ёдгор қорнини ушлаганча ха-холой бошлади:

— Халоскорлик... ха-ха-ха! Вой митти шаҳзода-ей! Ҳали сут тиши тушмагандир?

Шерзод қовоғини солди:

— Ёдгор, кулгининг мавриди эмас. Сени дарвоза муҳофазасига масъул этиб қолдирамен.

Йигит оғир яроқларини ечди-да, зиналардан югуриб пастга тушди. Аёллар яшайдиган бинога йўл олди. Унинг юраги гурс-гурс урарди. «Ҳозир Нурбаданни кўраман, — ўйлади у. — Бу кун юзини тўсманаси бас. Қай бир инсофсиз ўйлаб топган экан бурқаъни?»

Маъруф Мирзо сардоба ёнида чопқиллаб юрар эди. Шерзодни кўриб тўхтади:

— Қаранг, амирзода, мен сўл ёққа югурсам соям олдимга тушаётир. Ўнг тарафга югурсам соям орқамга ўтаётир. Бунинг синоати не, билурмисиз?

Шерзод кулди:

— Чунки қуёш мағриб томонда турибдир. Сиз сўлга бурилганда машриққа қарамоқдасиз.

Маъруф Мирзо ҳайратдан кўзларини катта очиб боқди.

— Сиз ниҳоятда зукко экансиз, амирзода. Нечун исмингизда «Амир» деган сўз йўқ?

— Мен ҳали бу номга сазовор бўлганимча йўқ.

— Асло кўнглингизни чўктирманг. Отам келсалар, мен айтамен, сиз ҳам амир бўлгайсиз!

Шерзод хўрсинди.

— Иншооллоҳ, отангиз келгай! Қани, чигирткаларга қарши жангга бошланг!

Бола қиличини қинидан суғуриб қичқирди-да, девордаги чигирткага ҳамла қилди. Чигиртка эса бир сакрашда ғойиб бўлди.

— Ҳашарот ҳамлангиздан чўчиб кетди, шаҳзода, — кулди Шерзод. — Энди биз уларни ўзгача усул билан енггаймиз.

Шерзод сардоба ёнидаги бўйни ингичка кўзачани олди.

Шаҳзодани эргаштириб ичкари кирди.

* * *

Шерзод ёнида Маъруф Мирзо билан хоналар ичида юриб ҳашарот тутаркан, ўзи орзу қилгандек, Нурбаданни кўрди.

Қизгина илк марта барг ёзган ниҳол каби нозик қаддини ўраган яшил қабода, майин сочлари устига ташланган пушти ипак дуррачада, юзлари қизаринқираб:

— Ассалому алайкум, оға! — деди. Кейин қуюқ киприкларини кўтариб қаради. Кўзларида хуркак табассум билан бир зум боқди-да, бурқаъсини юзига туширди. Кейин аста бурилиб, чиқиб кетди. Ташқаридан ипакнинг майин шитирлаши эшитилди-да, бир дақиқа ўтар-ўтмас тинди. Шерзод Нурбаданнинг қўшни хонага ўтганини пайқади. Хўрсинди.

— Амирзода, ҳоридингизми? — сўради Маъруф Мирзо.

— Йўқ, шаҳзода, ҳашаротлар билан курашдан ҳориган жангчини жангчи демаслар, — кулди Шерзод.

— Ундай бўлса, нечун оғир нафас олмоқдасиз?

«Эҳ, болакай, — ўйлади Шерзод, — сен алҳол буни англамайсан. Ҳазрат Навоий тўғри айтмишлар. Оразин ёпқоч кўзимдин...»

Шаҳзода Шерзоднинг енгидан тортқилади:

— Нечун индамайсиз, амирзода?

Шерзод хаёлдан кўзини очди:

— Шаҳзода, сабоқларингизда сизга ғазал ёдлатурмилар?

— Ҳа, ёд олдирурлар. Лекин мен ғазал ёд олишни хушламасман.

— Нечун?

— Чунки ғазалда сўзларни тескари айтурлар.

— Сўзингизни англамадим.

— Нечун англамайсиз? «Мен қошингизга келдим», дейиш ўрнига «Мен келдим қошингизга» дейдилар. Мен бундай тескари сўзлашни ёқтирмасман. Шунинг учун доимо ғазални нотўғри ўқиб, дакки эшитаман.

Шерзод кулиб юборди:

— Ундоқ бўлса, сизга ғазал айтиб берсам, тингламас экансиз-да!

— Сиз ғазал айтасизми? Жангчи бўла туриб-а? — деди бола хайрон бўлиб. Кейин амирзодани хафа қилиб қўйишдан чўчиб, шоша-пиша:

— Йўқ, йўқ, амирзода, айтингиз, тинглайман, — деди.

Шерзод секингина:

— Ҳазрат Навоий бир кун мана шундоқ ғазал битибдилар, — деб сўз бошлади. Кейин эса овозини баландлатиб, ўқиди:

*Оразин ёпқач кўзимдин сочилур ҳар лаҳза ёш,
Ўйлаким пайдо бўлур юлдуз ниҳон бўлғоч қуёш.*

*Қут бир бодом-у ерим гўшаи меҳроб эди,
Ғорати дин этти ногоҳ бир балолиғ кўз-у қош.*

Маъруф Мирзо Шерзодга анграйиб боқди. Кейин беихтиёр кўлидаги кўзачани ерга қўйди. Кафти билан унинг оғзини ёпиб, ўзи ҳам ўтирди. Шерзод болага эмас, рўпарасидаги деворга қараганча давом этди:

*Бу дамодам оҳим ифшо айлар ул ой ишқини,
Субҳнинг бот-бот дами андоқки айлар меҳр фош.*

*Новакинг кўнглумга киргач жон талашмоқ бу экин,
Ким қилур пайконини кўнглум била жоним талош.*

Шерзод Нурбадан девор ортида турган бўлса керак, деган хаёлда овозини янада баландлатди:

*Қоши оллинда Навоий берса жон айб этмангиз,
Гар будур меҳроб, бир-бир қўйғусидур барча бош.*

— Тасанно, амирзода, — деди бир вақт Маъруф Мирзо. — Ғазални жуда чиройли ўқидингиз. Мен бундоқ ғазални ҳеч қачон ёдлай олмас эдим.

«Эҳ, митти шаҳзода, — ўйлади Шерзод, — вақти келади, сен ҳам ғазал ёд олурсан. Фақат сен бурқаъ балосига дуч келмасанг бас».

— Нурбадан бону ҳам ғазални жуда чиройли ўқийдилар, билурмисиз? — сўради бола.

— Йўқ, билмас эканман.

— Мен эшитганмен. Бирини ўқиб берайми?

— Майли.

Бола бошини баланд кўтариб, нафасини ростлади. Кейин бор овози билан қичқирди:

— *Эй зи зулфи шаб масолат сояпарвар офтоб!*

*Шоми зулфатро ба жон моҳ дарбар офтоб.*⁴⁰

Шерзод кулиб юборди. Унга Маъруф Мирзо қўшилди. Кейин кўзачаларини кўтаришиб, икковлашиб қўшни хонага ўтишди. Нурбадан дарича ёнида турар эди. У Маъруф Мирзога қараб, жиддият билан:

— Маъруф Мирзо, Мавлоно Лутфийнинг ғазалларини бу қадар хунук ўқиш яхши бўлмас. Сиз Мавлоно руҳини ранжитяпсиз, — деди.

— Шаҳзодани авф этинг, бону. У ҳали кичик. Меним ёшимга етганда у ҳам ғазални чиройли ўқийдиган бўлур, — Шерзод кулимсираб болага қаради.

Нурбадан кўзларини катта очиб, йигитга боқди.

— Амирзода авф этсинлар, ўзлари ҳам андак хато айтдилар. Сўнгги байт олдидан мана шундоқ мисралар бор эди:

⁴⁰ . Эй зи зулфи шаб масолат сояпарвар офтоб!

Шоми зулфатро ба жон моҳ дарбар офтоб.

Мазмуни: «Сенинг тун каби сочингдан қуёш сояда парвариш топадиган бўлди. Сочингдан таралган шом қоралигини ой ўрнига қуёш кўтармоқда». Лутфий ғазали.

*Умри жовид истасанг фард ўлки, бўстон хизридур,
Сарвким даъб айлади озодалиғ бирла маош.*

Сиз ушбу байтни ташлаб ўтдингиз.

— Гуноҳимдан ўтинг, бону, хотирдан фаромуш бўлибтур.

Қиз уялибгина жилмайди. Кейин секингина:

— Ҳазрат Навоий байтини хотирдан фаромуш қилмоқ маъқул иш эмас, — деди.

«Атайлаб байтни ташлаб ўқиганимни сезиб қолмадимикин?»

— ўйлади Шерзод. Қизнинг кетиб қолишидан чўчиб:

— Бону, нуқсонимни кўрсатиб, хурсанд этдингиз. Бундан буён ҳам нуқсонларимни кўрсатсангиз, шояд ғазал ўқимоқда мукамал бўлсам, — деди шошиб.

— Ғазал илмида мукамал бўлмоқ имконсиз. Илло комилликка интилмоқ имкони бор, — жиддий жавоб қилди қиз.

— Оғангизга шундай имкон берармисиз? — сўради йигит титраб. Сўнг «Йўқ демасмикин?» — деган ўй билан умидвор қаради.

Қиз ўйланиб қолди. Кейин секингина:

— Майли, — деди.

Шерзод шу заҳоти байт айтди:

*— Ҳар қаён боқсам кўзумга ул қуёшдин нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар ул ой манга манзур эрур.⁴¹*

Нурбадан кўзларини ярим юмди-да, жавоб қилди:

*— Оҳ ўқин жон ичра асраб, кўнглум изҳор айламас,
Йўқса бир дам бормуким, юз жонни афгор айламас.⁴²*

— Тасанно, — деди Шерзод, — фақир энгиладиганга

⁴¹ Ҳар қаён боқсам кўзумга ул қуёшдин нур эрур,
Ҳар сори қилсам назар ул ой манга манзур эрур. – Навоий ғазали

⁴² Оҳ ўқин жон ичра асраб, кўнглум изҳор айламас,
Йўқса бир дам бормуким, юз жонни афгор айламас. – Навоий ғазали

ўхшайман.

— Меним сизни енгил ниятим йўқ, — Нурбаданнинг кўзлари латиф самимият ила пориллади. — Аммо сўзларни талаффуз этмоқда бироз шошдингиз, оға.

— Мен шошмасам-да, юрак шоширур, — Шерзод қизнинг киприклари пирпираб қолганини кўриб, сўзидан тутилди.

Маъруф Мирзо бошчасини кўтариб, бир маликага, бир амирзодага қаради. Ҳайрон бўлиб, Шерзоднинг енгидан тортди:

— Амирзода, чигиртка тутмаймизми? Ахир фурсатни қўлдан бераётирмиз. Ҳашаротлар яна хужумга ўтсалар, бизнинг барча уринишларимиз чиппакка чиқаду.

— Сизни яна жанг кутаётирми? — хавотир билан сўради қиз.

Нихоят, Шерзод ҳам хушини тўплади.

— Чигирткалар жанги, бону, — кулди йигит. — Бу жанг хавотирга арзимас.

Нурбадан уларнинг қўлларидаги кўзачаларга қаради.

— Жасурликнинг катта-кичиги бўлмас, — деди шаҳзода билағонлик билан. — Сиз, бону, бизни чалғитдингиз. Оқшом тушса, чигирткалар яна хужум бошлайдилар. Биз бу кунги ишни поёнига етказмоғимиз даркор.

— Ундоқ бўлса, сизга зафар тиламоққа бурчлиман, шаҳзода, — жилмайди малика.

* * *

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалому, келинг, бек жаноблари!

Хадичабегим келувчига безътибор, биқинига тиқилиб, сўйналган Маъруф Мирзонинг юзларини силади:

— Борақолинг, болам, сўнгроқ келурсиз.

Шаҳзода чиқиб кетгач, рўпарасидаги кўрпачага ишора қилди: «Ўлтиринг!»

Мирзобек Кайхисравий оғир гавдасини кўтара олмагандек, чайқалиброқ келиб, кўрсатилган жойга чўқди.

Хадичабегим рўпарасига келиб ўтирган одамга яна бир бор

разм солди. Уйқусизликдан қизарган кўзлар, иккала қош ўртасига тушиб, пешонадаги ажинларнинг пастки қаторини тилиб ўтган чандиқ, салқи қовоқлар, ияк остида буришиқ бағбақа... «Бу одам мунча хунук!» — ўйлади малика.

— Бек жаноблари, — деди Хадичабегим ниҳоят, — мудофаанинг илк куниёқ талаб этиб эдимким, синалмаган кишилар қалъада бўлмасун деб! Мудофаага Ошиқ Муҳаммад арғун масъул эканликларини билурсиз. Илло у кишидан сўроқсиз киритган одамнингиз ҳали-ҳамон қалъада юрибдур!

— Маҳди улё гуноҳимдин ўтсинлар, — Мирзобек Кайхисравий бошини эгди, — Шерзод ва унинг навкари Ёдгорни синалмаган йигитлар деб бўлмас. Ёдгорни бурноғи йили ўзим олиб келганмен. Шерзоднинг отасини яхши билурсиз. Ахир у — Амир Муҳаммад Баҳодирнинг ўғли.

— Мен Амирнинг ўғлини ҳам, унинг навкарини ҳам назарда тутгоним йўқ, бек жаноблари, — тоқатсизланди малика, — мен сиз киритган анави барзанги жаллодни айтамен!

«Ё қудратингдан! — ўйлади кекса бек, — маликанинг тили ҳам шундоқ бесўнақай бўлурми? Султон Ҳусайн бу хотиннинг нимасини севган экан?»

— Нечун индамайсиз?

— Маҳди улё, қалъа ҳимояси тобора ожизлашиб бораётир. Атроф тўла ёғий. Дарвозани очолмасмиз. Шундоқ экан, у кишини қандоқ чиқариб юборгаймиз? Мудофаада ҳар қандай хизмат ҳам асқотур...

— Шу жумладан, жаллоднинг хизмати ҳам! — истехзоланди Хадичабегим.

— У гўлаҳлик қилаётир: ўчоқларга ўт ёқаётир, ўтин ёраётир. Агар бу киши бўлмаганда бу ишларни бошқа бир навкарга буюришга тўғри келар эди. Раҳимали...

Маликанинг қошлари ҳайронликдан кўтарилганини кўриб, изоҳ берди:

— Жаллоднинг... гўлаҳнинг исми Раҳимали... Хуллас, у ўчоқлар ила оввора бўлғони учун навкарлар мудофаада бемалол

бўлдилар. Бу киши жаллодликни ташлагонига ўн йил бўлгандур. Хотини, фарзанди ўлган, бечора, кимсасиз бир одам. Сўнги пайтлар бозорда аравакашлик қилаётган экан...

— Аравакашми, гўлаҳми ё жаллод, меним учун фарқсиз. Бугуноқ қалъадан қораси ўчсин. Тамом!

— Маҳди улё, дарвозани очолмасмиз, атроф тўла ёғий...

— Йўқотинг, дедим! Менга эътироз қилмоққа қандоқ журъат қилурсиз, бек жаноблари?

— Ҳўп бўлгай, — Мирзобек Кайхисравий бош эгди.

— Борингиз!

Мирзобек Кайхисравий таъзим билан чиқиб кетди. Хадичабегим нафаси тикилиб, ўқчиб қолди. У сўнги пайтларда қаттиқроқ гапириб юборса, мана шундай қийналадиган бўлиб қолганди. Кўзадаги илитилган шарбатдан бир-икки хўплам ичиб, енгил тортди. Шу топда у ўша кекса бекни ҳам жаллодга қўшиб ёмон кўриб кетди. Аслида жаллод унга нега ёқмади? Буни Хадичабегимнинг ўзи ҳам тушунмасди. Бўлмаса, у одам тинчгина оловини ёқиб юрибди. Лекин шу одамга кўзи тушганда негадир юрагини ваҳима ўраб келарди. Сабабини маликанинг ўзи ҳам тушуна олмасди. Аслида бу қалъа ҳам дилида қўрқинч уйғотяпти. Бир-икки кундан бери уйқусида ҳаловат йўқ. Фақат бир хил туш кўради.

...Куйига тушиб бораётган узун тош зиналар. Хадичабегим зиналарни бир-бир босиб пастга тушиб боряпти. Атрофида қопқора тош деворлар. Яланг оёқларига муздек шамол тегяпти...

Шундан кейин малика оёқлари совқотиб уйғонади. Қопқоронғи шифтга тикилиб тонг оттиради. Назарида қалъа сукунати ютиб юбораётгандек туюлади. Тонг отгач, юраги тинчиб, ваҳималари босилади. Кейин эса атрофни сурон босади. Яна қўрқув чулғайди. Балки қалъага яширинмай, таслим бўлган маъқулмиди?

Бу қалъага қарғиш текканми, ким билсин? Ё ўтганларнинг арвоҳи босиб ётибдимикин бу ерни? Ахир Ихтиёриддин қалъаси кимларни кўрмаган? Мирзо Улуғбекнинг волидаи муҳтарамаси,

малика Гавҳаршод бегим шу ерда қатл этилган. Темурий шаҳзодалар орасида қалъаи Ихтиёриддинда ҳибсда бўлмаганлари кам. Бу қалъада Шохбеканинг ўғли ҳам ҳибсда бўлган, шу ерда ўлдирилган... Оҳ, нега бу унинг ёдидан кўтарилмиш? Шаҳзода Мўмин Мирзо шу ерда қатл этилган эди-ку!

Хадичабегим юраги музлаб болишга ёнбошлади.

* * *

Хадичабегим ўша пайтдаги воқеаларни хотирасидан ўчириб юборишга қанчалаб уринган эди! Аслида тахт учун қон тўкишлар азалдан бор одат. Тахт учун ўғиллар ўз оталарини ҳибсга солишган, кўзига мил тортишган, бадарға қилишган, қатл этишган! Тахт учун маликалар эрларини, ўғилларини, невараларини жангга кўтарганлар. Жанг иш бермайдиган бўлса, ҳийла, найранг, бўҳтон, фитна, захар — ҳаммасини ишга солганлар! Шундоқ экан, Хадичабегимнинг фитнасини ким айблар? Малика ўша пайтда шундай ўйлаган эди.

Маҳди улё айниқса, Бадиуззамон Мирзо валиаҳд эканига чидай олмас эди. Ахир Ҳусайн Бойқаро кажхулқидан⁴³ безор бўлиб, Бадиуззамоннинг онаси Бека Султонбегимни ҳарамдан эҳрож⁴⁴ этган эди! Шундоқ хотиннинг ўғлини валиаҳд қилмоқ Маҳди улё билан унинг ўғлига нописандлик эмасми? Баъзи амирлар тахтга Бадиуззамон Мирзонинг ўғлини муносиб кўришаётганини эшитгандан кейин эса алами баттар ошди. Англадики, Ҳусайн Бойқаро уни Маҳди улёликка кўтарган бўлса-да, одамлар Хадичабегимнинг бир вақтлар оддийгина ғунчачи бўлганини унутишмаган. Шу сабаб унинг ўғлини тахтга муносиб кўришмаган!

Ёдида: Астрободдан ғалаба хабари келганда қароргоҳда Бадиуззамон Мирзонинг мағлубияти сабаб шодиёналик ҳукм сурар, султон саропардасида базм авжга кўтарилган эди.

⁴³ Кажхулқ – қайсар

⁴⁴ Ҳарамдан эҳрож этмоқ – ҳарамдан чиқариб юбормоқ.

Баковуллар ер ўчоқларга бутун-бутун қўзи таналарини жойлаб, кабоб пиширишар, шарбатдорлар қаппайган мешларни кўтаришиб у ёқдан-бу ёққа ўтишар эди.

Худди шундай пайтда Ҳадичабегимга ғалати бир гап етиб келди. Амир Муҳаммад Баҳодир Ҳусайн Бойқародан шаҳзодани Ихтиёриддин қалъасида эмас, онаси ёнида сақлашни ўтинганмиш. Ҳусайн Бойқаро: «Неварамизни қанотимизда олиб қолгаймиз!» — деганмиш.

Ҳадичабегимнинг хуноби ошди. Исёнкор неварани озодликда сақлаш? Амир неларни кўзлаяпти?

Малика шу куниеқ султонга амирнинг сўзига кўниб хато қилаётганини уқтира кетди. Ҳусайн Бойқаро аввалига кулди.

— Мўмин Мирзо эндигина ўн икки ёшга кирмиш, — деди у, — нимадан хавфланурсиз?

— Шаҳзода бола бўлгани учун хавфланурмен, — Ҳадичабегим султоннинг сўзларидан таъсирланган мисол жилмайди, — магар у онаси ёнига жўнатилса, ё Бадиуззамон ёки унга тарафдорлар шаҳзода билан мулоқот йўлини излайдилар. Шаҳзода ҳали оқ-қорани англай олмайдур. Отасининг сўзига инонаверади.

Ҳусайн Бойқаро ўйланиб қолганини кўриб, Ҳадичабегим янада дадилланди:

— Ҳазратим, Ҳиротга қайтгач, шаҳзодага хатоларини кўрсатурсиз. Унгача шаҳзода ҳибсда бўла турсин. Қалъа бегига махсус фармон жўнатайликким, у шаҳзоданинг аҳволидан бохабар бўлиб турсин!

Ҳусайн Бойқаро хотинининг сўзларида мантиқ борлигини инкор қилолмади. Ростдан ҳам, Мўмин Мирзо ҳали бола бўлса, шунинг учун ўз отасини ҳақ деб ўйлаши табиий. Йўқса, амакиси Музаффар Мирзога қарши жангга кирармиди? Шаҳзода назорат остида бўлиб тургани маъқул. Қолганини Ҳиротга қайтганда ўйлаб кўрадилар.

Шундан кейин Ҳусайн Бойқаро Мўмин Мирзони Ихтиёриддин қалъасида сақлайверишни амр қилди. Шу билан иш тинчигандек эди. Аммо Амир Муҳаммад Баҳодир нимадандир хавотир

олгандек, шаҳзоданинг дахлсизлиги ҳақида фармон биттириб, жўнаттирди. Оллоҳ шоҳид, Хадичабегим кўлини қонга ботирмоқчи эмасди. У Бадиуззамонни тахтдан воз кечишга мажбур қилдирмоқчи эди, холос. Лекин Амир Муҳаммад Баҳодир деярли ҳар кун султонга шаҳзода ҳақида сўз очгани сабаб, Султон ҳар кеч Мўмин Мирзони эсга оладиган бўлди. Бир куни Ҳусайн Бойқаро шундай деди:

— Магар Бадиуззамон Мирзо тавба қилиб келса, уни авф этмоқни ўйлаб кўрурмиз. Илло Мўмин Мирзо меним ёнимда қолур. Шаҳзоданинг иқтидори юксак, мурғак ёши билан мудофаага бош бўлди! Амирларим рост сўзлайдилар, набирамни ўзимга содиқ этиб ўстирсам, салтанатимнинг эртанги кунидан хотиржаъм бўлурман! Бетавба ўғилларнинг исёнидан тўйдим!

Хадичабегимнинг юраги ўртаниб кетди.

— Нечун ундоқ дейсиз, ҳазратим? Музаффар Мирзо бирон карра исён қилган эмас, у сизнинг энг садоқатли фарзандингиз, — дея йиғлаб султоннинг тўни этаklarини ўпди. — Музаффар Мирзо меним сизга бўлган муҳаббатим меваси, меҳрим ўтидан сачраган бир учқун, сизнинг ҳалол зурриёдингиздур.

Шу куни, ҳа, шу куни Хадичабегим ўзининг орзулари йўлидаги энг катта тўсиқ Мўмин Мирзо эканини англади. Ҳусайн Бойқаро ўғиллари туриб, шу болани муносиб кўрибдими, Музаффар Мирзо тахт ёнига яқин ҳам келолмайди. Адолат юзасидан олганда, тахт фақат отага содиқ, севимли аёлдан дунёга келган ўғилники бўлиши керак эмасми? Ҳайҳот, султон Хадичабегимни севса-да, унинг ўтмишини унутмабди, бир вақтлар ғунчачи бўлганини эсдан чиқармабди!

Агар Амир Муҳаммад Баҳодир Мўмин Мирзо ҳақида оғиз очмаса, Ҳусайн Бойқаро неварасини шунчалик эсламас эди! Шаҳзоданинг ўлимига ўзлари сабабчи бўлишди: болани унинг орзулари йўлига тўғаноқ қилишди.

...Хадичабегим фармонни чопар билан шошилишчи Ҳиротга жўнатганда ўзини шу ўйлар билан овутганди. Чопар кетгандан кейин эса бирдан юрагига ваҳм кирди. Агар Ҳусайн Бойқаро бу

ишга ким бош-қош бўлганини сезиб қолса-чи? Кейин Хадичабегимни ҳарамдан ҳайдаб юборса-чи? Бир оз ўйлагандан сўнг, ваҳималарини асоссиз деб топди. Ахир Ҳусайн Бойқарога бу ишни Маҳди улё бошлаганини айтишга ким журъат қила олар? Севимли маликасининг қўли қон эканини айтиш султон қандай хотин билан яшаб келганини билдириш билан баробар. Султонлар эса ўз хатоларини тан олишни истамайдилар.

Эртасига қароргоҳда қиёмат кўпди! Бу ҳам Амир Муҳаммад Баҳодирнинг иши! Қандай фармонга имзо чекиб юборганини султоннинг ёдига солди! Амир бу ишдан қандай хабар топди? Уни ким огоҳ этмиш? Малика ҳамон шуни билолмайди.

Ҳусайн Бойқаро янгидан фармон ёздириб, чопар билан доруссалтанатга жўнатгандан кейин на уйқусида, на ўтирар, на турарида ҳаловат қолди. У Хадичабегимни ҳам қийнаб юборди. Ҳар соат йўл қарайди, ҳар дақиқа ўзини лаънатлайди.

Бир кундан кейин султон ярим тунда маликанинг чодирига бостириб кирди. Эндигина кўзи илинган Хадичабегим гурсиллаган қадам товушидан чўчиб кўзини очди. Ҳусайн Бойқаро унинг тўшаги ёнида турарди. Кўзлари мастона журъат билан ёнади, қўллари олтин қиндаги ханжарни маҳкам сиққан. Хадичабегим кўрқиб кетди. Тиз чўкканча Ҳусайн Бойқаронинг қўлларига ёпишди.

— Ҳазратим, сизга не бўлди? — деди шоша.

Султон унинг қўлларини силтаб ташлади.

— Бу сизнинг ишингизми, Маҳди улё? — сўради Султон ғазабдан титрар экан.

Малика эрининг тўнлари этагига ёпишди:

— Ҳазратим, Мўмин Мирзо меним ҳам суюмли неварам. Нечун ундоқ деяпсиз?

Ҳусайн Бойқаронинг кўзлари катта очилди:

— Шубҳа йўқ, фармонни сиз ёздиргансиз. Мен барини эсладим, маликам. Шу куни фармонни сиз олиб келдингиз. Мен ўша машъум кунда бошқа ҳеч қандай қоғозга муҳр босмадим!

Хадичабегим шу топда ўйлаб қўйган ҳамма сўзларини унутди.

Оёқ-қўлларида турган титроқ тилларига кўчди. Тутила-тутила:

— Мени... мени алдашди... Бу... Бу сиз-у бизнинг душманларимиз қўйган тузоқ. Мен алданиб шу тузоққа тушибмен... Йўқса... йўқса, норасида болани ўлдирмоқдин не хузур кўрай? Мен тавба қилдум, ҳазратим....

— Ҳа, тавбангиз улуғ! Номингиздек улуғ, малика! Майли, тавбангизни қабул қилдик!

Хадичабегимнинг юраги шувиллаб кетди. У «Тавбани қабул қилиш» деган сўзнинг ортида нелар туришини англарди, Бека Султонбегим тақдирида бунга гувоҳ бўлганди. Наҳот Ҳусайн Бойқаро уни ҳам...

— Ҳазратим, — малика хўнграб султоннинг тиззаларидан кучоқлади. — Шафқатингизни дариг тутманг, меним гуноҳим ағёрлар дилини англай олмаганимдур! Шу гуноҳим учун ҳар қандоқ жазога лойиқмен. Фақат... фақат шафқат қилингиз, умримни пойингизга пояндоз айламоқдан махрум этманг. Бу билан мени тиғсиз ўлдирарсиз!

— Маҳди улёликдан айрилмоқдин қўрқасизми ёки эрингиздан ажралмоқданми? — кўзлари ғазабдан ёниб сўради Ҳусайн Бойқаро.

— Ҳазратим...

Хадичабегим йиғидан бўғилганидан жавоб қила олмади. Султон эса маликанинг аҳволини сукут ичра томоша қилар, балки уни қай усулда жазолашни ўйлар эди.

Ниҳоят, Хадичабегим юрак ютиб, бош кўтарди. Ҳусайн Бойқаро ханжарини қиндан чиқарганини кўриб, додлаганча унинг қўлларига ёпишди.

— Қўрқяпсизми, малика? — султон асабий ха-холади. — Жон ширинми? Балким Маҳди улёлик шириндур?

Малика жавоб қилмади. Султон оёқлари остида қалтираб ётган Хадичабегимга боқар экан, афсус билан пичирлади:

— О, кўнглим-а... Меним адашган кўнглим...

Ҳусайн Бойқаро оғир босиб чиқиб кетди. Хадичабегим титраб-қақшаб тонггача ўтириб чиқди. Кейин эса бор жасоратини йиғиб,

султон саропардасига йўл олди. Малика Ҳусайн Бойқаро билан сўзлашмоқчи, унинг кўнглига қўл солиб кўрмоқчи эди. Лекин саропарда ёнида қотиб турган соқчилар маликани кўрибоқ чаққонлик билан эшикни тўсишди. Умрида бундоқ муомалани кўрмаган Хадичабегим довдираб қолди.

Посбонлар изоҳ беришди:

— Ҳазратим сизни киритмасликни буюрдилар.

Малика ҳайрон бўлди. Чунки Ҳусайн Бойқаро ҳеч қачон уни остона ёнидан қайтармаган эди.

— Султоннинг ёнларида ким бор? — сўради у.

— Ҳеч ким йўқ.

— Онҳазрат саломатмилар?

— Оллоҳга шукур, ҳазратим сиҳат-саломатдурлар.

Хадичабегим ортига қайтди. Юраги сиқилганидан ҳеч нарса ёқмади. Ўрнини эртароқ тўшаттириб ётди. Бир вақт аллақандай шовқин сабаб уйғониб, шошиб ёстикдан бош кўтарди. Султон саропардаси томонда қандайдир тўполон бўлар эди. Қўлини ёстиғи тагига юборди. Олтин шақилдоғини олиб силкиди. Шу заҳоти ичкарига кирган канизидан:

— Не бўлди? — деб сўради.

— Шаҳзода Мўмин Мирзо қатл этилибдур, — деди канизак қалтираб.

Хадичабегим бир зум юраги шувиллаб, Давлатбахтга қаради.

— Шундоқ де? — малика кўзлари ҳаракатдан тўхтаб, рўпарасига қадалиб қолди.

Канизак Маҳди улёнинг аҳволидан кўрқиб кетди.

— Болани... ўлдирибдиларми?

— Шундоқ... Султони салотиннинг фармонлари ила... Ҳазратим янглиш...

— Бас! Мен сендан шуни сўрадимми? Нокерак сўзларни айтмоқдин тилингни тий!

Канизак маликасининг нима учун аччиқланганини тушунмади. Аммо Маҳди улёнинг авваллари ҳам бесабаб аччиқланишларини, баъзан айтган сўзларини ўзи ҳам англамай

қолишларини кўргани учун тилини тишлади.

— Боравер! — Хадичабегим кўли билан чодир эшигини кўрсатди. Кейин бошини яна ёстиққа ташлади.

«Қатл этилмиш! — шивирлади у. — Султон чопари етиб боролмабдур! Энди не бўлар?»

Малика кейинги воқеаларни тасаввур этишга уриниб кўрди. Бадиуззамон Мирзо исён кўтаргай. Бу аниқ. Ҳусайн Бойқаро ўғлига қарши кўшин тортгай. Бу шубҳасиз. Магар султон ғолиб келса, шаҳзода исёнга кўтарилгани боис унга раҳм қилмаслиги аниқ. Магар Бадиуззамон Мирзо ғолиб келса, у ҳолда... Йўқ, шаҳзода ғалаба қозона олмагай! У шу пайтгача исёнларида отасидан енгилиб, Шайбоқхонга қарши урушда натижа кўрсатолмай келяпти. Лекин унинг тарафига кўп амирлар ўтиб кетиши мумкин. Айниқса, Амир Муҳаммад Баҳодирдан кўрққулик. Илло учинчи бир эҳтимол ҳам бор. Эндиги уруш бешафқат бўлмоғи тайин. Султоннинг ёнига Музаффарни кўшиб жўнатмоқ даркор. Лозим бўлса, у саркардаликни ҳам, тахтни ҳам ўз кўлига олади... Ох, бунча қалтис ишга кўл урган экан у! Юраги орқага тортиб кетяпти...

Хадичабегим беихтиёр ўрнидан турди, канизини чорламай, заррин мунсагини ўзи эгнига илиб, бошига шоҳона тоқи кўндирди. Чодир тўрига солинган ипак кўрпачага ўтириб эшикка қаради. У қози имзолаган ёрлиқни кўтариб келадиган ҳарам бекасини ўзининг бор салобати билан кутиб олмоқчи, Бека Султонбегим сингари ҳайдалса-да, фарёд кўтармасликка, кучли ирода эгаси эканини кўрсатиб, барчани лол қолдирмоққа қарор берган эди. Бироқ чодирга ҳеч ким кирмади.

Ҳиротга қайтаётганда эса маликанинг тахтиравони одатдагидек, султон ортидан эмас, балки карвон сўнггида, чўри ҳамда канизаклар ўтирган аравалар қаторида йўлга тушди. Хадичабегим бу қадар хўрликни кутмаган эди.

Пойтахтга қайтгандан кейин Ҳусайн Бойқаро суюкли маликасини «Боғи Зоғон» даги кўшкка қамаб қўйди. Хадичабегимнинг кўшкига ҳеч ким яқин йўламас, бино атрофини

ўнларча посбон кўриқларди. Кунларини чеварларни қабул қилиш, янги безак нусхаларини кўриш, базмларга тайёрланиш, салтанатнинг икир-чикирларига аралашиш билан ўтказадиган аёл учун ёлғизлик, чор-атрофдаги воқеалардан хабарсизлик қанчалар оғир! Тагин бунга тунларнинг ваҳима ичра ўтиши кўшилса-чи! Хадичабегим гўёким бугун-эрта султон фармони келадигандек, жаллод кундаси ёнига тиз букадигандек васвасага тушди. Эшик тикирласа чўчиб кетар, йўлакда қадам товуши эшитилса, қалтирар эди.

Мана шундай талваса билан бир йил ўтди. Хадичабегим ҳибсдан бўшаган куни Бадиуззамон Мирзо исён бошлаганини эшитди. Лекин уруш бўлмабди, Алишер Навоий ота-болани сулҳга кўндирибди! Малика Опоқбегимдан сулҳ нималар эвазига тузилганини эшитди-ю, бошини чангаллаб қолди.

Энди Бадиуззамон Мирзо отаси билан бир қаторда тўла ҳуқуқли ҳукмдорга айланган эди. Хутбаларга унинг номи кўшилар, ҳатто Бадиуззамон Мирзо номига тангалар ҳам зарб этиларди!

Хадичабегим хасталаниб ётиб қолди. Унинг орзулари кунпая-кун бўлган эди. Энди биргина йўл қолган эди, холос. У ҳам бўлса... Султоннинг вафотини кутиш. Фақат Ҳусайн Бойқаро вафотидан кейингина у орзуларига етиши, ўғлини тахтга ўтқозиши мумкин. Хадичабегим шу орзулари рўёбини тўққиз йилдан ортиқ кутди. Ниҳоят... Ўша кун яқин келди.

Ҳамон ёдида: Ҳусайн Бойқаро Шайбонийхонга қарши отланган куни уни кузатган маликалар, келинлар, невараларга бир-бир қаради. Кейин эса синглисини ёнига чорлади.

— Бадакабегим, дуо айланг, ғалаба бизники бўлсун. Сизнинг дуоларингиз ижобат бўлмоғига инонамен, — деди.

Бадакабегим бирдан кўзларига қалққан ёш билан оғасининг елкасига қўл юборди. Кейин унинг юзларини силади:

— Ҳазрат оғажон, Оллоҳ сизга ҳамиша ёр бўлгай! Ёғийларнинг шамшири синсин! Илгингиз доимо баланд, истиқболингиз ёруғ бўлгай! Сиз ғалабани эмас, балки ғалаба

сизни қучсин!

Ҳусайн Бойқаро кўзларини юмди. Кейин шундай деди:

— Илоҳим, сўзларингизга фаришталар омин дегай!

Илло фаришталар доим ҳам омин деявермас экан. Ҳеч қанча вақт ўтмай, Ҳиротга машъум хабар етиб келди. «Султони салотин Ҳусайн Бойқаро ҳазратлари оламдин ўтдилар!»

Нихоят, Хадичабегим узоқ йиллик орзуларига етишди. Лекин... бу шон-шавкатнинг умри қисқа бўлиб чиқди. Олти ой... Бор-йўғи олти ой даврон сурибди, холос. Мана энди Ихтиёридин қалъасида жон сақлаяптилар. Аҳволлари борган сайин ёмонлашиб боряпти... Тунлари ҳамон ҳаловат йўқ. Ҳали ҳам ўша-ўша тикка тушган зиналар, атрофида қоронғилик, тош деворлар... Бу тушнинг таъбири не? Нега фақат бир хилда туш кўряпти?

Хадичабегим гўё дардларини болиш аритадигандек, уни маҳкам қучди.

* * *

Булутлар орасидан ойнинг доғ босган юзи кўринди. Ой қаро кўкдаги ёлғиз ёруғ сайёра эканидан руҳланган мисол тўлин юзини очиқ-равшан намоён қилди. Боққа оппоқ нур тўкилди. Дарахтлар ойдинлик қўйнида сукутга ботди. Фақат кўшкдан боғ тўрига қараб чўзилган йўлка четидаги шамшодларнинг энг баланди ойни илинтириш илинжида найза мисол кўкка санчилди. Аммо ой жуда баланд эди. Шу пайт ойнинг ёнгинасидаги қанотсимон улкан қора булут ортга чекинди. Ой осмон қўйнида дадил порлади. Унинг юзидаги доғлари энди яққолроқ кўринди.

Қорақўзбегим хобгоҳ деразасидаги оғир бахмал дарпардани эҳтиётлик билан четга сурди. Хона ичига оппоқ нур ёғилди. Ҳарир чодир ичида, баланд тўшакда ипак кўрпага ўраниб ётган хонга қаради. Шайбонийхоннинг кўзлари ярим юмуқ, чодир тепасига боққанча қимир этмай ётарди.

«Мудраяпти, — ўйлади аёл. — Ҳорибди-да!»

Аммо хон чарчамаган, у ўйлар эди. Боя кундуз ўғли яна бир

хабар олиб келган эди. Абулмуҳсин Мирзо Сарахс қалъасини мустаҳкамлаётган эмиш. Иниси Кепак Мирзо эса Машҳад мудофааси билан банд эмиш. Ака-ука шаҳзодалар қўшинлари сонини эллик мингдан оширибдилар. «Анча эҳтиёткор экан улар, — ўйларди хон. — Оғаларидан кўра ҳаракатчан чиқишди. Илло Машҳад юришини кечроқ бошлаганим маъқул. Майли, улар тайёрланаверсин. Тайёрланиб бўлиб, кутсин. Охири кутишдан ҳам чарчашади. Мен мана шунда бораман».

Қорақўзбегим эса товушсиз қадамлар билан чодир ичига кириб, тўшак ёнида тиз чўкди. Хоннинг кўкси устида қовуштирган оппоқ қўлларига кафтини қўйди. Хон қўлларига теккан иссиқликни сезиб, аста кўзларини очди. Боши тепасида ой нури ёғилган чодирни кўрди. Ташқаридаги шамшоддан тушган соя чодирнинг ҳарир деворига ажабтовур нақш туширди. «Оҳ, чиройли нақш тушибдур, — ўйлади хон яна, — наҳот тўлин ой чизди бу суратни?»

«Хон доимо бир нималарни ўйлагани-ўйлаган. Мана ҳозир ҳам фикри банд. Билолмайман, у ғазалида ёзгани ростми ё шунчаки сўзларми?» — хаёлидан кечирди Қорақўзбегим.

Бир пайт қайдандир келган эпкин сабаб пардалар аста силкинди. Нақш ғижимланди. «Бу эпкин қайдин келди? Шундоқ чиройли суратни йўқ қилди-я!» — деди хон ўз-ўзига. Кўнгли хижил тортди. Шундагина тўшаги ёнида тиз чўккан маликани эслади.

— Нечун ўй суриб қолдингиз, Қорақўзбегим? — дея сўради.

Малика кўзларини катта очиб, хонга боқди. Аста жилмайди.

— Доимо ўй ила бандсиз, ҳазратим. Бу кун ҳам хаёлингиз... ким ила банд деб ўйлаб қолдим...

Хон кулди:

— Муҳаммад Шоҳибекнинг хаёли нечун сизни қизиқтирмиш?

Қорақўзбегим бу саволни кутмагани учун бир зум не деярини билмай қолди. Кейин хаёлига келган биринчи жавобни айтиб юборди:

— Меним хаёлим доимо сиз ила банд бўлгани сабабли.

Хоннинг ҳайрон бўлганини кўриб, яна қўшимча қилди:

— Киши ўзганинг хаёли ила банд бўлганда, беихтиёр кўнглига у ҳам мени ўйлармикин, деган савол келгай.

— Хаёлингизни бундай ўйлар ила банд қилмангиз, хоним, — деди Шайбонийхон жиддийлик билан, — магар барча маликалар мана шундай хаёлларига жавоб изласалар, Муҳаммад Шоҳибекнинг салтанат ишларига қўли тегмагай.

— Хўп бўлгай, — шивирлади Қорақўзбегим.

Қорақўзбегим хонни бепарво деб ўйлаб, кўнгли ўксиди. Йўқ, хон унга бепарво эмасди. Аслида у Қорақўзбегимни кўрганда ўзининг навқиронлик пайтини, биринчи муҳаббатини эслаганди. Орадан неча йил ўтди? Ўттиз тўққиз йил ўтибди... Бироқ хон ўша шўх қизни ҳамон эслайди.

Унинг исми ҳам ўзидек шўхчан — Ҳуснибону эди. Шайбонийхон у пайтларда ҳали подшоҳи олийшон ва халифат-урраҳмон эмас, балки Будоқ Султоннинг ўғли, навқирон Муҳаммад Шоҳибек эди.

* * *

Ёдида: Абдулали тархон хизматига келганининг учинчи куни Рамазон ҳайити келди. Саврнинг бошлари. Бодомлар аллақачон гулларини тўккан, ўрик барглари орасидан кичик ғўралар мўралаган пайт эди. Боғлардаги ям-яшил барглар оралаб беҳининг оқ гуллари, анорнинг қизил ғунчалари кўринар, Бухоро ажиб фараҳлик қўйнига ғарқ эди. Гўё ҳукм сураётган баҳор, кириб келган айём барча ташвишу дардларни улоқтириб юборгандек.

Муҳаммад Шоҳибек ҳайит айёмини, айниқса, Рамазон ҳайитини яхши кўрарди. Рамазон ҳайитида бир ойлик рўзадан кейин инсон кўнглида енгиллик, барча кадар, барча гиналар унут, авф, савоб, саховат каби яхшиликлардан дил ёруғ, отаётган тонгга умид тўла кўзлар тикилади.

Шу куни ҳайит намозидан кейин Муҳаммад Шоҳибек Абдулали тархонга эргашиб, унинг хаста онасини зиёрат қилиш учун ўрданинг ички ҳовлисига кирди.

Ёши тўқсонлардан ошган нимжонгина кампир хона тўрида,

қават-қават бахмал кўрпачалар устида, қирмизи болишга суюниб ўтирарди. Кампир келувчиларнинг шарпасини олиб, эшикка аланглаб қаради.

— Ассалому алайкум, онажон, айёмингиз муборак бўлгай! — деди Абдулали тархон остона ёнида тўхтаб.

Кампир ўғлининг овозини эшитиб, бир қимирлаб олди:

— Ваалайкум ассалом, Мирдарвиш Муҳаммад! Сизга ҳам муборак бўлгай, ўғлим!

Муҳаммад Шоҳибек кампир уни кўрмаганини англаб, овоз берди:

— Ассалому алайкум, онахон! Айёмингиз қутлуғ бўлгай!

— Ким бу? — кампир хавотирланиб гапирган одамни излади.

— Бу йигит уч кун бурун хизматимга келмиш. Ўзбек хони Абулхайрхоннинг невараси, Будоқ султоннинг ўғли Муҳаммад Шоҳибек.

— Хуш кўрдик, болам! Илоҳим иқболингиз порлоқ бўлсин. Мен кампирни йўқлабсиз, сизни оллоҳ сийласин!

Кампирнинг овози шу қадар мулойим, шу қадар хуш ёқарлик эдики, йигитнинг кўнгли эриб, томоғига нимадир тиқилди. Шу куни улар кампирнинг ҳузурида қанча ўтирдилар, ёдида йўқ. Чунки бу мўътабар онахоннинг кексаларга хос кучсиз, бироқ фавқулудда майин овози, бир текис мунчоқдек тизилган сўзларига маҳлиё бўлганидан бошқа барча нарсани унутган эди. Ниҳоят, кампирнинг дуосидан сўнг ҳовлига тушишди. Эшик тагида бир тўп катта-кичик болалар тизилишган эди. Улар чиқиб келганларни кўришлари билан баравар чуғурлашишди:

— Ассалому алайкум, бобо!

— Ҳайитингиз муборак, бобо!

— Ҳайитлик беринг, бобо!

Абдулали тархон хушнудлик ила белбоғидаги ҳамённи чиқарди. Болаларнинг каттароқларига иккитадан, кичикларига биттадан кумуш танга улаша бошлади. Муҳаммад Шоҳибек буни кўриб кулди-да, у ҳам белбоғидан ҳамён олди. Болалар ҳайитлик улашувчи кўпайганини кўриб, хурсандликдан қий-чув

кўтаришди.

Бир вақт болалар ортидан кимнингдир шўхчан овози келди:

— Отажон, мен ҳайитликсиз қолиб кетдим. Мени нечун унутдингиз?

Муҳаммад Шоҳибек шошиб бошини кўтарди. Бир қиз Абдулали тархонга кафтини узатиб турарди.

— Йўқ, Ҳуснибону қизим, ҳаммани унутсам ҳам сизни унутмасман. Сизнинг ҳайитлигингиз алоҳида сақланмиш! — тархон кулимсираб, ҳамёнидан олтин динор чиқарди.

Қиз ҳайитликни олиб, кулди-да:

— Ташаккур, отажон, илоҳим юзга киринг! Давлатингиз зиёда бўлсин! — деди.

Шу пайт болалар яна шовқин кўтаришди:

— Аммажон, манави бек ҳам ҳайитлик беряпти. Олмайсизми?

— Унинг ҳам тангалари бор экан!

Абдулали тархон ха-холаб юборди:

— Оббо жужуқлар-эй, ҳақини қолдирмайди-я!

Қиз ҳам кулганча кафтини узатди. Йигит шошиб ҳамёнига қўл суқди. Қўлига илинган олтин динорни олиб, узатди.

Ҳуснибону:

— Ташаккур, оға! Давлатингиз зиёда бўлсин! — деди.

Шу куни Муҳаммад Шоҳибек ҳақиқатан эсидан, ҳушидан айрилди. Кун бўйи нима қилганини, кимга нелар деганини англамади. Руҳида тушунарсиз енгиллик, назарида табиат ҳам, одамлар ҳам хушнуд, бутун олам қувонар эди. У ҳамёнидаги сўнгги олтин динорни бериб юборганини ҳам унутган эди. Фақат кечқурун иниси Маҳмуд маблағ тугаганини айтганда ҳайрон бўлди:

— Нечун маблағ тез тугамиш? Ҳисобимга кўра, динорлар яна етти кунга етмоғи даркор эди.

— Нечун тугаганини инингиз қайдан билсин? Маблағ учун масъуллик меним зиммамда эмас! — деди Маҳмуд қизишиб.

Муҳаммад Шоҳибек индамади. Инисини юпатган бўлиб, «Бир йўлини топармиз», — деб қўйди. Аммо топилган йўл шу бўлдики,

отасидан қолган олмос қадалган камар гаровга қўйилди. «Давлат келса, қайтиб олурман», — деб ўзини овутиди.

Абдулали тархон Бухородаги турли уруғу қавм зодагонлари билан тил топиша олган, итоат этмаганларни муросага келтириш, муросага кўнмайдиганларни жиловлашга уста, бу йўлда саҳройилар хизматидан жон деб фойдаланадиган киши эди. У суюги бузуқ, серсоқол одам эди. Гапирганда овози момақалдироқ мисол гулдурад, бу одамнинг тилида чиройли иборалар йўқ, сўзлари аксар қисқа, буйруқлари кескин бўларди. У ўғилларига эътиборсиз эмасди. Лекин улардан кўра қизини кўпроқ яхши кўрарди. Муҳаммад Шоҳибек бунини Ҳуснибону жиянлари қаторида туриб отасидан ҳайитлик олган кунини сезган эди. Фақат севимли эканини билганларгина эркалик қиладилар. Бундай одамларнинг шўхликлари ҳам ёқимли туюлади. Ҳуснибону ҳам шундай эди.

Муҳаммад Шоҳибек қизини яна бир марта кўриш орзусида изтироб, соғинчлар ичра кунларни тунларга улади. Йиллардек чўзилган бир ой фурсатдан кейингина у жайрон овида Ҳуснибонуни кўра олди. Муҳаммад Шоҳибек Кемиракқумда кечган ўша беш кунни ҳали ҳам ёшлигининг энг ёрқин, энг ширин кунлари сифатида орзиқиб эслайди.

* * *

Абдулали тархон ўғиллари қуршовида ўрданинг ташқи ҳовлисига чиқди. Тархоннинг сўл ёнида Ҳуснибону келарди. Муҳаммад Шоҳибек қиз отасини узатиб чиққандир, деб ўйлади. Бир вақт Ҳуснибону иниси кўмагида ёллари қуюқ чиройли саманга минди. Муҳаммад Шоҳибек Бухоро қизларининг от минишини кўрмаган эди. Йигитни айниқса Ҳуснибонунинг қадим суғд қизларидек оёқларини отнинг икки ёнига ташлаб ўтиргани ҳайратга солди. Қизнинг жиловни ишонч билан тутуши, от устида эркин ўтириши унинг яхшигина чавандоз эканини далиллар эди.

Абдулали тархон хос навкарлари қуршовида олдинга ўтди.

Ундан сал орқада Ҳуснибону билан унинг иниси Бароқбек боришарди. Тархоннинг ўғиллари эса ён томонда отаси хизматидаги беклар билан гаплашганча келишарди. Ниҳоят, карвон сўнггида Ҳуснибонунинг онаси ўтирган соябон арава соқчилар қуршовида чайқалиб судралар эди.

Ов тонг саҳарда бошланарди. Ҳуснибону бошқа чавандозлар қаторида жасурлик билан олға ташланганда Муҳаммад Шоҳибек беихтиёр чўчиб кетар, Абдулали тархон эса қизининг қатъиятидан завқланиб:

— Боракалло, отасининг қизи! — дея шивирларди.

Муҳаммад Шоҳибек жайрон ортидан қувишдан кўра, «йиқилиб кетмасин», — деган ўйда қизнинг ортидан кузатиб боришга тиришарди. Лекин йигитнинг хавотири ўринсиз бўлиб чиқди. Ҳуснибону ҳақиқатан моҳир чавандоз экан. Қолаверса, қизни доимо иниси кузатиб борарди. Ўн тўрт ёшлардаги бу ўсмир йигитча опасининг беминнат кўрикчиси эди.

Овнинг сўнгги кунида Абдулали тархон хизматидаги беклардан бири — Туркистонлик қозоқлар беги Бердисултоннинг ўғли Назарбек бошчилигидаги йигитлар катта тўдани ҳайдаб келишди. Отлиқлар сурон билан олдинга ташланишди. Фақат Ҳуснибону уларга эргашмади. Шоҳлари бири-бирига чирмашиб кетган янтоқлар панасида қолди. Бунни кўриб, Муҳаммад Шоҳибек ҳам тўхтади. Юраги гурсиллаб қизнинг фируза кўзли миттигина сирға илиниб турган кичкина қулоқларига қаради. Кейин нигоҳи сирғалиб Ҳуснибонунинг белини ўраб турган энбар белбоққа, белбоқ тагига қистириб қўйилган бир ўрим сочига тушди. Йигитнинг оти эса тумшуғини чўзди-да, қизнинг қўйлаги этакларини искай бошлади. Ҳуснибону этаги тортилганини сезиб, пастга қаради. Отнинг қилиғидан таъсирланиб, жилмайди. Сўнг бошини кўтарди-ю, нигоҳи ўзига ошиқона термилган бир жуфт кўзга тушиб, юзларига қизиллик югурди. Шу заҳоти ўзининг қизарганидан жаҳди чиқиб, қошларини чимирди.

— Нечун тўхтадингиз? — деб сўради.

Йигит бир зум довдираб қолди.

— Бу киши бизни ёлғиз қолдиришдан хавфланмоқдалар, — деди Бароқбек кутилмаганда.

— Сўзингизни англамадим, — деди қиз ҳайрон бўлиб.

— Нечун ҳайратланурсиз? Ахир султонзода Муҳаммад Шоҳибек бизга нохос шикаст етиб қолмасин учун қайғурмоқдалар, — дея жавоб қилди Бароқбек.

— Шундоқ, — деди йигит енгил тортиб.

Ҳуснибону кулди:

— Меним чавандозлиғимга шубҳангиз борми?

Муҳаммад Шоҳибек юраги дукиллаб жавоб қайтарди:

— Шубҳам... йўқ...

— Ундоқ бўлса, ҳадик нечун?

Йигит не деярини билмай қолди.

Ҳуснибону эса кулиб юборди:

— Тўрт ёшимдан бери от устидамен. Нечун хавотир бўлурсиз?

— Илло хавф доимо оёқ остида. Кўндаланг келганини билмай ҳам қолурсиз, — деди Муҳаммад Шоҳибек.

— Шундоқми? — қиз яна кулди. Кейин инисига қаради:

— Бароқбек, айтинг ахир, сиз ҳам ўзи йўқ хавфдан шунчалик чўчирмисиз?

Йигитча кулмади. Жиддият билан:

— Эҳтиёткор кишини оллоҳ ҳам асрагай, — деди.

Ҳуснибону «сизларни қаранг», — дегандек бош чайқади. Кейин ўжарлик билан жиловни маҳкам ушлади. Шу вақт олисдан сурон товуши келди.

— Ов бароридан келган кўринади, — деди Бароқбек товушларга қулоқ солар экан.

— Ундоқ бўлса биз ҳам борайлик, — Ҳуснибону кўзлари пориллаб ҳамроҳларига боқди.

Муҳаммад Шоҳибекнинг завқи келди:

— Қани, чуҳ денг, бону!

Қиз кафти билан отининг ёлига шапатилади:

— Бойчиборим, айланай, шамол бўлиб уч!

От эгасининг сўзларидан илҳомланган мисол олдинга интилди. Муҳаммад Шоҳибек ҳам отини ниқтади. Ҳаммалари сурон товуши келган томонга қараб от кўйишди.

Султонзода ўзидан салгина олдинда елиб бораётган чавандоз қиздан кўзларини узмай борарди. Қаршидан эсанг шамол қизнинг кумушранг дўппичаси тагидан тошиб чиққан сочларини тортқилайди. Узун яшил кўйлаги этакларига бош уради. Охир қиздан эътибор кўрмагач, ўзини ерга отиб, саксовуллар танасини силкитади. Саксовул шамолнинг алами сабабини билолмай, баҳор учун туккан дум-думалоқ яшил гулларини дув-дув тўкади...

Улар етиб борганларида шикор поёнига етган, чавандозлар шовқин солиб ғолибни қутлашар эди. Бир вақт чавандозлар ҳалқаси икки ёнга ажралиб, Назарбек кўринди. У ерда ётган она-бола жайронлар тепасида бир зум ғолибона от ўйнатиб турди-да, кейин эгар устидан эгилиб, она жайроннинг орқа оёғидан тутиб кўтарди. Бун кўрганлар яна қичқиришди. Назарбек эса ўттиз икки тишини кўрсатар даражада ишшайиб отини ниқтади. Жайронни Абдулали тархоннинг оёқлари тагига ташлади.

Ҳуснибону аввал кўзи аралаш ўқ еган жайронга, кейин қорнига теккан пайкон ўрнидан қоп-қора қон силқиб ётган жайрончага қарадио юзини четга бурди. Муҳаммад Шоҳибек қизнинг кўзларида ёш ялтиллаганини кўрди. Шу пайтда у Назарбекни ҳам, кўзлари қонга тўлган овчилар тўдасини ҳам ёмон кўриб кетди. Шундан бери у жайрон овини ёқтирмайди...

Муҳаммад Шоҳибек рақиблик не эканини ҳам мана шу шикордан кейин англади. Назарбекнинг ўзгаларга беписанд қарашлари, ғолибона ишшайиш билан ўлжани Абдулали тархоннинг оёқлари тагига ташлаши Муҳаммад Шоҳибекнинг ғашини келтирди. Унинг Ҳуснибону томонга кўзининг пахтаси чиқиб қараши эса дилида ваҳм уйғотди.

Назарбек қўллари катта-катта, юзлари гўштдор, кўзлари кичкина, қошлари сийрак, бироқ соқол-мўйлови қуюқ йигит эди. Чавандозликда, мерганликда унга тенг келадигани топилмас эди. Унинг онаси Ёйиқ даштларида ҳукм сурган Жонибекхон

авлодларидан экани ҳам Назарбекнинг кўнглида ифтихор уйғотганми, ҳар қалай, унинг ўзига ишончи катта эди.

Саратон охирида Абдулали тархон ўғли Боқини уйлантириш тараддудига тушди. Тархон қудалашадиган оила Бухоронинг энг нуфузли хонадони, келиннинг отаси Муҳиддин тархонга тобе савдогарлар Аштархон орқали шарқий насронийлар юртига қорақўл, Қрим йўли билан Оврупо ва Осие туташган ерларга пахта, ипак ҳамда олтин олиб боришарди.

Муҳаммад Шоҳибек ҳали ўн еттига ҳам тўлмаган куёвчанинг ҳовлиқишларини кўрганда кулгиси келарди. Тўйдан уч кун аввал беклар Боқини куёвлик сирларидан огоҳ этиш баҳонасида зиёфатга тўпланишди. Боқи сармаст, сўрига ташланган зарбоф кўрпачада ёнбошлаб ётарди. Йигитлардан бири унинг чўзилиб ётишини кўриб, ҳазил-ҳузулни бошлади.

— Нечун куляпсиз? — Боқи бошини кўтарди. Кўзлари аланг-жаланг қилиб, ҳазиллашаётганларни қидирди. — Бу никоҳ отамнинг хоҳиши.

Атрофда кулги кўтарилди. Йигитча аламли товуш билан қичқирди:

— Мен гўдак эмасман, кулмангиз. Муҳиддин тархон... қайнотамнинг давлати зўр. Отамга қайнотамнинг бойлиги, қайнотамга отамнинг ҳокимлиги асқотур. Хотин эса менга!

Яна кулги кўтарилди.

— Бас! — Боқи дастурхоннинг бир учидан тортиб бақирди, — кулаверманг. Сиз нени биласиз? Билгувчи кишилар айтмиш: тахтсиз подишоҳдан сердават хўжа афзал.

Муҳаммад Шоҳибек куёвчанинг алжирашларидан, йигитларнинг бемаза ҳазилларидан кўнгли айниб, туриб кетди.

Эртаси Абдулали тархон йигитлари ўртасида пойга ўтказди. Муҳаммад Шоҳибек йигитлари билан Кампирак девори қолдиқлари бўйлаб катта сайҳонга чиқди. Пойга шу ердан бошланиши керак эди. Бу ерда Бухоро ҳокими хизматидаги беклар ўзларининг йигитлари билан тўпланишган эди. Муҳаммад Шоҳибек пойгада қатнашмоқчи эмас, фақат от суриш истагида

ёнган йигитларига далда бериш учун келганди.

Бир вақт аркнинг «Дари Ғўриён» дарвозасидан чиройли аравалар чиқиб келди. Тушундики, сарой аёллари ҳам пойгани томоша қиладиган бўлишган.

Аравадан аввало қора кимхоб мунсак кийган тўлагина аёл тушди. У тархоннинг катта хотини эди. Ортидан олтин ранг мунсақда, бошидаги зарҳал тоқисини ярақлатиб, ёшроқ яна бир хотин — Ҳуснибонунинг онаси тушди. Кейин эса шафтоли гулли либосда қизнинг ўзи кўринди. Аёллар тархондан сал нарига келиб жойлашишди.

Жарчи тархоннинг ишораси билан йиғилганларга қарата қичқирди:

— Йигитлар! Бухорои шариф ҳокими Мирдарвиш Муҳаммад Абдулали тархон бек йигитларнинг бегини, эр йигитларнинг шерини сайлашни ният қилдилар. Ғолибга тархон жанобларининг пўлат шамширлари насиб қилгай! Ким шерликка даъвогар бўлса, майдонга чиқсин!

Сайхонда сурон кўтарилди. Аввало Назарбек от ўйнатиб чиқди. Йигитлари бекларининг журъатидан руҳланиб қийқириқ кўтаришди. Бунга кўрган Муҳаммад Шоҳибек ўзининг қатнашмаслик ниятидан кечиб, отини ниқтади. От эгасининг мақсадини англаган мисол майдон ўртасига отилиб чиқди-да, олд оёқларини кўтариб, баланд овозда кишнаб юборди.

Отлиқлар белгиланган марра ёнига тизилишиб, ишорани кутиб тўхташди. Зафар тилаб берилган фотиҳадан кейин қамчиннинг ерга шартиллаб теккан товуши эшитилди. Бу пойгани бошлашга ишора эди. Ўнлаб тулпор баравар олдинга ташланди. Муҳаммад Шоҳибек бошидан оқ олдинга ўтиб олмоқчи эди. Лекин Назарбекнинг йирик тўриғи йўлни тўсиб олди. Орқадан эса изма из яна отлар келарди. Йигит шундоққина елкаси ортидан кимнингдир оғир ҳансирашини, отнинг пишқирганини эшитди. «Шошилмоқ даркор, — беихтиёр ўйлади у, — йўқса, худо кўрсатмасин, нариги отлиқ менга урилиб кетсами...» Муҳаммад Шоҳибек Назарбекни айланиб ўтишга

урина бошлади. Тўриқ пойганинг ҳадисини олган экан: олдини тўсаверди. Фақат масофа ярмига етибгина Назарбекнинг ўнг ёнидан айланиб ўта олди. Муҳаммад Шоҳибек маррагача қолган йўлни Назарбекдан салгина олдинда босиб ўтди. Охири эллик қадам қолгандагина рақибидан анча илгарилай олди.

— Боракалло, султонзода! — Абдулали тархон йигитни шу сўзлар билан қарши олди, — мана бу эр кишининг иши бўлди. Олинг, ҳалолингиз бўлсин!

Муҳаммад Шоҳибек йигитларининг олқишлари остида шамширни олиб, белига тақди. Тархоннинг ишораси билан йигитнинг елкасига кимхоб тўн ҳам ёпишди. Шу онда Муҳаммад Шоҳибек ўзига тикилган кўплаб одамларни кўрди. Нигоҳларда ҳавас, ҳасад, қизиқсиниш аломатларини илғади. Унга қараганлар орасида Ҳуснибону ҳам бор эди. Шу куни Мовароуннаҳрда Муҳаммад Шоҳибекдан қудратлироқ, Муҳаммад Шоҳибекдан омадлироқ, Муҳаммад Шоҳибекдан бахтлироқ йигит йўқ эди. Йигит шу кун тушундики, бу ҳаётда юракни номаълум орзулар, умидлар билан тўлдирадиган ҳиссиётлар ҳам бор экан. У шу чоққача бобоси шухратини тиклаш орзуси, отаси ёди, онасининг хотираси билан яшаган эди. Энди буларнинг ёнига Бухоронинг навниҳол гўзали ҳақидаги хаёллар қўшилди. Айнан мана шунда у илк бор ғайришуурий тарзда дилига келган сўзларни қоғозга туширди. Бу унинг биринчи ғазаллари эди. Йигит сўзлар қайдан келаётганини англаб ета олмас эди. Учи тарашланган қамишни қўлга олганда, юрагини ҳислар тўлдириб юборарди. Қоғоз четларини кафти билан босиб, қамишни дудага⁴⁵ ботирганда ҳислар сўзларга, сўзлар ҳарфларга, ҳарфлар эса туйғуларнинг тасвирига айланарди. Муҳаммад Шоҳибек ўзида шоирлик қобилияти бор эканини аввал сезмаганди. Бу истеъдоднинг кўзини очиб юборган Ҳуснибону эди. Унинг шеърлар бита бошлаганини сезган раҳматли Қорачабек шундай деди:

— Аёлларга қулингизман деган одам ростдан ҳам қул бўлур. Агар сиз жаҳонгир подишоҳ бўлсангиз, гўзалларнинг ўзлари

⁴⁵ Дуда – қора рангли сиёҳ

сизни излагайлар.

Муҳаммад Шоҳибек бу сўзларга қарши кулиб қўя қолган эди. Жаҳонгир подишоҳ бўлиш, бобоси салтанатининг шон-шавқатини тиклаш ўзининг ҳам орзуси. Аммо гўзалларнинг уни излаши... Бунга ишониш қийин.

Муҳаммад Шоҳибек шайх Мансурга мурид тушган эди. Бир куни пири унга шундай деди:

— Инсоний ишқ бу хорлик ва хўрликдур. Бу фоний дунёда бир бандага ишқ қўймоқ ўз кўнглига дард орттирмоқ, умрни улуғ мақсадлардан чалғитмоқдур. Инсоний ишқ йўлида шоир бўлмоқ эса исёндур. Исён Оллоҳга хуш келмагай.

Шайх Мансур не сабабдан шундай деганини дафъатан англаш мушкул. У Муҳаммад Шоҳибекнинг ғазалларидан хабар топдими ёки ёш муридани фоний дунё дардларидан огоҳ этмоқни истадими?

Кўп ўтмай кетма-кет воқеалар рўй бердики, Муҳаммад Шоҳибекнинг ҳаёти тубдан ўзгариб кетди.

Қорақўлда исён кўтарилди. Абдулали тархон исённи бостириш учун Назарбекни жўнатди. Бир ҳафта ўтмай Бухорога бири-биридан қўрқинчли миш-мишлар етиб келди.

— Бухоро ҳукмдори жўнатган одамлар ёшу қари демай одамларни қиличдан ўтказганмиш.

— Назарбек исёнчиларни бирма-бир дорга остирганмиш.

— Абдулали тархоннинг ўзи шундоқ буюрганмиш.

Миш-мишларга битта кичиккина туртки бўлса бас, у ўз йўлида учраган зарраларни йиғиб, тўплаб, улкан кўчкига айланади. Қорақўл исёни атрофидаги миш-мишлар ҳам шу тарзда каттайиб борарди.

Ўнинчи кун деганда Назарбек асъаса билан Бухорога қайтди. У ўрдага гўё қозоқлар беги Бердисултоннинг ўғли Назарбек эмас, балки қўшни ҳукмдор хузурига ташриф буюрган султондек қўр тўкиб кирди.

Ўрданинг катта танобийсида бахмал кўрпача устига чордона қурган Абдулали тархон кирувчини қовоғини солиб қарши олди.

— Бухорои шариф ҳукмдори Муҳаммад Дарвиш Абдулали тархон ҳазрати...

— Бас! — тархон ўнг қўлини кўтариб гапирувчининг сўзларини кесди, — ҳўш, исён ташаббускорлари қайда?

— Алар дорга тортилмиш, — жавоб берди Назарбек.

— Нечун?

Назарбек ҳайрон бўлди. Гўё «шуни ҳам билмайдими?» — деган каби мийиғида кулди.

— Алар исён кўтаргани учун шу жазога мустаҳиқдур.

— Назарбек, сиз исёнкорларни олиб келмоғингиз даркор эди. Аларни жазога тортмоқ ё авф этмоқ ҳуқуқи сизга берилмагон!

Танобийдаги одамлар тархоннинг кейинги сўзларини кутиб жим қолишди. Муҳаммад Шоҳибек бир кўзларида ғазаб ёнган ҳукмдорга, бир беписанд мағрурлик билан қотиб турган ёш саркардага қаради. Қандайдир мудҳиш воқеа арафасида тургандек юраги ғашланди.

— Абдулали тархон номидан иш кўрмоқни, унинг номидан Қорақўлни қонга ботирмоқни не деб атаб бўлур, паҳлавон? Жавоб беринг!

— Вазият қатъийликни талаб этмиш. Шу сабаб...

— Қатъийлик ила қотиллик орасидаги фарқни билмасангиз, билдириб қўйгаймиз. Посбон! — деб қичқирди тархон.

Бўсағада иккита баҳайбат йигит кўринди.

— Ушла бун! Ҳибсхонага элтиб қама!

Назарбек ҳушини йиғиб ҳам улгурмади. Посбонлар унинг икки қўлтиғидан маҳкам ушлашди-ю, судраб олиб чиқишди.

Уч кундан кейин Назарбек ҳибсдан қочди. Тонгга яқин унинг йигитлари ҳужум қилиб етакчиларини олиб кетибдилар... Икки посбон ўлдирилган, тўрт киши яраланган эди. Муҳаммад Шоҳибек ўрдага кириб келганда Абдулали тархон асабийлашиб ҳовлида у ёндан бу ёнга юарди.

— Ҳўш? — сўради у ҳансираганча югуриб кирган юзбошини кўриб.

— Аларнинг изини топдик. Кемиракқум томонга кетмишлар.

— Назарбекнинг қўл остида қанча йигит бор эди?

— Ўттиз саккиз йигит. Илло етакчиси ила йигирма иккиси кетмиш. Қолганларининг қурол-яроғини ечтириб олдик. Ҳибс этайликми?

Абдулали тархон қўл силтади:

— Ҳибсга ҳожат йўқ. Қочқин ортидан таъқибчилар жўнатилсун. Тамом!

Таъқибчилар икки кундан сўнг қуруқ қайтишди. Назарбек топилмади. Тархон охири қочқинни қўлга туширишдан умид узди. Шу билан Назарбек воқеаси ниҳоя топгандек эди.

Муҳаммад Шоҳибек ҳам рақиби ҳақида ўйламай қўйди. Чунки энди унинг кўнглини бошқа бир ташвиш эгаллаган эди. Юрагига тугилган яна бир орзуга етиш: Ҳуснибону...

Йўқ, бу шўхчан қизсиз ҳаётдаги мақсадига ета олмайди! Кишида матлабдан⁴⁶ ташқари матлуб⁴⁷ ҳам бўлмоғи лозим. Бироқ унга қандай етишиб бўлур? Муҳаммад Шоҳибек дилидаги дардни Абдулали тархонга ким етказа олур? Ахир унинг отаси ҳам, бобоси ҳам йўқ. Фақат амакиси бор... Ҳа, амакисидан кўмак сўраш мумкин.

* * *

Кўчкинчихон ўз жиянидан кичик эди.⁴⁸ Шундай бўлса ҳам Муҳаммад Шоҳибек бобоси ҳурмати учун уни амаки деб атар, Кўчкинчихон эса жиянига «Иним», — деб мурожаат қиларди. У жиянининг илтимосини эшитиб, қош керди:

— Иним, камина умрида совчи бўлган эмас. Илло сиз учун элчилик қилмоққа тайёрман. Фақат дилимда баъзи андишалар бор. Истасангиз, айтай.

Муҳаммад Шоҳибек «Айтинг», — маъносида бош силкиди.

— Биз, оллоҳга шукур, шавкатли Абулхайрхон авлодларимиз.

⁴⁶ Матлаб – мақсад

⁴⁷ Матлуб – орзу қилинган нарса

⁴⁸ «Кўчкинчихон ўз жиянидан кичик эди...» – тарихдан маълумки, Шайбонийхоннинг бобоси Абулхайрхон 1462 йилда Мирзо Улуғбекнинг қизи Робия Султонбегимга уйланади. Кўчкинчихон Абулхайрхон ва Робия Султонбегимларнинг фарзанди. Шайбонийхон эса 1451 йилда тугилган.

Темурийларнинг кўплаб шаҳзодалари бобомиз кўмагида тахтга ўтирганлар. Абдулали тархон Бухоро ҳукмдори дейилса-да, аслида бу шаҳар унинг тасарруфоти эмас, ўзи ҳам темурийларнинг хизматидаги одам. Мен совчи бўлсам, у кишига не деб мурожаат қилурмен?

Шу куни Муҳаммад Шоҳибек тун оққунча китобхонада ўтирди. Амакисининг сўзларида жон бор эди: «Йўлинг билиб, йўлдош қил...» Аммо дил амрига кўпинча ақл ҳам, нақл ҳам бўйсунмайди.

Ниҳоят, тонг чоғи йигит Бухорога қайтиш фикри билан ўрнидан турди. Майли, Ҳуснибону учун бош эгса эгибди-да! Бу қизга етиш учун бошқа йўл йўққа ўхшайди...

Муҳаммад Шоҳибек то Бухорога етгунча турли хаёллар билан овора бўлди. Гоҳ Абдулали тархонга айтадиган сўзларини ўз-ўзига такрорлар, гоҳ Ҳуснибонуга аталган изҳорини дилига ёзар эди. Кўнглида: «Агар тархон рад этса-чи?» — деган хавф ўрмалаган чоғ юраги музлаб жиловни тортарди. Кейин эса ўзига далда бериб: «Кўндираман!» — дерди-да, яна арғумоғига қамчи босарди. Шу тарзда Бухорога етиб келди.

Шаҳар гўё унинг умидларига ҳамроҳ каби яшил баргларга кўмилган эди. Ёз фасли... Жўйи Мўлиён сувларида қуёш аксланади. Чор минор нақшларида нур ярқирайди. Тош йўллардан ҳарорат таралади...

Абдулали тархон уни хушнуд қаршилади.

— Келинг, Муҳаммад Шоҳибек! Амакингиизнинг сихатлари тузукми?

— Оллоҳга шукур!

— Мен сизни келиб қоларми деб туриб эдим. Сизга тегишли бир ниятим бор эди, — кулимсиради тархон.

Муҳаммад Шоҳибекнинг юраги гурсиллади.

— Меним ҳам... меним ҳам сиздан бир ўтинчим бор эди, — деди ниҳоят пича дадилланиб.

Тархон кулиб юборди:

— Ана холос! Ўтинчингиз ошиғич эмасми?

— Йўқ. Илло ошиғич айтиш ҳам мумкин.

— Бундоқ қилайлик, султонзода. Эртан мен сайил қиладурман. Барча нияту ўтинчлар ўша ерда ҳал этилур. Маъқулми?

— Маъқул.

Ҳамон ёдида: шаҳардан икки чақирим нарида, Ромитон йўлидаги гўзал боғда тўхтадилар. Ҳарам учун алоҳида чодирлар, Абдулали тархон учун боғ ўртасига ихчамгина саропарда тикилди. Чекка-чеккага эса тархон хизматидаги беклар жойлашди. Бутун боғ катта сайлгоҳга айланди. Баковуллар боғ ортидаги майсазорда тўхтаб араваларни бўшата бошлашди. Бир гуруҳ навкарлар чуқур қазишга киришдилар. Бир коса шаробни сипқариб олган тархон сархушликдан кўзлари ёниб ёнидаги ўғлига қаради:

— Боқи, ҳозир иккимиз суйган таом ҳозирланур!

Боқи ер қазиётган навкарларга лоқайдлик билан қаради. Тархон:

— Муҳаммад Шоҳибек, сиз Бухоро кабобини татиб кўрмаган чиқарсиз? — деб кулди-да, навкарларга, кўзичоқнинг терисини шилаётган қассобга, кейин эса ёғоч ҳовончада зира туйиб ўтирган баковулга ишора қилди. Муҳаммад Шоҳибек мийиғида кулди:

— Жаноблари авф этсинлар, бундоқ таомни бизда «тана кабоб» деб атайдилар. Кўчманчи ҳаёт тарзи мана шундай пазандаликни кашф этмиш.

— Шундоқ денг? Мен бўлсам, Бухорода бор нимарсалар бошқа ерда йўқ деб ўйлар эканман, — деб Абдулали тархон кулиб юборди. Кейин ҳамроҳининг елкасига қоқди:

— Юринг, сизга айтадургон сўзим бор. Дарвоқе, сизнинг ҳам менга ўтинчингиз бор эдими?

Муҳаммад Шоҳибекнинг юзига қон тепди.

— Шундоқ, — деди титраб.

Тархон олдинга ўтиб йўл бошлади. Орқадан эргашган кўриқчиларга қолишга ишора қилди. Тўпиққа урган майсалар

устига чакмонини ташлаб устига ёнбошлади. Имо билан йигитга рўпарасидан жой кўрсатди. Кейин эса жиддийлик билан сўз бошлади:

— Муҳаммад Шоҳибек, сиз Будоқ Султондек кишининг ўғлисиз. Сиздаги интилиш, ғайрат ҳамда заковатни ўз хизматимдаги бошқа йигитларда кўрмадим. Меним келажақдан баъзи умидларим бор. Шу сабаб ёнимда ишончли дўстларим, яқинларимни кўргим келур. Назарбек янглиғ кўрнамаклик қилмаслигингизга инонурман...

У бир зум жим қолиб тинглаувчини кузатди. Сўзлари ижобий таъсир этганини кўриб яна сўзлади:

— Шопурком беги Али Муҳаммад кексайиб қолдум, деб истироҳат сўрамоқда. Меним ниятимни англагандурсиз? Сизни ишончли, салоҳиятли саркардам сифатида кўрдим. Энди сизни яқин хизматдошим ҳолида кўрмакчиман. Шунга не дейсиз?

— Меним ўтинчим сизга яқин бир хизматдош эмас, балким... хизматингизда бир қул бўлмоқ эди...

— Шундоқ денг? — тархон қошларини керди, — дуруст... Мен ўтинчингизни англадим.

Муҳаммад Шоҳибек ўнғайсизланиб ерга боқди. Буни кўрган тархон маънодор қилиб бош силкиди.

— Буни ўйлаб кўргаймиз, — деди кейин.

Шу куни султонзоданинг назарида боғ гўё фирдавс каби илоҳий гўзаллик касб этди. Боғ кўйнида ним пушти кўйлаги, ипак шокилали дўппичасида хаёл каби намоён бўлган навнихол фаришта унга келажакнинг умидли орзуси бўлиб кўринди.

Сайил хушу хандонлик билан давом этарди. Ҳатто кўриқчиларга ҳам шароб ичишга рухсат этишди. Шомга яқин чарчаган машшоқлар дам олиш учун тўхташди. Баковуллар қозонлардан ҳил-ҳил пишган гўштларни ола бошлашди. Атрофга зираворлар ҳиди таралди. Ҳамма хушвақт, тархон ўтирган ерда кулги тинмас, чеккалардаги кўриқчилар ҳам давра олиб ҳазил-хузул айтишар эди.

Бир вақт дарахтзорнинг шимол томонида кимдир жон

аччиғида қичқирди. Отлар пишқириғи, қиличлар жаранги, аёлларнинг қий-чуви эшитилди.

— Ёв босди! — дея қичқирганча Муҳаммад Шоҳибек қантариғлиқ отлар томон югурди. Яйдоқ отига сакраб минди. Ортидан ўн беш чоқли йигитни эргаштирганча тўполон кўтарилган ерга чопди эмас, учди. Боғ ўртасида тилка-пора қилинган ипак саропарда, кўрқувдан дир-дир титраб, бир-бирини кучоқлаб ўтирган канизакларни кўрди. Нарироқда кўкрагига теккан пайконни икки қўллаб ушлаганча Бароқбек жон ҳалпида питирлаб ётарди. Унинг ёнида чавақлаб ташланган аёл. Муҳаммад Шоҳибек бир кўз ташлашдаёқ аёлни таниди. У Ҳуснибону ва Бароқбекларнинг онаси эди. «Ҳуснибону қайда?» — беихтиёр ўйлади у. Шу заҳоти унинг олдини ўнга яқин қисик кўзли навкарлар тўсиб чиқишди. Йигит шамширини қинидан чиқарибоқ уларга ташланди. Рўпарасидаги яғриндор серсоқол эркакни бир уриб эгардан йиқитиб, унинг ортидаги қоп-қора чўтир йигит билан олиша кетди. Ёнгинасида кимдир чинқириб юборди. Кўз қири билан йигитларидан бири яраланиб отдан йиқилганини кўрди.

— Йигитлар, бардам бўлинг, ёв кўпчилик эмас! — қичқирди у. Шу онда орқадан ёрдамга навкарлар етиб келишди. Буни кўрган ёв чекина бошлади. Муҳаммад Шоҳибек йигитларни эргаштириб чекинувчиларни таъқиб этди. Шунда ёв сафлари сийраклашиб йироқлашиб бораётган отлиқлар орасида Назарбек кўринди. Султонзода этиги кўнжидан қамчинни суғурдию, оти сағрисига урди. Назарбек эгари қошига оқ матога ўралган ниманидир ўнгариб олган, ўнгарилган нарса эса тинмай типирчилар эди. Бир вақт мато йиртилиб, ханжар тутган қўл кўринди. Муҳаммад Шоҳибек билакни ёпган пушти енгни, офтобда ярақлаган кумуш билагузукни таниди. «Ҳуснибону!» — деб юборди беихтиёр. Шу заҳоти қўл кўтарилиб, ханжарни зарб билан чавандознинг сонига санчди. Назарбек бақириб, жон аччиғида қизни ерга ташлаб юборди. «Э, худо, от туёғи тагида қолиб кетмасайди!» — деб ўйлади Муҳаммад Шоҳибек. Шу топда Назарбек кўзига шу қадар

жирканч кўриндики... От жиловини кўйиб юбориб елкасидаги камонни олди-да, пайкон жойлаб отди. Назарбек елкасини ушлаганча йиқилди. От унинг танасини судраб кўздан ғойиб бўлди.

Муҳаммад Шоҳибек етиб келганда, Ҳуснибону беҳуш ётарди. Йигит энгашиб, титроқ қўли билан қиз сочига теккан қонни артишга уринди. Қиз инграниб кўзларини очди. Уни таниб сесканиб кетди.

— Чўчиманг, бону, ҳозир отангиз етиб келурлар, — деди Муҳаммад Шоҳибек.

Йигитларидан бирини арава келтириш учун жўнатди. Шу орада ҳансираганча Абдулали тархон етиб келди. Қизини кўриб тескари ўгирилди. Кўзларини кафтига артиб отидан тушди.

— Отажон, — ингради Ҳуснибону. Шошиб ёқасини ушлади, томоғини ёпишга уринди.

— Кўзғалманг, онам, — тархон ерга, қизининг ёнига чўккалади. Дағал қўллари билан Ҳуснибонунинг киприклариغا илинган томчиларни артди. Кейин овози бўғилиб шивирлади:

— Иншооллоҳ, кўрмагандек бўлиб кетгайсиз, болам.

Аммо Ҳуснибону «кўрмагандай бўлиб» кетмади. Табиб Абдулали тархон инъом этган ақчалар билан лиқ тўлган ҳамёнига Муҳаммад Шоҳибек узатган олтин динорни тикар экан, шивирлади: «Бонунинг умр шаъми ўчаёзган кўринадур. Узоғи бирлан уч-тўрт кун...»

Ҳуснибонуни икки кундан кейин, пешинга чиқардилар..

Муҳаммад Шоҳибек жанозадан кейин тобутни кўтаришиб борди-ю, қабристонга киришга ботинмади. Залворли дарвоза тагига, совуқ ерга ўтириб, бошини қуйи солди. Шу ўтирганча сукутга ботди.

Бир вақт кимдир елкасига қўл теккизди. Иниси Маҳмуднинг товуши келди:

— Оға, ўрнингиздан турингиз, шом яқин!

— Кун кеч бўлдимми? — сўради Муҳаммад Шоҳибек.

— Шундоқ. Бунда ҳеч ким қолмади.

— Йўқ, қолди... Бунда меним армоним қолди...

— Оға, кетайлик!

Муҳаммад Шоҳибек бошини кўтарди. Укасининг ҳорғин юзига кўзи тушди-ю, юраги хижил бўлди. Наҳот иниси уни шунча вақт кутиб ўтирган бўлса?

— Хўп бўлгай, кетамиз, иним. Саҳар Туркистонга жўнаймиз. Ҳозирлан!

...Қоракўзбегим Ҳуснибонуга ўхшаб кетади. Айниқса, ер тагидан кулиб боққанда гўё Ҳуснибону улғайиб қайтиб келгандай юраклари ўйнаб кетади. Хон Қоракўзбегимга уйланишга аҳд этганда унинг Ҳуснибонуга ўхшаб кетишини билмаганди. Никоҳ куни келинни кўриб юраги бир орзиқди. «Одам ҳам шунчалик ўхшаш бўладими?» — деб ўйлади. Бу гўзал эса хоннинг ўйларидан беҳабар. Уни кундошларидан қизғаниб юрибди... Эҳ, аёл зоти...

* * *

Минорага олиб чиқувчи эшик ёнидаги хужрадан ёғоч қутича топилди. Аслида бу хужрага ҳеч ким эътибор ҳам қилмаган эди. Ёдгор бир кун хужра эшигига ноҳос елкасини уриб олди-ю, эшик тавақаси ўрнидан силжиганини кўрди. Эшикни қаттиқ итарди. Тавақалар ғийқиллаб очилиб, мис ҳалқалар ёғочга урилиб тарақлади. Шу заҳоти димоққа чанг урди.

Хужра ичи турли қақир-қуқурларга тўла эди. Бунда узилган от абзали, дарз кетган қалқондан тортиб, то синган қозону оғзи учган сопол кўза, ҳатто увада тўну кўрпагача бетартиб қалашиб ётарди. Афтидан, қалъада нимаики буюм яроқсиз ҳолга келса, шу ерга келтириб ташланаверган эди. Ёдгор қизиқсиниб хужрани кўздан кечираётиб токчадаги қадим мойчироққа кўзи тушди. Хаёлида ўсмирлик пайтлари жонланди. Амакисининг уйида ҳам мана шундай мойчироқ бор эди. Унинг ҳам жўмрагидан ёғ қуйилиб, оғзидан чиқиб турган пиликка ўт ёқиларди. Оқшомлари амакиси токчадаги мойчироқни ёқтириб, якандозга ёнбошлар, кейин рўпарасига Ёдгорни ўтқизиб, ўтган-кетгандан сўзлаб

ўтиришни хуш кўрарди. Кигизда эса кичкина баркаш, баркашда жун матодан тикилган қалпоқча, бир жуфт сопол пиёла. Қалпоқча остида олма қоқидан тайёрланган иссиққина дамлама солинган кўза бўларди...

Ёдгор қулоқлари остида амакисининг «Ўғлим!» — деган овозини эшитгандай бўлди. Юраги орзиқиб тушди. Қўлини узатиб мойчироқни олди. Шунда унинг ёнидаги чанг босган қутичага кўзи тушди. Қопқоғини кўтарди. Ичида аллақандай қоғозлар кўринди. Йигит иккала буюмни кўтариб минорага чиқди.

— Булар қайдин келди? — сўради Шерзод ҳайрон бўлиб.

— Минора ёнидаги хужрадан топдим. Манавинда аллақандай қоғозлар бор экан. Кўрайлик-чи?

Қутича ёнғоқ ёғочидан ишланиб, тўрт чеккасига безак ўрнида мис қуббачалар ўрнатилган, ўзи кичиккина бўлса-да, оғир эди. Унинг ичидан кўпол ёғоч муҳр чиқди. Ундаги ёзувни ўқишнинг иложи бўлмади. Чунки бўртма ҳарфларнинг баъзилари синиб тушган, баъзилари сийқаланиб кетган эди. Ёдгор тўрт букланган қоғозни олиб ўқий бошлади:

— «Ушбун маълум қиладурмизким, маҳбус шаҳзодаи навқирон Жўкий Мирзонинг саломатлиги хусусинда...»

Шерзод иккинчи қоғозни кўздан кечира бошлади. Ёдгор бошқа бир ёрлиқни кўздан кечириб, кулиб юборди:

— Бун қаранг, саккиз нафар маҳбусни боқиш учун ойига қанча ун, мой, гўшт сарф бўлгани ҳақида ҳисобот ёзмишлар. Ҳатто табибга қанча ҳақ тўлангани, гўрков харажатлари ҳам эсдан чиқмабдур. Мана, қалъа бегининг муҳри ҳам омон турибдур.

Шерзод қоғозларни қайтадан қутича ичига ташлади:

— Аҳамиятсиз қоғозлар, расмиятчилик ёзишмалари экан, — деди, — муҳим бўлганда бунда ётмас эди.

Ёдгор эса қайтадан уларни олиб кафти билан текислади. Кейин бош ва кўрсаткич бармоқлари билан ушлаб қоғознинг сифатини текширди.

— Ниҳоят даражада яхши қоғозлар экан. Болалигимда мана шундай ипак қоғозларни кўрганимдами, хурсандликдан бошим кўкка етган бўлур эди.

— Нечун?

— Ахир бундай қоғоздан варрак ясалса, шундай ёқимли овоз чиқариб учадик...

Шерзод кулиб юборди. Ёдгор эса чиндан ҳам варрак ясашга киришди. Аслаҳахонадан қуритилган қамиш, ошхонадан эса ун олиб келди, қалъа ҳовлисига ўтириб олиб елим тайёрлади. Кейин эса ҳафсала билан қоғозларни бир-бирига улаб чиқди.

Сардоба ёнида ўйнаб юрган Маъруф Мирзо Ёдгорнинг ишига қизиқсинди. Бир оз вақт томоша қилиб турди.

— Не ясамоқдасиз? — деб сўради.

— Варрак ясамоқдаман, шаҳзодам, — кулиб жавоб берди Ёдгор.

— Кейин уни не қилурсиз?

— Учирурман.

— Варракни савр ойида учирадилар. Ҳозир жавзо бўлса, меҳнатингиз зое кетмайдурми? Ахир варрак баландга ета олмайдур.

— Шамол эсса бас, булутга етмаса ҳам майли, муродим ҳосил бўлур, шаҳзодам.

Маъруф Мирзо кулиб юборди.

— Булутга етмайдургон варрак варрак бўлурми? — деди кулги орасида.

Боланинг сўзи нашъа қилиб Ёдгор ҳам хахолади. Мана шундай вақтичоғлик билан каттагина варрак ясалди.

— Қани, шаҳзодам, учириб кўрмайсизми? — сўради Ёдгор.

— Беринг, — деди бола кўзлари ёниб. Кейин варракни ола сардоба томон югурди. Варрак боланинг боши узра лапанглаб сузди.

— Кўтарилмаяпти-ку варрагингиз, — Маъруф Мирзо аразланганнамо ўшшайди. Кейин:

— Девор устига чиқсам кўтарилармикин? Баландда шамол

бордур? — дея сўради.

— Ташқарида ёв бор, шахзодам, — Ёдгор тўртала томонни кўрсатди, — анави ерда ҳам, манави девор ортида ҳам ёғий пусиб ётибдур.

— Подшоҳзодалар ёғийдан чўчиса уят бўладур. Ошиқ Муҳаммад арғун жаноблари менга шундоқ деганлар.

Шундан кейин Ёдгор Маъруф Мирзони ён томондаги аслаҳахона томига чиқарди. Шерзод уларни кўриқлаб турадиган бўлди.

Бола тобора баландлаётган варракка қараб хурсандлигидан қичқириб юборди. Қалъа ичидагилар томдаги шовқинни эшитишлари биланоқ беихтиёр осмонга қарашди. Ошиқ Муҳаммад арғун бир варракка, бир Шерзод билан Ёдгорга қараб тўнғиллади:

— Эгнига жавшан кийса ҳам болалиги қолмабдур-да!

Қалъадан варрак учирилганини ташқаридагилар ҳам кўришди. Убайдулла Султон қизиқсиниб ён дарвоза томонга айланиб ўтди. Аслаҳахона томида олти-етти ёшлар чамасидаги болани кўрди. Унинг ёнида норғул навкар. Берироқда эса атрофни сергаклик билан кузатаётган яна бир йигит. Дубулғасида амирлик нишони. Ён дарвоза мудофаасини бошқараётган йигит шумикин?

Боланинг эгнидаги зарбоф тўн, бошидаги уқпар қадалган оппоқ саллачадан шахзода экани маълум. «Бу кимнинг ўғли экан? — ўйлади Убайдулла Султон. — Бадиуззамоннинг фарзандими ёки Музаффарнинг?»

Бир вақт томдаги амирзода ўзига тикилиб турганини кўрди. Беихтиёр белидаги шамширига қўл юборди. Амирзода эса унга камон ўқталди. Убайдулла Султон шу заҳоти шамширини қўйиб юборди. Амирзода ҳам камонни туширди.

— Ҳаммага айт, болага ўқ узишмасин, — буюрди Убайдулла Султон ортидан эргашиб келган ўнбошига.

Сал ўтмай шамол кучайди. Маъруф Мирзо завқланиб варракни бўшатаверди. Бир вақт ип ўрнига боғланган ингичка

бўз латта қўлидан чиқиб кетди. Ёдгор том адоғигача югуриб борди-ю, лекин варракни тутиб қололмади. Шамол уни учуриб баландга олиб кетди. Кичкина шаҳзода булутлар сари кўтарилиб бораётган варракка қараб қолди.

* * *

Бугун Хадичабегим кўрққан фалокат юз берди. Маъруф Мирзонинг томоғи бўғилиб қолди. Иситмаси кўтарилиб, тонггача бутун бадани ўт бўлиб ёнди.

— Ё худо, болагинамга ўзинг раҳм қил. Бу қалъада табибни қайдан топармиз? — деярдди Опоқбегим.

Ниҳоят, тонгга яқин иситма пасайиб, бола уйқуга кетди. Опоқбегим қалт-қалт титраган Маҳди улёни ухлашга даъват этиб, кузатиб қўйди. Йиғлайверганидан кўзлари шишган Гулнурбегимни гоҳ юпатиб, гоҳ енгил койиб, чиқариб юборди. Шундан сўнг қиблага қаратиб жойнамоз солди. Бомдод намозидан кейин одатича тасбеҳ ўгирди. Дуо асноси Маъруф Мирзога сиҳатлик, ўзларига нажот сўраб илтижо қилди.

Опоқбегим айниқса, шу кичик шаҳзодага ўзгача меҳр билан қарарди. Бу боланинг шўхликлари, ўз ёшига хос бўлмаган ўтқир зеҳни кекса аёлнинг кўнглини тўлқинтирар эди. Шаҳзоданинг баъзи ширин қилиқлари Опоқбегим катта қилган шаҳзода Фарруҳ Ҳусайн Мирзонинг болалигини эслатарди. Боланинг зеҳни баланд бўлса-да, китобга хуши йўқ, хос навкарларнинг машқларини томоша қилгани югураверарди. Опоқбегимнинг: «Нечун илмни хушламайсиз, шаҳзодам?» — деган саволига Фарруҳ Ҳусайн бурро тил билан:

— Ахир ҳамма илмни эгаллаш менга оғирлик қиладур. Фаҳмимча, киши ўзи кўтара оладиган юкни уҳдага олгани маъқул, — деб жавоб қилганди.

Охири Опоқбегим Ҳусайн Бойқародан боланинг истакларига қарши чиқмасликни сўради. Ҳусайн Бойқаро аччиқланди:

— Шаҳзодалар комили илм бўлмоқлари лозим. Сиз эса ўғлимнинг истакларига қарши бормай, уни эрка қилиб

юбормоқдасиз.

— Ҳазратим, салтанат учун ҳарб илми сув ва ҳаво мисолидур деб айтар эдингиз...

— Сўзимни яхши англамасиз, ҳарб илми сув, сиёсат илми ҳаво, маърифат эса шамс нуридур, деган эдим. Сўзларимни эрка шаҳзодаларнинг истаклари учун қайта бичиб олишингизни ёқтирмасман. Ўғилларим нокомил подшоҳ бўлиб, меним машаққат ила қурган салтанатимни парчалаб юборишларини истамасман.

Шундан кейин Фарруҳ Ҳусайннинг сабоқлари янада кўпайтирилди. Ўша пайтда Опоқбегим хафаланган, кўз ёши тўккан эди. Ҳозир ўйлаб кўрса, Хусайн Бойқаронинг хавотири ўринли бўлган экан.

Опоқбегим фарзандсизлик сабаб баъзан кўнгли ўксиса ҳам, ўзи катта қилган шаҳзодаларнинг эҳтиром ила салом беришлари, келинларнинг «Онахон!» — деган хитоблари малҳам мисоли унинг мунглиғ дилидаги оғриқларни унуттирар эди.

Мана ҳозир ҳам у шаҳзодага аллақандай гиёҳлар ҳиди келиб турган дамламани ичираётган канизнинг ишини кузатар экан, кўнгли илиб, бемор болага термулди. Маъруф Мирзо бу каби дориларни ичавериб ўрганганидан ортиқча хархаша қилмас, оғзига тутилган пиёладан жимгина хўпларди. Бола дамламани ичиб бўлгач, бошини эҳтиётлик билан ёстиққа қўйди.

— Момо, — шивирлади бола атрофга аланглаб. Лекин Хадичабегимни кўрмади. Шундан кейин жавдираб Опоқбегимни излади. — Опоқ момо...

— Лаббай, ўргилай тойчоғим, — Опоқбегим боланинг устига энгашиб пешонасини силади.

— Опоқ момо, мен энди дамлама ичмасам майлими?

— Нечун, бўтам?

Маъруф Мирзо яна бўғилиб йўталди. Кўксидан чиқаётган хириллаш аралаш зўрға шивирлади:

— Дорулар кам бўлса, бошқаларга етмай қолмасун. Ахир сингилчам, онам ёки Нурбадан бонунинг томоқлари оғриб қолса,

доруни қайдин топамиз?

Опоқбегим йиғлаб юбормаслик учун рўмоли учларини тишлади.

— Ўзим айланай тойчоғимдан! Ғамгузорим! Дорулар ҳали мўл. Ичаверинг, болам!

Маъруф Мирзо оғзига тутилган шўрвадан бир-икки хўплади. Кейин ҳолсизланиб кўзларини юмди. Опоқбегим кафтини боланинг бошига қўйганча анча ўтирди.

Оҳ, болакай! Шу аҳволда ҳам ўзгаларни ўйлаяпти-я! Улғайса қандай ажойиб йигит бўларкин? Йўқ, бу бола отасига эмас, кўпроқ онасига ўхшайди. Кўз-қошлари, нозиккина бурни, қўллари, ҳатто ўртаси чуқурчали бармоқлари ҳам онасига тортган! Худо уни ўз паноҳида сақлағай!

Опоқбегим боланинг уйқуга кетганига амин бўлгач, ташқари чиқди. Эшик тагида йиғидан кўзлари шишган Гулнурбегим ўтирарди.

Бечора жувон Опоқбегимни кўриб:

— Онахон! — деб талпинди-ю, шу заҳоти хўнграб юбормаслик учун кафти билан оғзини ёпиб олди.

— Йиғламанг, қизим, шаҳзода эшитса безовта бўлур.

Кейин ёш онани бағрига олиб, унинг елкаларини силаб юпатди.

— Дардни берган оллоҳ шифосини ҳам бергай! Маъруф Мирзо аввал ҳам шундоқ хасталикка учраган. Унга қандай даволар қилганимиз ёдимизда. Ажабмас, болагинам кўрмагандек бўлиб кетур!

— Хавотирдаман, онахон, эртага кун қандоқ бўлур, бизни нелар кутаду?

— Ундоқ деманг, эртанги кун балки бугунгидан ёруғ бўлар? Умидсиз бўлманг.

— Оҳ, бу қалъада қандоқ қилиб боумид бўлмоқ мумкин?

— Жон қизим, ўғлингиз бу сўзларингизни эшитмасун, йиғлаганингизни кўрмасун, йўқса...

— Тўғри айтасиз! — Гулнурбегим шошиб кўзларини артди, —

ўғлим соғайиб кетса бас. Бошга не келса кўрурмиз...

— Сал туриб шаҳзоданинг ёнига киринг, сизни кўрса, дили равшан тортадур. Фақат йиғламанг!

Гулнурбегим бош силкиди. Кейин кўзларини қуриптиб, ичкари кирди.

Опоқбегим юраги сиқилиб, дарчадан ҳовлини кузатди. Қалъа ичида шовқин кўтарилган, темир жаранги эшитиларди. Яна жанг бошланган эди.

* * *

Ой қалъа тепасига кўтарилди. Бесўнақай кунгуралар сояси чўзилиб, сардоба устига тушди. Миноралардаги сўнгги машъала ҳам ўчди.

Сардоба ортида иккита соя кўринди.

— Яқингинада Маъруф Мирзо шу ерда ўйнаб юрар эди...

— Куйинманг, Нурбадан бону, шаҳзода кўрмагандек бўлиб кетса ажабмас...

Булар Шерзод билан Нурбадан эди.

— Онам сиздан хавотир бўлдилар. Хайриятким, ёғий сизларни сезмабдур. Ахир тун ярмида бўлса ҳам девор ошиб табиб ҳузурига доруга бормоқ хавфлидур, — деди қиз титроқ овозда.

— Мен Ёдгор исмлиқ навкар ўртоғим билан эдим. Ёдгор кўп жасур йигит. У ёнимда бўлса меним ҳам журъатим ошадур, — жавоб қилди Шерзод, — Ёдгор мени бир жангда ёғий кўлига асир тушмоқдан асраб қолган. Шундан бери унга эътимодим баланд. Лозим бўлса, Маъруф Мирзо учун яна дору олиб келармиз.

Нурбадан бошидан сирғала бошлаган ипак дуррачасини тўғрилади.

— Ўртоғингизнинг исми нима учун Ёдгор қўйилган, оға?

Шерзод ён дарвоза томонга қараб олди. Кейин:

— У отасидан ёдгор бўлиб қолган, — деб жавоб қилди.

Қиз ўнғайсизланиб сукутга ботди.

— Истасангиз мен сизга Ёдгордан эшитганим бир чўпчакни сўзлаб берурман, — деди Шерзод.

— Жон қулоғим билан эшитгум, оға!

Шерзод сардоба деворига суяниб, деворларга, кейин осмонга боқди. Бир чети кемтик ой тобора баландлаб борар эди. Ойдан анча нарида, осмоннинг ғарб қисмида бир-бирига ёндош турган икки юлдуз ожизгина милтиради.

— Қадим замонда, Нурато томонда бир йигит бўлган экан. Исми... Ошиқ экан.

— Шундоқ исм ҳам борми, оға?

— Бор экан! Ошиқ ўз қишлоғидаги Зулайҳо деган қизни кўрмаса туролмас экан. Чунки Зулайҳо жуда гўзал қиз экан. Бир куни Зулайҳога совчилар келибди. Совчиларни дев юборган экан. Зулайҳонинг отаси қизини девга беришга рози бўлмабди. Қизига фақат Ошиқни муносиб кўриб, девнинг совчиларини куруқ қайтарибди. Бундан ғазабланган дев қандай бўлмасин, Зулайҳога эгалик қилишга аҳд этибди. У қизни сеҳрлаб қўйибди.

— Ох, Зулайҳо ҳалок бўлибдурми?

— Йўқ.

— Хайрият!

— Зулайҳо девни севиб қолибди. Бу жодуни ҳеч ким енга олмабди. Шунинг учун дев Ошиқ ва Зулайҳонинг тўйи куни келиб, қизни олиб кетибди.

— Ох, бечора Ошиқ! Унинг ҳоли не кечибдур?

— Бечора Ошиқ туну кун дард чекибди. Ниҳоят, қишлоқдан бош олиб чиқиб кетибди.

— Зулайҳони озод этмабдими?

— Қизни озод этиш осон эмас экан. Дев Зулайҳони Кеш... Қўҳи Қоф тоғларига олиб кетганмиш. Ошиқ эса ҳамон Қўҳи Қоф йўлларида сарсон эмиш...

— Илоҳим, Ошиқнинг дардига даво топилсин-да, — шивирлади Нурбадан, — йўқса, Зулайҳога жабр бўлур.

— Нечун?

— Ахир жоду бир кун келиб ўз кучини йўқотар-ку! Шунда севгани дев эканини англаса, кишини даҳшат босмайдурми?

— Ошиқ кечиккан бўлса на илож? Зулайҳо энди девнинг

хотини...

Шерзод хўрсинди. Нурбадан эса нафасини ичига ютганча кўр ойдинда ялтираган тошларга тикилди. Сардоба қирғоғига сув урилди. Енгил эпкин турди.

«Нурбадан, — ўйлади йигит, — Нурбадан...»

«Шерзод оғам... бирам жасур, заковатли йигит, — хаёлидан кечирди қиз, — Мўмин оғам ҳаёт бўлганда у ҳам шундай диловар, зукко йигит бўларми эди? Йўқ, Шерзод оғам... ўзгача...»

...Шерзод минорага қайтиб келганда йигитлар донг қотиб ухлашар, Ёдгор эса шинак ёнида туриб шаҳарни кузатар эди.

— Бир оз мизғиб олингиз, амирзода, — деди Ёдгор, — йўқса, эртан жангда қийналиб қолурсиз.

— Э, Ёдгор, уйку на қилсин? Ойга боқ, бунча гўзал!

— Ҳа... «...йўқ турур оламда аҳли ишқдек бечора эл...»⁴⁹ — деди секингина Ёдгор.

Кўҳак⁵⁰ ўзига ташланган қорабураларни⁵¹ ўжарлик билан оқизиб кетарди. Аммо одамлар ўжарликда дарёдан қолишмас эдилар. Янгидан-янги қорабура ташланаверар, шиддаткор дарё сувлари яна уларни оқизиб кетаверарди. Дарё қирғоғи тош, шох-шаббалар орқалаб келаётган навкарларга тўла, гўё саноксиз чумолилар ўз танасидан бир неча карра катта юкни орқалаб ўрмалар эди.

Бир вақт қорабура ташлаётган йигитлардан бири сувга йиқилиб тушди. Тезоқар дарё уни бир зумда оқизиб кетди. Йигит анча довюрак экан: ўзини йўқотмай, қулоч отиб сузиб, оқим чеккасига чиқишга урина бошлади. Лекин оқим кучлилиқ қилиб, уни комига тортиб кетди. Йигит жон аччиғида қичқиришга улгурди, холос...

...Шайбонийхон чўчиб кўзини очди. Атроф қоп-қоронғи. Ҳаммаёқ жим. Фақат қаердадир, олис-олисларда нимадир

⁴⁹ “Йўқ турур оламда аҳли ишқдек бечора эл...” – Навоий сатри

⁵⁰ Кўҳак – Зарафшон дарёси

⁵¹ Қорабура – дарёга ташланадиган ғов, фашина.

гурсиллайди. Бу гурсиллаш танасини ларзага келтириб, қулоқларини битиради. «Нима гурсиллаяпти? – ўйлади у, — қулоқларим оғриб кетяпти... Кўксимга урилган тўлқин нима? Наҳот мен ҳам дарёга оқиб кетганман? Йўқ, мен тўшакда ётибман...»

Тирсагига таяниб бошини кўтарди. Шу ондаёқ чаккалари лўқиллаб кетди. «Оҳ, — ўйлади у, — гурсиллаган юрагим экан! Мен туш кўрибман-да! Нечун тушимга Кўҳак кирмиш? Сувга оқиб кетган йигитни кўрибман... Бу не боисдан?»

Шайбонийхон ўрнидан туриб, пайпаслаб енгил чакмонини топиб, елкасига ташлади. Даричага тутилган пардани юлқиб очди. Хобгоҳга ойнанинг хира нури ёғилиб, атроф кўз илғар даражада ёришди. Бурчакдаги хонтахта устида турган кўзачадан пиёлага совуқ шарбат қуйиб тик турганча сипқариб юборди-да, қўлида пиёла, турган ерида ўйланиб қолди.

Ажаб, одам ҳам бир тушни қайта-қайта кўриши мумкин экан! Бундан икки-уч ой аввал ҳам худди шу воқеа тушига кирган эди. Унда ҳам худди шундай, шох-шабба, тошлардан катта-катта қорабура ясаб, дарёга ташлаб, тўғон солишга уринган лашкар, қўлбола тўсиқларни осонгина ювиб, оқизиб юбораётган кучли оқим, елкасидаги каттагина тошни ташлаётиб, ўзи ҳам дарёга кулаб тушган йигит худди ўнгдагидай яққол кўринган эди.

Нечун бу воқеа қайта-қайта тушига қиряпти? Уни олдинда фавқулодда бир воқеа кутяптими? Ёким яратган уни бир фалокатдан огоҳ этияптими? Ахир ўша воқеа хайрли якун топган, дарё бўғилиб, кўприк қурилган эди-ку!

Ўшанга ҳам беш йил бўлибдур! Ҳали-ҳамон ёдида: кузнинг ўрталари эди. Шайбонийхон кўшини билан Бухородан Самарқандга қайтар эди. Кўҳак дарёсининг ўнг соҳилига келиб тўхтаган хон қадимий кўприк бузилиб кетганини кўрди. Куз бўлса ҳам дарё суви тўла, чўзиқ оқимлар йўғон соч ўримлари каби буралиб бир-бири билан чирмашиб кетган эди. Лашкарнинг олди дарёдан сузиб ўтишга урина бошлади. Хон тўхташни буюрди.

Мулла Абдураҳим Шайбонийхоннинг яқинига келиб, отининг

жиловига қўлини теккизди:

— Халифат-ур-рахмон, дарёнинг саёзроқ ерини излашга изн этинг. Кечиб ўтгаймиз.

— Ҳозир телбавор жасоратнинг мавриди эмас, — деди хон. Кейин орқароқда турган аъёнга ўгирилди, — Меҳтари олий, фармон тайёрланг, янгидан кўприк қургаймиз.

Кейин мулла Абдурахимга қараб кулиб қўйди:

— Вазири аъзам, кўприк бизга ҳам, биздан кейингиларга ҳам керак бўлур. Шукурким, бунёдкорликка қудратимиз етадур!

Хон ҳамон ўша воқеани эсласа, ички бир ғурурдан титраб кетади. Бир ой! Кўприк айнан бир ойда бунёд этилди! Бу шундай кўприк бўлдики, етти равоқли, устидан бирваракай бир туман одам ўтганда ҳам қилт этмайдиган иншоот бўлди! Унинг тагидан оқиб ўтган сув эса икки дарёга — Оқдарё ва Қорадарёга бўлинади!

Аммо қорабура ташлаётиб сувга оқиб кетган одамлар баъзан тушларига киради, ўжар оқимни енгиб ўтишга уриниб, сув комига тортилиб кетган ўша довюрак йигит руҳи тунлари уни безовта қилади. Тушларига шулар киргандан кейин хоннинг ҳаётида қандайдир кутилмаган ҳодиса юз беради.

Шунинг учун ҳам унинг кўнгли хижил эди. Шайбонийхон хобгоҳ эшигини очиб, узун йўлакка чиқди. Адоқдаги зиналарни бир-бир босиб, ҳовлига тушди. Эшик ёнида тик қотган посбонлар хонни кўриб, ғимирлаб қолишди. Лекин Шайбонийхон уларга қолишга ишорат қилди-да, сарвлар ўсган йўлка бўйлаб боғ тўрига йўл олди.

Хон тун сукутини яхши кўрарди. Айниқса, чирилдоқлар чириллаган ёз тунларида ёлғиз ўзи сайр этишни, ой нури сабаб ерга тушган хира сояларни босиб ўтишни севарди.

Ҳозир ҳам йўлкадан кетиб бораркан, сукунатдан дили яйраб, руҳи енгил тортди. «Майли, эгам кун билан бирга тунни ҳам яратмиш. Биргина тушдан дилни хира қилмоқ тўғри бўлмас», — ўйлади ўзича.

Бир вақт сўл томонда ожизгина шуъла кўринди. Хон

истироҳатига халал берганларидан беихтиёр ранжиди. «Кимнинг даричаси бу? — дея шивирлади хон. — Тун сукутини бузиб, ўйларимни тўзитган бу шамни ким ёқди? Ие, бу Мўғил хонимнинг кўшкими? Ажаб, бу хоним нечун бедор? Нечун меним истироҳатимга халал бермоқда?»

Шайбонийхон авваллари ҳам бир неча марта кечалари ёш маликанинг кўшиқда шуъла кўрганини эслади. «У кечалари шамни ёқиб қўйиб ўтиришни севса керак. Ёким қоронғудан кўрқади», — деди ўзига ўзи.

* * *

Мўғил хоним бу йил йигирма ёшга кирди. У Тошканд хукмдори Султон Маҳмудхоннинг севимли қизи, Юнусхоннинг невараси эди. Мўғил хонимда бобоси қони кўпроқ эди, шекилли. Ҳар нечук, сал қисиқ қора кўзлари, ингичка, нозик қошлари, кичкина қўллари билан ҳақиқий мўғил қизларини эслатар эди. Мўғил хоним доимо паст овозда сўзларди. Ҳатто кулганда ҳам товуши баландлашмас эди. Яна ҳам аниқроқ айтсак, Мўғил хоним жуда кам куларди. У доимо жиддий, мулоҳазакор эди. Йўқ, бу қизни гўзал деб бўлмасди. Кўзларида кўринган шуур ҳамда заковат кишини ўзига ром этишдан кўра кўпроқ чўчитар эди. Шу билан бирга бу ёш аёлнинг кутилмаган даражада уятчан табассуми бор эдики, бу пайтда унинг кўзлари юмилиб, икки бетида кулгичлар очилар, киши кўз ўнгида тамом бошқа Мўғил хоним — иболи, жозибадор бир аёл намоён бўларди.

Мўғил хоним ўн олти ёшида Шайбонийхон ҳарамига кирган. Отаси Султон Маҳмудхон жангда енгилиб, Олтой томонларга қувилгандан кейин Тошканд жангсиз таслим бўлган, шунда Мўғил хоним Шайбонийхонга никоҳланган эди.

Ўша пайтда қизнинг тасаввурида хон эртақларда тасвирланган барча ёвузлик кучларининг тимсоли бўлиб гавдаланган, яъни гавдаси қўпол, қоп-қора, юзлари ғадир-будур, овози момақалдиरोқдай гумбурлаган одам бўлиб жонланган эди. Шунда ўз тақдирини қарғаган, тўйи кунни қувониш ўрнига ўзига

ўлим тилаган эди. Эгнига кийгазишган шоҳона ипак қабо кўзига бало бўлиб кўринди. Пешонасига қўндирилган олтин тиллақош қисматнинг оғир тамғаси, бошига ташланган ҳарир рўмол эса кўз ёшларини бўғувчи чодрадек туюлди. Оқшом эса гўзал ва ўктам ҳарам бекаси уни бир вақтлар Султон Маҳмудхонга тегишли бўлган, энди эса янги ҳукмдор қўлига ўтган ўрда аркининг орқа ҳарам ҳовлисига, тўрдаги шоҳона кўшкка олиб ўтди. Шивирлаб, келинчакка баъзи ўғитлар берган бўлди. Мўғил хоним беканинг сўзларига қулоқ ҳам солмади. У карахт эди.

Ёдида: хон кирганда беихтиёр унга эгилиб таъзим қилди. Шайбонийхон алик олди. Мўғил хоним бироз хирқироқ овозни эшитганда бир сесканди. Билакларига залворли олтин узук солаётган оппоқ қўлларни кўрганда қалтироқ босди. Хон унинг иягидан тутиб юзларига қаради. Мўғил хоним киприкларини салгина кўтарди. Киприк оралаб боқиб, рўпарасида юзлари оқиш, қошлари сийрақроқ, кўзлари кўкимтир, пешонасига уч қатор чуқур чизик тушган кишини кўрди. Хоннинг кўзларига мулойим табассум қалқди. Кўз атрофларидаги ажинлар текисланди. «Истарали киши экан», — деб ўйлади беихтиёр. Шу заҳоти ўз хаёлидан уялиб, қизариб кетди.

Мўғил хоним шу билан тақдиридаги янги бурилишга кўнди. Кунлари осойишта, бир маромда ўтар эди. Аммо бир кун...

— Хон ҳазратлари ошиғич сафарга жўнайдурган бўлибдурлар, — деди Хон ойим ёш маликага рўпарасидан жой кўрсатар экан, — яна жанг, яна саваш... Э, яратган эгам! Биз кабиларнинг пешонасига мудом хавотирлик битилганга ўхшайдур!

— Жанг... ким ила...бўлармиш? — Мўғил хонимнинг юраги дукиллаб кетди.

Хон ойим одатича бир ёқ қошини кўтарди. Мўғил хоним англадики, фавқулудда бир воқеа содир бўлган.

— У киши яна Тошканд учун жангга кирар эканлар, — жавоб қилди катта малика бир оз сукутдан сўнг, — Темур Султон менга айтдики, эртан саҳарда йўлга чиқилур экан. Бизга намози асрдан кейин хўшлашмоқ учун китобхонага келсунлар, дея амр қилинди.

Шундан сўнг Хон ойим Мўғил хонимнинг юзларига диққат билан тикилди. Узр сўраган каби деди:

— Хафаланмангиз, синглим, замона зайли шундоқ, биз не ҳам қилурмиз? Сиз оқила аёлсиз, ҳар бир ҳодисани вазминлик ила қабул эта оласиз. Шундоғ-а?

Мўғил хоним бош силкиди: «Шундоқ...»

— Боракалло!

Лекин «вазминлик ила қабул эта олиш» бош силкиган каби осон эмас экан!

Шайбонийхон аввал Хон ойим, кейин бошқа маликаларнинг сўзларини бир-бир эшитгач, Мўғил хонимга қаради. Аммо малика гўё тилдан қолган каби эди. Хон унинг кўзларида ёш ғилтиллаганини кўриб, қовоғини солди. Кейин юзларига фотиҳа тортиб, кетмоққа ижозат берди.

Саҳар чоғи карнайларнинг ғатиллашидан чўчиб кўзини очган Мўғил хоним бошига дуррасини ҳам ташламай, юпқа кўйлақда кўшк айвонига чопиб чиқди. Шовқин-сурон ўрда ҳовлисидан келар эди. «Жангга жўнамоқдалар! — хаёлидан кечирди у. Беҳолланиб ўтириб қолди. — Отажон, оғажонларим! Ҳазратим... Ё Оллоҳ, не қилмоқдалар ахир?»

Мўғил хоним юзларини қайноқ кўз ёшлари билан куйдирганча соатлар бўйи ўтирди...

...Орадан ўн беш кунга яқин фурсат ўтди.

Ёдида: ҳаво булут, шивалаб ёмғир ёғар эди. Тошкандга жўнатилган чопар хушxabар келтирганидан хурсанд, олтин тангалар тўла ҳамённи қўйнига солар экан, айнан ўзи хушнудлик ила қабул қилинган саройда кимдир хушидан айрилишини хаёлига ҳам келтирмаган бўлса керак.

Саройда хуш кайфият уйғонган бир паллада Мўғил хоним кулоғи, билак ва бармоқларидаги шоҳона тақинчоқларини ечиб отди, алвон ранг тоқисини улоқтириб, бошдан-оёқ кўк кийди. Кўз ёшига ғарқ бўлиб, ёлғизлигидан, ожизлигидан ўқсиб, ўзига ўзи ҳасрат қилди.

Бир вақт остонада Хон ойим кўринди. Унинг ёнида

Хонзодабегим турарди.

Мўғил хоним уларни кўриб, хўнграб юборди. Ўзини Хон ойимга отди.

— Қандоқ қиламан, Хон ойим? Бу кулфатга қандоқ дош бераман? — деярдди у.

Хон ойим келинчакнинг елкаларидан силаб юпатди:

— Не қилайлик, синглим, биз ожизалармиз. Тақдири азал шу бўлса, на илож? Йиғламанг. Ўлтиринг, отангиз ҳамда оғаларингиз руҳи учун Қуръон бағишлайлик.

Хон ойим Мўғил хонимни қаршисига ўтқизди. Кейин узун Ёсин сурасини ёдаки ўқий бошлади. Хон ойимнинг овози босиқ, ширали эди. У оятларни чўзиқ қироат билан ўқир экан, Мўғил хонимнинг кўз ёшлари тиниб, хўрсина-хўрсина тин олди. Сал ўтмай, ҳарамдаги бошқа аёллар — келинлар, овсинлар таъзия билдиргани кела бошлашди. Мўғил хоним кун бўйи ҳамдардлик сўзларини тинглади. Оқшом эса ҳузурига Хонзодабегим келди.

— Бу кун ёлғиз бўлмангиз деб келдим, хоним, — деди у, — изн этсангиз, ёнингизда тунасам.

— Марҳабо, бегим, — Мўғил хоним энгил тортиб кундошини хона тўрига таклиф қилди. Чунки елкасидаги кулфат юки билан тунда ёлғиз қолишдан чўчиётган эди.

Лекин улар тунда деярли ухлашмади. Тонг оқаргунча дардлашиб чиқишди. Аввало Хонзодабегим ўзининг дардли достонини очди. Йироқлардаги онаси, бувиси, қайлардадир саргардон юрган иниси Бобурни эслади.

Шундан кейин Мўғил хоним дил ёрди. Бечора келинчак, отасининг эрка қизи, бир кун ичида ҳаёти ағдар-тўнтар бўлиб кетганидан кейин аранг ўзига келган пайтда яна кулфат кўриб, юрак олдириб қўйган эди. Хонзодабегим билан дардлашиб, энгиллашди. Тонг пайти эса икки аёл ғусса тўла юракларини тўкканлари боис руҳлари энгил, болалик пайтларини эслаб кетишди. Ниҳоят, Хонзодабегим шундай деди:

— Хоним, тақдир ўйинлари деган гапга ишонадурган бўлиб қолдим. Қолаверса, танганинг икки томони бор деганлари ҳам

тўғри эмиш. Ўзингиз ўйлаб кўринг-а, мен сизга аммавачча бўлурман. Аввалги вақт бўлганда, бир-биримизни ойда ё йилда бир кўрган бўлур эдик. Буни қарангки, энди ёнма-ён яшамоқдамиз. Илло бир-биримизни кундош деб билмасман. Биз бахтсизлик битта кемага солган одамлармиз.

Мўғил хоним кулибгина:

— Магар ўртамиздаги бир кишини талашмасак, албатта, аввалгидек эгачи-сингиллар бўлиб қолгаймиз, — деди.

Хонзодабегим шарақлаб кулди:

— Қўйинг-а, Мўғил хоним, киши хаёлига келмайдургон сўзларни айтманг. Халифат-ур-рахмонни талашмоқ ақлдан эмас.

Шу суҳбатга ҳам тўрт йил бўлибди... Мўғил хоним Хонзодабегимнинг: «Халифат-ур-рахмонни талашмоқ ақлдан эмас», — деган сўзларини кейинчалик кўп эслади.

Мўғил хонимнинг юрагидан кечган ҳисларни тасвирлаб бериш осон эмас. Ҳатто баъзи пайтларда дилидан нелар ўтганини ёш маликанинг ўзи ҳам англаб ололмасди. Ҳар қанча мулоҳазакор бўлмасин, отаси ва оғаларини қатл эттирган одамга қандай муносабатда бўлмоқни ақлига сиғдира олмас эди.

У хонни икки ой ўтгандан кейин кўрди. Бу вақтга келиб, дилидаги жароҳат ўрни битаёзган, алам ўти ўчаёзган эди. Шундай бўлса ҳам, хонни кўрганда, вужудида титроқ турди. Бўғзидан тошиб келган фарёдни тишлари билан тўсди. Тилига кўчмаган аламлари дилига чўкди-да, уни оёқдан йиқитди. Мўғил хоним хасталаниб қолди. Йигирма кунлаб тўшакдан тура олмай ётди. Худди шу кунларда уни кўргани Шайбонийхоннинг ўзи кириб келди.

Мўғил хоним қават-қават кўрпачалар устида, орқасига қўйилган бахмал ёстиққа суяниб, даричага мўралаган олма шохларига тикилиб ўтирарди. Кутилмаганда ташқарида шовур-шувур кўтарилди. Эшик тагида шошқин қадам товушлари эшитилди. Мўғил хоним ҳайрон бўлиб ўгирилди. Остонада канизак кўринди:

— Хоним ойим, халифат-ур-рахмон келяптилар, — дея

шивирлади. Кейин ўзини орқага олди-да, йўлакка чиқиб ғойиб бўлди. Мўғил хоним ўзини ўнглаб улгурмай, бўсағада Шайбонийхон кўринди.

— Қўзғалмангиз, — деди у, — сизни бемор дедилар. Ўзгалар хавотиримни тарқатмоқ учун тасалли берарлар. Илло ўз кўзим ила кўрмасам, сиҳатингиз қандоқ эканини била олмасман.

— Шукур, сиҳатим анча дуруст, — Мўғил хоним турмоққа уринди.

Шайбонийхон келинчакнинг елкасидан босиб ўрнига ўтказди:

— Хоним, беморлик такаллуфга ҳожат қолдирмайду.

Келинчакнинг рўбарўсига ўтиргандан кейин ўз-ўзига айтган каби секингина сўзлади:

— Хайриятким, табиблар дардингизни оғир эмас, деб айтдилар.

Кейин маликага синчков назар билан боқди:

— Бизни хавотирга қўйманг, хоним. Бебақо дунёда ҳар ким, ҳар нимарса омонат ва ғаниматду. Бу кун фармон бердим. Сафар учун тайёргарлик кўрмоқдалар. Эртан сизни олиб Оқтош тоғларига чиқурман. Тоғ ҳавоси руҳингизни кўтаргай.

— Ташаккур, ҳазратим, — дея киприкларини туширди Мўғил хоним.

Хон кулди:

— Ундоқ бўлса, Оқтош сафарини ўйлаб тўғри йўл тутибмен.

...Оқтошда ўтган етти кун Мўғил хонимнинг Шайбонийхон ҳақидаги тасаввурини тубдан ўзгартирди. Манзилга етгунча ёш аёлни авайлаб, маҳофада олиб боришди. Мўғил хоним ёстиқларга суялиб, кўзларини ярим юмиб борарди. Дилида эса ҳар турли ғамгин хаёллар...

Манзилга етгач, тоғдан оқиб тушган дарёдан сал берига қатор ўтовлар тикилди. Сунбуланинг йигирманчи кунлари, тоғларга куз эрта тушганидан кунлар салқин эди.

Мўғил хоним ҳар кун тонгда момиқ жун солиб қавилган юпқа, лекин иссиққина гуппини кийиб олиб, эҳтиётлик билан пастга, тошдан тошга урилиб оқаётган дарё бўйига тушар эди. Сув

томондан совуқ ҳаво уриб, этни жунжиқтириб юборарди. Баъзан тошлар орасидан сирғалиб ўтганча ўзини сувга ташлаган сувилонларни кўрганда, беихтиёр сесканиб кетарди. Кейин эса тиниқ сувда гавдасини иланг-биланг қилганча сузиб узоқлашаётган сувилонларга қараб қоларди.

Улар тўхтаган жойда арчалар кўп бўлганидан ҳаво мусаффо, ҳатто ўтов ичларига ҳам арча ҳиди ўрнашган, Мўғил хоним толиқиб, ёстиққа бош қўйганида муаттар бир ҳиддан боши айланиб, енгил сархушлик остида мудраб кетарди.

Ҳар кун тонгда юзасида сап-сарик қаймоқ кўринган қатиқ келтиришар эди. Шайбонийхоннинг ўтовида кичикроқ дастурхон ёзиларди. Дастурхон ёнида икковлари рўпарама-рўпара ўтиришганда келинчак хоннинг салобати босганидан кўзларини қаерга яширишни билмай қоларди. Шайбонийхон маликанинг тортиниши нашъа қилгандай кулимсираб, дастурхонга келтирилган сопол хўқачалардан бирини Мўғил хонимга узатарди.

— Банияти шифо, ичиб олинг, хоним, — дерди.

Кейин эса хон маҳаллий аёллар ёпган юпқа нондан ушатиб, бир бурдасини майдаларди-да, ўзининг олдидаги хўқачага ташларди. Кейин ёғоч қошиқ билан қатиқни аралаштириб, гўё ноннинг мазасини йўқотиб қўйишдан чўчиган каби аста-секинлик билан ича бошлар эди.

Келганларининг тўртинчи куни хон Мўғил хонимни дўлана тергани олиб чиқди. Келинчак дўлана дарахтини кўрмаган эди. Шунинг учун икки тош орасида кўкарган пастак дарахтнинг шохини қайириб, икки дона дўлана олганда, биринчи марта кулиб қўйди. Нарироқда ўзини кузатиб турган хонга:

— Болалигимда дўланани боғда ўсади, деб ўйлар эдим. Доимо отамдан ўрда боғига дўлана эктириб беришни сўрардим. Илло меним илтимосимга кулишар эди, — деди.

Шу чоқ юраги ўйнаб кетди. Кўзларида ёш ҳалқаланди.

Шайбонийхон тезгина келиб, ёш аёлни бағрига олди. Кафти билан унинг кўз ёшларини артди.

— Йиғламангиз, — деб шивирлади, — ҳукмдорлар ҳаёти қаттолликдан холи бўлмас. Салтанат йўлида кўз ёшлар, оху додлар, қон тўкилишлар бўлмай илож йўқ.

— Шуларсиз салтанат қуриб бўлмайдурми?

— Йўқ, бўлмайдур.

— Салтанатсиз яшаб бўлмайдурми?

— Йўқ, бўлмайдур.

— Нечун?

— Шунинг учунки, мен Абулхайрхоннинг невараси, Будок Султоннинг ўғлиман. Магар бирон ҳунарманднинг фарзанди бўлсам, балким менга салтанатнинг кераги бўлмас эди. Сиз мўғил султони Юнусхондек кишининг невараси сифатида буни англамоғингиз даркор, хоним.

Мўғил хоним юзини хоннинг чакмонига суркади:

— Мен Юнусхоннинг невараси бўлсам-да, аёл қавмидан эканимни инкор қилолмасман. Кўз ёши эса аёл зотига Биби Фотимадан мерос эрур. Магар йиғласам, кўнглингизга ботмасун, ҳазратим.

Шайбонийхон кулиб юборди:

— Бизнинг қавмга Одам Атодан шундай бир туйғу мерос қолганким...

Мўғил хоним ҳайрон бўлиб, бошини кўтариб қаради. Хон маликанинг кўзларига қаради-да, астагина:

— Бу ҳиссиёт жуфтимнинг кўз ёши мен туфайли эмасми, деган хавф ила ўзини айбдор сезиш туйғуси эмиш, — деди.

...Шу куни Мўғил хоним неча ойлардан бери биринчи бор тиниқиб ухлади.

Тошкандга қайтар кунлари малика соғайиб қолган, руҳида ажиб енгиллик, юзларида тиниқлик зоҳир бўлганди. Шаҳарга қайтгач, уч-тўрт кунни ўтказиб, Самарқандга йўл олишди. Мўғил хоним хон ҳарамидоги маликалар қатори карвон ўртасида, кўриқчилар қуршовида, соябонли аравада келаркан: «Тақдир деганлари ҳам ғаройиб экан», — деб ўйлаб қўйди.

Сал ўтмай, Шайбонийхон Ҳисорга отланди. Эртага сафар

дейилган кунги оқшом, хон:

— Эртан сафарга кетурман, — деди. — Балким икки-уч ойларда қайтарман.

Мўғил хоним юраги дир титраб, киприкларини пастга туширди:

— Илоҳим, ғалаба сизга ёр бўлгай, ҳазратим.

— Сўзингизга фаришталар омин дегай. Ғалаба менга ҳамиша даркордур! – кулди хон.

Орадан уч-тўрт ой ўтиб, Ҳисори Шодмон, Қундуз ҳамда Бадахшон эгаллангани ҳақида хабарлар келди. Икки ойдан кейин Шайбонийхон Самарқандга қайтди. Лекин ўз ташвишлари билан банд бўлиб кетиб ёш малика билан кўп ҳам иши бўлмади. Мўғил хоним эса қийналиб, ўзини қўярга жой топа олмай қолди. Ўшанда дилидан нелар ўтаётганини ўзи ҳам англаб ололмаганди. «Ё раб, нечун ичим куймоқда? — ўйлади ёш малика, — Халифат-ур-раҳмонни қизғандимми? Кундошлик хаёлларига берилмоқ ақлдан бўлурми? Йўқ, мен рашшок эмасман. Эс-хушим жойида. Илло.. менга не бўлмоқда?»

Орадан ойлар ўтиб, Шайбонийхон Хоразмга отланди.

Мўғил хоним сафар олдидан хонни кутди. Аммо у келмади. Ёш аёл тонг оқаргунча ўтириб чиқди. У Шайбонийхон жанг режаси билан овора эканини билмас эди. Ниҳоят, бомдоддан сўнг юрак ютиб, хон одатда мутолаа қилиб ўтирадиган китобхонага кирди. Ҳа, Мўғил хоним янглишмаган, Шайбонийхон китобхонада эди. Қип-қизил гилам устидаги каттагина нақшдор лавҳа очиқ китоб, саҳифалар орасидан хатчўп шокилалари осилиб турибди. Зарбоф кўрпачага ёнбошлаб, юмалоқ болишни такя қилган хон кафтидаги пиёлани гир айлантириб, неларнидир ўйлар эди. Ён томонда саккиз қирралик хонтахта, хонтахта устига қўйилган олтин баркашга олма ҳамда анорлар уюлган, уюм тепасида дончалари йирик, қоп-қора узум боши ялтирайди, баркаш ёнида шарбат солинган кўзача кўзга ташланади.

Хон кирувчи шарпасини сезиб, ўгирилмасданоқ буюрди:

— Халал бермангиз!

Мўғил хоним берухсат келганига ўкиниб, ортига қайтди. Кўшига кириб, ўзини ёстиққа ташлаб, тўйиб-тўйиб йиғлади.

Қуёш уфқдан найза бўйи кўтарилгач, хон сафар олдидан барча маликаларни бир дастурхон атрофига чорлаганини хабар қилишди. Мўғил хоним кўзларидаги ёш изларини йўқотиш учун юзларини совуқ сувда узоқ ювди. Хон барча маликалар ўтирган танобийга кириб келди-да, одат бўйича Хон ойимни ўнг ёнига чақирди. Қолган маликаларга сўл томон кўрсатилди. Мўғил хоним хоннинг кўзи тушиб қолишидан чўчиб, хонтахтанинг бурчак томонига ўтирди. Шайбонийхон жўнаш олдидан барча маликаларнинг тилакларини сўраб чиқди.

Мўғил хоним худ-бехуд ўтирар, китобхонага кирганимни сезиб қолмаганмикин, деган хавфда юраги дир-дир титрар эди. У атрофидагилар нималар деганини ҳам англамади. Хон ойим нимадир деди. Навбат Хонзодабегимга келди. Шайбонийхон унинг сўзларини тинглаб, кулиб қўйди, розилигини билдириб, бошини билинар-билинемас силкиди. Ундан кейин навбат Мўғил хонимники эди. Ёш малика титроқ қўллари билан мунсаги этакларини ғижимлади. Зўрғагина:

— Сафарингиз бехатар бўлишини тилармен. Ғалаба ёрингиз бўлсин, — деди.

Хон бу сафар қошларини кериб, атрофидаги маликаларга бир-бир қараб чиқди:

— Тилакларингиз бу қадар уйғун келмиш. Сабаби не? Ё ўзаро келишиб олдингизми?

«Ажаб, ҳамма ҳам мен каби тилак айтдимми?» — ўйлади Мўғил хоним. Хонзодабегим қизаринқиради. Хон ойим кулиб қўйди.

— Ҳазратим, — Мўғил хоним титроғини билдирмаслик учун қўлларини қисимлаб, сўз бошлади. — Барчамизнинг шодлигимиз сизнинг хурсандлигингизга боғлиқдур. Шу сабаб тилагимиз уйғун бўлса, не ажаб?

Шайбонийхон бир зум жим қолди. Кейин жиддият билан ҳаммага бир-бир қараб чиқди.

— Дуруст, — деди сўнг, — ундоқ бўлса, ҳамиша зафарга

интилгаймиз!

Хон Хоразмни забт этиш учун жўнаб кетди. Уруш олти ойга чўзилди. Ниҳоят, «Халифат-ур-раҳмон ғалаба қозонибдилар, Самарқандга қайтаётган эмишлар!» — деган мужда келди. Мўғил хоним юраги дир-дир титраб, йўл пойлади. Лекин Хоразмдан олиб келинган чиройли асираларга кўзи тушди-ю, янги зафар сабаб Самарқандда бўлаётган шоду хуррамликдан акс мутаассир бўлган каби дарди-дунёси қоронғи, тунларни бедорликда тонгларга улади.

«Менга не бўлди? — ўйларди у, — наҳот Хонзодабегим айтган сўзларнинг мағзини чақмаган бўлсам? Ўринсиз ғусса, бесабаб кўз ёшлар менга муносибми? Ахир мен — Мўғил хоним, Юнусхоннинг неварасиман! Йиғлашлар бас!»

Ёш малика ғуссасини унутгандек бўлди. Аммо бу ҳам кўпга бормади. Ҳарамга гўзалликда тенгсиз Қорақўзбегим кириб келди...

Мўғил хоним бу гўзал аёлни ёқтирмади. Ёш маликага Қорақўзбегимнинг табассуми сохта, овози айёрона мулойим, кўз қарашлари такаббур бўлиб туюлди.

«Мен қизғаняпман. Шунинг учун у кўзимга ёмон хотин бўлиб кўриняпти», — деди ўзига ўзи. Шунда яна Хонзодабегимнинг сўзларини эслади: «Халифат-ур-раҳмонни талашмоқ ақлдан эмас...» Хонзодабегим яна «Биз бахтсизлик битта кемага солган одамлармиз», — деганди. Шундоқ экан, нечун Мўғил хоним Қорақўзбегимга кундошлик назари билан қараяпти? Ёким у хон дилидан умидворми? Йўқ, боши давлат ташвишлари билан тўлиқ, бор умри ва мақсадини улкан режа йўлига тикиб юборган одамнинг дилида ишқ можароларига ўрин қолмайди. Мўғил хоним буни яхши тушунади. Шундай экан, яна нимадан хомтама бўлсин?

Ёш малика мана шу каби чексиз саволлар билан ўтган кунларнинг бирида ўз изтироблари сабабини англаб етди. Билдики, бу изтиробларнинг илдизи Мўғил хоним хасталанган кунлар, Шайбонийхон билан биргаликда ўтган Оқтош сафарига

бориб тақалар экан. Айни ўша кунларда Мўғил хоним хонга ўзгача назар билан қарай бошлаган экан. Айниқса, дўлана терган кунлари... Хоннинг: «...жуфтимнинг кўз ёшлари мен туфайли эмасми...» – деган сўзи ҳамон қулоқларидан кетмайди. Айнан мана шу сўзлар ёш аёлнинг юрагини забт этган экан! Аммо хон буни билмайди! Сезмайди! Мўғил хонимни қийнаган нарса мана шу эди.

Шу сабабдан Мўғил хоним сўнгги пайтлар камуйку бўлиб қолган, тун яримдан оққанда ҳам кўз юммас эди. Бугун ҳам ёш малика кўзларига уйку келмаётганини сезиб, ўрнидан турди. Шамдондаги шамни ёқиб, даричани очди. Тун илиқ, майин шабада эсади, ташқарида япроқларнинг шитирлаши эшитилади. Мўғил хоним тоқчадаги дуч келган китобни олиб хонтахта ёнига келди. Ўтирди. Шундагина китоб муқовасига разм солди. Ўзича кулиб қўйди. «Ё ажаб, мунчалик ўйларимга мос китоб!» — деди овоз чиқариб.

Жонвафобий хуфиялар келтирган хабарни эшитиб, не қиларини билмай қолди. Бутун Ҳирот номаълум бир шоир тўқиган байтни такрорлаб юрар эди:

— Эр кетса не зори бор?
Ҳар дарднинг бир кори бор,
Қорақўз маликанинг
Икки ёнда ёри бор.

Жонвафобий охири ўйлаб-ўйлаб мулла Абдурахимга мурожаат этмоқни маъқул топди.

— Бу байтни ким тўқиган, аниқлаб бўлармиди? — деди мулла Абдурахим ўйланиб. — Бундоқ бемазаликнинг олдини олиш даркор эди.

— Қандоқ қилиб? Эл оғзига элак тутиб бўлса экан... — чорасизларча сўзланди Жонвафобий. — Бу бемаза байтнинг

шоирини изласак оломонни қўзғаб қўймасмикинмиз, деб кўрқамен.

— Биз шоирни изламаймиз, бий, — мулла Абдураҳим қўлини осойишталик билан тиззасига қўйиб, босиқ товушда давом этди.

— Биз бундоқ бемаза байтга сабабчи бўлганларни жазолаймиз.

Жонвафобий кўзларининг пахтаси чиқиб қаради. Бир муддат шу ҳолда сўзсиз тургандан кейин, ниҳоят, тилга кирди:

— Сўзингизни англамадум, вазир жаноблари...

— Нечун англамайсиз? Магар бошиданоқ бу савдога ёлғон аралашмаганда, шу ишлар бўлмас эди. Шундоқми?

— Шундоқ...

— Боракалло! Халифат-ур-раҳмонга ёлғон сўзлаган ким?

— Қорақўзбегим...

— Доруға жаноблари, Қорақўзбегим бир ожиза, балким халифат-ур-раҳмонни алдаш гуноҳ эканига ақли этмагандур? Ё балким халифат-ур-раҳмонга шайдо бўлганидан шу ақлсизликни қилгандур? Бу ёғи яратган эгамга аён! Илло бир уятсиз хотиннинг даъвоси ёлғон эканини била туриб, уни рост деганларни ким деб атамоқ даркор? Магар шайхулислом ва қозининг кафиллиги бўлмаганда халифат-ур-раҳмон Қорақўзбегимни ўз никоҳларига олармидилар?

— Барҳақ рост! — Жонвафобий бирданига енгил тортди. — Меним бир гумоним бор. Ёдингизда бордур, биз Ҳиротга кириб келган кунимиз Девона лақабини олган бир дарвишга бемаза байтлари учун таёқ урилгон эди. Байтларни шу тентак битган, шекилли...

— Йўқ, жаноблари, дарвиш бир девона! Халифат-ур-раҳмон у тентакни ўша пайтдаги шартаки сўзлари учун калтаклашни амр этганлар. Магар бизнинг калтак кор қилмаган бўлса, демакким, унинг дарди жунунлик. Бу дардга Бароқхон эшоннинг даволари кор бўладур!

Жонвафобий мулла Абдураҳим нима қилмоқчи эканини англамади. Лекин унинг сўзларида таҳдид исини сезиб, юраги беихтиёр шувиллаб кетди.

Миз устидаги жуздон очиқ, Шайбонийхон унинг ичидаги қоғозларни кўздан кечириб ўтирар, гилам устида аҳамиятсиз билиб ажратиб ташланган варақлар ётарди.

— Келинг, мулла, — хон остона ёнида таъзим билан тўхтаган вазирга ён томондаги кўрпачани кўрсатди, — ўлтирсинлар! Бу қоғозлар не? — деб сўради унинг кўлидаги найча этиб ўралган ипак қоғоз ўрамига ишора қилиб.

— Халифат-ур-раҳмон, ушбу фармонларни ўз қўлим ила битишга жазм этдим.

— Нечун?

— Қулингизнинг бу қарорини одилона деб баҳо бермоғингизга инондум, ҳазратим!

— Ажаб сўзларни айтасиз! Қани, фармонни кўрсатинг-чи?

Мулла Абдураҳим юраги пўкиллаб, фармонни хонга узатди. Кейин эса ёзувларни ўқиётиб, пешонаси тириша бошлаган Шайбонийхонга хавотир аралаш боқди.

— Шайхулислом ва қозикалон жаноблари ҳажга жўнатиладиларми? — хон бошини кўтариб ҳорғин кўзлари билан вазирга қаради, — нечун каминадин бундай фармон сўрамоқдасиз? Ёким ҳаж йўли жазо йўлими?

— Йўқ, ҳазратим, ҳаж ҳар бир мусулмон учун беш фарзнинг биридур.

— Унда очиқроқ сўзлангиз!

— Қулингиз ёлғон гувоҳликлари учун бу икки кишини ҳажга йўллашни илтижо қилмоқдаман. Афкор оммани диёнат йўлига бошламоғи лозим бўлганларки ёлғон гувоҳликдан қайтмас эканлар...

— Очиқ сўзлангиз, не гап?

— Магар бир қошиқ қонимдин кечсангиз, ҳазратим...

— Менга қонингиз не даркор?

— Шайхулислом Сайфиддин Аҳмад Тафтазоний ва қозикалон Ихтиёриддин Ҳасан жаноблари бир хотиннинг ёлғон даъвосини

рост деб, унинг никоҳига фатво берганлар!

— Хотиннинг даъвоси нима экан?

— Хотин эридан чиқмай туриб, «эрдан чиққанман», — деган. Шундан кейин уни бошқа бир кишига никоҳ қилганлар.

— Хотинга уйланган одам ҳийладан хабардор бўлганми?

— Йўқ.

— О... бечора... Тоза гуноҳга қолибди-ку! Ундоқ бўлса, тўғри ўйлабсиз, фармонни беринг!

Мулла Абдураҳим енгил тортиб, қоғозларни таъзим билан Шайбонийхонга узатди. Фармонга муҳр босар экан, хон секингина:

— Бу хабар сизга қайдин етиб келди, мулла? — деб сўради.

— Бу гап бутун шаҳарга ёйилмиш, ҳазратим...

— Шундоқ денг? Ажаб сўз, бу савдони бутун шаҳар биларкан-у, ул шўрпешона эркак билмас эканми? — хон бошини кўтариб, вазирга қаради, — индамайсиз?

— Ҳазратим, магар бир қошиқ...

— Яна қондан кечишми? — кулимсиради хон, — ҳа, ана кечдик, айтаверинг!

Мулла Абдураҳим ички бир титроқ билан:

— Ҳазратим, — деди, — шайхулислон ила қозикалон жаноблари Аҳмадхоннинг қизи Қорақўзбегимнинг даъвосини рост деб, ёлғон гувоҳлик берганлар!

Хоннинг бирдан ранги оқариб кетди. Мулла Абдураҳим буни кўриб кўрқиб кетди. Шошиб хоннинг қўлтиғидан олди:

— Ҳазратим!

Шайбонийхон ишора билан вазирини тўхтатди.

— Фармонни адо этинг! — деди бўғилиб.

Хон ойим эшикда тўхтаган янги кундошига бир ёқ қошини кўтариб қаради.

— Келинг, Қорақўзбегим, — деди, — чорламасак, келмайсиз?

Қорақўзбегим одатича ширин жилмайди:

— Синглингизни авф этсангиз, чорланмаган жойга келмоқ одобдан эмасдур.

Хон ойим жавоб қайтармади, фақат истехзо ила кулиб қўйди. Буни кўриб ёш маликанинг нафаси ичига тушиб кетди. Чунки у дафъатан келишмайдиган сўз айтиб юборганини сезиб қолган эди.

— Ўлтиринг! — буюрди Хон ойим.

Қорақўзбегим зарбоф этаklarини йиғиштириб, ихтиёрсиз равишда одатдаги назокати ила кўрсатилган жойга тизза букди. Киприкларини пирпиратиб кундошига боқди. Хон ойим тасбеҳини қисимлади-да, гўё қаршисидаги кишини унутган каби сукутга ботди.

— Қорақўзбегим, — деди ниҳоят, бир нимани хотирлагандек, — подшоҳи олийшон Шайбонийхон ҳарамида ҳеч бир вақт ғийбатга ўрин бўлмаган, маликалар ўртасида низо чиқмаган. Хон ҳазратларининг бош талаблари шундан иборатки, у кишининг фарзандлари оналари кимлигидан қатъий назар, иноқ бўлсунлар, кундошлар рақобати болалар ўртасига нифоқ солмасун! Бу доимо хотирингизда сақлансун, чунки сиз ҳам, эҳтимол, вақти келиб фарзандли бўлурибсиз!

— Ўғитларингиз бошим устига... — дея қўлларини кўкси устига босди Қорақўзбегим. Аммо Хон ойим кундошининг сўзларини эшитмаган каби давом этди:

— Келгонингизга ўн беш кун ҳам бўлмади, илло ортингизда шунча гап-сўз! Ҳарамдаги ўзга аёлларнинг икир-чикирлари сизни нечун қизиқтирадур?

«Ажаб, бу хотин Фотимани айтяптими? — ўйлади Қорақўзбегим, — нима бало, у қиз барча нарсани очикдан-очик суриштирдими?»

— Бу ерда ҳеч кимни ўзингизга рақиба деб билмангиз. Сабабким, эрта-бурускун сизга ҳам рақиба топилиши мумкин, — Хон ойим сўзлари қандай таъсир этаётганини билмоқчидек, қаршисида ўтирганни кузатиб чиқди, — магар барча аёллар рақобат бошласалар, не бўлур? Хон ҳазратлари салтанат

юмушларини ташлаб, ҳарам урушини бартараф этмоқ ташвишига тушармилар?

Қорақўзбегим киприкларини кўтариб, Хон ойимга қараб қўйди. Ўзига қадалиб турган қоп-қора тийрак кўзларни кўриб, юраги шувиллаб кетди. Бу хотинга бас келиб бўлмайди, шекилли?

— Айбингизни англагандирсиз, синглим? — бу сафар юмшоқроқ оҳангда сўради Хон ойим.

Ёш малика бош силкиди: «Ҳа!»

— Бораверингиз.

Қорақўзбегим енгил тортиб, ўрnidан тура бошлаган ҳам эдики, Хон ойим тўсатдан, гўё ёдидан чиққан бир нимани сўрагандек савол берди:

— Аввалги эрингиз билан не сабаб ажрашган эдингиз?

Ёш малика бунни кутмаганидан, довдираб қолди. Яна бирон нима дермикин, деган хавфда кундошининг оғзига тикилди.

— Ўтган гапни кавлаганим учун хафаланмангиз, синглим, — хотиржам давом этди Хон ойим, — фақат... эскиларнинг бир сўзи ёдимга тушгони учун сўрадим-да! Айтишади-ку, «ўчоқда ўт бўлмаса, мўрида тутун на қилур?» деб!

— Сўзингизни англамадум...

— Нечун? Бутун Ҳирот англаган нимарсани сиз англамасангиз, ғалат эмасми? Шаҳарда янги байт чиққанмиш:

Эр кетса не зори бор?

Ҳар дарднинг бир кори бор,

Қорақўз маликанинг

Икки ёнда ёри бор!

Ҳиротда Қорақўзбегим исмлик яна бошқа малика ҳам борми? — дея сўради ўсмоқчилаган каби.

Ёш малика зарб еган ниҳол янглиғ синди. Кўзларида ҳадик ила:

— Наҳот... хон ҳазратларига... — деди-ю, жим қолди.

— Мен бундайин кўнгилсизликни хон ҳазратларига етказиб, у кишининг дилларини хуфтон этишдан қандайин роҳат топай?

Ахир бўлар иш бўлибдур! — деди Хон ойим ҳорғин бир товушда. Кейин қўли билан эшикка ишора қилди: — Бораверингиз!

Кундоши ортидан ижирғаниб боқаркан, беихтиёр шивирлади:

— Ҳарам бекаси бўлмай ўл, топган маликанг ҳам ўлсин! Бундоқ беканинг баҳридан ўтмоқ керак!

Таҳорат учун ўрнидан қўзғалар экан, ҳамон жаҳлидан тушмас эди:

— Ё тавба, ҳамма аёл — бир, ўз номи билан — «хотин»! Эркакларга шунча бош оғриқ нечун даркор?

...Ўз кўшига қараб кетар экан, Қоракўзбегимнинг юрагини ваҳимали ўйлар чулғади-ю, кўз олдини қоронғулик босди. «Магар хонга айтса...»

Оёқ устида бироз туриб, дилидаги ваҳми қувган бўлди. «Йўғ-а, айтишга кимнинг ҳам журъати етарди? Хон ойим мени шунчаки чўчитмоқчи бўлди, холос! Ох, бу ярамас байтни ким битди экан?»

Жонибек Султон ҳориб-толиб «Унсия»га кириб келганда, Камолиддин Камтарий ҳовлининг ўнг ёнидаги шамшод дарахтига чиқиб, тепа шохга илашиб қолган варракни олишга уринар, пастда эса ялангоёқ болакай оғзига бош бармоғини тикқанча юқорига анграйиб қарар эди.

— Ҳа, шоир, — кулди Жонибек Султон, — гўдаклик даври ёдга тушдимми?

Болакай ўзига кулиб қараб турган басавлат кишига қизиқсиниб боқди. Кейин қўлчаларини кўтариб варракка ишора қилди:

— Ана, — деди, — уч... ваййа!

Жонибек Султонга боланинг чучмал сўзлари нашъа қилиб, ўзи ҳам гўдак тилига тақлидан сўради:

— Шундоқми? Ваййами?

Бола бош силкиди. Султон ўз-ўзидан чарчоғини унутди. Тепага қараб, ҳазиломуз буюрди:

— Хў, шоир, ие, олиб тушинг ваййани! Зудлик билан олиб тушинг! Подшоҳи олам варрак талаб қилмоқдалар!

Камолиддин Камтарий Жонибек Султоннинг ҳазил буйруғини чинга йўйганидан шошиб, қийнала-қийнала, қўлларини тилиб, варракка етди. Кейин ҳансираганча пастга тушди.

— Мана, подшоҳи олам, — деди Султон варракни шоирдан олиб, болага тутқизар экан кулимсираб, — қани, абру парқуларга етгунча учирсинлар-чи! Биз томоша қилайлик, а?

Бола илжайди. Жонибек Султон шийпонга чиқиб, ипак кўрпачага чўзилди. Болакайнинг ҳовли саҳнида варракни кўтариб у ёқ-бу ёққа югуришини томоша қилди. «Бола бола-да, — ўйлади у, — мана, шу бир парча қоғоз қўлга текканидан шодланиб, дунёларга сиғмайдур. Бир вақтлар биз ҳам шунингдек гўдак эдик. Бизга ҳам варракдан ўзга нарса керак эмасди. Мана, энди султон бўлиб, давлат, шавкат, асъаса ила дабдабага эҳтиёжманд бўлиб қолдик. Умр суръат билан ўтар, киши тез ўзгарар эмиш!»

Бир вақт бола варрагини йиртиб қўйди. Бир қўлида варракнинг узилиб тушган шокиласини, иккинчи қўлида варракнинг омон қолган бўлагини ушлаганча бир зум ҳайрон бўлиб турди. Кейин баланд овозда йиғлай бошлади. Жонибек Султон хаёли бўлиниб, қаддини кўтарди.

— Ҳа, полвон? — деди болага қарата, — нечун йиғламоқдасиз?

— Вайа... — бола кўз ёшларидан ютоқиб сўзланди, — йийтиқ... вайа...

Султон боланинг астойдил куйинишидан таъсирланиб кетди:

— Йиғламанг, паҳлавон, — деди, — ие, шунга ҳам йиғлайдиларми? Қани, ваййани менга келтиринг-чи? Ҳозироқ уни сизга ямаб берамен!

Бола тинчиб, супага чиқди. Жонибек Султон варракни текшира бошлади. Бир-бирига уланган қоғозларни кўргач, ўзича кулиб қўйди. Қоғозларнинг аксарияти эскириб сарғайган, баъзи

парчаларда турли-туман, майда-йирик ёзувлар кўзга ташланар эди. Бир вақт дардарак учун ёпиштирилган қоғоз бўлагида муҳр кўрингандек бўлди. «Бу не бўлди? — деди ўзига-ўзи. — Муҳрми? — Варракни синчиклаб қарай бошлади. Унинг кўзига кўрингани ҳақиқатан ҳам муҳр эди. — ...қалъа беги Муҳаммад Карим Абдулғани...»

Жонибек Султон болага қараб қўйди. Болакай варракни тамом унутган, Султоннинг тиззасига қўлларини бетакаллуф ташлаб, унинг белидаги камарига қадалган фирузаларни томоша қиларди. Жонибек Султон ҳамёнидан танга чиқариб узатди:

— Полвон, бу сизга, обаки олинг, хўпми? Манавининг ўрнига каттакон, чиройли бир варрак ясаттириб берамен. Майлими?

Болакай бош ирғади-да, тангани олди. Кейин қорни билан ётиб, супадан тушди.

Салдан кейин Жонибек Султон отини эгарлашларини буюрди. Варракдан йиртиб олган қоғоз парчаларини тахлаб этиги кўнжига тиқиб, сакраб отига минди-да, «Боғи Зоғон»га жўнади.

* * *

— Сўзларингизни англамадум, Султон, не демоқдасиз? — Темур Султон ҳайронликдан кўзларини катта очиб қаради.

— Мана, — Жонибек Султон этиги кўнжидан қоғоз бўлақларини чиқариб, миз устига ёйди, — мана бу қалъа бегининг муҳри, ёзувлари хира тортгон бўлса ҳам, ўқиса бўлур: Муҳаммад Карим Абдулғани... бу ердаги сўзнинг боши қирқилиб кетибдур. Аммо давоми омон: «...таъмирда сайисхона тоmidан қолғон олти ароба туфроқ ишлатилгани боис харожатлар ўттиз саккиз шоҳруҳийга тежам қилинди...»

— Нима таъмир қилингони айтилмабди-ку! — Темур Султон ҳамон ҳеч нарсани тушунмас эди.

— Қалъада туфроқ ишлатиб таъмир қилинадигон нарса нима бўларди? Девор-да! Ахир сайисхона тоmidан ортгон туфроқ қайси деворга ишлатилиши мумкин?

Темур Султон кулимсиради:

— Таъмирталаб деворга.

Лекин Жонибек Султон кулмади. У ҳақлигига шубҳа қилмаган кишиларга хос жиддийлик билан давом этди:

— Сайисхонага яқин девор учун ишлатилади. Ахир қалъа каттагина, унинг у четидан бу четига туфроқ ташиб харожатларни тежам қилиб бўладурми? Сайисхона эса...

— Отбозор! — дея шивирлади Темур Султон. — Сайисхона отбозор тарафда бўлиши керак!

— Боракалло!

...Салдан кейин икковлари Убайдулла Султонни чорлаш учун ясовул жўнатишди.

* * *

У оқшомга яқин ғайри шуурий равишда «Боғи Жаҳоноро» томон йўлга чикди. Посбонлар қуршовида келаркан, негадир Қорақўзбегимнинг дарагини келтиришмаганда нималар бўларди, деб ўйлади. Ёким у қайнонаси, овсин ҳамда кундошлари қатори Ихтиёриддин қалъасига яширинганда яхши бўлармиди? Хон юраги сиқилиб, чор-атрофга боқди.

Баҳор тугаган эди. Боғлардаги дарахтларнинг гуллари тўкилиб битган, кечки шабадада кўкламга хос майинлик сезилмас, майсалар дағаллашиб улгурган, мағрибга бота бошлаган қуёш тафти сўнаёзган эди. «Мана, кўкламнинг умри ҳам тугабди, — ўйлади хон, — қисқа умр... Гўё ўткинчи бир ҳавас каби қисқа...»

Шу заҳоти дилидаги ғусса йўқ бўлди. «Бу кўҳна бир дунё, — хаёлидан кечирди у — бу оламда нелар бўлмаган, не сирлар ўтмаган! Меним бошимга тушган савдо ҳам кекса чархнинг бемаза бир истехзоси-да! Келгусида меним тарихимни эшитгувчилар «Шайбонийхон шундоқ иш қилган экан», десинлар учун ҳаёт меним бошимга шу савдони солибдур-да!»

Хон беихтиёр кулиб юборди. Кейин ўзига қўрқибгина қараб қўйган мулозимларга бепарво, отига қамчи урди.

...— Ҳазратим, нечун паришон бўлмоқдасиз? — Қорақўзбегим

хонтахта ёнига, хоннинг рўпарасига ўтирар экан, ширин жилмайди, — Наҳот мени унутдингиз?

Малика уялган каби бир муддат киприкларини пирпиратди. Хон Қорақўзбегимга бепарво, унинг боши оша даричага, қуюқлаша бошлаган қоронғуликка тикилди.

— Қорақўзбегим, — деди, — сиз унутиладиргон аёллардан эмассиз.

— Сўзингизни англамадум, ҳазратим...

— Нечун англамайсиз? Мен тоабат сизни унутмасман!

Малика хоннинг овозидаги асабийликни сезиб, титраганча унинг кейинги сўзларини кута бошлади.

— Камина киши нечун ёлғонга эҳтиёж сезар экан, деб кўп ўйлайман. Айтинг, Қорақўзбегим, нечун?

Аёл ўйланиб қолди.

— Индамайсиз?

— Мен бу савол сизни ўйлатиб қўйгани сабабини билмадум, ҳазратим.

— Киши ўйлаши учун ҳам сабаб даркорми?

— Ахир ҳеч бир ҳодиса бесабаб бўлмас...

— Шундоқми? Унда айтинг, сизнинг ёлғонингизга нелар сабаб бўлди?

Қорақўзбегим бирдан бўзариб, кафтларини юзларига босди. Ўртага сукут чўкди.

— Сиз қандоқ ёлғон тўғрисида сўз очганимни англагандирсиз?

Малика кўзларини чирт юмди. Хон жавоб бўлмагач, гўё ўз-ўзига гапирган каби деди:

— Демакким, ёлғонга сабаб бўлмаган...

Малика бошини кўтарди. Шошиб:

— Йўқ, сабаби... бор эди... — дея лабларини тишлади. Ўзига қадалиб турган кўзларни кўриб, ваҳима аралаш бидирлади: — Ҳазратим, мен қилмишим гуноҳ эканини англаганим йўқ эди!

— Нечун?

— Жориянгиз... не қилса, кўнгил амри ила қилгандур!

— Бу қандоқ амр эканким, кишини ёлғон сари бошласа?

— Бу... дил... ишқ амридур!

— Киши ишқ амри ила севганини гуноҳга ботириб, маломатга қўйдирадиму?

— Ҳазратим, сиздек халифат-ур-раҳмонни маломат қилишга журъат эта олгувчи кимса йўқдур...

Шайбонийхон аччиқ кулди. Кейин бўғиқ овозда:

— Ҳар дарднинг бир кори бор... — деди-да, маликага қараб қўйди.

«Хон ойим! — ўйлади Қоракўзбегим, — айтибди! Сўзининг устидан чиқмабди-да, ялмоғиз хотин!»

Ёш малика гўё тилдан қолди, кўзларини катта очганча ўтираверди.

Хон давом этди:

— Қўрқиб кетдингиз, байт сизга таниш экан-да!

Қоракўзбегим қўша-қўша олтин узуклар ярақлаган оппоқ қўлларини кўтариб, кўзларини тўсди-да, йиғлай бошлади. Хон унинг титраётган елкаларига, ҳарир енг тагидан кўринган гўзал билакларига кўзи тушди-ю, юзини терс ўгирди. Шахт билан ўрнидан турди. Малика ваҳм билан унинг этакларини ушлади.

— Ҳазратим, жориянгизга шафқат қилинг, бир қошиқ қонидан кечинг!

— Фақир қонингизга ташна эмас-ку, малак?

— Ҳазратим, мени дийдорингиздан мосуво этманг!

Шайбонийхон этакларини силкиб юборди-да, чиқиб кетди...

* * *

Сув билан ўт ҳеч қачон чиқиша олган эмас. Шу сабаб ўт кетганда доимо сувни унга қарши қўядилар. Ажаб, иккиси ҳам ҳаддан ошса вайрон этади.

Шайбонийхон ўтдек ёнаётган юзига ҳовучлаб сув сепди. Кейин сабри тугаб, мис кашкулни баланд кўтарди-да, ичидаги муздек сувни бошидан тўкиб юборди. Вужуди музлаб қалтироқ турди. Сал ўтмай, яна юраги ёнди, боши қизиби, нафаси қиса

бошлади. Иккинчи кашкулни кўтарди. Яна бошидан сув қуйди. Тагин бадани яхлади. Ҳансираб ғулхона супасига ўтирди. Нафас ростлади. «Ё алҳазар! — ўйлади у. — Мен соғинган Ҳуснибону... Йўқ, бу Ҳуснибону эмас. Бу бешарм бир хотин».

Хон алам билан кулди.

— Ҳайҳот, ёшинг ўтганда навқиронлик пайтингга қайтмоқчи бўлдингми, Муҳаммад Шоҳибек? — деди овоз чиқариб, — яратганнинг амрига терс чиқиб бўлмаслигини билмасмидинг? Ё сен ҳам ҳиндлардек кетганлар ўзга танда қайтишига имон келтирдингми? Оқар сувлар оқиб кетмоғини унутибсан-да!

Бир вақт ғулхона эшиги тиқирлади.

— Ким у? — бақирди хон дарғазаб.

Ташқаридан офтобачининг овози эшитилди:

— Ҳазратим, бу мен... сиздан хавотир бўлдум!

— Яна сув келтир! — буюрди хон.

Бироздан кейин офтобачи олиб келган илиқ сувни боши ва елкаларидан тўкиб, юрагидаги ҳовури пасайиб, энгил тортди. Ташқи хонада тайёрлаб қўйилган энгил яқтак, ипак чакмонни кийди-да, чиқиб кетди.

Кўкда ой кўринмас, энгил булутлар орасидаги йиртиқлардан онда-сонда мўралаган юлдузлар кеча қоронғилигини ёра олмас эди. Хон ортидан эргашган кўриқчиларга қўл силтаб, бир ўзи йўлка бўйлаб кетаверди.

Ой кўринмаганидан сарв ҳамда санобар дарахтлари қатор экилган узун йўлкага ҳатто соя ҳам тушмаганди. Шайбонийхон бирдан йўлка ўртасида тўхтади. Атрофга разм солди. Кимса кўринмас, кўшқларда чироқлар ўчиқ, ҳамма ухлар эди.

— Ухламоқдалар, — деди хон ўзига ўзи, — ҳаммалари ухламоқдалар. Муҳаммад Шоҳибек ила ишлари йўқ. Илло шодликлари меним хурсандлигимга боғлиқ эканини билурлар!

Хон алам билан кулди. «Барчамизнинг шодлигимиз сизнинг хурсандлигингизга боғлиқдур». Бу сўзларни ким айтган эди? Хон ойим эмаслиги аён. Хонзодабегим айтдими? Йўқ, у эмас эди... Ҳа, Мўғил хоним! Қизаринқираб, шундай деган эди. Мана букун

Муҳаммад Шоҳибекнинг дили хуфтон. Аммо бу билан кимнинг иши бўляпти? Улар хонга қандай кўз билан қарайдилар ахир? Шайбонийхон шу пайтгача буни ўйлаб кўрмаган. Очиги, ўйлашга фурсати ҳам, ҳоҳиши ҳам бўлмаганди.

Хон ойим улкан ҳарам ташвишлари, болалар, неваралар ғами ила банд. Хон унга уйланганига ҳам чорак аср бўлиб қолибди.

...Хон ойим келинчаклик пайти анча ўктам эди. Шайбонийхон тўй куни кўз қарашлари тийрак келинчакни кўрганда, хаёлидан: «Аммаларим менга муносиб кўрган қаллиқ шуми? Ахир бу асов отнинг ўзи-ку!» — деган сўзлар ўтганди. Лекин кўп ўтмай, аммалари бежиз бу қизни унга муносиб кўрмаганларини англади. Шайбонийхон шу чоққача хотинидан ноўрин сўз эшитмади, бирон марта бўлсин, ғашга тегадиган қилиқ кўрмади, бирон марта бўлсин, кундошлар жанжалидан азият чекмади. Ҳаммасини Хон ойим тинчитиб келади. Бу аёл эри улкан салтанат ташвиши билан банд эканини англагани учун кундошлик ғалваларини майда, арзимас гаплар деб билади, Шайбонийхонни салтанат ишларидан чалғитмасликка интилади. Давлат ишларига аралашмайди, нокерак саволлар бермайди. Шу табиати билан хоннинг ҳурмати қозонган. Шайбонийхон ўз юрагида Хон ойимга нисбатан нозик ҳиссиёт уйғонганини эслолмайди, аммо унинг Хон ойимга муносабатида совуқлик ҳам бўлмаган. Дилидаги истак ва орзуларини, айниқса, армонларини хотинига ҳеч қачон очиқ айтмаган, у билан дил ёзиб дардлашмаган.

Хон кейинги хотинларининг биронтасига ўзгача нигоҳ билан қараган эмас, хотинлари унга қандай назар билан қарашларига ҳам аҳамият берган эмасди. Бу нарса уни қизиқтирмасди ҳам. Фақат Хонзодабегимга нисбатан кўнглида ғалати қизиқиш уйғонгани ёдида. У ҳам бўлса, биргина сабабдан, Хонзодабегим Бобурнинг опаси бўлгани, ҳамма ҳайиқадиган Шайбонийхонга қарши кўрқмасдан жангга кирган бу жасур йигитнинг эгачиси қандай қиз экан, деган хаёл эди.

Шоири даврон «Шайбонийнома»да хоннинг Самарқанд қамалини тасвирлаган пайти Юсуф ва Зулайҳо қиссаси каби

чиroyли ишқ достонини ёзади. Гўёким Шайбонийхон Бобурнинг опаси Хонзодабегим ишқида Самарқандга қўшин тортиб келиб, шаҳар атрофини ўраб олади. Хонзода бегим унинг севгисини қабул этади, хон қизга уйланади, Бобурни омон қолдириб, қалъадан чиқариб юборади...

Шайбонийхон буни ўқиганда кулган эди. Ҳатто муболаға қилгани учун Муҳаммад Солиҳни бироз койиб қўймоқчи ҳам бўлганди. Кейин ўйлаб кўриб, ишқ таърифи безарар-ку, деб шоири давронга индамай қўя қолди.

Хонзодабегим хон ўз хаёлида жонлантирган қиздан тамоман бошқача бўлиб чиқди. Хоннинг назарида қиз шаддод, ўғил болалар каби шахди тез, суворалар каби ўтдан ҳам, сувдан ҳам тоймайдиган бўлиши керак эди. Лекин Хонзодабегим шу қадар вазмин, мўмина қиз эканки, хоннинг ҳафсаласи пир бўлаёзди...

Ё ажаб, атрофи тўла малика, бироқ ўзига дилдош ва сирдош, уни ҳеч бир иддаосиз сева олган аёли йўқ. Тақдирнинг киноясими бу? Унга подшоҳи олийшон Шайбонийхон эмас, балким оддий инсон — Муҳаммад Шоҳибек сифатида қарай оладиган аёл бормикин ўзи? Ё хон ўзининг биринчи муҳаббати кутбидан туриб назар солгани учун маликаларига шу қадар талабчан нигоҳ билан қараяптими? Ёким улкан мақсадлар кишисининг манглайига ҳамиша ёлғиз бўлиш битилганми?

Шайбонийхон бўғилиб, боғ тўрига қараб юрди. Бир вақт чап ёндаги кўшкнинг юқори даричасида ожиз шуъла кўринди. Хон ҳайрон бўлиб, даричага боқди. «Бу Мўғил хонимнинг кўшкими? — ўйлади хон. — Ё ажаб, бу дунёда мендан ўзга яна бир бедор одам бор эканми? Бу аёл нечун бедор? Шошма, Муҳаммад Шоҳибек, сен Хоразм сафари олдидан бедор ўтирганинда Мўғил хоним ухламаган, ёнингга келган эди-ку! Нечун келганди?»

Хон гўё ҳозирнинг ўзида шуни билиши жуда зарурдай, ўша кунни хотирлай бошлади. Бироқ Мўғил хонимга нима деганини, уни қандай сўз билан ортига қайтариб юборганини эслай олмади.

* * *

Хонтахта устига қўйилган кумуш шамдонда бир жуфт шам ёнади. Шамдондан берироқда очиқ китоб. Бахмал кўрпача устига ўрнашиб ўтириб олган Мўғил хоним қўлларини иягига тираганча ўйга ботган, мутолаани ҳам унутганга ўхшар эди.

Бир вақт у одам шарпасини сезиб, ўгирилди. Хонни кўриши билан шошиб қўзғалди. Илдам ўрнидан туриб, икки қўлини кўксига босди. Бошини салгина эгиб, салом берди.

— Нечун бедорсиз, хоним? — Шайбонийхон ичкари кириб, хонтахтанинг нариги томонига, маликанинг рўпарасига ўтирди, — тун ярмида мутолаа... «Садди Искандарий»! — ўқиди хон китоб муқовасига қараб. Мўғил хоним тун ярмидаги кутилмаган ташрифдан ташвишланиб, хонни кузатди. Кейин титроқ овозда деди:

— Бу кун паришонсиз, сизни нелардир қийнаяптими, ҳазратим?

Шайбонийхон жавоб қилмади. Очиқ китобдаги кўзи тушган сатрларни овоз чиқариб ўқиди:

— Не хуш дебдур ул дардманди фироқ
Ки: «Оз бахт — кўп ҳусндин яхшироқ».
Шикоят манга йўқ турур шоҳдин,
Ки шиквам эрур бахти гумроҳдин.

Кейин бошини кўтариб, маликага қаради.

— Ўзингиз не учун ўйга чўмиб ўтирмишсиз? Ё Нозмеҳрининг аҳволи ўйлантирдим, хоним? — деб сўради.

Мўғил хоним аста жилмайди:

— Шундоқ...

— Нечун? Не сабаб ўйлантирдики, тунлари ухламай, шам ёқиб ўтирасиз?

Ёш малика ҳайратидан бир зум не деярини билмай қолди. Ниҳоят, шивирлабгина деди:

— Мен ёққан шамлар сизни безовта этдим, ҳазратим? Ундоқ бўлса, бундан буён шам ёқмайман!

Шайбонийхон Мўғил хонимнинг сўзларини эшитиб, кулимсиради:

— Йўқ, ундай демангиз, каминанинг кўнгли учун қоронғу зулматда ўлтирманг! Ахир тунда шамсиз мутолаа қилиб бўлурми? Қани, ўқинг, мен эшитай!

Мўғил хоним китобни қўлига олиб, титроқ овоз билан ўқий бошлади:

— Дедиким: «Неча ёшурун ўртанай?

Улусдин ниҳон туну кун ўртанай.

Ниҳон ишқдин етти иш жонима,

Бу кун фош этай роз жононима».

Малика кўз қири билан хонга қараб қўйди. Шайбонийхон ўзига қараб турганини кўриб, адашди. Қизариб, яна сатрларга кўз тикди. Лекин тўхтаган жойини топа олмади. Хон эса бетакаллуфлик билан унинг қўлидан китобни олди. Ўқиди:

— Тазаллум била деди: «К-эй нозанин!

Недин бизга қилдинг аён бўйла кин?»

Кейин тин олиб, китобни ёпди:

— Шундоқ, хоним, Нозмеҳр Искандардай подишоҳнинг суюкли маликаси. Бундаги изҳори дил кишини ўйга солувчи, маъюс этгувчи ҳол эмасдур.

— Рост. Мени ўйлантирган фақат бу эмас.

Шайбонийхон ҳайрон бўлди. Малика «Айтсамми, йўқми?» — дегандек тин олди. Хон аёлнинг ийманаётганини сезиб, унга далда бериш учун савол берди:

— Айтингиз, сизни не ҳол маъюс этди?

Малика ниҳоят, пича дадиллашгандай бўлди: узун киприкларини тушириб, секингина:

— Сизни Искандари соний дейдилар. Мен сизнинг учун Нозмеҳр бўла олармиканман деб кўп ўйлайман, — деди.

Шайбонийхон гўё энди кўраётгандек маликага кўзларини катта очиб қаради. Мўғил хоним юзлари уятдан ёниб, қўллари билан оғзини ёпди.

— Хоразм сафари олдидан китобхонага келганда менга шуни

айтмоқчи эдингизми? — деб сўради хон салдан кейин.

Мўғил хоним шивирлади:

— Ҳа...

Хон дафъатан юрагига қайноқ қон тошиб тушганини ҳис этди. Кўлларини узатди:

— Кел ёнимга, — деди шивирлаб.

Мўғил хоним келди. Хон унинг елкаларидан қучди:

— Мени кўплар қаҳри қаттиқ одам дейди-ку! Ахир мени қандоқ сева олдингиз, хоним?

Мўғил хоним бошини кўтариб қаради:

— Икки очиқ кўзим, биргина юрагим ила сева олдим...

Хон енгил тортди. «Аввалроқ қайда эдинг, малак?» — деб ўйлади беихтиёр. Кейин эса: «Кўзим қаёқда экан?» — деди ўзига ўзи. Ниҳоят, «Бизни ҳам севгувчи бор экан...» — дея шивирлади.

* * *

«Ушбу хатим яқин кунлар ичида етиб маълум бўлгайким, барчамиз соғинган инимиз Ёдгорнинг дуои жони ила банддурмиз. Бу кун — саврнинг олтинчиси, муродбахш чаҳоршанба кун сени кузатганимизга беш йил бўлибдур. Ҳайҳот, беш саратон, беш қаҳратон ўтиб, яна кўклам келибдур. Боғимиздаги сенга атаб экилган ўрикларнинг ғўралари ҳам кўзга ташланиб қолмиш. Жиянларинг нордон ғўраларни талашиб-тортишиб ейдилар. Шундоқ пайт уларга сенинг оғзинг тегмагани дилимни ўртайдур. Ғўрани қанчалик севар эдинг, жигарим!

Ёт элларда ҳолинг не кечмоқда, билолмайман. Ҳолбуки шамсу қамар битта, замин ҳам ягона. Ажаб, заминнинг бошқа бир чети — ёт эл! Яратганнинг кашфидан ҳайратга тушмай илож йўқ. Мен шамсу тобон сенга нур сочаётганмикин, қамар дилингни равшан қилаётганмикин дея умидланаман.

Одинахон, шукур, бўй етди. Бу кун унашдик. Ёдингда бормикин, Ойтўлин қишлоғи йўлида Уста Муҳиддин деган иморатсознинг боғи бўларди. Куёв шу кишининг невараси, қўли гул, эпчил йигит эмиш. Ўзи отамга адаш чиқиб қолди. Тўй

асаднинг еттинчисига мўлжал қилинди. Одинахоннинг тўйига келсанг дегандим. Бизлар ҳар кун сени эслашамиз. Иним, ялиниб-ёлвораман, қишлоққа кел. Отам сенга атаб солган уй ҳамон эгасиз турибди.

Бу дунёнинг аламлари мўл. Илло уларга бўй бермаслик даркор эмасми? Сен — бағри кенг йигитсан. Меним учун бўлмаса ҳам, Одинахон учун келмоғингга умид боғладим. Чунки бир вақтлар Одинахоннинг тўйида туриб бермоқчи эдинг...

Майли, ҳар не бўлса-да, сенинг дуои жонингдаман. Яратгандан кунда сўраб илтижо қиламанким, бошинг тошдан бўлгай, қайда юрсанг ҳам ҳамиша саломат бўлгайсан, иним. Кўзлари йўлингда тўрт бўлгон эгачинг Меҳринисо ёздим.

913 ҳижрия, савр ойининг олтинчиси».

Ёдгор бу мактубни неча марталаб ўқиганини санаган эмасди. Балки юз, балки беш юз бор ўқигандир. Охири мактуб шу қадар ёд бўлиб кетдики, йигит арзонбаҳо сарғимтир қоғоздаги ҳар бир нуқтани кўзини юмиб ҳам топа оладиган бўлди. Ҳатто Меҳринисо қайси ҳарфни одатдагидан чўзиқроқ, қай бир зеру забарни кичикроқ қўйганини ҳам ёд олди. «Биз ҳар кун сени эслашамиз...» жумласидан кейинги нуқта бироз чапланган, «Отам сенга атаб солган уй...» деган ибораси сатрдан сал юқорилаган эди. Меҳринисо бу сўзларни ёзаётиб, кўнгли тўлиб кетганга ўхшайди... Зулайҳо учун ўзингни азобга қўйма, демоқчи бўлгану айтолмай, «Бу дунёнинг аламлари мўл. Илло уларга бўй бермаслик даркор...» — деган шекилли...

Йигит хўрсиниб, қоғозни қўйнига тикди. Минорадан пастга назар ташлади. Шаҳар томлари узра ясланган уфқнинг бир чети оқариб, кўкдаги Хулкар бўзариб борарди. Йигит ўгирилиб, қалъ ичига назар солди. Сокинлик. Икки-уч соатдан сўнг бу ерни қуроллар жаранги, дод-вой, бақириқ, чинқириқ овозлари тутуди. Буларнинг сўнгги бормикин?

Бир вақт минора зиналарида қадам товушлари эшитилди. Сал ўтмай, Шерзоднинг боши кўринди. Кейин ўзи.

— Нечун эрта уйғондингиз, амирзода? — сўради Ёдгор.

— Ўрнингга мен қўриқчилик қилгум, Ёдгор.

— Нечун?

— Шаҳзода Маъруф Мирзонинг саломатлиги беҳад ёмон. Шаҳзода варрак сўраётган эмиш. Ясаб берсанг, шояд Маъруф Мирзонинг кўнгли шодланса.

— Бажонидил, амирзода.

Шерзод қўлтиғидан юпқа дафтар чиқарди:

— Қоғоз йўқ чиқар... Ўрнига шуни ишлатгайсан.

Ёдгор дафтарни олиб, варақлари сонини чамалаб кўрди.

— Кичикроқ бўлса ҳам майли, — деди Шерзод.

— Чиройлик варрак ясаб бергум, амирзода. Аввалгисидан ҳам чиройлироқ бўлар!

...Ҳовлига тушар экан, Ёдгор дафтар устига кўз ташлади. Оппоқ хитойи қоғоздан ясалган варақлар қўли тегиши билан шитирлаб кетди. Муқовада эса қора сиёҳда чизилган кабутар сурати. Сурат остида ипга тизилгандек бир текис ёзув. «Ҳуснихатни қаранг-а!» – деб юборди Ёдгор. Ўқиди: «Нурбадан бинни Бадиуззамон Бойқаро. Илми ҳисоби абжад. Мударрис – мулло Усмон Муҳаммаднурий».

Девона дарвиш хаста эди. Белида кўзғалган оғриққа чидолмай, хонақоҳнинг бир бурчагига думалаган, аъзойи баданидан тер қуйиларди. Хонақоҳ ичи дим, ғовур-ғувур авжида. «Дорилбақо бўлар обод... — ғўлдиради дарвиш, — чунки меним ҳолим хароб...»

Бир вақт остонада тўртта барзанги навкар кўринди. Хонақоҳ ичига бирданига жимлик чўкди.

— Девона дарвиш қани? — сўради олдинда қўлини белидаги шамширига қўйган ясовул.

Хонақоҳ ичидан садо чиқмади.

— Ҳов, Девона, — дея чақирди ясовул. — Қани, бери кел-чи? Сени хаста деб эшитдук, табиб ҳузурига олиб кетмакчимиз.

Шу чоқ бурчакдан кимдир инқиллаганча деди:

— Эмди фақирга биргина табибнинг шифоси кор қиладур, тентак! Аввалроқ қайда эдинг?

Ясовул ха-холаб юборди:

— Ие, нега ундоқ дейсан, Девона? Эзгуликнинг эрта-кечи бор эканми? Қани, турғизларинг анавини! Бароқхон эшон кутиб қолдилар! Ўзига ўхшаган жиннилар билан гурунглашиб ётаверади энди! Қўлларига кишан сол, тағин қочиб кетмасун!

* * *

— Варрагим... учиб кетди. Ҳозир тутгаймен... Оҳ, баландлаб кетмиш... Отажон... варрагимни тутиб беринг... — Маъруф Мирзо пешонаси тердан ярқираб алаҳсирар эди.

Гулнурбегим ўғлига термилар экан, аламдан юраги куяр эди. Э воҳ, қалъага яшириниш не учун зарур эди? Бошга тушганни кўз кўрмай илож борми? Нечун қайнонасига эргашди? Отасининг уйига кетса бўлмасми эди? Ё у ҳам Музаффар Мирзонинг қайтишидан умид қилдими? Ахир унинг қайтмаслигини сезган эди-ку! Шундай экан, яна қандай мўъжизани кутди? Музаффар Мирзо ҳеч қачон бир қарорда муқим турган эмасди. Гулнурбегим бунга кўп боралаб амин бўлган.

— Онажон... Варрагим... варрагим қани?

Оҳ, дилбанди яна алаҳсирай бошлади. Гулнурбегим додлаб юборай деди. Қаерда нажот бор? Қай ердан уларга кўмак келур? Не қилсин? Бошини қайси тошга урсин?

— Ўғлим, — Гулнурбегим дилбандининг сўлғин юзларини силади, — дардингизни ўзим олай, болам...

Маъруф Мирзо киртайган кўзларини катта очди. Озгин, кўм-кўк томирлар бўртган қўлчаларини кўтариб, устига эгилган онасининг бўйнидан кучди. Нимадир демоқчи бўлди. Лекин томоғидан ҳеч қандай сўз чиқмади. Гулнурбегим ўғлининг пешонасидан ўпди. Шу асно киприкларига илинган томчиларни яшириб артди.

Хадичабегим эса Маъруф Мирзонинг бош томонида ўтирганча

тош қотган, на кўзларида бирон маъно, на тилида сўз бор эди. Бегимнинг қўша-қўша олтин узуклар ярақлаган оппоқ бармоқлари тинимсиз ғимирлаб, мунсаги этақларини ғижимлар, сал ўтмай, этақларини текислай бошлар эди.

Шу пайт бола хириллаш аралаш зўрғагина:

— Бону, — деди. Салдан кейин: — Амирзода... — дея шивирлади.

Хонага сукунат чўкди.

Маъруф Мирзонинг овози тобора йўқолиб бораётган эди. Бола бироз кучланиб, шундан сўнг:

— Варрагим.. — деб жим бўлди.

— Мирзо, сизга янги варрак ясаб бердилар.

— Ким... ясади?

Гулнурбегим жавоб қилди:

— Ёдгор отлиғ навкар ясаб бермиш. Янги варрагингиз жуда кўркам чиқибдур.

— Шундоқ, ўргилай болам, — дея сўзга аралашди Опоқбегим, — мен уни асраб қўйибман. Истасангиз кўрсатай.

Бола ҳолсизгина бош силкиди. Опоқбегимнинг ишораси билан канизлардан бири варракни олиб келди. Маъруф Мирзо бир-бирига уланган ипак қоғозларни силади. Кейин варракка ясалган узун ингичка шокилаларни қўллари билан титиб кўрди. Охири варрак ўртасига уланган қоғоздаги майда ёзувларни ўқиди: «...Яратгандан кунда сўраб илтижо қиламанким, бошинг тошдин бўлгай, қайда юрсанг ҳам саломат бўлгайсан, иним. Кўзлари йўлларингда тўрт бўлгон эгачинг Меҳринисо ёздим».

— Дарҳақиқат, кўп чиройлик чиқибдур, — шивирлади бола. Кейин ҳолсизланиб кўзларини юмди. Кичкина шахзоданинг бор кучи шу сўзларга сарф бўлган эди. У қайтиб кўз очмади.

...Маъруф Мирзо қуёш уфқдан бош кўтарар чоғи, Опоқбегимнинг қўлида, онасининг кўз ўнгида жон берди. Бола беозоргина, уйқуга кетган каби тинчиди. Гулнурбегим ўғлининг хирилдоқ нафаси тинганини сезиб, унинг юзига тикилиб қаради. Маъруф Мирзонинг тўғарак оппоқ юзида ҳеч бир зўриқиш

аломатлари сезилмас, узун киприклари бир-бирига туташган, қонсиз лаблари жипслашган, нозик қирра бурни ёнида қотиб қолган бир томчи ёш кўринар эди...

...Шаҳзодани ён дарвоза томонга қўйишди. Аслаҳахонадан етти қадам берида, деворнинг нариги ёнидаги тепалик адоғи билан мувозий⁵² кичиккина қабр дўмпайди. Мирзобек Кайхисравий қуръондан қисқа бир оятни ўқир чоғи қалъа ташқарисида нимадир гумбурлади. Сурон товуши келди. Ихтиёриддин қалъасига яна ҳужум бошланган эди.

* * *

Сардара ёнидаги девор устида турган Ошиқ Муҳаммад арғун ёғий тўрт қисмга бўлинганини кўрди. Шу пайт Бозори Малик ичидан ҳам юздан ошиқ навкар чиқиб келди.

— Булар не қилмоқчи? — ҳайрон бўлди у.

Шу дамда отбозор дарвозаси томондан бир навкар югуриб келди.

— Мирзобек Кайхисравий жаноблари айттириб юбордилар. Ёғий аллақандай қоп ортилган аравалар олиб келди.

— Кайхисравийга айт, қоп орқалаганларни девор ёнига мумкин қадар яқинлаштирмасин. Югур! — буюрди арғун. Кейин ўзига ўзи:

— Қопдаги борут⁵³ бўлсамикин? Ярамас Убайдулла Султон ахири заиф ерни искаб топибдур-да! — деб шивирлади. Нарироқда турган навкарни Шерзодни чорлаш учун жўнатди.

Ошиқ Муҳаммад арғун етиб келган Шерзодга бозор майдонида сафланаётган навкарларни кўрсатди:

— Амирзода, ҳужумчилар ниятини англадингизми?

— Алар учала ёқдан баравар ҳужумга ўтмоқчилар. Илло кучларни тенг тақсим этмабдурлар. Фаҳмимча, бизни кўп куч тўпланган ерга жалб этиб, асосий зарба тушадиган жойдан чалғитмоқ ниятидалар.

⁵² Мувозий – параллел

⁵³ Борут – порох

— Балли! Ёғий отбозор тарафдин чуқур қазिशга уриниб кўрмиш. Ўша ерга аравалар келтирди. Нақб солса, борут ишлатса, эҳтимол. Сиз ён дарвоза муҳофазасини очиқ қолдириб бўлса ҳам сардарага келгайсиз. Ўзга чора йўқ. Мен бу ердаги навкарлар ила отбозор тарафга ўтгайман. Уқдингизми?

— Англадим.

— Оллоҳ ёр бўлсун, йигит!

— Оллоҳ паноҳингиз бўлсун!

Ошиқ Муҳаммад кетгач, Шерзод йигитларини сардаранинг икки четидаги девор устига жойлаштирди. Чап томонга кўпроқ навкар қўйди. Чунки улар ён дарвоза томонга буриладиганлар устига гуруҳа отиши керак эди. Ёдгор зиммасига эса тор йўлга ёриб ўтганларни қайтариш масъулияти юкланди.

Хужумга тайёрлик асноси Шерзод ортига бурилиб, отбозор дарвозаси билан аёллар яширинган уйлар орасини чамалади-ю, юраги шувиллаб кетди. Оралиқ яқин, дарвоза ёнидаги аслаҳахона билан минора ўртасидаги деворда ёриқлар бор эди. Агар шу ер бузилса, уйларгача қирқ беш қадам қолади.

«Ё оллоҳ, энди не бўлур? — ўйлади йигит. Шу онда кўзига Нурбадан кўринди. Энди не қилади?

Бир вақт ташқаридан найзаларнинг қалқонларга шарақлаб урилгани эшитилди. Юздан ортиқ одамнинг баравар солган шовқини кучли суронга айланиб қулоқни қоматга келтирди.

— Йигитлар, шайланинг! — буюрди Шерзод юраги гурсиллаб. Деворнинг нариги томонида турган сафларга қаради. Дароз ўнбоши навкарларга нималардир деб буйруқ берди. Ёғий тиз букиб ўтирди-да, камонларини баравар тепага кўтарди. Ўнларча қўллар тез ҳаракатга келди. Зум ўтмай, садоқлардан пат қадалган учи ўткир ёй ўқлари чиқди. Шерзод буни кўриб, елкасидаги камонини олиб, тезгина пайкон жойлади-да, саф бошида турган ўнбошини мўлжаллаб, ёйни таранг тортиб, қўйиб юборди. Шу онда кучли чинқириқ эшитилди. Ўнбоши бўғзидаги пайконни чангаллаб йиқилди. Навкарлар саросима ичида деворга аланглаб қарашди.

— Гуруҳа отинг! — қичқирди Шерзод. Девор устидаги йигитлар сопқонларини қўлга олишди. Зум ўтмай, пастдагилар устига гуруҳалар ёғилди. Ярадорларнинг чинқирғи, хужумчи ва мудофаачиларнинг қичқирғи, темирлар жаранги, ёрилган гуруҳаларнинг поқиллаши, ерга тушган найза ҳамда қалқонларнинг тарақлашидан ҳосил бўлган шовқин шаҳарнинг бошқа даҳаларигача эшитилди. Бозор ортидаги маҳалла кишилари эшикларини маҳкам тамбалаб олишди.

Жанг асноси Шерзод яна ортига ўгирилиб қаради. Раҳимали қўлида қайноқ сув тўлдирилган кашкул, отбозор тарафга қараб югуриб борар эди. Олти-етти навкар тош ортилган замбилни кўтарганча девор ёнидаги зиналардан тепага ўрлашар, кунгуралар орасидан Ошиқ Муҳаммад арғуннинг ярқироқ дубулға устидан ўралган оқ салласи кўринар, у кимгадир нималардир деб қичқирар эди. Мирзобек Кайхисравийнинг тўла гавдаси дарвозалар ёнида кўзга ташланди. У оқсоқлана-оқсоқлана дарвоза ёнидан ўтиб, минора ичига кириб кетди. Сал ўтмай, минора шинаклари орасидан унинг каттакон боши кўзга ташланди.

Шу пайт Ёдгорнинг ҳайқирғи эшитилди. Шерзод ён дарвоза томонга назар солди. Беш-олти навкар ён дарвоза томонга ёриб ўтган эди. Ёдгор келувчиларни найзадан нишонга оларди. Шерзод:

— Гуруҳа отинг, тезроқ! — деб қичқирди.

Кейин сабри тугаб, ёнидаги йигитнинг қўлидаги сопқонни тортиб олди-да, тезгина гуруҳа жойлади. Қаттиқ пишитилиб юмалоқланган гувалак дарвозага тирмашаётган одамнинг елкасига урилди. Бундан руҳланган йигитлар кетма-кет сопқон бўшатишди. Ёғий чекинди. Шу пайт отбозор томондан кучли гумбурлаш эшитилди-да, қалъа деворлари силкинди. Ёдгор турган еридан пастга қараб учиб кетди.

— Ёдгор! — қичқирди Шерзод. Пастга югурди. Ён дарвозани очтириб, тор кўчага чопиб чиқди. Дўстининг ҳушсиз танасини орқалаб қалъа ичига кирди. Девор ёнига ётқизди. Ёдгорнинг

нафас олгани сезилмас эди. Шерзод шошиб, дўстининг кўкрагига кулоқ тутди. Кучсиз юрак уришини эшитиб, енгил тортди. «Тирик экан», — ўйлади енгил тортиб.

Бир вақт отбозор тарафдан иккинчи гумбурлаш эшитилди. Шерзод шошиб, ортига ўгирилди. Қалъанинг бир буржи учиб кетган, аслаҳахона ёнидаги деворнинг бир қисми қулаган, тепага чанг булути кўтарилиб борар эди.

— Ё Оллоҳ, ўзинг асра! — шивирлади йигит, — Нурбадан! Ёғий Нурбаданга яқинлашиб келяпти!

Шерзод сапчиб ўрнидан турди. Аёллар яширинган уйлар томон жон ҳалпида югура кетди.

* * *

Мирзобек Кайхисравий ёғий араваларини нишонга олдириб, тўғри иш қилганига имони комил эди. Ҳақиқатан ҳам, ёғий араваларидаги қопларни тушира олмай, анча вақт андармон бўлиб қолди. Бу вақтга келиб, Ошиқ Муҳаммад арғун дарвоза томондан туриб, кўплаб хужумларни қайтаришга улгурган эди. Шу пайт отбозор ортидан бир гала отлиқлар чиқиб келди. Улар орасида турган, дубулғасида олтин нишон кўринган ёш йигит қўлидаги қамчин билан қалъани кўрсатиб, қандайдир буйруқ берди. Отлиқлар бир зум нималарнидир кенгашдилар-да, деворга қараб от қўйишди.

«Ё алҳазар, қалъага отда хужум қиляптиларми? Бундоқ ишни ҳеч кўрмагандим», — ўйлади Ошиқ Муҳаммад арғун. Кейин йигитларига отлиқларни мўлжалга олишни буюрди. Лекин йигитлар пайконларини тайёрлашга ҳам улгурмай, отлиқлар дарвоза ёнига етиб келишди. Эгарлари қошидан болта олиб, дарвоза ёғочини синдира бошлашди. Тепадан туриб, дарвоза тагини нишонга олишнинг иложи йўқ эди. Шу боис Ошиқ Муҳаммад йигитларнинг бир гуруҳига девор равзанасидан туриб дарвоза бузувчиларни ўққа тутишни буюрди. Бироқ бу ишни эплаш осон эмас эди. Охири арғун мерганликни эплай олмаганларни уриб-сўкиб, қўлларидаги камонни тортиб олди.

Пайкон жойлаб, гавдасининг ярмигача равзанадан чиқарди. Тезгина ёнга бурилди-да, дарвоза томонга қараб камон ипини тортди. Беш-олти киши камон ўқидан йиқилгач, қолганлар ортга чекинди. Ошиқ Муҳаммад арғун енгил тортиб чап тарафга кўз ташлади. Мирзобек Кайхисравий томондан ҳужумга ўтганлар сони кўпайиб кетган эди. Шундагина арғун ёғий отлиқлар билан уни чалғитганини, асосий зарба Мирзобек Кайхисравийга тушганини англади. Йигитларини минора томонга эътибор қаратишни буюрди. Шу пайтда минорага яқин жойда тўпланган навкарлар орқага қоча бошлашди. «Не бўлди?» — ўйлади у. Йигитлардан бирининг қўлида машъала ёнди. «Ё раб, борут соляптилар!» — деди Ошиқ Муҳаммад. Шу онда бир учида олов ёнган узун таёқ минора ёнига ирғитилди. Шу онда кучли гумбураш эшитилиб, қулоқлари шанғиллади. Оёғи остидан тупроқ шувиллаб тўкилаётганини сизди. Тирик қолиш сезгиси устун чиқди-ю, Ошиқ Муҳаммад ортга чекинди. Сал наридаги саҳн ўпирилиб, етти-саккиз киши тупроқ билан бирга пастга тушиб кетди.

...Мирзобек Кайхисравий аравалардаги қоплар ташиб келтирилишига халал бериш учун кўп куч сарфлаб юборган эди. Оқибатда ҳужумчилар сони кўпайиб кетди. Мудофаачилар қўлидаги пайкон ва найзалар кам қолган эди. Навкарлар қўл остиларидаги охирги қурол — гуруҳаларни ишга солишди. Аммо ўн олти кунлик қамал ўз кучини кўрсатган, тўйиб овқат емаган жангчиларнинг қўлларида қувват қолмаган эди. Шу сабаб гуруҳалар узоққа отилмай, минора яқинига тушиб ёрила бошлади. Бу вақтда яна девор тагида навкарлар ғимирлаб қолишди. Мирзобек Кайхисравий, ниҳоят, қоплардан биттаси олиб келинганини сизди. «Оҳ, кунимиз битган кўринади», — ўйлади у.

Шу онда ёнида Раҳимали кўринди. Қўлидаги катта мис кашкулни ёғий устига ағдарди. Қайноқ сув шовуллаб тўкилди. Пастдан куйганларнинг бақириви эшитилди.

— Боракалло, иним! — деди Мирзобек Кайхисравий. — Энди

қайноқ сувга ҳожат бўлмас. Кетсангиз ҳам бўлур.

— Кетиб қаёнга ҳам боргум, бек жаноблари, — Раҳимали алам билан кулди. — Кемага тушганнинг жони бир дейдилар. Гуруҳа келтирайми?

— Улгурсангиз, майли.

Раҳимали девор пастида гуруҳа тўлдириб тайёрлаб қўйилган қоплардан иккитасини елкаларига олиб, юқорига чиқди. Йиқилган навкарлардан бирининг сопқонини қўлига олиб хужум қилувчиларга гуруҳа ота бошлади. Улардан баъзилари девор тагига нақб қўйишга уринган икки навкарнинг бошига тушди. Лекин кўпчилик барибир, енга бошлади. Ёв жангчилари кетмакет келаверди. Раҳимали уч марта пастга тушиб-чиқиб гуруҳа келтирди. Охирги чиқишида ер силкинди. «Зилзила бўлди», — ўйлади Раҳимали. Шу онда гумбурлаган товуш келди. Қалъанинг чап буржи учиб, минора билан дарвоза оралиғидаги аслаҳахонага туташ деворнинг бир қисми қулади.

...Мирзобек Кайхисравий машъала минора тарафга ирғитилганини кўрган заҳоти: «Куним битибдур-да!» — деб юборди. Шу пайт кўз ўнгида тупроқ уюми юқорига отилди. Оёқ ости силкиниб, гувиллаган товуш эшитилди-да, уни нимадир пастга тортиб кетди. Боши, елкаси, курагига қандайдир оғир нарсалар урила бошлади. Бир вақт танаси зарб билан ерга тушди. Устига тупроқ билан қаттиқ гувалаклар ёғилди. Мирзобек Кайхисравий фақат «их!» — деган овоз чиқара олди, холос. Хаёлидан: «Ё, оллоҳ, омонатингни олсанг, олақол. Магар яна бир бор ёлғон ўлим ила кимнингдир юрагини ёриб, умрига зомин бўлсам, чидолмасман», — деган сўзлар ўтди-ю, кўзи абадиян юмилди.

* * *

Шерзод девор қулаганда Мирзобек Кайхисравийнинг танаси тупроқ уюми билан бирга пастга қулаганини кўрган эди. Демак, бек жаноблари омон қолмаган. Ошиқ Муҳаммад арғунга нима бўлганини ўйлашга ҳам имкон йўқ эди. Шерзод тезроқ аммаси ва

Нурбадан ёнига етишни хаёл қилди.

— Аммажон! — қичқирди Шерзод, — амма, қайдасиз?

Югуриб уй ичига кирди. Гумбурлаган товуш аёлларни қўрқитиб юборган, баъзилар бир-бирларини кучоқлаганча бўсага ёнида чўкка тушиб ўтиришар эди. Шерзод яна чақирди. Йиғи, чинқириқ ҳамма ёқни тутиб кетганидан овоз ҳам эшитилмас эди. Йигит одатда Шоҳбека ва Опоқбегимлар ўтирадиган чорбурчак хонага учиб кирди. Хонада Опоқбегим йўқ, Шоҳбека Нурбаданни кучоқлаганча бурчакка тиқилиб олган эди.

— Аммажон! — қичқирди Шерзод, — амма, омонмисиз?

— Вой, бу ўзимнинг болам-ку! — Шоҳбека қўлларини тушириб, ўрнидан қўзғалди, — ташқарида не бўлмиш? Бу гумбурлаган товуш ниманинг шовқини?

— Аммажон! Ёғий деворни бузиб қалъага кирди, — деди Шерзод ҳансираганча, — юрингиз, ён дарвоза томонга ўтиб олсак, нажот йўли топилур!

— Ё раббим, атроф тўла ёв, биз қандоқ кетгаймиз? — Шоҳбека қалтираб, мижжаларига келган ёшларни сарандози учлари билан яширди.

— Чўчимангиз, мен сизларни олиб кетгум.

Шу онда ташқаридан шовқин-сурон, бақир-чақир, қуроллар жаранги эшитилди. Шерзод диққат билан кулоқ солди.

— Ёғий ҳовлига кирибдур, — деб шивирлади, — ё раббим, кечикдимми?

Ташқарида кимдир жон аччиғида қичқирди. Йигит эшикка югургилади. Ҳовлига назар солди. Ёв навкарлари ҳовлига кириб келишган, рўпарасидан қилич яланғочлаб чиққан мудофаачиларни битта қўймай қириб боришарди. Раҳимали қўлида йўғон таёқ билан Хадичабегим яширинган уй эшиги ёнида хужумчиларга рўпара келган эди.

Шерзод ўзига қараб югуриб келаётган ўнларча навкарларни кўрди-ю, қиличини қўлига маҳкам тутди. Гавдаси билан эшикни тўсди-да, ҳамлани қайтаришга тутинди. Атрофни йиқилганларнинг инграши, ўқ текканларнинг бақириқлари,

қурол жарангидан чиққан яхлит сурон босиб кетди. Хадичабегим яширинган уй яқинида айниқса, аёвсиз кураш кетаётган эди. Навкарлардан бири Раҳималининг бошига тўқмоқ билан уриб йиқитди.

Шерзоднинг атрофини эса ўнларча одам ўраб олди. Улардан бири йигитчанинг юзига қилич учини теккизди. Шерзод юзидан шариллаб иссиқ қон оққанини сизди. Бу унинг жаҳлини чиқарди. Йигитча қиличини баланд кўтариб, ўзини яралаганга қарата сермади. Уст-бошига қайноқ қон сачради. Навкар йиқилди. Шериклари йиқилганини кўрган жангчилар биргаллашиб, қайсар мудофаачига ташланишди. Шерзод ҳали ўнг, ҳали сўл ёнидан ёғилаётган ҳамлаларнинг бирига жавоб қайтарса бошқасига улгуролмай қоларди. Зум ўтмай, юз-кўзларидан тортиб, елка, қўлларигача қон бўлиб кетди. Сўл билагини тилиниб, қўли ишламай, осилиб қолди.

Бир вақт орқасида нимадир қирсиллади. Шерзод ўгирилмаса ҳам, бу тўсинлар товуши эканини англади.

— Уй қулаяпти! — қичқирди жангчилардан бири. Қолганлар атрофга қоча бошлашди. Шерзод вақтдан фойдаланиб, уй ичига киришга чоғланди. Шу пайт ичкаридан қочиб чиқаётган Шоҳбека, онасининг қўлидан ушлаб олган Нурбадан кўринди. Лекин улар остона ҳатлашга ҳам улгуришмади. Уй тўсинлари қарсиллади. Аввало том қийшайди. Кейин деворлардан гувалаклар кўчиб тушди-ю, атрофни чанг-тўзон қоплади.

Буни кўрган Шерзод аламидан додлаб юборди. Шу пайт кўксига теккан пайкон сабаб вужудида кучли оғриқ турди-да, зум ўтмай ўчди. Йигит жонсиз бўлиб йиқилди.

* * *

Қорақўзбегимнинг тоби йўқ, хон унинг кўшиқдан чиқиб кетгандан бери бошини ёстиқдан кўтармас, эшик тиқирласа ҳам юраги ўйнар эди. Фотима олиб келган хабар эса уни тамомила беҳол қилиб қўйди.

— Янглиш эшитмадингми? — Қорақўзбегим хавотир тўла

кўзлар билан канизига тикилди.

— Йўқ, бегим, янглиш эшитмадим. Қалъа олинибдур, Маҳди улёни Мансур бахши деган кишига туттириб берибдилар!

Фотима кўзларини катта-катта очиб, гўё сўзларини биров эшитиб қолишидан чўчигандек овозини пастлатди:

— Мансур бахши деганлари кўтаргучилик қилар экан. Жуда баҳайбат, бадбашара бир одам эмиш. Қўлига тушган хотин албатта, унинг дастидан ўлиб кетармиш!

Фотима маликасининг кўрқиб кетганини кўриб, бирдан жим бўлди.

— Ё раббим, энди меним ҳолим не бўлур? — Қоракўзбегим нафаси тиқила бошлаганини сезиб томоғини силади. — Хон ҳазратлари... мени ҳам... бировга туттириб берсалар-а?

Фотима маликасининг аҳволи аянчли бўлиши мумкинлигини энди англади-ю, юраги увишиб кетди. Қоракўзбегимдан ҳам кўра кўпроқ ўзини юпатиш учун деди:

— Бегим, хон ҳазратлари сизни бу янглиғ жазолашга кўнгиллари бормаса керак...

Шу вақт ташқаридан қадам товушлари эшитилди.

— Ким у? — малика ваҳима аралаш шивирлади. — Фотима, эшикни беркит, келганларни киритма!

Канизак ўрнидан сапчиб туриб, эшикка югурди. Бироқт уни ёпишга улгурмади. Остонада бошини баланд тутганча ҳарам бекаси кўринди. Саволомуз тикилган маликага бетакаллуфлик ила сўзлади:

— Қоракўзбегим, подшоҳи олийшон Муҳаммад Шайбонийхон ҳазратлари сизнинг жавобингизни бермоққа қарор қилибдурлар. Тушдан кейин қози имзолаган ёрлиқ ўзингизга топширилгай.

Ҳарам бекаси «гап тамом» дегандек, ортига бурилиб чиқиб кетди. Қоракўзбегим анча пайтгача нима гаплигини англолмай ётди. Ниҳоят, айтилган сўзлар мағзини чақди-ю, юраги ғалати шувиллаб кетди.

— Оҳ, онажон! — дея ингради малика. — Энди ҳолим не бўлур? Қаён кетурман?

Канизак маликасининг тўшаги ёнига тиз букиб, унинг қўлларини силар экан, гўё болани овутгандай сўзлади:

— Бегим, ташвиш чекманг, ўн-ўн беш кундин сўнг Машҳаддан қўшин етиб келадур. Унгача...

— Қўшин келмайди, Фотима, Абулмуҳсин Мирзонинг келиш хабари ёлғон эди-ку!

— Вой, Машҳадда катта қўшин тўпланаётган эмиш-ку! Абулмуҳсин Мирзо яқин кунларда Ҳиротга юриш бошлармиш! Темур Султон онасига хуфиялар шундоқ хабар келтирди, дебди. Мен буни Хон ойимнинг хос канизидан эшитдим.

— Не дединг? Катта қўшин тўпланяптими? Музаффар Мирзо ҳам Машҳадда эканми? Астрободда эмас эканми?

Канизак Қорақўзбегимнинг ваҳимага тушганига ҳайрон бўлиб:

— Невлай, билгич кишилар уни Астрободда дегандилар... — деди. — Балким Машҳадга келганмикин?

Шу асно маликанинг кўз ўнги қоронғилаша бошлади. «Оҳ, нечун мен ҳам Ихтиёриддин қалъасига кетмадум? — шивирлади малика. — Кетсам, балким бу балолар бўлмасмиди? Мен хато қилибман, қалъага кетмай адашибман...»

Бир вақт қоронғулик оралаб, ўзига тикилиб турган кўзларни сизди. «Ким бу?» — ўйлади жувон.

Шу пайт кимдир пиқиллаб йиғлади, нимадир жиринглади. Бир қиз йиғи аралаш шивирлади:

— Бегим, гуноҳимдин ўтинг...

— Ганжина! — даҳшат ичра шивирлади Қорақўзбегим.

Фотиманинг хавотирли товуши келди:

— Бегим, сизга не бўлди? Бу ерда Ганжина йўқ!

Енгилгина эпкин келди. Малика тўшаги ёнида қандайдир шарпа тўхтаганини сизди. Яна бояги мунгли овоз келди:

— Бегим, мен-ку, Мирзони севганимдан абгор бўлдим. Сизни ким хароб этди?

Қорақўзбегим жон аччиғида ёстикдан бош кўтарди-ю:

— Фотима! — деб қичқирди.

* * *

Жонибек Султон қалъанинг дарвозаси қолиб, нақб сабаб қулаган девори ўрnidан ичкари кирди. Убайдулла Султон келувчини қаршилаб, истиқболига юрди.

— Ғалаба муборак бўлсун, султонзода! — Жонибек Султон мийиғида кулимсиради.

— Ташаккур!

— Нақб маҳорат ила солинибдур, боракалло! — Жонибек Султон девордаги ёриқларга разм солди.

— Жанобларининг ўгитлари маҳсули шу бўлмиш!

Жонибек Султон илжайди:

— Биз сиз учун фақат жўялик ўгитлар айтурмиз. Амал қилсангиз, кам бўлмассиз!

— Илоҳим кам бўлмалик! — Убайдулла Султон ғижинганнамо жавоб қилди. — Жаноблари хазинадан кўнгиллари тўқ бўлгай. Барини ташқарига олдирмоқдамен!

— Балли!

— Айтганларидай, ўн тўққиз сандиқ.

— Жуда соз! Камина қалъани бир айланиб чиқмоқчиман.

Жонибек Султон отидан тушди-да, сардоба томонга юрди. Навкарлар ертўладан олиб чиқаётган сандиқларга назар ташлади. Анави довдир (ажаб, исми нечун ёддан чиқибдур?) тўғри айтган экан. Сандиқлар одатдагидан анча катта, қопқоғи ва ёнбошларига пўлат қопланган, ҳеч бир безак берилмай, кўк сидирға тусга бўялган, фақат ёнбошларида пўлат қуббачалар кўринадими эди.

Жонибек Султон сардоба рўпарасидаги уйларга назари тушгач, ўша томонга йўл олди. Уйларнинг чап қанотидаги том қулаган, олд ва ўнг томон деворлари гўё том оғирлигини кўтаролмагандай ағдарилган эди. Девордан тўкилган пахса уюми ёнида чипта ёпилган жасадлар кўринадими. Нарироқда қонга беланган найза, ёрилган қалқон, синган пайконлар уюми. «Бу қандай уй бўлди? — ўйлади у, — маликалар яширинган уйлар

шумикин? Асиралар қайда?»

Бир вақт пахсалар орасидан қандайдир пушти матонинг бир чети кўринди. Диққат билан разм солди. Четларига оқ ипак билан нозик нақшлар чатилган, бир учида оппоқ митти туморча кўринади. «Бурқаъ! — ўйлади Жонибек Султон, — ажаб, бу кимники бўлди? Кўринишидан келинчакларникига ўхшамайди».

Ортига ўгирилди. Кетидан эргашиб юрган ўнбошига деди:

— Бу уй ортига ҳам нақб солиндими?

— Йўқ, жаноблари, бу ерга нақб солинмади.

— Ундоқ бўлса, манавилар қандай содир бўлмиш? — Жонибек Султон уй вайроналарига ишора қилди.

— Уйнинг пахсалари емирилган кўринади. Нариги томонга нақб солингандан сўгин сал ўтмай, том босиб тушди.

— Бу уйда кимлар бўлган экан?

— Маликалар шу ерга яширинган эканлар, — деди-да, ўнбоши Султоннинг кейинги саволларини кутиб ғоз қотди. Лекин Жонибек унга қўли билан кетишга ишора қилди. Кейин эгилиб, бурқаъни кўтарди. Шу заҳоти димоғига райҳон аралаш тупроқ ҳиди урилди. Боши гириллаб айлана бошлади. «Нурбадан бону! — ўйлади у, — ё раб, қизгина ҳалок бўлмиш!» Шу онда девордан гувиллаб тупроқ аралаш гувала тўкилиб, Жонибек Султон тиззагача тупроқ орасида қолди.

— Эҳтиёт бўлингиз, жаноблари, уй ҳилвиллаб қолган кўринади, — дея огоҳлантирди етиб келган Убайдулла Султон.

— Асиралар ҳалок бўлибдур-да! — деди Жонибек овози хиёл титраб.

Убайдулла Султон ҳайрон бўлиб қаради:

— Бу ерда Бадиуззамоннинг ҳарами ила қизи бўлган экан.

Шулар қурбон бўлмиш. Қолганлар омон.

Шундагина Жонибек Султон кўлида бурқаъ борлигини эслади. Уни тезгина ғижимлаб, султонзода кўрмасин учун камари тагига тикди.

— Жаноблари, халифат-ур-раҳмон малика ҳамда канизакларни тақсимлашга буюрдилар. Ичимизда улуғимиз

ўзингизсиз. Аввало сиз ўзингизга маъқулини танлаб олсангиз, — деди Убайдулла Султон.

— Ташаккур, султонзода, — Жонибек қовоғини солди, — Камина зиммамдаги масъул вазифалар ила бандмен. Шу ҳолда кўнглимга на малика, на канизак сиғадуру.

Бир сакрашда тупроқ уюмидан нарига ўтди-да, ҳамроҳи ҳайрон бўлганини кўриб, қўшимча қилди:

— Аёлларни ўйламоқдан кўра хазинани тезроқ «Боғи Зоғон» га жўнатсангиз маъқулроқ иш бўлурди.

Жонибек Султон этигига кўнган чангларни қоқиш учун оёқларини ерга тапиллатиб урди. Кейин оти томонга қараб кетди. Узангига оёғини тираб, эгарга кўтарилди. Отига минди-да, нарироқдаги ўнбошини имо билан ёнига чорлади:

— Жасадларни иззат ила дафн қилдир, — дея буюрди. — Магар мақтулларнинг қариндошлари жасадни сўраб келсалар, бериб юбор, англадингми?

— Англадим!

Жонибек Султон отини ниқтади. Дарвозадан чиққач, қаерга боришни ўйлаб ўтирмай, жиловни бўш ташлади. Ич-ичидан хўрсиниқ тошди. «Менга не бўлмиш?» — ўйлади у. Лекин нима бўлганини англолмади. От устида тебраниб бораркан, димоғидан райҳон аралаш тупроқ ҳиди кетмас эди.

* * *

— Бу тирикка ўхшайди-ку!

— Йўқ, ўлган. Қара, қимир этмаяпти. Оёғидан судра!

— Ў, оғир экан бу!

Ёдгор гўё олисдан келаётган бу товушлар кимники эканини англолмади. «Булар ким?» — ўйлади у. Кейин қалъада эканини, девордан ағдарилиб тушганини эслади. «Қалъа олинибдур-да!» – Ёдгор юраги музлаб кетди. Товуш чиқармаслик учун тилини тишлади.

— Бўлди-ей, шу ерда тура турсин. Устига чипта ташла. Гўрковнинг қўли бўшасин, кейин бир ёқли қилармиз.

Юзига теккан муздеккина нарсанинг чипта эканини билиб, кўнгли тинчиди. Кейин кўллари аста кўтариб, чиптанинг бир четини очди-да, ҳовлига разм солди. Навкарлар ҳар ерда ўз юмушларини бажариш билан овора эдилар. Ким қуролларни йиғиштирган, кимлар қулаган деворлар ўрнини тозалаган... Сардоба ёнида қатор аравалар кўринадди. Аравалар устида сандиқлар. Атрофида қўриқчилар. Дубулғасида олтин нишон кўринган йигит от устида турганча рўпарасида кўл қовуштирган мулланамо кишининг сўзларини тинглаяпти. Ёдгор от устидаги йигитни таниди. У Маъруф Мирзо варрак учирган куни пастдан туриб уларни қузатган эди. «Бу Темур Султонмикин ёки Убайдуллоҳми?» — ўйлади йигит. — Анави киши ким бўлди?»

— Тақсир, магар инингизнинг жасадини олиб кетмоқ ниятингиз бўлса, бемалол. Илло маликалар бизнинг ихтиёримиздадур, — деярди султонзода.

— Алар кимнинг ҳимояти остида эканини билмоққа изн берармисиз? Фақир онамнинг кўнглини хотиржаъм қилайки, қайин синглиси ва жияни тақдирлари хайрлик эканидан кекса аёлнинг дили ёруғ тортсун.

— Дуруст. Онангизнинг қайин синглиси ким бўлур?

— У киши Бадиуззамон Мирзонинг ҳарами, мақтул Мўмин Мирзонинг онаси Шохбека бўладурлар. Қизлари эса...

— Бас! — султонзода бетоқатлик билан рўпарасидаги кишининг сўзини бўлди. — Алар том тагида қолиб ўлган!

Ёдгор султонзоданинг бу сўзларини эшитиб, унсиз йиғлай бошлади. Охири юзидаги чиптани отиб ташлаб, ўрнидан турди. Яқинидаги ён дарвозани очиб, гандираклаганча тор кўчага чиқди. Сал ўтмай, оёқларидан мадор кетиб, девор тагига чўнқайди.

— О, жигарим, дунёдан бевақт кетган дўстим, очилмай сўлган синглим, — деди-ю, ўкириб юборди. — Нечун мен — бу ҳаётда бирон қувончи қолмаган етим эмас, кўнгли умид ила тўлган йигит кўз юмар? Адолат борми сенда, халлоқи олам?

Ёдгорнинг овозини эшитиб, атрофдагилар аланглаб қолишди.

Ҳамма усти-боши тупроққа беланган, кўз ёшлари юзидаги чангни лойга айлантириб оқаётган, бошланг, норғул йигитга ҳайрон бўлиб қарар эди.

* * *

Шерзодни Шоҳбеканинг чап ёнига, Нурбаданни эса ўнг ёнига дафн этишди. Ёдгор қабрга сўнгги тупроқ тушгандан кейин эгик қаддини бироз кўтариб, чор-атрофга қаради. Ёнма-ён тушган учта янги қабр Давлатдор маҳалласи чеккасидаги мозорнинг қоқ ўртасида, адл сарв дарахтлари саф тортган йўлканинг чап ёнида, сап-сарик момақаймоқлар билан қопланган майдончада эди. Белини қўш белбоғ билан ўраб танғиган Абдусолиҳнинг боши қуйи солинган, қовоқлари шишинқираган, пешонасида бевақт тушган икки қатор чуқур ажин, гўё тик оёқда туриб мудраётгандек беҳол эди.

Қабристонга тобутларни кўтаришиб келган ўн беш чоқли муллавачча, Мавловий маҳалласининг уч-тўртта мўйсафиди, Раҳимали бошлаб келган беш-олтита хунармандлар — ҳамма Бозори Малик томондан келаётган ноғора така-тумига қулоқ сола бошлашган эди.

— Шаҳарга жарчи чиқибдур, — деди муллаваччалардан бири.

Қолганлар гўё шу изоҳни кутгандек муллаваччага қарашди. Юз-кўзи моматалоқ бўлиб кўкарган Раҳимали бир нималар дея ғудранди. Ҳассакашлар тобутларга ёпилган қирмизи матоларни олиб бир сўз демай ортга бурилишди.

Маҳалла бошига етиб келганларида жарчи узоқлаб кетган, лекин одамлар ҳамон янгиликни оғиздан қўймай такрорлашар эди:

— Эрта жума намозида хутба ўқилюр эмиш!

* * *

Шаҳарга хуфтон қоронғулиги чўқди. Хонтахта устида сопол мойчироққа ўрнатилган пилик тутайди. Мойчироқ ёнида иккита хитойи пиёла, туршакли илиққина дамлама солинган чинни

кўзача қўйилган соддагина мис баркашча. Ёдгор ўз ҳикоясини тугатиб, деворга тираб қўйилган ёстиққа суянди. Рўпарасида, хонтахта устида қўлларини қовуштириб сукутга толган Абдусолиҳга астагина деди:

— Толиққан кўринасиз, тақсир. Ором олингиз.

— Э, иним-а, бу дунёнинг талотўплари киши руҳига ором бергайми? Руҳимизда ором бўлмаса, жисм ороми не деган сўз? — дея ух тортди Абдусолиҳ.

— Ҳар нечук тан ҳам осойишликка маҳтал бўлур, тақсир, — Ёдгор пиёласини қўлига олди. Дамламадан хўплади.

— Кобул кетмоққа аниқ қарор қилдингизми? — сўради Абдусолиҳ бироздан кейин.

— Биродарим Шерзод Баҳодир бирлан шундоқ қарор қилгандик. Энди амирзода руҳи шодлиги учун ҳам Кобул кетмакчиман.

— Шундоқ денг? — ёш мударрис қаддини кўтариб ўтирди. — Яна жангу жадал, кураш... Наҳот шуларсиз салтанат барпо этиб бўлмас?

— Дунё яралгандан бери шу. Курашларсиз улуғ мақсадларга етмоқ, ёвузликка барҳам бермоқ мумкин бўлмас.

— Сиз деҳқонсиз, иним. Сиз тупроққа қадайдиган уруғнинг ўзи ёвузлик йўлига тўсиқ, эзгулик йўлида уриниш бўлур. Салтанат барпо этмоқ учун сипоҳийларнинг уруш қилаётганлари етарлик. Улар сафига бир деҳқоннинг қўшилмоғи... Билмам, бу тўғри бўларми, ё... Илло амакингиз ёнига қайтганингиз дуруст бўлар, дейман. Дилингиздаги аламларни унутганингиз маъқул, иним. Йўлингизга интизор эгачингиз, амаки ва янгангизни ризо этмоқ даркор. Ё бу сўзимни ҳақ эмас, дейсизми?

— Йўқ, тақсир, сўзингиз рост.

— Мен ҳикоянгиздан ниҳоят даражада таъсирланиб, шуни тушундимки, сизни она қишлоғингиздан олиб кетган куч нафақат ишқ армони, балким йигитлик номуси бўлган. Орадан беш йил ўтибдур. Армонларни унутмоқ лозимдур.

— Тақсир, сўзларингиз барҳақ рост. Ҳозир маним дилимда

аламлар йўқ. Аммо армон... Мен Зулайҳонинг фақирликда азобланаётганидан изтиробдам. Шу сабаб қишлоққа қайтиб осоишта яшай олмасман.

Абдусолиҳ ўйланиб қолди.

— Ундоқ бўлса, Зулайҳо ила Қобилнинг авф этилишига, қишлоққа қайтишига бош кўшингиз, амакингиздан уларнинг гуноҳини сўраб олингиз. Балким шунда изтиробларингиз камайар? Ахир чин ошиқнинг кўнгли севгилиси бахтли эканидан ҳам шод бўлар. Шундоқ эмасми?

Ёдгор кўзларини катта очиб, Абдусолиҳга қаради. Абдусолиҳ унинг жароҳатларига бўладиган малҳамни топиб айтган, Ёдгор бир неча дафъа дилига келтирган, бироқ ўйлагани тўғри ё нотўғри эканини англай олмаган, бир ҳисобдан амалга ошмаслигидан чўчиган ниятини айтган, бу ният тўғри эканига ишонтирган эди.

— Тўғри айтасиз, тақсир. Мен бу ниятим холис эканига ишонмаслар, деган хавфда эдим.

— Иним, Зулайҳо ила Қобил қишлоққа қайтиш иложини топа олмайётган бўлсалар, сизнинг ниятингиз улар учун сабаб ўрнига ўтар. Ахир кимдир сабаб бўлмоғи лозимдур.

...Жума куни саҳарлаб Ёдгор йўлга отланди. Сочлари оппоқ оқарган, кулфат юкидан кичрайиб, ушоққина бўлиб қолган Улуғбиби кўз ёши тўкиб, қизига сандиқ очдирди. Бир вақтлар Амир Муҳаммад Баҳодирга тегишли бўлган, мўъжиза билан талончилардан омон қолган чиройли сафар хуржунини олдирди. Кейин Ўғилбиби тикиб берган янги бўз яктакни кўшиб, Ёдгорга берди.

— Бошингиз тошдан бўлсун, қайда юрсангиз ҳам омон бўлингиз, болам. Шерзодимнинг умрини Оллоҳ сизга кўшиб берсун!

«О, оналар, сўзларингиз мунча ўхшаш!» — ўйлади Ёдгор беихтиёр опаси Мехринисони эслар экан. Кўнгли эриб, томоғига нимадир тикилди.

— Раҳмат, онажон, — деди Ёдгор.

...Ҳирот дарвозалари очилганда, Дарвозаи Қипчоқдан биринчи бўлиб Ёдгор чиқди. Термизга олиб борувчи шимолий йўлни кўзлаб кетаверди. Йигит Кешга етишни, Қобил билан Зулайҳони олиб Нуратога қайтишни, Одинахоннинг тўйидан кейин эса Кобулга жўнашни ният қилиб борарди.

* * *

— Келинг, бекач, — Хон ойим остона ёнида бош эгиб тўхтаган ҳарам бекасига рўпарасидаги кўрпачани кўрсатди.

Ҳарам бекаси оёқ учида юриб келиб, кўрсатилган жойга чўкка тушди. Оппоқ қўлларини итоаткорлик ила тиззасига қўйиб, нигоҳларини пастга қаратди. Маликанинг сўз бошлашини кутиб жим қолди.

— Сўйлангиз, не арзингиз бор? — дея далда берган бўлди Хон ойим.

— Маълумингизким, халифат-ур-раҳмон Қорақўзбегимнинг жавобини бермак қарорида тўхтаганларини ул аёлга билдирмоқни уҳдамга юклаган эрдилар.

Хон ойим хотиржамлик ила ёстиққа суянди:

— Давом этингиз!

— Сал ўтмай, канизи йиғлаб келди, гўёким Қорақўзбегим бул хабардан ларзага тушганидан хасталаниб ётиб қолганмиш! На илож дея табибни чорладим. Илло бегим табиб етиб келгунга қадар жон таслим қилди. Табиб Қорақўзбегимнинг юраги ёрилган, дейди. Энди не қилгаймиз? — деди-ю, ҳарам бекаси саросима билан қараб қўйди.

Малика кўп ҳам ўйлаб ўтирмади.

— Не қилар эдик? Алҳамдулиллоҳ, мусулмонмиз! Сўнгги манзилга элтмоқ даркор! — деди-да, қатъият ила қўшиб қўйди. — Мен марҳумани қай вақтга чиқаришни тайин қилгач, сизга билдирурман! Зарур тайёрликларни эса ўзингиз ҳам кўра оласиз!

Хон ойим ҳарам бекасига кетишга ижозат этгач, бир оз ўйланиб турди. Кейин ўғлини чорлашга қарор берди.

...Кўшк зиналаридан илдам кўтарилаётган Темур Султонни

қўриб, маликанинг қўнгли ифтихор туйғуларига тўлди. «Отасининг навқирон пайтларига ўхшайди ўғлим, — ўйлади она. — Илоҳим иқболи порлоқ бўлгай!»

Шаҳзода онаси тўсатдан чорлаганига хавотир бўлиб тезгина атрофга кўз югуртирди. Осойишталик. Кейин қўлини кўкси устига қўйди:

— Ассалому алайкум, она! Менга қандоқ хизматингиз бор?

— Ўғлим, шундоқ кунда сизни ҳам, ҳазрат отангизни ҳам безовта этмоқни истамасдим. На илож?

— Истиҳолага бормангиз, она. Мен ҳар вақт хизматингизга тайёрман. Падари бузруквор ҳам сиздан ҳимматларини аямасларига инонамен.

— Ўғлим, Қорақўзбегим оламдан ўтмишлар. Ҳазрат отангиз марҳумага бағрикенглик кўрсатишларига инонамен. У кишидан сўраб берсангиз, қачонга чиқарайлик?

— Хўп бўлгай!

* * *

Қуёш тиккага келди. Ҳирот кўчаларига одамлар тошиб чиқди. Ҳамма Жомеъ масжидига шошар эди. «Боғи Зоғон»нинг сардараси очик, йўлакдан то дарвоза олди, дарвозадан то арк олдидаги майдонгача икки қатор соқчилар тизилишди. Майдонда эса жавшанлари офтобда ялтиллаган сипоҳийлар отлари жиловини маҳкам тортиб тўрт қатордан бўлиб сафга туришди. Девор устига кўтарилган ноғорачилар бор кучлари билан асбобларини ура кетишди. Ноғора садоларига карнайларнинг ғатиллаши қўшилди.

Бу сурон «Боғи Жаҳоноро» ичкарасидаги кўшкларга эшитилмас, аммо ҳарам аёллари кундалик ташвишларини қўйиб, шаҳарда бўладиган воқеалар ҳақида сўзлашар эдилар. Хон ойим Фотима ва Зухрани бирваракай бағрига олиб, невараларининг майин сочларига юзларини босар экан, осойишта бир овозда деди:

— Бу кун хутба ўқилур эмиш...

Мўғил хоним жавоб қилмади. Унинг кўнгли беҳузур бўла бошлаган эди. Хон ойим ёш маликанинг аҳволини кўриб ҳайрон бўлди:

— Сизга не бўлди, синглим? Юзингизда қон йўқ...

— Ташвиш чекмангиз, кўнглим бироз алағда бўлмиш, холос.

— Ёқмайдиган таом тановул қилдингизми?

— Йўғ-а... Доимги, ўзим суйган таомлар эди. Палов, варақи...

— Мўғил хоним шундай деди-ю, тўсатдан ўқчиб юборди.

Хон ойим одатича бир ёқ қошини кўтарди:

— Паловни эслашингиз ила кўнглингиз беҳузур бўляпти. Бежиз эмасдур?

— Англамадум, не демоқчи бўляпсиз?

Хон ойимнинг юпқа лабларига билинар-билинемас кулгу югурди.

— Ростдан ҳам англамадингизми? — дея сўради.

— Шундоқ...

Хон ойим невараларини турғазиб юборди-да, гўё ўта сирли бир нарсани билган каби сўради:

— Ҳозир шўртаккина қурут бўлса, еярмидингиз? Ўрик ғўраси бўлса-чи?

Мўғил хоним кафти билан оғзини ёпиб олди. Хон ойим секингина деди:

— Бўйингизда бор, шекилли...

Ёш малика «дув» қизариб, кўзларини яширди.

— Ундоқ бўлса, хон ҳазратлари беҳабардирлар?

Мўғил хоним бош силкиди: «Ҳа!»

— Хабардор қилмоқ даркор, — ўйчанлик ила сўзланди Хон ойим, — аввало отаси билмоғи лозим, ахир... Ё қудратингдан, ҳаёт ва мамот ёнма-ён!

Ёш малика гўё бу сўзлардан эриган каби кўзларини юмди. «Отаси... — ўйлади у, — мунча чиройли сўз бу — отаси, дегани...»

* * *

Темур Султон онасига ваъда беришга берди-ю, бу ёғига нима

қилишга ҳайрон қолди. У бугун, хутба ўқиладиган пайтда бу хабарни отасига етказиш қандай оқибатлар келтиришини билмас эди. Балки отаси бу хотиннинг исмини эшитишни ҳам истамас? Илло айтмаслик мумкин эмас...

Темур Султон шу ўйлар билан саломхонага кираркан, мулла Абдураҳим билан сўзлашиб турган Муҳаммад Солиҳга кўзи тушди. Бу юмушни унга юклашни ўйлади. Шоир ҳар ҳолда сўзга уста одам, халифат-ур-раҳмоннинг кўнглини оғритмай ҳамма гапни силлиққина қилиб айтиб чиқади.

— Амир-ал-умаро, сизга бир ўтинчимиз бор эди. Йўқ демасангиз, — деди шаҳзода бир шоирга, бир вазирга қараб. Мулла Абдураҳим шу заҳоти узоқлашди.

— Ҳозир волидаи муҳтарамамиз Хон ойим уҳдамга бир оғир вазифа юкладилар. Шодумонлик пайтларида бу хабар ила подшоҳи олийшон кўнгилларини хира қилиб қўймоқдин кўрқаман. Сиз шоири давронсиз, падари бузрукворимизга бу гапни чиройли иборалар ила етказиб, жавобини олиб берсангиз.

— Бош устига, шаҳзода, буюринг!

— Аҳмадхоннинг қизи Қоракўзбегим оламдан ўтибдилар.

— Ие... Оллоҳ ўз раҳматига олган бўлсун!

— Сўраб берсангиз, марҳумани қайси вақтга чиқарсинлар?

— Хўп бўлмай! — деди-да, шоир шаҳнишинга йўл олди.

Шайбонийхон, эғнида Бухоро зардўзларининг моҳир қўллари ила безатилган тўн, бошида олмос қадалган оппоқ ипак салла, саломхонага чиқишга тайёрланар эди. Муҳаммад Солиҳни кўриб, хушнудлик билан:

— Келинг, шоири даврон, — деди. — Бу кун менга не сўзингиз бор?

— Сизга фақат яхши сўзлар айтгум келур. Ахир жавзо кунда осмонда фақат шамсга ўрин бўлур. Илло яратган абрни ҳам йўллагайким, бандалар Оллоҳу таоло борлигини унутмасинлар.

— Шоири даврон, соддароқ айтаверинг, не бўлди? Шаҳарда осойишталикми?

— Шукур, осойишталик.

— Унда қандай хабар айтмоқчисиз?

— Шаҳзода Темур Султоннинг волидаи муҳтарамалари ўғиллари орқали сиздан бир иш юзасидан изн сўрайдилар.

— Айтаверинг!

— Султон Аҳмадхон қизи Қорақўзбегим дорилбақога рихлат қилибдилар. Марҳумани қачонга чиқарсинлар?

Шайбонийхоннинг ранги оқариб кетди. Беихтиёр шивирлади: «Ё Оллоҳ, унинг гуноҳларини ўзинг мағфират қил!»

Кейин оғзига тикилиб турган Муҳаммад Солиҳ ёдига келди-да, кафтларини ёзиб, юзига фотиҳа тортди:

— Темур Султонга айтинг, намози асрга чиқарсинлар!

Сўнг савдарбошига имо қилиб, олтин камари билан қиличини келтиришни буюрди.

Сал ўтмай, «Боғи Зоғон» сардарасидан кўр тўкиб отлиқлар чиқишди. Олдинда оппоқ арабий тулпор минган Шайбонийхон, унинг ортидан қора тўриқ отида қаддини тик тутиб Темур Султон, қорабайирида савлат тўкиб Жонибек Султон, туркман айғирида қовоғини солиб Убайдулла Султон келарди. Улар орқасидан байроқни баланд тутган яловбардор ҳамда Мулла Абдурахим, Муҳаммад Солиҳ, Жонвафобий, Қамбарбийлар кўринишди.

Шайбонийхон соқчилар орасидаги кенг йўлдан от ўйнатиб, майдонга кирди. Икки чеккадаги отлиқлар сурони остида Жомеъ масжидига йўл олди. Кўчаларда одамлар тўла, оломон — ёшу қари Мовароуннаҳр ва Хуросон ҳукмдори Муҳаммад Шайбонийхонга бош эгар эди.

ТАМОМ

2005-2007

Тошкент - Чимбойлик